

MIKSZÁTH KÁLMÁN
ÖSSZES MŰVEI 4.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTIK:

BISZTRAY GYULA KIRÁLY ISTVÁN

4. KÖTET

REGÉNYEK
és
NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK

IV.
1891—1892

1956

MIKSZÁTH KÁLMÁN

GALAMB A KALITKÁBAN ✓
A KIS PRÍMÁS ✓
FARKAS A VERHOVINÁN φ

FÜGGELÉK:
A ROMANTICIZMUS

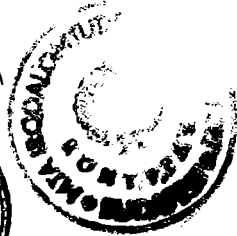
1956

Sajtó alá rendezte:
BISZTRAY GYULA

Lektor:
RUBINYI MÓZES

Magy. iv. T. 3.
66, 186/IV.

B. K. A.

A költőnő Csillag Vera munkája

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztésért felelős: Vezér Erzsébet Műszaki felelős: Fülöp Antal
A kézirat beérkezett: 1956. július 2. Példányszám: 10 250
Terjedelem: 16¹/₄ (A/5) ív + 10 melléklet

39979/56 Akadémiai Nyomda, V., Gerlóczy u. 2. — Felelős vezető: Puskás Ferenc

GALAMB A KALITKÁBAN

1891

BEVEZETÉS A KÉT ELBESZÉLÉSHEZ

Valamikor (tíz év előtt) úgy írtam az elbeszéléseket, hogy két-három témából tákoltam össze egyet; az egyik szüzsémet, mert rövid volt, hozzáragasztottam egy másikhoz s a kettőből mégis csak kitelt egy jókora történet.

Mire megvénül az ember, kifogy a leleményességből. Most már csak egy témám van, s két elbeszélést akarok belőle írni.

És a múzsa segítségével meg is lesz. Sőt anélkül is. Mert a múzsa is kivénült dáma már; aki a világot uralta egykor, most mindössze egy apró pipere-üzletet tart; hajdan költőket inspirált, ma, a csinált virágok korszakában, legfőlebb a toalettet teheti hangulatossá. A háztartása is más volt azelőtt; szép szobalányát, a Fantáziát, elbocsátotta szolgálatából s ahelyett egy szurtos, mogorva mindenest tart: a Megfigyelést.

Az első elbeszélésnél még hasznát veszem, de a másikonál csak lábatlankodnék. Ebből is láthatják a tisztelt olvasók, hogy igen furcsa dologba fogtam bele, mely hasonlítani fog azokhoz a ravasz képekhez, aminők sok helyütt láthatók a magyar házakban. Ha szembe nézik őket, akkor Garibaldit ábrázolják, ha oldalt, akkor Pius pápát. Két kép van egy képen. Mindkettő komoly egyenként, de összevéve a kettő komikus hatást gyakorol.

Mindezeknél fogva én is odabiggyeszthetném címnek: Galamb a kalitkában — *humorisztikus* elbeszélés —, pedig a lehető legkomolyabb két történetet fogják tőlem hallani.

AZ ELSŐ ELBESZÉLÉS

Valamikor (vagy négyszáz év előtt) élt Veronában egy becsületes, jószívű ember, névszerint Balduin Gervasius, aki rendkívül szerette a virágokat. Ez az egy szenvedélye volt; hozatta a nevezetes tulipán-hagymákat Hollandiából, a rózsákat Törökországból, s boldog volt abban a hitben, hogy neki van a világon a legszebb kertje.

De az ő boldogságát is megzavarta a szomszédja, az öreg Richárd, akinek egyszer megmutogatta virágpadjait, palántáit.

— Szébb-e ennél a paradicsom, mit gondolsz? — kérdezé Balduin.

— A paradicsomot nem tudom, mert azt még nem láttam. Még eddig, hála istennek, nem küldtél oda. (Balduin ugyanis orvos volt a mesterségénél fogva.)

— Hiába küldenék — felelte Balduin nevetve —, mert oda a mesterségednél fogva be nem eresztenének. (Richárd ugyanis a leghíresebb prókátor volt Veronában.)

— Az meglehet, de ami a rózsákat illeti, már láttam szebbeket is.

Balduin felpattant.

— Ugyan hol?

— Nápolyban, egy ismerősöm kertjében.

— Hogy hívják az illetőt?

— Albertus Marosininak.

— Albertusnál? Hisz az nekem jó barátom.

— Valóban ösmernéd?

— Nem, sohase láttuk egymást. Hanem ő is írt egy könyvet a virágokról, én is írtam, s azóta levelezésben állunk egymással, testi-lelki jó barátok vagyunk.

Négyszáz év előtt még voltak ilyen barátságok. Balduin elhatározta, hogy mindenáron oltóágakat szerez ama föl-

dicsért rózsákból, s nemsokára útra kelt Nápolyba Albertus látogatására.

Albertus nyájas barátsággal fogadta az ő ismeretlen cimboráját (legalább a krónika bőbeszédű a szíveslátás leírásában). Illatos, ámbrás fürdők vártak ott rá, pompás ételektől görnyedező asztalok. Megmutogatta hajóit, mert tizenkét hajója járt a tengeren, megmutogatta csodaszép kertjének ékességeit, s midőn Balduin előadta, hogy voltaképpen azért jött, mert rózsáágakat akar elvinni, jószívűen mondá:

— Mit, ágakat? A legszebb rózsámat neked adom tövestől. A rózsát ritkasága teszi szebbé. Ha nekem is megvan, a becse kisebbedik tenálad. Am, ha elhagyod a házamat (ami, adja isten, minél később következézik be), azt a rózsátot vidd el az unikumok közül, amelyik néked tetszik.

Balduinnak eszeágában sem volt Albertus pompás házát korán elhagyni; hatalmas tanya volt az, ragyogó fénnel berendezve. A pincékben pedig hordókban állt a finom ciprusi bor, istenek inyét csiklandozó nektár.

— Te jó módú ember vagy, Albertus; nem is képzetem.

— Gazdag vagyok, barátom, tehát bátran szólhatsz, ha valami kívánságod van.

A fölséges kert virágainak illatától s a ciprusi nedű mámorától édes elszédülésben élt a két fiatal jó barát, mert alig voltak túl a harminc éven. Albertus alacsony, zömök fiú, szelíd jó arccal, nevető kék szemekkel. Balduin magas atléta férfi, olyan fejjel, mint egy bikáé. Hanem mind a kettő olyan jó ember volt, hogy kenyérre lehetett volna őket kenni, mint a puha vaját.

Albertus semmi titkot se tartott Balduin előtt, mindenüvé elvezette, szobáit, pajtáit, ládáit, írásait megmutogatta, csak egy kis lakba nem vezette be, mely a tündérkert legvégében állott narancsfák között eltakarva, kúszó folyókával befutva, melynek a faláról ezer színes folyókaharang csilingelte, ha a szél megrázta a kis harangokat: hát itt mi van, ugyan mi van?

Egyszer egy sétánál Balduin is megkérdezte:

— Hát ebben a kalitkában mit tartasz? (Mert éppen úgy nézett ki a kerti filagória, mint egy kalitka.)

Albertus elkacagta magát.

— Hja, az titok. Oda én magam sem lépek be. Abban a kalitkában, barátom, egy galamb van. De ne beszéljünk róla többet.

Balduin hát nem beszélt róla többet, de azt már meg nem parancsolhatta magának, hogy ne is gondolkozzék róla, s ha reggelenként néha korábban kelt barátjánál, rendszeren a filagória felé vette útját. Ott a sűrűségekben több madár dalolt, s a nárciszbokrok közt több bogár zümögött.

Egyszer ott találta ügyelegni az öreg kertészt, Gvidót.

— Éppen az urat várom — szolt a kertész.

— Mit akarsz, jó ember?

— A kis unokámnak kificamodott a lába — mondá Gvidó —, s minthogy az úr orvos, talán segíthetne rajta.

Az orvos bement a kertészlakba, mely a kalitkaszerű házikó mögött volt : egy kilencéves fiú jajgatott, ordítózott az ágyon fekve. Körülötte egy csomó öregasszony. Az egyik éppen kezelte is már a gyermek kificamodott lábát, ama kor szokása szerint ráolvasással, ezeket mormogva :

— Krisztus urunk elméne kőhídjára, kínhelyére, megcsuszamodik szamarának a lába a kősziklába, arra méne Szent Péter, szent kezével tapogatja (s itt megnyomkodta az öregasszony a fájós helyet).

— Jaj, jaj, jaj! — ordított a gyerek, rúgva, kapálva a másik egészséges lábával.

De az öregasszony oda se ügyelt, folytatta a mester-ségét nyugodtan :

— Szent szájával huhogatja (itt rálehel a fájós helyre), és ezeket mondogatja : Csont a csonthoz, hús a húshoz, vér a vérhez, szent Názáretbeli Jézus, tedd helyre a gyerek lábát!

Balduin elkergette a javasasszonyokat haragosan :

— A Názáretbeli Jézus nem ér rá az effélékre, hanem majd én végzem el helyette!

Helyreigazítván a fiúcska lábát, megkente, bekötözte, mire az öreg Gvidó hálálkodni kezdett, hogy mivel szolgálhatná meg a jóságát?

— Egyetlen szóval, öreg barátom. Mondd meg, mit tartogat urad abban a kis házikóban?

— Egy rózsát — felelte a kertész —, ámbár azt se lett volna szabad elárulnom.

Egy rózsát! Tehát nem galambot, hanem rózsát! Valami nagy értékű unikumot, Rhodope egy csodanövényét. Ej, ej Albertus, te selyma!

E fölfedezés lehűtötte. Barátjának szívessége, szeretete egyszerre értéktelen lett. »Válassz rózsáim közül« — mondá, de a legbecsesebb rózsát elrejtette előle.

E ravaszság fölháborítá (négy száz év előtt még igen apprehenzivusak voltak az emberek), bement a szobájába és csomagolni kezdett.

— Miféle készülétek ezek? — támadt rá az odaérkezett háziúr.

— Hazautazom — felelte ez hidegen.

— Az lehetetlen! — riadt föl Marosini. — Ily váratlanul nem hagyhatsz itt! Annyira megszerettelek, Balduin, hogy el nem viselhetem távozásodat oly rögtön, meg kell előbb szoknom a gondolatot.

— Még ebben az órában kell elindulnom.

— De legalább mondd meg, miért? — esengett Marosini. — Nem jól érzed itt magadat?

— Miért, miért? — felelé Balduin kelletlenül. — Te jól ismered a mitológiát. Juppiter megjelent Numa előtt és egy embernek a fejét és lelkét kérte. Numa ekkor fej helyett egy hagymát, lélek helyett egy halat adott, és a jó Juppiter mosolyogva kinyilvánította, hogy ezzel is meg van elégedve.

— Hát aztán? Nem értem.

— Én rosszabb vagyok a Juppiternél.

— Szavaidban szemrehányás rejlik, Balduin. Fáj nekem, de nem tehetek róla, hidd meg; ha már menned kell, maradj reggelig legalább. Nini, hiszen még a rózsát sem választottad ki magadnak.

— Ej, hagyj békét! Te hozod elő nekem a rózsáidat. Ám jól van tehát. Válasszak, mondád, rózsáid közül. — Nos, én a galambházban levő rózsádat választom.

A nápolyi kereskedő hátratántorodék ijedtében. Kezdte már érteni a mitológiát.

— Titkolóztunk, ugye — pirított rá Balduin gúnyosan.

— Igen, el akartam előtted rejteni — felelte a nápolyi sóhajtván —, mert tudtam, hogy megszereted. Önző voltam, tagadhatatlan, mert én is szeretem, de ám legyen a tied, vidd magaddal!

A veronai ifjúnak ajkán lebegett már a szó (mert a veronai is nagylelkű fickó volt): »Te ideadod, hát én lemondok róla«, de annyira erőt vett rajta a kíváncsiság, milyen lehet az eltitkolt rózsza, hogy türtöztetvén elérzékenyülését, hagyta a jelenet végére. Hadd legyen csattanósabb.

Most tehát ott maradt még Balduin reggelig. Albertus egész nap szomorú volt, egész nap alig lehetett szavát venni. Egyszer-egyszer némán borult Balduin nyakába, majd elfordult, bezárkózott mellékkamrájába, s sűrűn hullatta könnyeit. Mégiscsak sok bánat egy rózsáért!

Az estét, a szép nápolyi estét, vérvörös egével, bú-bájós méla csendjével, midőn a falombok mozdulatlanok, csak az anyaföld piheg édesen, lágyan, s a Pán sípjának andalító hangja zsong a sötétkék úrben, együtt töltötték a verandán. (Igen, uraim, az olasz esték akkor is szépek, ha két ifjú ül egymás mellett; a lányka nem okvetlenül szükséges.) A virágokról beszélgettek; a mirtuszokról, a georginákról, az azaléákról, idegen világrészek csodálatos növényeiről; amiknek a híre nagy utazók révén elszívárgott, persze megcifrázva. A két szenvedélyes kertész elmerült a gyönyörűségbe. Balduin elmondta az eszméit, hogyan lehetne a tulipánoknak tetszés szerinti színt adni. Albertus pedig egy titkát közölte vele, amely szerint a levendula illata annyira fokozható, hogy a fölötte röpködő madarak elkábulva potyognak a levendula-bokrokra. Szegény kis madarak! . . .

Csak a kérdéses rózsát nem említette egyik se. Balduin gyöngédségből nem szólt róla, Marosini pedig nyilván azért, mert fájt a szíve érte.

Éjfélre járt már az idő, amikor lefeküdtek, tovább álmodni a növényekről, az anyaföld csodálatos hajzatáról.

Ah, milyen sületlenség az írótól! — fogjátok mondani, nyájas olvasók — két kamaszt beszéltet a növényekről szép nápolyi estén, amibe belelocsog a tenger messziről. Hát igaz lehet ez? Hát nem a politikáról beszélgettek? Nem azon törték volna fejüket, hogy a velencei doge most mit csinál?

Két művelt ifjú ; az egyik pláne nagy vagyonnal, hát nem akarnak ezek semmik lenni? Hát volt idő, mikor nem voltak a világon stréberek, »akarnok«-ok? Bolondság, fantázia! A növényekről beszélgettek, hahaha. Ha már legalább föl lett volna találva Gálocs és Verpelét híres növénye, amivel kiadta magából az anyaföld legbecsesebb gondolatát. A tulipánjait akár meg is tarthatja magának, ha akarja.

Az író leteszi pennáját egy percre ilyenkor, s ő maga is kételkedve kérdi : »Igaz lehet-e ez?«

Ej, ha a krónika így regéli! . . . Hess, együgyű skrupulusok, a realizmus apró incselkedő manói, takarodjatok ki a tintatartómból. Hadd menjek tovább a színes fonalon . . .

Reggel Marosini kelté föl Balduint.

— Ébredj, barátom és öltözz föl. A hajó indul, nemsokára útra kell immár kelned. Az öszvér ott künn vár, mely a hajóig visz.

Balduin megdörzsölte a szemét, s valóban hallotta kívülről az öszvér csengőjét. Hamar fölrángatta ruháit, megölelte barátját és kisietett.

A tornác-ajtó előtt két fölszerszámozott öszvér várt ; az egyik üres nyereggel, a másikon egy szép leány ült, de milyen szép ; délceg, hajlékony természetének gyönyörű hattyúváll a folytatása, arcának a színe a legszebb rózsáé, hajának a színe a legfeketebb éjszakáé. Hát még a két szeme, ha nem volna lesütve, ha a két szempilla be nem árnyékolná.

Balduin újra megdörzsölte a szemét s elragadtatva, mintegy önfeledten kérdé :

— Nem álmodom-e?

— Nem, Balduin ; legyen a tied, minthogy kívántad — szólalt meg Albertus reszketeg hangon.

— Én? Őt? Mit beszélsz? — dadogta a veronai ifjú zavartan. — Hát ki ő?

Marosini egy szót se tudott kiejteni, szemeit elborították a könnyek. A vén kertész, ki a Balduin öszvérét tartotta, felelt helyette :

— Ő a kis házikó rózsája.

— És te őt nekem adod! — kiáltott föl Balduin lelken-dezve. — Ezt a tündért! A paradicsomkertnek ezt az ékes-ségét. Oh, bocsáss meg, Albertus! Vétkeztem ellened, hogy

csak egy percig is kételkedtem barátságodban. De nem, nem! El nem fogadhatom tőled.

Az igéző leányzó lesütött szemei megnyíltak most, ránézett Balduinra és rámosolygott. Ah, milyen mosoly volt az! A virágok nem tudnak így nevetni.

— Hogyan, te nem akarnád őt? — kapott e szavakon mohón Albertus.

— Nem veszem el tőled, ha a szívednek kedves. Nem követeltem volna tőled, ha tudom, hogy a kalitkában galamb van és nem rózsza. Én egy igazi rózsát hittem, Albertus. Sem én nem láttam őt soha, se ő engem — arra esküszöm.

— Ne esküdj — szólalt meg az öszvér hátáról a leány, hangja édesen csengett-bongott —, mert én akárhányszor láttalak az ablakhasadékokon át.

És újra rámosolygott. (Oh, a nők! azok nem változtak meg, azok négyszáz év előtt éppen olyanok voltak, aminők ma.)

— Balduin! — szólt a nápolyi jóbarát feddő szigorral. — Te föl akarod áldozni boldogságodat miattam. Látom a szemedből, hogy szereted Esrét, de irántam való kíméletből megtagadod lelkedet. Én már átestem a lemondáson. Rettenetes huszonnégy óra volt ez, de már készen vagyok. Szívem megkeményedett, mint a kő. Csak bátran vidd magaddal.

Balduin félrevonta barátját a tornác oszlopai mögé: — És ki ő voltaképpen?

— Esre egy génuai kereskedőnek a lánya, apja rám bízta őt még kis korában, halálos ágyán engem nevezve ki gyámjául. Itt rügyezett, növekedett a szemem előtt, mint egy rózsabimbó. Óvtam a napfénytől, a széltől, óvtam még magamtól is. Nemsokára betölti tizenhatodik évét, s akkor én terveztem őt leszakítani, de az isten másképp akarta. Hanem most már induljatok is, mert a hajóról elkéstek.

— Nem, istenemre! nem fosztlak meg tőle. Nem viselném el a bánatot, hogy a szíved megszakadjon. Inkább én legyek tönkretéve, mert nem tagadom, hogy első pillantása is már nyilat vert a szívembe.

— Az csak természetes — felelte Albertus. — S én még kevésbé tűrhetném sorsomat, szerencsétlennek tudva téged és a leányt.

— Igaz! Megállj! Erre nem is gondoltunk — kiáltott föl élénken Balduin. — Pedig azon kellett volna kezdeni, hogy a leány döntsön vitánkban.

— Esre már döntött — mondá Albertus szomorúan. — Beszéltem vele tegnap.

— És?

— Ő el akar menni.

— Mily boldogság! — tört ki a veronai ifjú, s arcát az öröm fénye önté el. — Tehát menjünk!

— Ne, még egy percig — szólt Albertus, s egy kis sípot fújt meg, mire megnyílt a mellékudvar kapuja, s tizenkét szamarat vezettek elő, málhákkal megrakva. — Ez, barátom, az Esre hozománya, ezt át kell adnom: e málhákban pénz, drágaságok, arany-, ezüstneműek vannak és értékes szövetek. Esre gazdag leány, a leggazdagabb egész Nápolyban.

— Oh Albertus, a te jóságod mindeneket fölülmúl. Erről valaha regényt fognak írni a költők. (Ez a fickó már akkor énrám gondolt.) Szégyenlem magamat, hogy mindezt elfogadom most.

Marosini elhárító mozdulatot tett a kezével.

— Te jobban megérdemled őt nálamnál, mert én tudtam, hogy gazdag, szerelmem tehát nem volt talán olyan tiszta, mint a tied, kinek sejtelve sem lehetett kincseiről. De isten veled, Balduin, isten veled, Esre! Legyetek boldogok egymással!

Utolsó szavait alig bírta kiejteni a zokogástól s magát erőszakosan elszakítva a fájdalmas búcsútól, befutott szobáiba.

Balduin ezután hazautazott szép zsákmányával. A tizenkét samár vitte utána a kincses zsákokat, a tizenharmadik samár pedig hangosan sírt fényes termeiben.

A bánatot azelőtt is olyformán gyógyították, mint most. Akinek bánata volt, bort ivott, akinek sok bánata volt, sok bort ivott és meggyógyult. Albertus is a borban kereste a feledést. De a bor veszedelmes nedű is. Mikor Noé az első szőlőtőkét elültette, hiteles forrásokból halljuk, megkeverte a földjét egy oroszlán, egy birka és egy disznó vérével.

Azóta minden részeg emberen megérzik ez állatok valamelyike. A mi hősünkön csak a birka látszott. Szelíd lett és ostoba. Kereskedését elhanyagolta, hajói nagy veszteségeket szenvedtek a tengeren. Helyzete összezavarodott csakhamar, s hogy valahogy kibonyolódjék belőle, eladta készpénzéért mindenét, s vándorútra kelve, idegen emberek közé, új égalj alá ment — felejteni.

A készpénz még gyorsabban fogy. S a mi hősünk könnyelmű, bohó fiú volt; ha találkozott valakivel, akinek pénze nem volt, kölcsönrel kínálta meg; amiben egyébiránt nem vagyok bizonyos, mert az akkori írókból sehol sem látom, hogy az akkori emberek valaha pénzre is megszorultak volna; ezek a régi jó lelkek hadakoztak, kalandoztak, lantot pengetének a vár-ablakok alatt, hölgyeik színét viselték a karjaikon, s folytonosan jót tettek az ügyefogyottakkal, szórták az aranyakat — de hogy honnan vették, arról nincs tudomásom.

Ami Albertust illeti, pénze nagy részét, melyet egy kis kék selyem zsákban hordott magával, állítólag egy fél-szemű briganti rabolta el útközben — noha szerintem ennyi rosszakaratot még a brigantikban sem szabad feltételezni azon időkben.

Hanem hiszen akárhogy volt, egy bizonyos, hogy a nápolyi ifjú csavargásai közben mindenét elköltötte öt-hat év alatt, még a ruha is megrongyolott rajta, úgyhogy szorultságában éhezve, fázva, elhatározta fölkeresni veronai barátját, aki őt bizonyosan szívesen látja a házában.

Ment, mendegélt hetekig; még rongyosabb lett ruhája, saruja, midőn végre egy délután Veronába ért. Csillogtak-villogtak a veronai tornyok a napfényben, de nem hívogatón; az Albertus szíve elszorult: vajon rám ösmer-e Balduin? Hát Esre? Nem fognak-e kikergetni, mint tola-kodó koldust? Szégyellni fogják ismeretségemet. De hogy is volna szemem ilyen ruhában állítani be hozzájuk?

Nem, nem! Ezt nem tehetem fényes nappal. Bevárom az estét valahol, és a homály köpenyeye alatt keresem föl a Balduin házát. Esre ne tudjon róla. Megölne a szégyen Esre előtt. Kihívatom Balduint titokban. — Ezer meg ezer tervet főzött ki, mind elhajította. Mindenik olyan volt, hogy

Al csapot zsekként meg nyagob a zsekként...
A csellót nem kényes csak a csellót magá...
A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...

A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...
A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...

A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...
A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...

A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...
A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...

A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...
A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...

A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...
A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...

A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...
A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...

A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...
A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...

A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...
A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...

A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...
A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...

A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...
A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...

A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...
A csellót a csellót nem kényes csak a csellót magá...

csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...
csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...

csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...
csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...

csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...
csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...

csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...
csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...

csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...
csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...

csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...
csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...

csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...
csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...

csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...
csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...

csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...
csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...

csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...
csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...

csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...
csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...

csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...
csellót, mert a csellót nem kényes csak a csellót magá...

magától meg az ember, a csellót nem kényes csak a csellót magá...
magától meg az ember, a csellót nem kényes csak a csellót magá...

Galam a kalitkában

aromatizált és rosmarinus...
— In oleum —
(Irina Mikovitch Kálmán).

Megszokott a hét esküvés.

Vannak itt az esküvés...
Vannak itt az esküvés...
Vannak itt az esküvés...

Aról esküvés...
Aról esküvés...
Aról esküvés...

Mindenkét...
Mindenkét...
Mindenkét...

Vannak...
Vannak...
Vannak...

De az...
De az...
De az...

Szóba...
Szóba...
Szóba...

A paraf...
A paraf...
A paraf...

Háza...
Háza...
Háza...

Aról...
Aról...
Aról...

TUDOMÁNY ÉS IRODALOM.

Magyar irás...
Magyar irás...
Magyar irás...

Wlass...
Wlass...
Wlass...

A személy...
A személy...
A személy...

A személy...
A személy...
A személy...

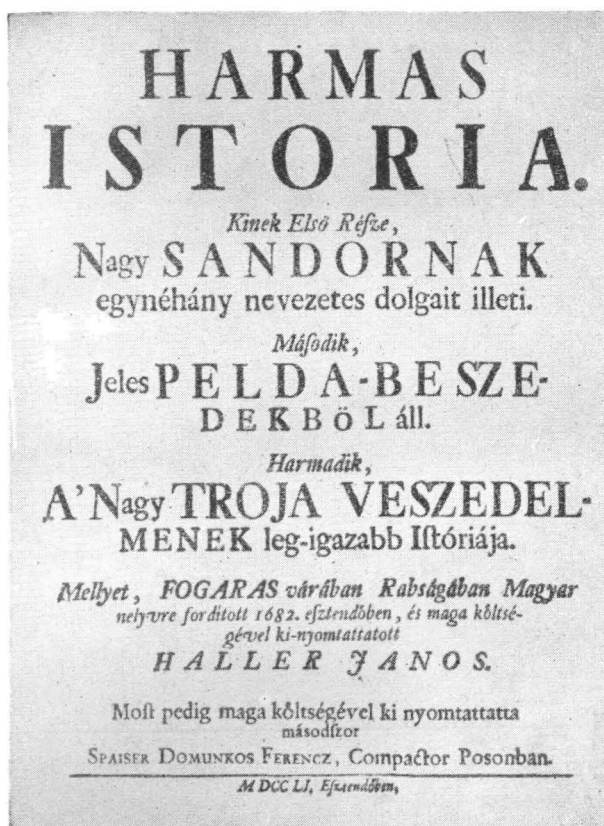
A személy...
A személy...
A személy...

A személy...
A személy...
A személy...

A személy...
A személy...
A személy...

A személy...
A személy...
A személy...

A Galam a kalitkában első nyomtatott szövege (Magyar Hirlap, 1891)

Haller János Hármas Históriája (1751. kiad.) — A *Galamb a kalitkában* első elbeszélésének forrása

az arca pírban égett tőle. Hanem azt az egyet elfogadta, hogy úgy cafatosan, piszkosan, bozontosan nem mehet végig a városan s főleg nem a Balduinék szeme elé, tehát meghúzódik valahol, bevárja az estét.

A város szélénél volt, éppen a temető mellett. (Hiszen a temetőnek minden áron elő kell fordulnia egy négyszáz év előtti történetben.) A sírhalmok és kőkeresztek erdeje közt egy bádofedelű kupola állt — a cinterem. A sírvermek előszobája.

Albertusnak sajátságos vágya támadt, hogy a cinterembe menjen, s ott az árnyékban ledőljön egy kicsit, fáradt testét megpihentetni. A lábai is önkéntelenül oda vitték, csak a gyomra volt ellentétes véleményen. A gyomra arra ógatta: »Menjünk csak Balduinhoz.«

De hát a lábak az urak, ha a menésről van szó, s Albertus benyitott a cinterembe, az ajtó nem volt kulccsal csukva, csak betéve; bent a teremben négy-öt ravatal állt üresen. Ebben az örült forróságban senkinek sincs kedve meghalni. Jó hús volt odabent, a két szemközti ablak nyitva, a levegő szabadon járt ki s be. Egészen jó hely ez. A kimerült ember föltápászkodott egy ravatalra s végignyújtózott rajta, majd a feje alá tette ócska kalapját, és csakhamar elnyomta az igazak álma.

Ki tudja, meddig aludt. Egy nagy zörejre, egy dobbanásra riadt föl. Már akkor sötét volt. Fölugrott, s fölkiáltott, egész testében összeborzadva:

— Ki az?

Egy alak fölemelkedett a földről, és durva káromkodással mormogta:

— Mi közöd hozzá? Ha meghaltál, hallgass. Nézze meg az ember, ezek a halottak milyen szemtelenek.

De azért ijedten vitte tovább az irháját. Abban a pillanatban kiugrott az ablakon.

Albertus összeszedte magát, s félelme némileg eloszlott, fogvacogása megszűnt. Mi lehetett ez? Ej, valaki nyilván beugrott az ablakon, s a beugrás robajára ébredt ő föl; bizonyosan valami szegény hajléktalan ördög, aki itt akarta tölteni az éjt, de a halotti szózatától megrémülve, azon módon kiugrott a másik ablakon.

Nem sokáig kellett találgatnia. Közeledő hangok verték föl a csendet. E pillanatban nyílt meg az ajtó, s mind a két ablakon egy-egy férfi ugrott be nagy zajjal, csörömpöléssel.

— Add meg magad, gonosz lélek! — kiálták. — Add meg magad!

Annak, aki az ajtón jött, egy kis kézi lámpa volt a kezében, mely megvilágítja a cintermet és a három férfit. Rendőrök voltak kardokkal és lándzsákkal.

— No, szép madár, hát mégis hurokra kerültél!

Ezzel rávetették magukat Albertusra, legyűrték, megkötözték s vitték. Az váltig szabódott:

— De hát mi bajotok velem, jó emberek? Én nem bántottam senkit. Én csak pihenni tértem be e szomorú helyre.

— Tudjuk, jó madár. Hát akkor az öregapám szúrta le az imént a temető szélén azt az embert?

— Miféle embert? Én ártatlan vagyok.

A rendőrök kacagtak a mentségein, és elszállították a börtönbe.

— Hát hagyjatok legalább ennem — mond a rab —, és higgyetek rólam, amit akartok.*

Másnap a bíró elé vezették. Az ősz Celini Marius volt akkoriban Verona főbírája; nagy tekintélyű ember, velencei nobile; neve ott ragyog a velencei aranykönyvben. Biborpalástján hermelint visel ennek jeléül.

Két poroszló vezette be a vádlottat.

— Gyilkoltál — mondá a bíró. — Add elő mentségedet, miért gyilkoltál. Az isten azokat figyelembe veszi. Sőt némileg én is. (Ilyen kevélyen diskuráltak akkor a bírák.)

— Én nem gyilkoltam, uram, ártatlan vagyok.

— Ne hazudj. Itt vannak rá a tanúk. Lépjetek elő.

A három sbire előadta, hogy tegnap éjjel két embert láttak dulakodásban a temető szélén. Sötét volt, a birkózó alakok arcát ki nem vehették pontosan; odarohantak hir-

* E cinterem-jelenet magját s egyáltalában az első beszély egy részének némi vázát Haller Hármas könyvének 305-ik lapjáról merítettem.

Mikszáth Kálmán.

telen, de már akkor az egyik több tördőféstől találva vérében feküdt, hörögve, haldokolva, a másik pedig átugorva a temető-kerítésen, egy macska gyorsaságával elillant, s egyenesen a cinteremnek tartva, a nyitott ablakon át oda menekült. Az utánok iramodott rendőrök jól látták a fölbukkanó holdvilágnál, s csakhamar körülfigván a cinterem nyílásait, szerencsésen elcsípték a gonosztevőt.

— Nos? — kérde a bíró, a vádlott felé fordulva. — Mit mondasz még ezek után?

— Látom, el vagyok veszve — felelte Marosini —, noha, mint mondám, ártatlan vagyok. Nevem Marosini Albertus, évek előtt jómódú ember voltam Nápolyban, de tönkremenne, egy barátomat akartam fölkeresni Veronában; így értem a város széléhez, fáradtan, éhesen tegnap délután; restelve barátom eleibe lépni rongyos ruhámban fényes nappal, benyitottam a temetői cinterembe, hogy ott bevárjam az éj leszálltát. S ez volt szerencsétlenségem. Az álom elnyomott; csak arra ébredtem, hogy valami nehéz test zuhan. Egy férfi ugrott be a cinterem ablakán. Fölkiáltok: »mi az, ki az«, mire a férfi fölrettenve, azon hitben, hogy valamely kinyújtóztatott halott szólalt meg, egy kétségbeesett iramodással a másik ablakon kiugrott.

— Csinos mese! — szólott a főbíró gúnyosan, a félkörben ülő városi tanácsnokok felé fordulva. — Boccaccio sem komponálná meg ügyesebben. Természetesen ezen férfi volt a gyilkos?

— Bizonyosan — mond Marosini.

— Úgy? — vette föl a szót ismét a bíró. — Ám, ha eszed elég nyúlékony is, barátocskám, a mesemondásokra, mégis túlságosan kurta egyebekben. Ha a neved Marosini Albertus, s mégsem állasz összefüggésben a bűnnel, akkor a kék pénzes zacskóra, melyet a holttest mellett találtak, miképp jutott éppen a te neved?

Egy kék, selyemcérnákból horgolt zacskót mutatott föl a bíró, melyre ez a név volt ráhímezve: »Marosini Albertus«.

A vádlott mohón kiáltott közbe:

— Istenemre, ez az én zacskóm! Ezt egy briganti rabolta el tőlem nemrégén Génua környékén.

— Megint egy mese. Elég volt — szakítá meg a bíró ridegen.

Albertus fölsóhajtott magában: »Ezt még a szegény Esre hímezte! Akkor még boldog voltam. Oh, milyen ádáz végzet, mely ilyen hínárokba sodort. S most végül mint gonosztevőnek kell meghalnom. De mindegy, legalább megmenekszem a céltalan, gyűlölt élettől!«

Megadta magát sorsának. Hiszen ez még a legjobb megoldás, legalább nem lesz föld terhe, másoknak a nyakán kolonc. A körülmények teljesen ellene bizonyítanak, csodálatosan, különösen. De mi szövi a körülményeket? Isten keze! Ha az Úr így akarta, hát legyen így.

Nyugalommal fogadta az ítéletet, pedig az ítélet halálra szólt. Hóhér csapja le a nyakát pallossal.

Veronában nagyon szerették a kivégzéseket. Különösen az asszonyok. Egy leguruló fej igazi nyalánkság az idegeknek. Az egész város künn volt a vesztőhelyen. Mert az különös látványosság lesz, nemcsak közönséges fejtétel, hanem keréketörés is. Egy Orizi nevű óriás volt keréketörésre ítélve. Híres tengeri kalóz és gyűjtogató. »Maestro della luce.«

Együtt halnak meg Albertusszal, azaz hogy előbb Orizit törik kerékbe (úgy szól a program), ezt még Albertus is végignézheti, ha kíváncsi rá. Legalább nem hal meg anélkül, hogy keréketörést ne lásson, pedig az már ritka dolog,

A siralomházban is együtt ültek. Albertus imádkozott. Orizi káromkodott. A »fény mesterének« (a gyűjtogató neve tolvaj virágnyelven) egy csepp kedve se volt meghalni.

Mikor Baccarini tanácsnok (akit a két ítélet végrehajtásával bízott meg a főbíró) benyitott a siralomházba, hogy a szokásos kérdéseket fölvegye, mit kívánnak a kivégzendők (s ezt a törvények szerint e három nap alatt teljesíteni kell), Albertus pompás ételeket, kitűnő borokat kért, Orizi pedig azt adta elő nagy eltökéltséggel:

— Franciául akarok megtanulni.

Signor Baccarini gondolkozóba esett e ravasz kívánságra, és kapacitálni kezdte Orizit.

— Valami okosabbat kérj, ami élvezetet szerez, aminek hasznát veheted.

— Nekem ez az egyetlen kívánságom. A francia nyelv tudása nagy élvezetet nyújtana.

— Eredj, te bolond, hiszen három nap alatt teljes lehetetlen megtanulni franciául.

Orizi vállat vont :

— Hja, arról én nem tehetek.

Az óriás ragaszkodott az eszméjéhez, ami annyira zavarba hozta signor Baccarinit, a jogtudóst, mi legyen a teendő ily esetben, hogy el kellett mennie a főbíróhoz, s maga a hatalmas aggastyán is megütközött a gyilkos ötletén.

— Porco di Madonna! Ez a gazember még legalább tíz évre meg akarná tartani az életét, föltéve, hogy mi meg akarnók tartani a törvényt.

— Hát mit csináljak vele?

— Egy nyelvmestert kell neki legott beküldeni a siralomházba, azzal az okoskodással, hogy annyit a francia nyelvből három nap alatt is megtanulhat, amennyire ő neki szüksége van.

A tengeri kalóz különös kívánságának híre kiszivárgott a városba, s nem csekély ijedelmet okozott, hogy emiatt tán el is marad a keréketörés ; de az érdeklődést mindenesetre fokozta az Orizi személye iránt, azért gyűlt össze a kijelölt napon olyan sokadalom a vesztőhelyre.

Elöl jött a hóhér, éles pallosát méltóságteljesen föl emelve, de a pallos még nem meztelen, hüvelyben van. Ez Pizo, »a betegségek öccse«. Így nevezik egész Olaszországban. Mert oly gráciával végzi ki az elítéltet, hogy nem is fáj az illetőnek, még tán kellemes is. De Pizo csak a pallossal tud bánni, ez az ő külön reszortja, a keréketörésre Bolognából hozatták el a hírhedt Bubulo Truxot.

A hóhérok után, kik skarlátpiros ruhát viseltek, két pribék fekete zászlót vitt az elítéltek előtt. A zászlók fekete mezőjén hét-hét piros holló röpköd. A kivégzendők emblémái. Hét holló! Hét jó pajtás, akikkel még közük lesz. A két zászló mögött, hat-hat poroszlótól kísérvé mindenik, a két elítélt lépked. Megtörve, némán, lecsüggesztett fejvel Marosini, míg ellenben Orizi fenyegetőn rázza rettentő ökleit s szitkokat szór, persze érthetetleneket az álarc miatt, mert a szomorú utasok álarc alatt indulnak a másvilági útra, melyet közvetlen

csak az ítélet olvasása előtt vesznek le róluk. A poroszlók után a sbirek kapitánya lovagol fekete paripán, harsányan kiabálva, kivont kardját mindenfelé villogtatva: »Helyet a város atyáinak! Helyet! Helyet!« Mert a menetet a főbíróval élükön méltóságteljesen lépdelő szenátorok zárják be, kiknek számára almazöld posztóval bevont tribün van emelve a vesztőhelyen.

A városatyák mind elhelyezkedtek. Baccarinit kivéve, ki közel a vérpadnál állt meg parancsait osztogatni.

Orizi álarcát levették. Nagy nyüzsgés és hullámozás a tömegben.

Baccarini fölolvasta összes bűneit (könyvünk szűk tere nem engedi, hogy közöljük; lenne vagy öt oldal), azután a szentenciát: az Atyaisten, Fiúisten és Szentlélekisten nevében keréketörés.

Azután intett a hóhérnak, Bubulo Truxnak:

— Ím, tedd azt, amit Verona rendelt és parancsolt!

A hóhér Orizéhez lépett és megfogta, míg pribékje a köteleket tartá készen, de az erős kalóz olyat ütött szörnyű öklével villámgyorsan a hóhér mellére, hogy az bukfencet vetve esett össze, s gurult el másfél ölnyire.

— Huh, hu! Oh, oh! — hangzott a nép közt. — Milyen erő! Milyen karok!

A poroszlók Orizi felé rohantak, de az nagy erejével letépett a sorompóról egy korlátfát, s elkezdte maga körül forgatni, hogy szinte zúgott a levegőben a gerendaszerű súlyos fadarab.

— Halál fia, aki közel lép! — hörgé az óriás vadul.

A poroszlók meghátráltak. Bubulo Trux föltápászkodott a földről és sántikálva bicegett a főbírói tribün elé

— Ez egy fenevad, majd behorpasztotta a mellemet. Én ugyan nem nyúlok hozzá többé.

Az ősz Celini elsápadt dühében.

— Miféle szegyen ez! Hej, poroszlók, hóhérok, fogjátok meg, vagy, istenemre, meglakoltok!

De a hóhérok és poroszlók meg se moccantak.

— Tíz arany azoknak fejenkint — kiáltá Celini újból —, akik Orizit megfékezik.

Hanem bizony ennek sem lett fogamatja. Orizi ura volt a helyzetnek. Nagy, kidülledt szürke szeme vérben forgott, melle hörgött, mint a bikáé, de a keze el nem fáradt.

Baccarini kapacitálásra fogta a dolgot. Nevezetes volt arról, hogy nagy rábeszélő tehetség.

— Megállj, Orizi. Hallgass meg egy kicsit. Ne hadonázz azzal a bolond fával, mert előbb-utóbb kifáradsz. Hadd beszéljek veled okosan. Látod, fiam, mire való az? Minek csinálod ezeket a sületlenségeket? Én úgy ösmerlek, mint okos embert; teljes életedben az voltál, mi az ördögnek teszed magad most ostobának? Meg kell halnod, hát punktum. Még az a tréfa jó volt tőled, hogy meg akartál tanulni franciául. Magamnak is tetszett. De hogy most úgy viseled magad, mint egy éretlen, ostoba fickó, azzal csak énrám hozol szégyent, aki a főbíró úrnak nem régen is azt mondtam rólad, hogy ha becsületes ember volnál, püspök lehetett volna belőled.

A kalózt érdekelni kezdte a diskurzus, szétnézett s látván, hogy senki sincs a közelében támadó, leeresztette a korlátját egy percre, az egyik karját rátámasztva.

Baccarini szenátor kedélyessége még növekedett erre a sikerre.

— Aztán látod, fiam, nemcsak szégyent hozol rám, de kellemetlenséget is csinálsz. Az anyósomat is behozattam faluról, egyenesen avégből, hogy itt ma keréketörés lesz; ott van ni, a Corsetti-ház erkélyén, ha nem hiszed, nézz oda! Nem vagy te tökfilkó, hogy ne tudnád, mi az. Magadnak is bizonyosan volt anyósod. Mármost képzeld el, kérek, a helyzetemet, ha ez a keréketörés nem találna meglenni.

Orizi kezéből kiesett a husáng. Az érvek győzték-e le, vagy a kimerülés? Rekedt, hörgő hangon mondta:

— Hát csináljatok velem, amit akartok!

A hóhérok feléje közeledtek; de ebben a percben fölemelkedett Celini Marius, Verona főbírája, a helyén, s fehércentű botjával intett a hóhéroknak.

— Megálljatok!

Mélységes, kriptaszerű csönd lett.

— Ebben az emberben van becsület — mond a főbíró reszketeg hangján —, az ítéletet kegyetlennek találom. Legyen a büntetése holtig tartó börtön.

csak az ítélet olvasása előtt vesznek le róluk. A poroszlók után a sbirek kapitánya lovagol fekete paripán, harsányan kiabálva, kivont kardját mindenfelé villogtatva: »Helyet a város atyáinak! Helyet! Helyet!« Mert a menetet a főbíróval élükön méltóságteljesen lépdelő szenátorok zárják be, kiknek számára almazöld posztóval bevont tribün van emelve a vesztőhelyen.

A városatyák mind elhelyezkedtek. Baccarinit kivéve, ki közel a vérpadnál állt meg parancsait osztogatni.

Orizi álarcát levették. Nagy nyüzsgés és hullámozás a tömegben.

Baccarini fölolvasta összes bűneit (könyvünk szűk tere nem engedi, hogy közöljük; lenne vagy öt oldal), azután a szentenciát: az Atyaisten, Fiúisten és Szentlélekisten nevében kerékbetörés.

Azután intett a hóhérnak, Bubulo Truxnak:

— Ím, tedd azt, amit Verona rendelt és parancsolt!

A hóhér Orizéhez lépett és megfogta, míg pribékje a köteleket tartá készen, de az erős kalóz olyat ütött szörnyű öklével villámgyorsan a hóhér mellére, hogy az bukfencet vetve esett össze, s gurult el másfél ölnyire.

— Huh, hu! Oh, oh! — hangzott a nép közt. — Milyen erő! Milyen karok!

A poroszlók Orizi felé rohantak, de az nagy erejével letépett a sorompóról egy korlátfát, s elkezdte maga körül forgatni, hogy szinte zúgott a levegőben a gerendaszerű súlyos fadarab.

— Halál fia, aki közel lép! — hörgé az óriás vadul.

A poroszlók meghátráltak. Bubulo Trux föltápászkodott a földről és sántikálva bicegett a főbírói tribün elé

— Ez egy fenevad, majd behorpasztotta a mellemet. Én ugyan nem nyúlok hozzá többé.

Az ősz Celini elsápadt dühében.

— Miféle szégyen ez! Hej, poroszlók, hóhérok, fogjátok meg, vagy, istenemre, meglakoltok!

De a hóhérok és poroszlók meg se moccantak.

— Tíz arany azoknak fejenkint — kiáltá Celini újból —, akik Orizit megfékezik.

Hanem bizony ennek sem lett fogantatja. Orizi ura volt a helyzetnek. Nagy, kidülledt szürke szeme vérben forgott, melle hörgött, mint a bikáé, de a keze el nem fáradt.

Baccarini kapacitálásra fogta a dolgot. Nevezetes volt arról, hogy nagy rábeszélő tehetség.

— Megállj, Orizi. Hallgass meg egy kicsit. Ne hadonázz azzal a bolond fával, mert előbb-utóbb kifáradsz. Hadd beszéljek veled okosan. Látod, fiam, mire való az? Minek csinálod ezeket a sületlenségeket? Én úgy ösmerlek, mint okos embert; teljes életedben az voltál, mi az ördögnek teszed magad most ostobának? Meg kell halnod, hát punktum. Még az a tréfa jó volt tőled, hogy meg akartál tanulni franciául. Magamnak is tetszett. De hogy most úgy viseled magad, mint egy éretlen, ostoba fickó, azzal csak énram hozol szégyent, aki a főbíró úrnak nem régen is azt mondtam rólad, hogy ha becsületes ember volnál, püspök lehetett volna belőled.

A kalózt érdekelni kezdte a diskurzus, szétnézett s látván, hogy senki sincs a közelében támadó, leeresztette a korlátfát egy percre, az egyik karját rátámasztva.

Baccarini szenátor kedélyessége még növekedett erre a sikerre.

— Aztán látod, fiam, nemcsak szégyent hozol rám, de kellemetlenséget is csinálsz. Az anyósomat is behozattam faluról, egyenesen avégből, hogy itt ma keréketörés lesz; ott van ni, a Corsetti-ház erkélyén, ha nem hiszed, nézz oda! Nem vagy te tökfilkó, hogy ne tudnád, mi az. Magadnak is bizonyosan volt anyósod. Mármost képzeld el, kérlek, a helyzetemet, ha ez a keréketörés nem találna meglenni.

Orizi kezéből kiesett a husáng. Az érvek győzték-e le, vagy a kimerülés? Rekedt, hörgő hangon mondta:

— Hát csináljatok velem, amit akartok!

A hóhérok feléje közeledtek; de ebben a percben fölemelkedett Celini Marius, Verona főbírája, a helyén, s fehércsontú botjával intett a hóhéroknak.

— Megálljatok!

Mélységes, kriptaszerű csönd lett.

— Ebben az emberben van becsület — mond a főbíró reszketeg hangján —, az ítéletet kegyetlennek találom. Legyen a büntetése holtig tartó börtön.

A szenátorok helyeslőleg bólintgattak a fejeikkel. Orizi szaggatott szavakban mondott köszönetet.

— No, most csakugyan megtanulhatsz franciául — jegyzé meg Baccarini.

Majd fölolvasta a másik elítélt bűncselekményét és az ítéletet.

Marosiniról levették az álarcot. Pizo, »a betegségek öccse« (a szelídebbik testvér — aki kisebb fájdalma mellett dolgozik a halálnak), lehúzta a vádlott ujjását, s már éppen a fehér kendőt kötözgette a szemére, midőn lihegve tör magának utat a közönségből egy alak, s egyenesen a bírák állványa elé rohan.

— Ez az ember ártatlan a kikiáltott bűntényben! Én vagyok a gyilkos.

A csodálkozás moraja zúgott föl mindenfelől. Szájrolszájra ment a neve :

— Balduin orvos.

Balduin orvos volna a gyilkos? Ez a becsületes ember? Különös dolgok történnek a világon.

A főbíró intett a hóhérnak, hogy eressze el az elítéltet.

— Balduin! — kiáltá ez. — Kedves barátom! Te volnál a gyilkos? Az lehetetlen!

Balduin fölemelte a fejét, s így szólt :

— Igen, Verona bírái. A gyilkos én vagyok. Én öltem meg az illető embert a temető szélén, s most látván, hogy ártatlant végeznek ki helyettem, erőt vett rajtam a lekiismeretmardosás, s idehoztam önként a fejemet.

Marosini odafutott kétségbeesve Balduinhoz s halkán, szemrehányón mondá :

— Oh barátom, miért nem hagytad a dolgot annyiban? Mi szükség volt erre? Az én életem úgysem ér semmit, s ha már bűnbe estél is, földi büntetésed szívesen vállaltam volna el. Vond vissza a szavadat, még nem késő.

Balduin haragosan toltá el magától :

— Ne alkalmatlankodj üres fecsegésekkel! Az életnek előttem még kevesebb bece van.

— Ugyan, ugyan! Hát Esre? Neked élned kellene Esre miatt.

„A tornácajtó előtt két fősorszámozott öszvér várt.”
(*Galamb a kalitkában*, 1892. kiad.)

Mühlbeck Károly rajza

— Esre... Esre... — motyogta Balduin álmatag hangon. — Majd mindent megtudsz. Keresd fel őt!

Celini Marius, ki ezalatt a szenátorokkal váltott véleményyt, kikiáltá a határozatot a népnek :

— Minthogy az elkövetett gyilkosság tetteséül Balduin Gervasius vallja magát, törvényeink szerint a megtorló ítélet ellene fordul ; az ő feje vétetik le hóhérpallos által.

Baccarini Pizóhoz fordult :

— Ím, vedd át Pizo és tedd azt, amit Verona rendelt és parancsolt.

De még oda se ért Pizo, ki kedvetlenül méregette a Balduin vastag nyakát, már megint új izgalom keletkezett.

Egy Silos nevű varga, ki egy fa tetejéről nézte a jelene-
teket, élénken süvíté a sokaság fölött :

— Jön az új gyilkos! Hahaha!

S valóban, egy marcona, sötét tekintetű férfi vert magának öklével utat a tömeg közt, folyton kiabálva :
»Eresszettek be, ereszettek, mert a Madonnára mondom nektek, hogy engem fognak itt nyakazni.«

A tömeg röhögött, de ereszté ; az ismeretlen bejött az Orizi által föltépett korlát részén, s a Balduinhoz siető Pizót kedélyesen vállon csapta:

— Várjon egy kicsit, atyus! Nekem is van a dologhoz szavam még.

Ezzel a bíróság felé járult, s sötét, rongyos köpönyegét hátravetvén, így szólt :

— Verona bírái! Nagytekintetű, kegyelmes urak! A kikiáltott gyilkosságnak tettese sem ez az ember, sem az az ember, hanem én vagyok.

— És ki vagy te? — kérdé Celini Marius.

— Én Ruffo briganti vagyok. Az, akit megöltem a temető szélén, társam volt, a félszemű Cartus, az öreg bolha«, ahogy a mi világunkban nevezték ; közös zsákmányra dolgoztunk. Az osztozkodásnál meg akart csalni egy guineával s ezért vesztünk össze ; dulakodás lett belőle, s én törömet szívébe mártottam dühömben, mert fölbosszantott az igazságtalansága. Rendőrök futottak a helyszínére. Menekültem a temető kerítésén át a cinterembe ; ott a ravatalról rám szólt valaki. Azt hittem, egy halott, de valószínűleg

ez a szegény fiú lehetett (Albertusra mutatott), s borsózó háttal ugrottam ki ismét a nyitott ablakon, elbújva a sírok közé.

Verona főbírája jóváhagyólag integetett ősz fejével.

— Sajátságos eset. Ilyesmi még nem történt bíróságom alatt. Valóban így kellett lennie, te vagy a gyilkos, semmi kétség. A szegény Marosini ártatlanul került a kelepécebe, de téged nem értelek, Balduin; magyarázd meg előttünk, miért csináltad e komédiát?

— Mert legjobb barátomat láttam a vérpadon — szolt Balduin —, ki néhány évvel előbb életénél is drágább kincsét nekem adta. Tartozásban voltam vele szemben, tehát fizetni akartam; ennyi az egész.

Balduin szögkül-végről elbeszélte nápolyi tartózkodását, Marosini baráti viselkedését, ami a bírák szívét is megindította.

— Igazad volt, Balduin. Most lettél valóban méltó barátodhoz — szolt a főbíró ünnepélyesen. — Menjetek haza isten hírével s örüljetek egymásnak!

Azután Ruffónak intett parancsoló szemöldökével:

— S tégedet, gyilkos, mi indított, látván bűnödöt jól eltakarva, hogy följelentsd magadat?

— El nem tűrhette tovább a lelkem. Szemtanúja voltam mindennek. Láttam, hogy egy ártatlan fog elpusztulni helyettem, szívem elszorult, lelkem háborgott, de ami aztán jött, az még inkább meghatott. Látnom kellett, hogy egy ártatlan helyett egy másik ártatlan vállalja el a bűnt. Ez már sok. Ezt már nem tűrhettem. Utat törtem magamnak, bírák, hozzátok!

Celini fölemelkedett székében, hogy ítéletet hirdessen. A többi szenátorok is fölemelkedtek ilyenkor:

— Atya-, Fiú-, Szentlélekisten nevében! Verona polgárai! (S itt még jobban fölemelte a hangját.) Mivel e bűnös ember jobban szerette az igazságot életénél, megérdemli, hogy az életét el ne vegyük. Én e földön kegyelmet adok neki!

Tomboló helyeslésben tört ki a tömeg, zsibongva, ujjongva lobogtatta kendőit, s hömpölygött a nap hősei felé. Még tán a Baccarini anyósa is megbékült a meglepő fejleményekkel a Corsetti-ház erkélyén, csak Pizo, a beteg-

ségek öccse, dűnnyögte bosszankodva: »Mit bolondítják ide az embert?«

Balduin karon fogta Albertust, s otthagyta a vesztőhelyet.

— Jer, elvezetlek haza, Esréhez.

— De ebben a ruhában? — ellenkezők.

— Ne törődj a ruhával. Ostobaság. Verona leggazdagabb embere úgy öltözik, ahogy neki tetszik.

— Nem értem tréfáidat, Balduin.

— Majd minden kisül sorjában, jó barátom. Te csak lépkedj utánam. Ni, itthon is vagyunk már, ez az én házam. De menjünk a kerten keresztül, mert Esre ott szokott üldögelni ilyenkor a lugasban.

Oh, hogy dobogott az Albertus szíve. A vérpadon nem volt ilyen izgatott.

— Nem, nem, Balduin; én nem megyek. Okom van rá; hagyj engem elbújdosni a világba.

— Ha nem jössz, viszlek. — S erőszakosan [megfogta a kezét.

Szép kert volt ez: nagy fák, hatalmas lombkoronákkal, imitt vadon, egy tisztás, pirosló szamócákkal, hangyaturással, szederinda kúszik a földön, füvek, bogáncsok fonódnak össze kosztrosan, amott egy darabon ismét a kertészet remekei vakító színpompában, ragyogó virágpadok, amik közt részegen döngnek a méhek.

Albertus egyszerre összerézzen:]

— Mi ez? Álmodom-e?

A sűrű lombzatot elhagyva, egy házikó bukkant elő, szakasztott olyan, mint az övé volt Nápolyban, vagy hogy talán éppen az.

— Ez a kalitka ijesztett meg úgy? — mosolygott Balduin. — Nos, mi csodálkozni való van azon? Éppen olyan, mint a tied. Éppen olyan galambot is tartok benne. . .

Ebben is galamb van! Ez is be van futtatva egész a födeléig folyókával, a virágharangok itt is úgy mozognak, himbálóznak és susognak, mintha csengenének. Csak meg kell tudni hallani. A szegény Marosini szíve úgy elszorult. Ő talán hallotta, hogy mit csilingelnek.

A házikó mögött lugas volt. Ezer meg ezer rózsa csüngött róla, s apró legyek és bogarak légioja rajzolta körül. Minden rózsaszálnak külön udvarlói.

— Mi lelt? Mit rángatod a kezemet?

— Ott ül — hebegte Marosini egy gyermek félnékeségével.

Csakugyan ott ült. Esre ült a lugasban, háttal feléjük. Nyúlánk dereka meg volt hajolva kígyóhullámosan, varrt valamit vagy hímzett, az egyik pici lábát pongyola kényelemszeretettel föltette egy elálló gallyra, aminek az a veszedelmes következése lett, hogy a meghajolt térdétől fölszedődött egy kicsit a gránátszín szoknyája s látni engedte a gyönyörű bokáját. Oh, be szemvakító!

Albertus kővé meredt, Balduin ellenben lábujjhegyen odalopózott és átfogta a szemeit hátulról.

— Balduin! — mondá Esre. — Rád ösmerek a tenyeredről.

— A hangja is ugyanaz még — sóhajtá Marosini.

— Eltaláltad — felelte Balduin —, most már csak azt találd el, kit hoztam.

— Richárd apót a szomszédból. Eressz el!

— Nem addig, míg el nem találsz.

— Ne okoskodj, Balduin. Hát ki is van csak itt? Mileni úr Bolognából.

— No, az ugyan nincs itt. Hanem itt van valaki, akit te a legjobban szeretsz a világon.

— Tudom is én — felelte durcásan és a lábával toppantott. — Megharapom a kezedet!

— Ej, hát azt se tudod, kit szeretsz a világon a legjobban? Semmit se súg az a te szívecskéd. Süket is, néma is. . . A leendő férjed van itt, Esre!

— Albertus! — sikoltott föl Esre, kitépve magát Balduin kezéből, s a következő szempillanatban már ott volt a Marosini karjaiban.

Az megdicsőült arccal ölelte át. Mindent látott, hallott, de semmit sem értett.

— A tied ő — mondta Balduin mélabúsan —, mindig is a tied volt. Mikor őt Nápolyban nekem adtad, még gyermek volt. Unta ott kalitkai magányát, hát velem jött. Valami

újat akart. Egyszóval nő, tehát szeszélyes. Velem jött, de már az első nap a tengeren észrevettem, hogy szomorú, hogy hiányzol neki. Másnap már a honvágy bántotta . . Mire Veronába értünk, beteg lett, s megvallotta, hogy téged szeret. Legott visszautaztam érted Nápolyba, hogy elhozzalak, de már akkor te ungon-berken túl voltál.

— Lehetséges-e mindez? Boldog isten! — rebegte Marosini.

Esre ránézett azokkal a nagy fekete szemével szelíden, mint egy igazi galamb, és azzal a szép fejével édesdeden bólintgatott, hogy úgy volt, minden úgy volt.

— Mindenütt kerestettelek, Albertus, de mindenütt — folytatá Balduin —, míg végre ma földalátalak a vesztőhelyen. De jer csak, hadd beszéljek el mindent. Hiszen Esrével ráérték nyalakodni. Az élet elég hosszú. . .

Karon fogta Albertust s elmesélte, amit tudnia kellett. Hogy építette Esrének a kis házikót, éppen olyat, mint a nápolyi volt. Esre olyat akart.

Hogy a kalitka küszöbét át nem lépte : »Hej, Albertus, Albertus, veszedelmes rózsát adtál te nekem, akinek az illatát éreznem kell mindennap s letépnem nem szabad.« Az Esre vagyonáról is számot adott :

— Lelkiismeretesen kezeltem a számotokra és sok szerencsével. Mondhatom neked, Albertus, hogy aligha van hozzád fogható gazdag ember Veronában.

*

S ezzel most már az egyik elbeszélésnek vége van. Esre és Albertus visszakerültek, s természetesen ma is boldogan élnének, ha azóta meg nem haltak volna.

De az olvasó talán így szól :

— Nem haltak azok meg, mert nem is élhettek sohasem. Túlságosan jók ahhoz. Túltengésben van náluk a becsületesség. Az egyik odaadja a mátkáját a másiknak, pedig szereti, a másik pedig érintetlenül visszaadja, pedig az is szereti. A pénzt ellenben megszorítja. A pénzt nem szereti senki sem. Az egyik meg akar halni a másikért. Nevetséges! Annnyira jók, hogy még a gyilkos is ritka becsületes ember köztük.

Az író azonban közbevág :

— Nincsen ezeknek az embereknek a világon egyéb bajuk, uraim, csak az, hogy négyszáz évesek.

S ezen kijelentés után lecsapja ódon lúdkalamusát, s csillogó pengéjű acéltollat szúr be a tollnyélbe, leteszi szemeiről a pápaszemet, melyen át elődei, öreg írók, nézték a világot, s szabad szemmel kezdi írni a következőket :

A MÁSODIK ELBESZÉLÉS

Ugorjunk át négyszáz esztendő. Hípp-hopp, itt legyünk Budapesten. Hiszen úgyis csak némileg van összefüggés a két elbeszélés közt. De tán rossz helyre ugrottunk, mert Budapest nem nagyon alkalmas hely, hogy csodálatos dolgok történjenek benne, írók tollára méltók. Regények Budapesten is történnek, de azokat a város összes vénasszonyai tudják; paprikadrámák, szerelmi öngyilkosságok valamely szálloda külön szobájában, eltűnt fiúk, elszöktetett leányok, efféle elcsépelet sablonok.

Budapest átlátszó város; nem oly nagy, hogy a háztömkelegek végtelen homályából az írók fantáziája meghizlalja magát, de arra már elég nagy, hogy a gnómok, erdei manók, limfák, nimfák kiköltözködjének belőle. Még a kísértetekre is bajos ráfogni, hogy ekkor és ekkor, pont éjjélkor a Váci utcán jártak volna, míg ellenben Szentmihályfalván vagy Bágyonban bátran tehetik, hogy előlépkednek a temetőből. Itt a miszticizmus is számúzza van, mert a lóvonatú vasutak már nem közlekednek éjjélkor a Kerepesi úton, s a kísértetek nem jönnek el olyan messzire. A poézis kellékes kosarából nagyon sok hiányzik: nincs virágillat, nincs harmat, nincs madárdal. Harmat helyett por van, virágillat helyett szappan- és petróleumszag, madárdal helyett verkli.

És te, kedélyes, pajzán, jószívű Kock, ki személyeidet, hőseidet egyre pompás lakomákkal tartod Párizs legkülönfélébb éttermeiben, azt hiszed, itt is megbeszélhetnéd alakjaidat, s a regénymese is gurulna tovább? Vesd ki eszedből, jámbor embere a pennának, az ilyeneket, mert egy regénymese, amelyik a Szikszay-vendéglőben folyik, mosolyt csal az olvasók ajkára.

Ostobaság! Ami a Szikszayban történik, azt a törzsvendégek jobban tudják, mint az író, s ha valami nevezetes történt volna, azt a törzsvendégtől már régen meghallotta volna mindenki.

Hol kezdjed mesédnek szálait? Kezedben lehet az osztováta, a fürge kis vetélő, de nincsenek meg a nyüstek, amelyekhez hozzászöhetnéd a színes fonalat. Az »Angol királynő« drámáiban ki hisz? Hiszen az összes odajárókat ösmerjük. Fönt az emeleten a széles asztalt, hol Deák Ferenc üldögélt, s hol ma is néhány öreg képviselő vacsorálgat, kiknek Deákból csak éppen ez az asztal jutott. Lent a földszinti nagy teremben a főváros pénzes, de nem előkelő része mulat esténként cigánynótákon. Roastbeeföt esznek és az esti lapok börze- vagy politikai hírein rágódnak, egy nap úgy, mint másnap. Így lesz minden este, míg csak ki nem maradnak.

Mert kimaradnak. A budapesti vendéglőknek vándor-népük van. Mert itt minden a címer után húzódik. A gazdagok azért járnak az »Angol királynő«-be, mert az előkelők jártak oda az imént. Az »Angol királynő«-ben vacsorálni »chic«.

De az előkelők bújósdit játszanak a gazdagokkal. Az előkelők eltűnnek onnan, ahol rájuk bukkantak és újra elbújnak. A gazdagok ismét megtalálják őket, s ez így megy örökkön-örökké, míg végre eltűnhetnek egészen a polgári szemek elől, a nemzeti kaszinó márványkandallós lépcsőházában. Az üvegajtó bezáródik mögöttük — s vége van a játéknak.

A gazdagokat keresik a jómódúak, akik már akkor érnek az »Angol királynő«-be, mikor a gazdagok fölkeltek asztalaiktól, mert rájöttek, hogy rossz helyen keresik az előkelőket. A jómódúakat keresik a rangkóros szegények, akik viszont elkéstek, mert azok már indulóban vannak a gazdagok után. S ez az örökös vándorlás foly, foly odább szakadatlanul.

E majmolásban, ez örült kapaszkodásban sok ember elesik. Egy pisztoly eldurran, vagy egy kulcs megnyikordul a börtönajtózárban. Ezek a mi drámáink.

Szép asszonyok szeretnek, csókolóznak, van itt is tavasz, nyár és tél. Bimbóhasadás és virághullás, de afféle elkényszere-

dettalakban. Amor föl húzza tegzét, de incselkedés nélkül, szállszáll a nyila, de egyenesen a levegőben, nem ír le kacskaringós vonalakat. Szeretnek az emberek, de lehetőleg sok teketória nélkül. Pedig éppen a teketória az a mézanyag, amibe nádját az író mártaná.

Társadalmi élet sincs. A kisvárosi élethez már nagy a város, a világvárosi élethez még nem elég nagy.

Olyan vagy, szép fiatal fővárosunk, mint egy bakfis. Egy bizonytalan lény! Már nem vagy elég naiv, hogy kedves légy, s még nem vagy elég kifejlett, hogy ingerlő lehess. Hol fölveszed a hosszú ruhát, hol a köznapi kurta szoknyácskádát.

Azért nem vesznek még sokba az írók. Egyetlen helyed van, a »Rémi-kioszk«, ahol egy regény tisztességesen megkezdődhetik a törpe akácok alatt, a gyöngyvirág-bokkrétát lövellő ugrókút locsogásánál. Hercegnőkön, grófnékon s közönséges szatócsasszonyokon legelhet a szem ezen az egy holdnyi területen. Egy hold kihalítva a paradicsomból és idelökve. Kalandorok, szerencsevadászok, országnagyok ülnek összevissza tarkán a nádfonatú székekben.

A pincérek futkosnak, a kávéskanalak csengnek-pengnek, a homokkavicsok vígan ropognak a járókelők talpai alatt. Vidám kacaj, selyemsuhogás. . .

Bolond volnék, ha nem itt kezdeném a beszélyemet.

Két fiatal ember ült egymás mellett. Bizalmas beszélgetésbe voltak merülve.

— Hát elvállalod?

— Természetesen.

— Holnap bemutatlak nála.

— Hány órakor?

— Délben indulunk az országházból. Eljössz a Házba?

— Van szavazás?

— Azt hiszem.

— Szép-e a menyasszonyod?

— Megjárja.

— És gazdag-e?

— Úgy körülbelül százezer forintra becsülöm.

— Teringettét!

— S ami fő, árva leány; a pénzt rögtön kikapom.

— Az már derék! És hogy jutottál hozzá?
— A gyámja által. Ő volt a gondviselés. A gondviselés véletlenül ügyvédem, és a választáskor jól állt értem nyolcezer forintig, amit most már féltetni kezdett, ennél fogva a gondviselés inkább a maga gondját viselte, hogy Esztert nekem juttatá.

— És ki ez a becsületes ügyvéd?

— Az öreg Szabó Dániel képviselőtársunk.

— Úgy? A vén róka! Hát aztán a leány szeret-e?

— Szeret-e? — pattant föl a kérdeztett. — Hát honnan tudjam én azt? Azt hiszem, szeret, mint ahogy hiszem, hogy választóim szeretnek, mert hiszen megválasztottak.

A fiatal urak fizettek és eltávoztak. A szomszéd asztalnál az üveges gloriette alatt egy öreg úr ült fiatal asszonyok közt, akik kíváncsian kérdezték:

— Kik voltak ezek?

— A barna fiatalember Altorjay István, aki Willner Eszterrel jár jegyben; a csinosabbik, a szőke pedig Korláthy Péter.

— Képviselők? — kérdék a hölgyek.

— Képviselők és *akarnokok* — felelte kedélyesen az öreg úr.

De mivelhogy az »akarnokok« szót meg nem magyarázta (mert a hölgyek figyelmét egy leányával belépő grófné csipkái és ékszerai villámhirtelen elfordították), nekem kell azt az olvasónál lanszírozni.

Akarnok! Nos, miért ne csinálhatna egy jó magyar szót akárki, tehát az említett öreg úr is? Erre joga van minden embernek, aki a maga kapucinerjét szürcsölgeti. Ilyenkor úgyléleesebb az elme. S nem is szokatlan szó. Sőt igen csinosan hangzik. Ha lehet a nyelvünkön asztalnok (truxes), miért ne lehetne akarnok (a stréber)? Mert akár milyen truxes sincs annyira begyakorolva az asztalkörüli funkciókban, mint egy újkori stréber az akarás művészetében.

Az akarnok akar, mindig akar, mindent akar. Akar valamit, ha alszik (mert fél szeme nyitva van), akar valamit, ha nem alszik (mert az egyik szemét akkor is behunyva tartja), akar, ha azt mondja, hogy akar, és akar, ha azt mondja, hogy nem akar.

Az akarnok arra való, hogy akarjon és hogy akarják. Már úgy született az akarásra. A filoxéra csak a szőlőtökén terem meg, a hernyó csak a faleveleken, de az akarnok megterem mindenütt. A filoxéra és hernyó szolidabb lények, mert azok tudják, mit akarnak, tudják, hogy nekik meg kell enni egyiknek a szőlőt, másiknak a falevelet, de az akarnok sohasem tudja, mit kell megennie.

A filoxéra és a hernyó bizonyos logikai oknál fogva vannak. Először terem meg a falevél, azután a hernyó.

De emitt megváltozik a rend: előbb az akarnok terem meg és csak azután a falevél. S a lét szubtilis nüanszaiba mélyedve, ha a filoxérának kellene megennie a faleveleket és a hernyónak a szőlőtökét, egyik sem vállalná a másikat; de az akarnok nem olyan makacs, az akarnoknak minden ideg, az akarnok mindent akar, csak egyetlen egyet nem akar: akaratoskodni.

De ha mindenütt megterem is az akarnok, azért neki is megvan a maga kedvenc elementuma: a parlament. Az akarnok akkor fejlődik ki a gubóságából, ha képviselő lesz.

Képviselő és akarnok! Milyen sokat ígérő állapot! Előbb azért volt tán akarnok, mert még nem volt képviselő, s most már azért akarnok, mert képviselő. Az akarnokság olyan, mint a gyűrű, se nem kezdődik, se nem végződik sehol.

Oh, boldog hernyók, akik születettek a falevelek megévesére, a falevelek tartamára, s mindjárt az első föleszmélésnél ott találtátok magatokat az óhajtott mezőn. A szegény akarnokok felé csak integetnek csábítón, incselkedően a falevelek...

De álljunk meg! Azaz, hogy menjünk tovább! Az »akarnokot« magyarázva, szinte elfelejtem, hogy az olvasó voltaképpen a beszély folytatását akarja.

Nos, egy már világos a sok beszédből, hogy Altorjay házasodik, s hogy Korláthy elvállalta a vőfélységet.

S minthogy a jelen korban minden indokolandó az író által, Altorjay azért házasodik, mert véletlenül éppen egy jó hal akadt a horgán, s Korláthy azért vállalta el a vőfélységet, mert éppen tavaly csináltatott szép meggyzón magyar ruhát, ami igen jól fog festeni ezen a napon. Különböben testi-lelki barátok ketten. Nem áradozó szavakban

és tettekben nyilvánul ez (mint a fentebbi sületlen elbeszélésben), mert a szavak elrepülnek, a tettek elfelejtődnek, de *scripta manent* — sok-sok helyütt van egymás mellé írva nevük a váltókon, hol az egyiké felül, hol a másiké.

Elhagyva a kioszkot, elváltak a Nagy-Kristófnál (az egyetlen alakunk, kit minden pártárnyalat elismer nagynak).

— Tehát holnap! Viziontlátásra!

Péter kocsiába ült és a Városligetbe hajtattott, Altorjay pedig megfordult és elsietett a klubba. De a klubban unalmas délután volt. A miniszterekből senki sem volt bent. Van az így néha. Ilyenkor borús a hangulat, homály vonja be a tágas termeket. A nap nem süt, az arcok nem ragyognak.

— Ma nincs miniszter! — mondják a mamelukok, dörzsölik a kezeiket, ásítanak és az ajtóra néznek.

Minisztert keresett Altorjay is, akinek elfecsegje a legfrissebb pletykákat, a legújabb bon mot-kat, politikai hírléseket: a »zöld asztal« sajtós, csípős ízű csemegéit.

— Valahol nagy ebéd lehetett — találgatják a klubtagok.

— Ma tán már be sem jönnek — hangzik föl itt is ott is szomorú, méla hangon.

És széledezni kezd a vásár. Mit is ér egy vásár, vevők nélkül?

Ah, milyen kor ez! Az ifjú nem arról álmodik, hogy holdvilágos estén, csobogó tó partján együtt sétál a szőke fürtös leánykával a harmatos pázsiton, a hold ábrándosan világít keresztül a susogó falombokon. . . Az ifjú arról álmodik, hogy őexcellenciája karon fogja, bevonja egy sarokba. »Ülj ide mellém« — suttogja őexcellenciája, dobogásba hozva szívét — »erről vagy arról szeretnék veled értekezni«. A szögletekből, a terem minden zugából irigyen néz rá száz mameluk szeme. Ah, de szép fényük van ezeknek.

Altorjay, minthogy parti sem akadt, (pedig a miniszterek után mindjárt a *skiz* következik hódolati objektumnak) vette a kalapját, elment a menyasszonyához. Valamivel csak agyon kell ütni a délutánt.

Eszti ke otthon volt. Csinos portéka, szőszke, virgonc, tele kedéllyel, pajkossággal. Ha egy kicsit magasabb volna, jó lenne, de így is szép, egy valóságos cukrosbaba, akit

azon módon oda lehetne tenni egy nagy tortára, ami pedig a pisze orrocskáját illeti, az a legimádandóbb orr volt az egész világon.

— Hát maga honnan pottyant most ide?

— A klubból. Tán haragszik is az én szeretetreméltó kis Esztikém, hogy háborgattam?

— Sőt jó, hogy itt van. Ki akarok menni valahová a zöldbe. Egy lovagra van szükségem.

— Szolgálatára állok. De egy föltétel alatt.

— Halljuk, uram.

— Hogy a társalkodónét ne hozzuk.

Eszti behasított picike ujjával a foga közé, s aztán csettentve lökte ki az ujját kötekedőn, pajkosan.

— Ez ni! Kellene, ugye?

Altorjay nevetett.

— No, hát csak üljön le, míg fölveszem a kalapomat, meg a köpenyémet, és amíg a madame fölkészül.

— Jaj, az egy örökkévalóság!

— Öt perc lesz, ha mondom,

Öt percet ha mondott, hát persze tizenöt perc lett, mire madame és Esztike beállítottak készen a kis szalonba.

A kis fehér szalmakalap, körülkúszva orgonavirágokkal, csodálatosan illett az arcához.

— No, de már most hova menjünk? A szigetre?

— Ugyan hagyja el! Az az unalmas hajóút! Ki menne a szigetre?

— Talán a Zugligetet óhajtja?

— Eszembe sincs — mormogott Esztike.

— Hát akkor menjünk a Városligetbe.

— Eh menjen! Maga semmit se tud kitalálni. Magában nincs semmi invenció.

— De édes istenem! Hisz én csak nem találhatok fel magának egy külön erdőt. Nem vagyunk a Kongo-államokban, ott az is lehetséges volna. Itt már minden fel van fedezve.

— Igen, még az is kitudódott, hogy maga egy gúnyolódó rossz ember.

A vége az lett, hogy mégiscsak a Városligetbe mentek. A tónál, amint a hattyúkat nézegették, szembe jött Korláthy Péter.

Egy tekintetet vetett az igéző kis menyasszonyra s vakmerően lépett eléjük. Teljes lehetetlenség volt be nem mutatni.

— Korláthy Péter képviselő és ...

— És vőfély — tette hozzá Korláthy mosolyogva, mély meghajlással. Eszter kezét nyújtott neki.

— Éppen emlegettük a holnapi látogatását.

— Milyen ritkaság, hogy amit a holnap ígér, azt már a ma adja ide.

Eszter könnyedén jegyzé meg:

— De azért holnap is szívesen látjuk.

— A mi kenyérünk az engedelmesség — felelte Korláthy főhajlással. — Némelykor sótlan kenyér, némelykor kalács.

Korláthy szép, szikár fiatal ember volt, előkelő megjelenéssel. Rokonszenves, tojásdad arcú, vékony kunkorodó bajusszal, s azonfölül tele volt ötlettel, sziporkával.

— Tarts velünk, ha ráérsz — mondá Altorjay. — A klubban úgy sincs senki.

Körülsétálták a tavat. Kellemes nyári alkony volt. A zene hangjai lágyan szűrődtek át a levegőn a Drót-szigetről. Ebbe vegyült a Paprika Jancsi birodalmának zenebonája távolról, a tavon csendesen siklottak a csónakok.

Eszter azt mondta, ő is csónakázni szeretne.

— Későn van — szólt madame. . .

— Nem kapunk aztán bérkocsit — segített a társalkodónénak Altorjay.

— Egy kocsi bizonyosan lesz — kedélyeskedék Péter. A Göncöl-szekere. Majd hazamegyünk azon. Pista azért beszél, mert nem tud evezni. Válassza ki a csónakot, kisasszony, egyszer végigmegyünk a tavon. Leszek én a vizifvarosa.

Egy kis finom bordájú lélekvesztőre esett az Eszter választása. Abba ültek bele, Péter és Eszter.

Péter eleinte ügyetlenül kezelé az evezőt, ide-oda ingott a sajka.

— Jaj, félek — sikongott Eszter.

— Ugyan mitől félné?

— Hisz itt be is lehetne fúlni.

— Azt már nem. Mert engem az immunitás véd magát pedig én védem.

— Ne prézsmítáljon, de vigyázzon inkább. Oh, be fölséges a levegő!

— Hát még beljebb a vizen.

— Nos, menjünk még beljebb. Elég nagy a tó.

— Bárcsak nagyobb lenne, bár a Fekete-tengerig tartana.

— Mire volna az jó magának?

— Mert most odáig eveznék. Magát ki nem tenném.

Addig-addig fecsegett, míg egy részeg mesterlegény, aki a Dulcineáját csónakáztatta, nekiment a szubtilis alkotmányának a csónakja orrával.

— Jézus Mária! — sikoltott föl Eszti.

Az előbbeni beszélyben fölfordult volna a csónak. Esre—... akarom mondani Eszti, beleesett volna a vízbe, Péter kihúzta volna az elaléltat, a tó partján lett volna egy nádfödeles kunyhó, áldott képű öreg anyókéval, ott megszáritották volna a ruháját, kigombolták volna a mellénykékét (fehér keblének hullámozása leíratott volna általam egy egész lapon), egyszerűen, eszméletre tért volna egy föllebbenő sóhajjal: »És ő, életmentőm hol van?«

De ezúttal csak félrebillent a csónak, egy kis víz beleloccsant, s Eszti megijedt, ijedtében megkapta a Péter nyakát, aki szinte megijedt, s ijedtében elereszté a lapátot.

— Maga ügyetlen csacsi! — pattant föl Eszter hangosan, mikor a csónak helyrelóbálózott — vigyen ki tüstént! Tüstént, tüstént, parancsolom.

Péter megneheztelte nem annyira a szavakat, mint a hangot, s egyetlen szót sem mondott mentségére.

— Egészen tönkretette ruhámat — dörmögött-mormogott Eszti.

Valóban, a beloccsant víz átnedvesíté a lilavirágos könnyű baréche szoknyácskáját, úgyhogy az odatapadt a térdéhez, s látni lehetett az ingerlő idomait.

A madame és Altorjay, akik csak azt látták a tópartról, hogy Eszter karjaival a Péter nyakát fogja, el nem képzelhették, mi történt.

Altorjay madamera nézett, a madame pedig valahányszor zavarban volt, mindig franciára fordította a beszédet.

— El nem tudom képzelni a dolgot, monsieur Pista. De az mindent megmagyarázhat némileg, hogy a kisasszony katonaleány. Egy vén huszár ringatta bölcsőjét. Azután is az babusgatta, az játszott vele. Az öreg János, ki most is nálunk van. A megboldogult ezredes penziót hagyott a Jánosnak, hogy holta napjáig a leányánál maradjon. Az öreg huszártól sok olyat tanult el, ami nem chic. Kedves és jó a gyermek, de tömérdek kaprisz van benne. Az öreg János minduntalan kiüt rajta. Ez is valami efféle lesz. Oh, hisz ha az én kezem alatt lett volna elejétől fogva

— Persze, persze — mondá Altorjay szórakozottan.

A csónak kikötött ezalatt; a kis Esztike bájosan nézett ki úgy vizesen, mint egy igazi vízi tündér.

— Az isten szerelméért, megfázik. Már didereg is. Hamar a sált, madame Lucy. Ne meresse a szemeit, hanem segítsen. Mi történt, az ördögbe, hiszen csupa víz?

Esztike vasvillás szemeket vetett Korláthyra, de már ebbe a haragba egy kis tréfás íz is vegyült.

— Ott az ok ni!

— No, no, nem baj. Csak egy bérkocsi kellene minél előbb, mert így nem mehet. Péter kérlek, légy olyan kegyes, keríts egyet, mi addig kiérünk az útig.

Esztike elbeszélte a szerencsétlenséget, amiben forogtak, hogy a csónak majdnem fölborult, s ők menthetetlenül a vízbe pottyantak volna, azt se titkolta el, hogy belekapaszkodott a Korláthy nyakába.

— Ej, semmi az — vigasztalta Pista úr —, túl vagyunk a bajon, és legalább magának is van most már valami fogalma a hajótörésekről. Csak azt az egyet sajnálom, hogy a másvilágra, az angyalok közé, a Péter nyakán akart megérkezni.

Esztike maga is fölkacagott ezen az ötleten:

— Hiszen ha nem volt hirtelenében más alkalmatosság. A kocsi ezalatt megjött, de Péter nélkül.

— Hát az az úr hová lett, aki küldte?— kérde Altorjay.

— Egy másik kocsi ült és elhajtattott a város felé.

— El se búcsúzott! Furcsa.

-- Megneheztelt — vélte Esztike. — Bizonyosan megneheztelt rám.

— Mit csinált vele?

— Elneveztem mérgemben ügyetlen csacsinak.

— Csakugyan nagy csacsi, ha ezt megorrolta. De mégis restelném a dolgot. Meg kell a kis öreget valahogy békíteni.

— De hogyan? . . .

— Kitalálja azt a maga leleményes fejcskéje. Hívja meg mindenekelőtt holnapra Dani bácsi ebédre.

Úgy is lett. Dani bácsi (t. i. Szabó Dániel képviselő és hites ügyvéd, az Esztike gyámja) elfogta másnap Korláthyt a folyóson.

— Hallom, hogy megharagudtál a gyámleányomra. Ki akar veled békülni. Rám bizta, hogy elhozzalak ma ebédre. Notabene ő maga főzi.

— De már azt, hogy milyen gazdasszony lesz, megkóstolom.

A véletlen úgy hozta magával, hogy Altorjay nem jöhetett az ebédre. A legszentebb akadály tartotta vissza. Itt voltak a választói.

— Én ma hordár vagyok, Dani bácsi. Ments ki, kérlek, Eszter előtt elmaradásomért.

Pedig igazán rosszkor jöttek azok a választók. Eszti kitett magáért, ízletes, pompás ebéd volt: csigaleves, egy pár benne uszkáló gombaszilánkkal, tehénhús kukrejtrel, röstölt lével, csuka tormával, malac-pecsenye és kapros metélt. Ilyen lakomát csaphattak hajdanában az istenek az Olympuson. Természetesen nektár is volt, jó egri és visontai. Töltögette szorgalmasan az öreg János.

Ebéd után elhozta Esztike a cigaretta dobozt, s megkínálván előbb Korláthyt, annak a tűzénél ő maga is kacéran rágyújtott.

— Szívjuk ki hát a békepipát.

A nyelvecskéjére minduntalan rászállt egy-egy dohány-morzsa, a főlzálló füst az orrát fúrta, prüszentett, a legcsodálatosabb grimászokat csinálta. Igazán megenni való volt.

— Ugyan tegye le!

— De bizony kiszívom a maga kedvéért.

Dani bácsi szitakötő formájú szemei egyre kisebbbedtek, ásított, panaszkodott, hogy az ülésen elálmosították a szónokok, miközben nagy feje lehanyatlott az asztalra, s Péter egyesegyedül maradt Eszterrel, mert a harcias madame a künn hallatszó nagy tányérsörömpölésre, mint egy fölingerelt sárkány, kirohant pörölni a konyhába.

Megindult a trics-tracs. Azokról a mindenféle semmiségekről, melyek legjobban töltik meg a leányok fejét: mit adnak a színházban, ki mennyit vesztett a kaszinóban, ki fizeti X. színésznőnek a számláját, mit forral most Bismarck . . . akarom mondani Monaszterli?

Péter egyre közelebb húzta a székét Eszterhez. Egy út az asztal körül! Nem megvetendő dolog. A legkellemesebb úti emlékekhez vezethet.

Előbb egy picike kenyérgolyóbist gyúrt. Ez volt az első löveg. Ámor, az antik Ámor, nyilakkal dolgozott a maga idejében, a modern Ámor kenyérgolyóbisokkal tesz kísérleteket.

Eszti ke behunyta szép szemeit, amint rádobta a galacsint és elmosolyodott:

— Látom már, hogy nem haragszik.

— Nem is haragudtam magára, higgye meg.

— De hát akkor miért eresztette le az orrát?

— Mert önmagamra haragudtam.

— Vajon?

— Mert teljesen igaza volt, hogy ügyetlen csacsi vagyok.

— Ne legyen olyan kegyetlenül őszinte!

— Mert ha nem lettem volna olyan ügyetlen csacsi, mikor a nyakamat átfogta, meg kellett volna csókolnom.

— Ugyan, ugyan, hogy jut ilyen bolondság az eszébe?

— Egész életemben keserúséggel fogok e mulasztásra visszagondolni.

— Szegény boldogtalan ember — kötekedett vele dévajkodva Eszter. — Ne tegyek még egy kis cukrot a kávéjába?

— Kérem . . .

Eszter kivett egy cukorkockát az ezüst tartóból, s bizonyos gúnyolódó pajkossággal pottyantotta be a csészéjébe.

Pillanat műve volt, amint megcsillant gömbölyű szép karja, amint arra vitte a Péter válla fölött, szeme fénykarikát vetett a kívánatos habportékára, elbódítá az illat, a női test ingerlő szaga, s beleharapott az elbűvölő karba.

Meg akarta csókolni, de beleharapott, mint egy állat. Eszter fölszisszent. A Péter foga benne kéjelgett az édes húsban.

— Mit csinál? Megőrült?

— Meg — lihegte lángba borult arccal. — Imádom.

Eszter ijedten kapta föl a cseppetűt az asztalról és megrázta.

Dani bácsi fölriadt, s a szemét dörzsölve mormogta :

— Szavazzunk!

Azt képzelte, hogy a képviselőházban van, s az elnök cseppetett.

Az öreg János huszár berohant :

— Mit parancsol?

A leány ajka vonaglott a fölindulástól, Péter lesütötte a szemeit, mint egy bűnös, s várta amint Eszter azt fogja mondani fölháborodva : »János, vezesse le a lépcsőkön ezt az urat!«

Eszter habozott, kapkodott egy percig, aztán így szólt, lecsillapodva :

— Szedje föl a gyufát, János bácsi, kérem.

Szinte jó szerencse, hogy amint a karját visszarántotta, a gyufatartó lecsúszott az abroszról s összetört a padlón.

Dani bácsi nem azért volt furfangos fiskális, hogy amint fölocsudva figyelmesebben szétnézett, legott észre ne vegye a gyanús »környülállásokat«. Eszter szeme szikrát hány, arca akár a rózsa, kigyúlva, Péter zavart, az abrosz le van csúszva, a gyufatartó összetörve. Hátha még az Eszter hirtelen hátradugott karját látta volna a fogak helyeivel!

— Mi az, mi? — förmedt fel tréfásan. — Canis mater! Mit csináltok, gyerekek?

Azután magában motyogva kezdé megállapítani a valódi tényálladékot: »Hm, ez a Péter! Nagy kópé! .. Megkóstolta a gazdasszony főztjét, most alkalmasint magát a gazdasszonyt akarná megkóstolni.«

Ebbeli föltevését megerősítette az is, hogy Eszter kifutott a szobából, egy belindekmérges pillantást vetve az ajtóból Péterre, s mikor ez távozáskor el akart tőle is búcsúzni, madame Lucy nyafka orrhangon adta tudtára, hogy a kis-asszonynak a feje fáj, nem jöhet ki.

Feje fáj, tehát haragszik. Haragszik, de el nem árulta, tehát van remény.

Másnap már Péter kereste föl a házban Dani bácsit, hogy megszuttongassa :

— Hallod-e, bátyám! Egy ebédet már adtál az Eszter kedvéért, hogy énvelem kibékülhessen. Most már adjál még egy ebédet az én kedvemért, hogy én békülhessek ki ővele.

— Hehehe — nevetett a vén róka. — Miért ne adnék, amikor adok. Csakhogy nem oda Buda, fiacskám. Még belém találod oltani a gyanút, hogy tört vetettél ki arra a galambra. Hanem a kalitka, amiben van, az enyim, hehehe. Aztán a galamb a Pistáé. Hm. Semmi sem lehetetlen, hm. Hát micsoda províziót adsz, fráter, hehehe?

— Szabad csalás a számadásokban — csipkelődék vele Korláthy mosolyogva, amit az öreg úr olyan kapitális ötletnek tartott, hogy a hasa is rengett a nagy nevetéstől.

A provokált ebéd nemsokára megvolt, s Péter gyakori vendég kezdett lenni a háznál. Még Altorjaynak is föltűnt.

— Te Dani bácsi. Ennek a Péternek a dolga sehogy se tetszik nekem. Még utoljára bele talál szeretni a meny-asszonyomba. Mindig ott találom, ha hozzátok megyek. Hát mit csinál az ott?

Az öreg úr kedélyes vállvonogatással nevetett.

— Juventus ventus. Békülnek, öcsém, békülnek. Ne törődj vele! Sohase láttál te olyan bohókás nagy gyerekeket : örökké haragban vannak egymással, váltig nekem kell közbelépni.

*

Görögországnak hét bölcse volt, s azoknak egy szék jutott, hogy abba üljön bele a legbölcsebb. A hét bölcés közül mindenik a másikhoz küldötte a széket. Elég nagy galyiba volt ez is.

Magyarországon nyolc szék van — de csak egy bölcs (néha egy sincs). Ez aztán a nagy galyiba. A székekbe bele kell ültetni nem bölcseket is.

S ezek a nembölcsek éppen nem olyan szerények, mint a görög bölcsek voltak, ezekből senki sem küldi el a széket sorba a másikhoz, de mind a nyolcba ő maga kapaszkodnék, ha lehetne.

Éppen olyan időszak volt, mikor minisztereket keresnek. A kabinet rekonstruálja magát. Nagy dolog ez a klubban. Lázasan nyüzsög a mameluk-tábor. Tarkabarka kombinációk keringenek a levegőben.

Altorjay is akart valamit. Mit? Hát tudja is ő! Csak akart. Ki tudja, hogy fordul, mi minden eshetik ilyenkor. Mikor a körtefa virágai hullnak, a távolabbi helyekre is elvihet a szél egy-egy szirmot. Az akarnokok egymásba vannak kapaszkodva, nagy akarnokokhoz kis akarnokok, mint az első osztályú vagonokhoz a málhás kocsik. Király viszi a vargát, varga viszi a rókát, róka viszi a csukát . . .

Ott lebzsel a klubban, pedig már az esküvő is ki volt tűzve nyolcadnapra, a menyasszonyához alig ért rá egy pár percre felfutni napközben. Sivár, szánandó ember, eltékozolja a legszebb kincseket. Hiszen a házasság összes költészete éppen az a néhány nap — a házasság előtti! A mézeshetek a tudás fája, a házasság előtti hetek a sejtés fája. Ezen teremnek a legedesebb gyümölcsök.

A sejtés hetei tovaröppentek Altorjaya nézve. Nem sejtett ő semmit.

Az esküvő előtti délután meglátogatta a menyasszonyát, az estét a klubban töltötte, éjjel nyugodtan aludt, reggel fölkel, megreggelizett, elolvasta a napilapokat, már megint új kombinációk. (Ezek az újságok úgy hazudnak, mint egy obsitos katona.) Aztán elkezdett öltözködni: föl húzta a sarkantyús szattyán csizmáját, a gránátgombos, kék bársony mentéjét, felkötötte türkizekkel rakott kardját, s beleült a kocsiba.

Az órája még csak félkilencet mutat. Még korán van. Esztikét még csak most öltöztetik, aranyos szőke hajára a koszorút illegetik. Ott ő csak láb alatt lenne most! Dani bácsi a krokodiluskönnyeket hullatja. A vén János dörmög, mint

a medve, a nyoszolyóleányok, a barátnék csicseregnek, mint a fecskék.

Hadd könnyítsenek a lelkükön, kiki a saját ízlése szerint.

Azalatt neki éppen ideje jut elhajtani a Nagystáció utcába és fölszedni a vőfélyuramat, Korláthyt.

A kocsi sebesen gurult a kövezeten, csillámló apró szikrákat csiholtak ki a lovak patkói. A kerekek robaját szinte érthető szavakká gyúrta össze a képzelet: »Boldog ember, boldog ember«, morogták egyre a kerekek.

Hopp, itt vagyunk.

Ruganyosan haladt fel a lépcsőkön, a kardja vígan, hetykén csörömpölt, mintha azt mondaná minden lépésnél »Itt megy a nagyságos Altorjay képviselő úr«. A Péter ajtaján megnyomta a csengettyű gombot. Az is vígan sikongatott: »Jó reggelt, jó reggelt«.

Egy fiatal inas-gyerek, afféle tigris, nyitott ajtót.

— A nagyságos úr nincs itthon. Elutazott.

— Elutazott az eszed, te taeszkó. Hát nem tudod, ki vagyok én?

— De igenis, kérem alásan, ösmerem, hogy Altorjay nagysága, de azért az uram mégis elutazott.

— Az lehetetlen! Hiszen még tegnap együtt voltunk.

— Az éjjel utazott el.

— S nem hagyott volna nekem semmi üzenetet?

— Nem.

— No, ez furesa egy eset. Megfoghatatlan!

S nagy fejcsóválások között távozott, a kapu előtt bevetette magát a kocsijába és a menyasszonyához hajtatott. Éppen meg is lesz, mire odaér, a kilenc óra.

A nappaliban találta Dani bácsit és a madame-ot. Izgatottan jártak föl s alá.

— Baj van — mondá belépve, bosszankodó arcot vágva.

Egyszerre ránéztek mind a ketten:

— Hát már tudod?

— Hogyne. Hát nektek mégis üzent. Mi baja történt?

— Dehogy üzent, dehogy — mondá Dani bácsi szomorúan. — Nem üzent az egy szót se. Itt sülyedjek el, ha csak sejtettem is. Mégis rettenetes!

— Föl se kell venni, Dani bácsi. Gyorsan helyettesíteni kell. Van valaki kéznél?

Az öreg úr csodálkozó szemeket meresztett Altorjayra, s aztán kesernyés humorral mutatott madame Lucyre: — Úgy? Hát itt van a madame kéznél. Jó lesz?

— A madame? Vőfélynék? Hát megbolondultál, Dani bátyám?

— Kezdejek nem érteni, Pista. Nem vagy eszeden. De nem is csoda. Ki hitte volna. Ördög forgós adta, ez a fehérség mind ilyen.

— Miféle fehérségről beszélsz?

— Hát az Eszterről.

— Igaz! Föl, van már öltözve?

— Kicsoda?

— Hát az Eszter.

Dani bátyánk jelentőségteljesen nézett össze madame Lucyvel, aztán vállat vont és a kezét dörzsölte, mintha mosná.

A társalkodónő kezdett valamit sejteni. Végre is az efféle ember nem húszéves diák, akinek egyszerre elszaladjon az esze. Itt valami félreértésnek kell lenni.

— Ön eszerint nem tudja még — kezdé madame Lucy —, hogy eltűnt.

— A patvarban, mondtam már, hogy tudom — felelte Altorjay nyugodtan.

Ez a nyugodtság megint szeget ütött a guvernant fejébe.

— Talán azt is tudja, hogy hova tűnt el?

— Nem! azt már nem tudom, de nem is törődöm vele.

Lehet már ő miattam akárhol, annyi bizonyos, hogy komisz ember.

— Kicsoda?

— Ki más, mint Korláthy.

— Ön érthetetlen. Hát mit csinált Korláthy?

— Teringettét, hát nem arról beszéltünk eddig?

Elutazott az éjjel valahova, s engem gyönyörűen felültetett.

A madame fejében most már igazi fény gyulladt ki:

— Én már tudom, hová utazott.

— Nos?

— Hiszen világos — kiáltá élénken —, együtt mentek el Eszterrel.

Altorjay elhalványodék, szemei kidülledtek.

— Eszterrel? — hebegte. — Az isten szerelmeért, mi történt Eszterrel?

Künn csengetés hangzott. Nyilván a nyoszolyolányok jönnek vagy a másik vőfély. Dani bácsi kiszaladt eleibök. Lucy pedig fölvilágosítá a vőlegényt.

— Hiszen egy negyedórája beszélünk róla, monsieur. De az ön esze folyton Korláthyn kalandozott. Eszter eltűnt az éjjel, ez a száraz tény. Reggel gyűretlenül találtuk ágyát, s képzelje, a vén János is vele ment. Mindig mondtam erről az emberről, hogy egy kötni való impostzor.

Altorjay egy székbe roskadt, kezét halántékára tapasztva.

— Szomorú eset — törte meg a komor csendet a madame érzékeny hangon.

— Az — mondá Altorjay tompán.

— Hogyne volna kérem, öreg napjaimra állás nélkül maradtam.

Altorjay nem is hallotta; feje zúgott, homlokán lüktetni látszottak az erek, tekintete fagyasztó, borzalmas lett, ajkai önkénytelenül mozogtak. Fönnhangon gondolkozott.

— Milyen szégyen, milyen szégyen. (Nem azt mondta, hogy »mekkora fájdalom!«)

— És a szép habos selyem menyasszonyi ruháját is magával vitte — hajtotta a madame. — Oh, oh!

— Mit fog mondani a világ? — szötte tovább leverő gondolatait Altorjay. (Hogy az ő szíve mit mond, az nem jött számba.)

Csak a szégyennel, a világgal törődött. Mit fog mondani a klub, mit fognak mondani a miniszterek?

Hát bizonyosan nevetni fognak.

És mit fognak mondani a hitelezők?

Hát bizonyosan nem fognak nevetni.

Dani bácsi eligazítván a dolgot a most már alkalmatlan nászvendégekkel, mérgesen rárontott Altorjayra.

— Nos, úrfi, mi lesz most? Ami megtörtént, azon nem lehet változtatni. Te voltál az ügyetlen csacsi, nem az a másik.

Szalad már az én nyolcezer forintom is! Ha olyan nagy politikus vagy, most eszed ki már, hékás, mit csináljunk?

— En tudom, hogy mit csinállok — hörgé. — Megölöm azt a gazembert. Megtalálom én őt a föld alatt is!

*

Nem is igen kellett keresni. Megesküdtek Eszterrel Pozsonyban, egy pár mézes napot töltöttek Bécsben, aztán gyönyörűen hazajöttek a Nagystáció utcai lakásba.

Egy nap csak elbámult Altorjay, mert amint végigment a klub terméin, ott látta az egyik asztalnál tarokkozni Korláthy Pétert. Éppen pagát ultimót mondott, nagy figyelemmel játszott. Az öreg Gravinczy főispán (az egyik partner) merő tarokkpolitikából nagy figyelemmel szürcsölgeté szivarpipája szutykos csutoráját, előbb a szárat tisztogatta, aztán a szipkájából fújta ki, hórihorgas nyakát fölfelé nyújtogatva, a beleragadt portorikócsutkát a szobamennyezet felé, amely tisztogatási intermezzo csupán ürügyül szolgált arra, hogy a nyakműveletekből kifolyólag héjaszeme betekintést nyerjen a játékos kártyájába, a hívás dolgában lévén szertelen megakadva, míg a másik partner lihegve olvasta a point-okat.

Altorjay egyenesen a játékasztal felé tartott. Korláthy észrevette, megrezzent, zavartan tekintett kártyáiba, míg elhatározta, mit tegyen. Történjék bármi, de mosolygó arccal fogadja. Hiszen természetesen, legjobb tréfára fordítani az ilyet. Nem is volt az egyéb, ha jól felfogjuk.

Cinikus kacajjal nyújtá feléje a kezét:

— Szervusz, Pista! Quo modo vales?

Altorjay ránézett lesújtó, rideg tekintettel, s kezét izgatottan ereszté le a Gravinczy főispán vállára.

— Hogy ülhettek le ezzel a hitvány gazemberrel kártyázni? — szólt, Korláthyra mutatva a másik kezével.

S ezzel csendesesen odább ment a másik szobába.

Korláthy elvörösödött és felugrott, a kártyákat az asztal közepére csapva.

— Ez már sok. Ez vért kíván!

S bőszerűen rohant segédeket keresni.

A partnerek összenéztek.

— Kétségtelenül annyi — mondák —, mintha elfogtuk volna az ultimó pagátját.

(A pajtásokat nem érdekelte, hogy mi lesz vele, az volt a fontosabb kérdés, hogy mi lesz az ultimóval.)

— Sőt a kettést is elvesztette — vélte a másik partner.

— Természetesen — jegyzé meg a főispán. — Föl kell írni. Ámbátor

Torkán akadt a szó, tanácsosabbnak tartotta elhallgatni a véleményét.

— Mit akartál mondani, méltóságos uram?

— Hogy magunk közt legyen mondva, mindent megnyert volna, ha a kártyát le nem csapja.

Párbajsegéd gyorsan akad a klubban. Az akarnokok annyira mindent akarnak, hogy idők emlékezete óta nem akadt egy, aki ne akarjon párbajsegéd lenni. Az is hivatal, legalább egy fél napra. Amilyen, olyan, de mégis szereplés. A név terjed vele. A »Nyilatkozatok« tömkelege néha napokig fölszínen tartja a lapokban. A választókerületben olvassák a jámbor Haluska Jánosok, s kevélyen mondogatják: »A mi képviselőnk most vérben dolgozik«, vagy pedig ilyképpen szólnak a malmok alatt: »A mi képviselőnk megint becsületet reparál«.

S hányszor van ez; újra meg újra olvashatják. Ahány nap, annyi eset. Képzeltető, az is eszükbe juthatna e jó falusi embereknek odahaza: hogy vajon cserépből van-e a nagy urak becsülete, hogy olyan gyakran törik el s hogy olyan könnyen össze lehet drótozni?

Igen, a nyilatkozatok tömkelege jön most. Egy uncia vér s két liter tinta. Ez a magyar párbajok eredménye. Az egy uncia vér nem bizonyos, a tinta ellenben bizonyos.

A párbaj véghezment másnap a rákospalotai erdőben, ahol összevissza vannak lövöldözve a fák. Mikor a favágó évek múlva valami fát fűrészsel, egyszer csak kigurul a közepéből egy-egy golyó. Mindenik golyó egy el nem talált ember. Gombát szedő parasztyerekék szintén találnak golyókat a füvek között. Mindenik egy helyrehozott emberi becsület. S mellénykájuk zsebébe rakván e becsületeket, gomboznak velök otthon a házereszek alatt.

Altorjay lőtt először és nem talált, Korláthy lőtt és talált. Altorjaynak csak a vállpercét zúzta össze a golyó. Az orvosok bekötötték és azt mondták, hogy nem veszedelmes. Az meglehet, hogy a jobb karját sokáig nem fogja tudni mozditani. De ez nem alterálja a kenyérkeresetét. Végre is nem a jobb karjával szavaz az ember.

Most következtek aztán a nyilatkozatok. Nyilatkoztak a segédek, hogy az ügy lovagias úton intéztetett el. Nyilatkoztak a doktorok azon hírlapi kacsa ellenében, hogy az Altorjay sebe életveszélyes volna. Nyilatkoztak a felek azon hír rektifikálására, hogy a felek nem fogtak kezét a párbaj után. Hiszen teljes lehetetlenség volt, mert az Altorjay kezét összekötötték a doktorok. Nyilatkozott a klub gazdája a »Hallatlan botrány a klubban« című újdonságra. Nyilatkoztak a szemtanúk, miként folyt le az összeveszési jelenet. Gravinczy főispán is nyilatkozott a szemtanúk közt, s ebből ágazott ki egy mellékügy. A Gravinczy megyéjében a *Nagyvarjasi Kard* című ellenzéki lap megírta olvasóinak, hogy a főispán heteken át Budapesten kártyázik ahelyett, hogy itthon az árvaszék makhinációit ellenőrizné. Állami közigazgatás, jöjjön el a te országod! Erre aztán nyilatkozott az alispán, hogy a főispán úr öméltósága megyei teendőikben utazott el Budapestre, a helybeli takarékpénztárral kapcsolatban, mire nyilatkozott a takarékpénztár a »részvényesek megnyugtatása céljából«, hogy ezen ügy pusztán adminisztratív természetű, s éppen nem érinti a takarékpénztár anyagi viszonyait. S így kavargóván az Altorjay—Korláthy-ügy minden előzményeivel együtt a sajtóban, a gonosz fekete betűk erdeje közül ördögösen vicsorgatta a fogát egy-egy maliciózus célzás, úgyhogy Szabó Dániel orsz. képviselő és gyám úr is »indíttatva« érezte magát nyilatkozni, hogy neki egyáltalában semminemű tudomása nem volt Korláthy terveiről — amit az bizonyít leginkább, hogy a gyámleányának nászajándékkul szánt ezüstneműre az utolsó napokban rendelte meg az Altorjay-címer bevésését. Egy gólyamadár karddal a csőrében. Ez a golya tanúság rá, hogy ő ártatlan.

Természetes, hogy az illető vésnök is nyilatkozott. Mert hiszen a nyilatkozatok földje ez. Az egész társadalom csodálattosan össze van kuszálva nyilatkozatokkal. Itt mindent nyilat-

kozatokkal gyógyítanak. Nyilatkozatok bizonyítják, hogy valamely asszony erényes, hogy valamely férfi tiszta jellem. Nyilatkozatokkal reparáltatik a törvény is. Ha a kormány valami hibát tesz, nyilatkozik. Még maga a király is nyilatkozik, ha rossz hangulatból jót akar csinálni. Nyilatkozik itt mindenki. A nyilatkozatok az ország aprópénze. Ezzel fizetnek, ezzel élmeznek. Ha valaki a lábát ficamítja ki az utcán, az utcaseprő nyilatkozik, hogy ő nem hagyott elszórt dinnyehajat a kövezeten. Ha a beteg meggyógyul, nyilatkozik, hogy életét az orvosnak köszöni, ha meghal, akkor az orvos nyilatkozik, hogy ő nem volt oka a halálának. A patikáros is nyilatkozik. Csak éppen maga a halott nem nyilatkozik. S ez is valami.

De mint a világon minden, megszűnnek a nyilatkozatok is. Más nyilatkozatok szorítják ki őket. Az ügy »elposványosodik«, ahogy mondani szokták, s rendes folyást vesz.

Korláthyékat elfeledik, s a nagy embertömegben eltűnhetnek. Egy-egy ruganyosabb agyvelő még visszaemlékezik, s mikor a szép szöszke menyecske megjelenik valahol, suttogják a háta mögött:

— Ez az a híres vőlegény-cserélő! Oh, be takaros asszonyka!

Aztán elfelejtik ezt a címet is: »vőlegénycserélő« — mert egy másik cím szorítja ki: »boldogtalan asszony«.

Az ura léha, sivár ember, nem szereti. Színésznők, táncosnők után szaladgál, azokat pezsgőzteti éjjelenként a »Kék macská«-ban. Kutya falánk állat ez a »Kék macska«! Hej be sok embert evett már meg! Embereket meg dominiuumokat.

Korláthy pláne nem is került valami nagy megerőltetésbe. Vagy két évig tartott a dolog.

Az Eszter hozománya nagyon megolvadt volt a Szabó Dániel számadatai közt. Eszter nevelése sokba került, roppant sokba. Az ember szinte azt hinné, hogy idehozatta neki az egész heidelbergi egyetemet.

Péter pört indított Dani bácsi ellen, de míg a pört vitte, a hozomány megkapott része elfogyott. Kezdtett már az ajtón kopogtatni a szükség is. Ez a szomorú időpont, mikor az ékszerék és ezüstneműek elindulnak vándorolni.

Péter elég eszes ember volt, s látta az elkerülhetetlen végzetet. Elhatározta, hogy elfut előle, vagy a másvilágra, vagy az új világba.

Egy este a klubból hazamenet barátságosan fűzte karját az Altorjayéba, mert a párbaj után újra jó pajtások lettek. Így kívánja ezt a társadalmi illem.

— Te Pista, felelj nekem egy bizalmas kérdésre.

— Parancsolj, kérlek!

— Mondd meg őszintén, hogy szeretted-e te valaha

Esztert?

— Furcsa kérdés! Hisz el akartam venni.

— És milyennek találod most?

— Az ördögbe is, csinosnak, kellemesnek. Nem vagyok vak.

Korláthy közelebb hajolt hozzá, s bizalmasan, halkán mondá:

— Hát vedd el!

Altorjay meglepetve kapta el fejét.

— Mi jut eszedbe, Péter, a feleségedet másnak kínálni! Szégyellj magadat! Hát ezért hívogatsz te a házadhoz egy idő óta?

— Ne ítéld el, pajtás. Bennem a becsület dolgozik. Nekem új életet, új pályát kell kezdenem, vagy főbe lövöm magamat. Új életet csak nélküle kezdek, és ha főbe lövöm magamat, akkor özvegy lesz. Mindenféleképp gondoskodni szeretnék róla.

— Ennyire vagy már? — kérde némi árnyalatával a részvétnek Altorjay.

— Igen, a pénz elfogyott, adósságaim mindennap szűkebb hurokká feszülnek nyakam körül. Az a vén gazember Szabó ítéletnapig elhúzza a pört. Látom, hogy radikális eszközökre van szükség. Kell az asszony, vagy nem kell? felelj!

— Hát bolond vagyok én — pattant föl Altorjay —, hogy miután a hozományt te költötted el, én most a pusztá asszonyt a nyakamba hagyjam varratni?

— Úgy? Hát neked is csak a hozomány kellett? — vágott vissza Korláthy metsző gúnnyal...

Igen, metsző gúnnyal, mert az erkölcs-bírák és az erkölcsi vádlottak úgy összevissza vannak cserélve, hogy

mindenik azt a szerepet veszi föl minden pillanatban, amelyik neki tetszik.

Egy pár nap múlva, e beszélgetés után, eltűnt Korláthy a fővárosból, fiatal nejét elhagyva gonoszul.

Vissza sem jött többé. Eleinte csak lassan-lassan terjedt a hír. Később egy lap is közölte.

— Elment Amerikába! — mondák a könnyűvérűek.
— Jól tette, mert itt már lőttek neki.

Némelyek előtt úgy nyilatkozott, hogy nem élhet tovább ebben a reakcionárius levegőben, hogy nincs megelégedve a politikával, az eszmeáramlatokkal — egy szabadabb hazába megy.

— Az egyetlen igazi demokrata! — szóltak azok, akik mindenben politikai háttért keresnek.

— A hitelezői elől szökött meg — suttogták az okosabbak.

— Itt hagyott, elhagyott—rebegette a szegény asszonyka, és sírt, sírt éjjel-nappal keservesen.

Szomorú napok vártak rá. Még a fekete színnél is feketébb a szalmaszín; az özvegyi fátyolnál keservesebb a szalmaözvegység.

Még az is valami, ha megkeresheti azt, akit szeret, ha meg tudja találni. Egy púp van a földön, fejfá a púp mellett. Az is egy könnyebbség, hogyha azt a fejfát meg-megszólíthatja, kikérdezgetheti. Az is nagy könnyebbség.

De ha sehol sincsen az, akit szeret. A föld nem tud róla, mert még be nem vette. Felhőtől kérdezné. Hátha nem onnan jön! Felhőtől üzenne. Hátha nem oda megy! Ki tudja, merre van? Az emberek gúnyos, kárörvendő vagy szánakozó tekintetében van meg csak. Gúny, káröröm, szánakozás, három sír! Három sírban van az ura eltemetve.

Valóságos enyhülés volt a szívének, mikor egy hónap múlva levelet kapott tőle »Hamburg« postabélyeggel.

Nem volt öröndetes, de mégis csókolta, nappal a keblében viselte, éjjel a vánkosa alá tette.

»Ne keress, elmentem — ez állt a levélben. — Bocsáss meg, hogy elhagytalak, de kénytelen voltam vele. Nem tudok szegény lenni ott, ahol úr voltam. Semmim sincsen, el kellett

mennem. Légy boldog és menj férjhez, ha szerencséd akad. Én soha többé vissza nem térek.»

Ne keress! De bizony fölkeresi csak azért is, fölkeresi, ha belehal is, ha gyalog kellene is bejárnia a világot. Megtalálja, hogyne találná meg. Hiszen egy ember nem gombostű, hogy elveszen a világban, ugye János bácsi?

A vén huszár, aki különben is gyenge elméjű, jó fickó volt, vigasztalta, biztatta.

— Persze, hogy persze. Olyan derék, csinos ember, mint a mi urunk, mindenütt elől van, ahova megy; gyerekjáték lesz ráakadni. Ne féljen, ne sírjon, lelkem galambocskám...

Hanem, amint aztán el kellett volna indulni, beállott a nagy akadály.

— Hol veszek pénzt, János, az útra?

— Az ám! Igaz biz a! Eladjuk a bútorokat.

— De azok le vannak foglalva házbérben és mindenféle más adósságban.

— Az isten verje meg azokat a piócákat!

Végre is sok tanakodás után kisütötték, hogy Eszter megalázza magát, elmegy Szabó Dánielhez; az bizonyosan ad neki pénzt. — Hiszen még tartozik is, ha jól föl vesszük.

Szabó Dánielnél azt felelték Eszternek a cselédek, hogy a nagyságos úr elutazott.

— Mikor jön meg?

— Az bizonytalan.

Még egy párszor odalátogatott folyton halaványodó reménnyel, de a nagyságos úr örökkön-örökké utazott. Levelet írt neki; a levélre nem jött válasz. Eszter helyzete egyre kétségbeejtőbbé alakult. Már a környékbeli szatócsok se hiteleztek neki.

Egy ízben meglátogatta Altorjay. Már akkor a szegénység nézett le a bútorokról, mindenből, az egykor szép lakásban, s ez szemtelenné tette a képviselő urat. Pikáns, frivol hangon társalgott, s az Eszti ke arcát meg is csipkedte.

— Eszti, szeret-e? — kérdé fölingerült érzékkel.

Eszter makrancosan vont vállat:

— Mit érnék velem, ha szeretném?

A szegénység lassan-lassan lekoptatta róla azt a bájos hímport, mely a szilvát hamvassá teszi, a virágot üdévé, a nőt finommá.

Mikor Altorjay elbúcsúzott azzal a kijelentéssel, hogy nemsokára ismét eljön, az öreg huszár tréfálkozni kezdett.

— Hátha visszatérnénk a régire, kisasszonykám. (Még mindig úgy hívta, mint a regimentnél.) Kezdek sejteni valamit... S aztán hátha keresztül lehetne vinni az elválást.

Eszter a fejét csóválta.

— Nem kellek én neki, mert nincs pénzem!

De Altorjay csakugyan ott volt sülve-fölve azontúl mindennap, nyomába járt Eszternek, csapta neki a szépet, s esküdözött, hogy imádja.

Az öreg huszár kedvetlenül morogta:

— Félek, kisasszonykám.

Eszter elbiggyesztette ajkait.

— Kell is nekem, hiszen nincs pénze!

A szegénység olyan sárkány, akinek a hátán szinte észrevétlenül utazik az ember az egyik planétából a másikba.

Ah, az a szegénység! Bizony, már fogytán volt a türelem.

Az ajtónál a szegénység áll, az ablakoknál incselkedő ördögök. A szegénység után húzódnak ezek. S aki fél a szegénységtől, behívja az ördögöket, hogy kergessék ki. S azok igen vállalkozó legények.

— Pénz kell, hogy elmehessek innen! — türelmetlenkedett Eszter. — Minden áron pénz kell. Pénzt, pénzt vagy megőrülök.

Az öreg János addig-addig törte a fejét, míg végre kieszelt egy módot.

— Pénz, pénz, kisasszonykám; jutott eszembe valami, ha el tudnánk rajta igazodni. A nagyságos Szabó Dániel úrnál nem egyszer, de százszor láttam én azt, hogy az urak miképpen csinálják a pénzt. Hátha mi is megpróbálnánk.

— Mondja csak, édes jó János bácsi.

— Hát nem áll az sokból: hozattak velem egy vad bankót a trafikos boltból egy forintért, aztán a nagyságos úr ráírta a bankóra, hogy az »ezer forint«, és annyi lett.

— Hát aztán?

— A nagyságos úr aztán elküldött vele a bankba, de elfelejtettem mondani, hogy a nevét is aláírta.

— És?

— És a bankban bolondjában kifizették. Itt süllyedjek el, ha nem igaz.

— De hogyne volna igaz, János bácsikám — szolt élénken Eszter —, hisz az én Péterem is úgy csinálta. Váltónak nevezik azt.

— Hát ezt már most meg kellene csinálni — vélte nagy bölcsen János. — Próba-szerencse! Nem veszünk vele semmit, ha be nem üt. A kisasszonykának olyan szép írása van, éppen mint a megboldogult uramnak, a méltóságos óbesternek volt.

— És a Szabó Dániel nevet úgy tudom aláírni, hogy maga Dani bácsi se ösmeri meg — dicsekedett Eszti. — Ő maga tanított meg rá. Úgyhogy néha, mikor sok ügye volt, énvelem íratta alá a nevét az aktákon.

Szóból tett lett, megcsinálták a váltót és sikerült; másnap nagy diadalmasan hozta János a pénzt a bankból, s Eszter még az este útra kelt Hamburgba. Kereshette másnap az üres fészekben Altorjay. A galamb elröpült. Csak az bosszantotta a képviselő urat, hogy megtéptelen tollakkal.

*

Szegény kis hősnőnk, te gyámoltalan lény, kit éppúgy mondhatok eszesnek, mint naiv libácskának, ki éppúgy lehettél volna jó, mint rossz, ki úgy lehetnél boldog, mint szerencsétlen, kit, mint a fölkapott pelyhet, a szél dobhatott volna zöld pázsitra, nevető virágok közé, ahelyett, hogy meghömpölyögtethet a mocsarakban, hol fogsz megállni, szegény kis hősnőnk?

A te picike lábad lépeget-e vagy vasszeges talpú csizmájában a kérlelhetetlen végzeté?

De mindegy az, hiszen ki kéri számon, hogy mi történt veled?

Ott vagy Hamburgban, keresed a férjedet, keresed a nyomait, nézed a távozó és érkező hajókat. A magaddal hozott pénz gyorsan fogy. Mi lesz majd holnap? kérded két-

ségbeesve, szorongó szívvel, s az óriási emberbolyban, az érzéketlen, közömbös idegen arcokról nem olvashatsz ki feleletet.

Vagy igen. Néha az utcán egy-egy dévaj fiatal uracs vagy vén kéjenc rád mosolyog, rád kacsint, s nézi, hogy viszonzod-e? Ez a felelet »holnapra«. Ez a jövő!

Már megsajnálta te, hogy eljöttél?

Jobb lett volna otthon lenni, otthon várni a sorsot.

Így meg nem találod Pétert, s még ő sem találhat rád, ha akarná sem. Ki tudja, nem fordul-e szíve vissza hozzád? Ki tudja, nem vár-e otthon egy levél rád?

Eszter nemsokára azon volt, hogy hazamehessen Budapestre. Nem volt már semmi bizalma Hamburghoz. S elfogta a honvágy.

Érzékeny levelet írt Dani bácsinak, lefestvén rettenetes helyzetét, arra kéri, hogy küldjön neki pénzt, bocsássa meg a hibáját, vegye vissza házitűzhelyéhez, örökös szolgálója lesz, emlékezzék arra a barátságra, mely egykor atyjához kapcsolta.

Éppen ezt a levelet vitte a postára, lassan ment végig a komor, ódon postaépület helyiségeiben, s szeme önkéntelenül vetődött arra az ablakra, hol a »kézbesíthetlen levelek« szoktak kitéve lenni. Itt mindig álldogálnak csoportok, s olvassák nevetgélve a különös, együgyű levélcímeket. Nagyvárosokban mindenféle csemegének van publikuma.

Hát amint odanézett, egyszerre csak szeme elé villan egy levélén magyarul :

Madame Madame
Kisasszonyka Esztiike
A mi regimentönkből

Tekintetes Nemes Hamburg városában.

— Teremtő istenem! Ezt a János írja. Ez az én levelem.

Pihető szívvel ment be érte, a hivatalnok kiadta neki szó nélkül, izgatottan törte föl s olvasta :

»Kedves galambom, kisasszonykám!

Én, hála istennek, egészséges vagyok, csak a lábamat bántja egy kicsit a podagra. Kenyérben is vagyok, mert

ahogy a kisasszonyka elment, jelentkeztem a nagyságos Laványi József úrnál, aki az édes papácska regementjében kadét volt, maga is ismerhetné lelkecském, ha már akkor élt volna, mert kevés ideig katonáskodott, most pedig isten fölvitte a sorsát, mivelhogy ő az egész törvényszéknek az elnöke, bevett engem szolgának, hát abban. (Hogy t. i. abban a kenyérben van.) Gúnyát is kaptam zsinórosat, de mi ez az én régi, ragyogó bőrömhöz képest? Bárcsak megvolna, hogy abban temetnének el, ha egyszer be találom adni a derekamat. Mert tessék elhinni, én velem is megtörténhetik. Hanem hát nagy baj van abban a mi dolgunkban a váltóval. Nem jó volt a név aláírva, mert a Szabó Dániel úr ráösmert, hogy nem ő írta. Pedig olyan gyenge látású már, hogy a pápaszeme föl is még egy pápaszemet tesz föl. Mégis ráösmert. És most már ott van a dolog, hogy a kisasszonykát el akarják fogni. Keresik, köröztetik, engemet is kihallgattak, hogy mondjam meg merre van —, de azt ugyan nem teszem, hanem igenis értesítem, hogy ne tessék hazajönni, hanem minél messzebbre elbujdosni, mert abból itt nagy baj lenne, és én se tudnám kiszabadítani.

De azért ne féljen, kedves galambom, az isten, ahogy én ismerem, mindent jóra fordíthat. De ha rosszra fordítaná is (mert ő azt is megteheti), és ha megfognák is, akkor kenjen rám mindent, mert úgyis én vagyok a főkalefaktor.

Írtam csütörtökön, ebben az esztendőben.

Az öreg János huszár.

Notabene Itt nincs semmi különös újság, csak a nagy forróságok, eső nem esik, minden élés kiaszott, pedig a száz-esztendő kalendárium nedves esztendőt mond, aki pedig nem szokott hazudni. Azt majd elfelejtettem megírni, hogy az Altorjay urat azóta kinevezték főispánnak egy tót megyébe; sokszor tudakozódott a kisasszonyka után azelőtt, de neki se mondtam, hova ment.«

Korláthyné kezében reszketett a levél, halotti sápadtság borítá el arcát, azt a szép kis arcot, melyen odahaza piros rózsák nyíltak, kis kezeivel belekapaszkodott az ablakrácsba, hogy le ne roskadjon.

Üldöznek, elfognak . . . Elszakadt az utolsó reményszál is. Gépiesen tépdelte szét a Szabó Dánielnek szóló levelet. Mindennek vége van!

Már most hova legyen, mihez fogjon? Hogy tartsa fenn életét? Mihez tud ő a világ mesterségeiből? Kihez forduljon tanácsért?

Ej, hát az üveg-kirakatokhoz, amelyek visszatükrözik a mását. Ezek a nagy üvegek megmondják a kétségbeesett egzisztenciáknak, mitévők legyenek. Küldik az ereje-hanyatló, fáradt proletárt: Eredj, bolond, hisz ott a víz, a tenger bont neked puha ágyat; ezek mondják meg az éhségtől kínzott, izmos csavargónak: »Ha nincsen pénzed, hát nem elég erős vagy, te mamlasz, hogy elvedd azoktól, akiknek van?« S hogy ím az Eszter kecses alakját visszaadják a kirakatok, lágy patyolat arcát, szemének édes-bús nézését, megsúgják neki is: Szép vagy, gyönyörű vagy, mit akarsz még többet? Hova fordulj, mihez nyúlj? Hát nyúlj a szépségedhez!

Úgy, de miképpen? Azt se lehet csak úgy egyszerre. Lefelé is lépcsők visznek.

Az angol parlament hatalmát szokták festeni azzal a mondattal, hogy mindent csinálhat, csak fiúból és asszonyból leányt nem. A nyomor hatalmasabb nála; az még az asszonyból is csinálhat leányt. Korláthynénak megsúgta az üvegablak, hogy példának okáért igen takaros virágárus-leány válnék belőle.

És a lefelé vezető útnak ez az első garádicsa még nem ijesztő, inkább még tiszta, kedves is. Virágot árulni, mi rossz van ebben? Sőt, ha jól meggondoljuk, igazi költői foglalkozás, legillendőbb egy szép női teremtéshez.

Igaz, hogy mosolyogni kell hozzá. De hiszen minden kereskedő mosolyog a vevőire. A fürge Merkur ingyen osztogatta ki hívei közt a mosolygás portékáját: »a rőf kurtább lehet, a mérőserpenyő aljára ragaszthatok egy kis nehezítő tapaszt viaszkból vagy szurokból, de a mosollyal ne fősvénykedjetek«. A mosolygás ugyancsak ártatlan dolog és illik a virágokhoz. A mosolygás az ajkak és szemek virága, éppúgy, mint ahogy a virág az anyaföld mosolygása.

Eszter tehát virágárus-leány lett. Ott sürgött-forgott csinos kosárákjával a nyilvános helyeken, a tengerparton,

a sétányokon, ahol a legnagyobb néptömeg nyüzsög, eltanulva a többi virágárus-leányoktól az ő kecses allűrjeiket, a kedves, bohókás grimaszokat, a naiv pajkosságot, az ingerlő virgonc mozdulatokat, egyszóval, ami a mesterséghez tartozik. Mert nem megy az másképp, a leány a virágokat kínálja, de úgy, hogy a virágok meg őt kínálják . . .

A múltat bekaparta egészen, kurta szoknyát vett föl, a haját leeresztette kislányosan, nem is nézett ki többnek tizenhat évesnél, még nevet is újat vett föl Wild Marinak mondta magát.

Tetszetős, kívánatos volt, fiatal emberek szeme megakadt rajta, s az ő arca is egy kis gyakorlat után csakhamar olyan érzékeny lett, hogy íziben észrevette, honnan tűz rá pörkölő szemsugár. És sem azok, se ő bizony nem kérdegették a falevelektől, vagy a virág szirmait tépegetve : Szeret-e? Szívből? Egy kicsit? Vagy egy kicsit sem?

Csak éjjelente járt már hozzá a múlt kísértgetni, nappal elűzte, mint az alkalmatlan legyet, »hess te dongó a fullánkoddal«, minden kezdett már elmosódni, midőn egy estefelé a tengerparton, amint bágyadt tekintete elrévedezett a tenger árbocerdején, hirtelen megszólítja egy női hang angolul :

— Szép virágai vannak, kisasszony.

Fölrezzent, s a hölgy felé fordult, ki egy férfi karján állt mellette, s a kosarában babrált vajszín kesztyűs ujjaival.

— Parancsoljon, madame — szólt franciául, félénk hangon. E leányok mindig elfogódottak, ha nemükbeli szólítja meg őket. Lesütötte fejét, s föl sem mert pillantani a kosaráról.

Az úrnő néhány tearózsát választott és egy violacsokrot.

— Fizesse ki, barátom! — mondá kísézőjének.

Eszter csak most vette észre az urat, s amint ráemelte a szemeit, elhalványodva sikoltá :

— Péter! Szent isten, te vagy!

Az megreszketett minden tagjában, s karja, melybe a gránátos termetű úrnő kapaszkodott, önkénytelenül lehanyatlott.

— Eszter! Igazán! Te volnál?

De csakhamar erőt vett meglepetésén, s hangjára mintegy rákényszeríté a természetességet:

— Pszt! Csak szcénát ne! Ne csinálj skandalumot, az isten szerelméért!

— Mi ez, uram? — kérde az angol nő megütődve.

— Miféle teremtés ez a karodon? — pattant fel Eszter, s most már bátran, kihívó gúnnyal nézte végig a csipkébe göngyölt csontvázat.

Korláthy végtelen zavarban volt, kétfelé csitítani két asszonyt, felelgetni a kérdéseikre két nyelven. Ez angolul nem tudott, az magyarul. Pedig most az ő szájukról mind a két nyelv hasonlított a — kígyósziszegéshez.

— Egy földim, kedves Emmy. Egy pár szót váltok vele — felelte hölgyének.

— Mindent megmagyarázok, angyalom — biztatta Esztert. — Hol találkozunk, egy óra múlva? E hölgyet a fogadójába kell vezetnem.

— Menjünk, uram, menjünk — sürgeté méltóságteljes arccal a miss vagy mistress.

— Egy tapodtat se eresztlek, ha rád akadtam — erősködött Eszter s harciasan a csipőjére tette az egyik kezét.

— Megyünk, asszonyom, azonnal megyünk — hadarta Korláthy. — Falumból való a leányzó, s érdekes híreket mond a rokonaimról. Ne legyen nevetséges, Emmy. Ugyan mire való e nyugtalanság?

Majd átcsapott legott a magyar nyelvre.

— Esztikém lelkem, ne okoskodj! Hiszen téged kereslek mindenütt, s most, hogy rád találtam, elveszítesz oktalan magaviseleteddel. Esküszöm neked, hogy csak egy különös közös érdek készít most e nőt elkísérni. Kövess messziről a vendéglőig, s várj meg ott a kapunál, míg lejövök.

Korláthyné engedett, oly izgatott volt, oly váratlanul történt mindez, hogy a bohó szíve tanácstalanul ugrált. Egyet ugrált a bánattól, egyet az örömtől. Melyik érte volta-képpen?

Lassan, messziről követte férjét, ki nagy speecheket tartott útközben a missnek, mire viszont hosszadalmas és ingerült replika zúdult vissza a miss részéről, míg végre elnyelte őket a szálloda aranyrácsos kapuja.

Eszter majdnem egy óráig várt Péterre, türelmetlenül, lázasan, kétszer is azon a ponton, hogy utána tör.

— Most már a tied vagyok — szavalta Péter nagy pátosszal, amint végre lejtött.

— Örökre! — tette hozzá Eszter.

— Holnaptól kezdve igenis. De most menjünk, szívem, valamerre, ahol cseveghetünk egy kissé.

— De hova?

— Menjünk például a szállásodra.

— De az csak egy kis padlásszoba.

— Mégis a te fészked.

(Oh jaj, milyen fészek! Hogy borult lángba az arca.)

Péter karonfogta. Éppen már leszállt az est a zsbongó, rajzó városra. Útközben a szűkebb sikátorokban át is ölelgette, ki is vallatgatta:

— Mondd el csak, kicsikém, hogy kerültél ide? Hogy virítasz itt ki, magad is virág a többi virágokkal?

Eszter aztán el is mondott őszintén mindent. Hogy pusztult ki lassan mindenéből, mint szerzett költséget a hamburgi útra, melynek a Péter fölkeresése volt a célja. Sírt is, nevetett is, amikor beszélt. Hát még mikor az öreg János levelére került a sor. No, már az igazán kacagtató egy levél. Hát még az ortográfiája! (Biz isten sajnálom, hogy el nem tettem a számodra.)

Péter is szinte jó kedvre hangolódott:

— No, képzelem a János úr írását. De ami téged illet, kis csacsi, hisz eszerint köröztetnek odahaza.

— Hát persze, de mit bánom én azt? Most már megvagy nekem, megoltalmazol te. Aztán látod, magamtól is volt annyi eszem, hogy letettem a nevemet; most én Wild Mari vagyok itt.

— Adj hát egy csókot, Mariskám!

— Egy felet se addig, míg haza nem érünk, míg ott a szobámban a bűneidet be nem valdod. — Aztán enyelgő hangon hozzátette: — Ameddig Korláthy úr meg nem gyónja, miféle asszony az, akivel barangol, és miért barangol veled, s míg én meg nem adom a teljes bűnbocsánatot.

Péter föl kacagott:

— Oh, te képzelődő! A dolog nagyon egyszerű. Én innen átmentem Amerikába, s mert, mint tudod, valaha orvosnövendék voltam, ezt a tudományomat vettem elő. Amerikában mindenki úgy él, ahogy tud. Nagy reklámokat csaptam, s csakhamar akadtak betegeim. Miss Tompson, egy milliomos hölgy, rám bízta magát, hogy tengeri fürdőkhöz kísérjem, mint orvosa. Miss Tompson egyszerű páciensem.

— Hahaha, Miss Tompsont tehát gyógyítod?

— Nos igen — mondá komoran Péter.

— És vajon minő sikerrel? — kérdé csípősen Eszter. —

Hogy szolgál drága egészsége?

— Baja meglehetősen enyhült.

— No, már azt kötve hiszem, mert abból a bajból ritka nő szokott kigyógyulni.

— Miféle bajból? — hebegte Péter zavartan, szemben az Eszter véghetetlenül gúnyos hangjával.

— A vénségből.

— Ugyan eredj, ne tréfálj. Holnap reggel hazaeresztem egészségesen, csak az orvosi honoráriumot veszem be rajta szépszerivel. Az éppen elég lesz, Esztikém, hogy valamihez kezdhesünk.

— Nem csalsz meg, Péter?

Péter fölemelte két ujját az ég felé.

— Ne esküdj. Nem az ujjad kell, edd meg! Nekem a szíved kell. De ni, hazaértünk.

Ott fönt aztán a kis padlás-zugban valóságos pásztor-órát töltöttek. Nem volt ott, csak egy szék, no, de nem is kellett. Ül ide az ölembe, Esztikém! Egy kis gyertyavéget talált Eszter, de gyújtó se volt hozzá. — Ugyan ne keresgélj, minek az, asszonykám!

— De hiszen nem is látsz engem.

— Elég nekem az ajkad, nyújtsd ide; hadd kóstoljam meg a régi mézemet rajta... A méz a sötétben is édes. Hallod-e, te asszony, nem dézsmálták ezt meg azóta?

(Ahá! Örül most valaki, hogy nincs az a gyertya meggyújtva.) Tervezgetés, enyelgés, csípkedő szóra édes szó, közbe egy csók csattan, s piros foltocskák támadnak utána az arcokon, valóságos apró kerekék. Ezekon a kerekéken tud ám sebesen gurulni az idő.

„Virágot árulni, mi rossz van ebben?”
(*Galamb a kalitkában*, 1892. kiad.)

Llének Lajos rajza

Péternek csakhamar mennie kellett.

— Hát mikor jössz holnap? — sóhajtá Eszter.

— Délben vagy még hamarább — susogta Korláthy szerelemittasan.

— Ne is váraoztass, mert az kínos lenne, inkább úgy mondd az időt, hogy bizton itt lehess.

— Pont délben itt leszek.

Eszter elkísérte a lépcsőnkön egy darabig, aztán föl-szaladt a szobájába, kinyitotta az ablakokat s várt, amíg Péter leér az utcára. Akkor fogta a kosarát, és ráöntötte a magasból az összes virágait. Ezzel búcsúzott el a mesterségétől.

Be hamar a szívébe nyilallott: hátha még korán volt!

Éjszaka nem tudott elaludni ettől a gondolattól. A kis pléh-kályhából mindenféle csodaállatok tódultak ki az ajtón, fekete bivalyok három szarvval, irtózatos nagyságú kigyók denevérszárnyakkal, nevető ördögök, szánakozó törpék, s mintha valamennyi azt kiáltaná rá: korán volt még, korán volt még!

Hajnalban öltözött fel legszebb ruhájába, lassan, rop-pant lassan teltek a percek, minden negyedóra ütését hallotta. Tik-tak! tik-tak! fecsegte az óra nyelve. Eljön — nem jön! Eljön — nem jön!

Minél inkább közelgetta dél, annál nagyobb lett nyug-talansága, kétsége, és úgy mozgott már az ő szegény szíve is, mint az óra-inga: Nem jön — eljön!

Végre a tizenkettőt verte odakünn a toronyban. Föl-zúgtak szerteszét a hamburgi harangok.

Psztt, csúnya harangok! Mintha lépteket hallana a lép-esőkön a padlás-szoba felé. Semmi kétség immár. Ezek férfi-léptek. Ő jön, ő jön!

Arca, szeme kigyúlt az örömtől, fürgén szökött kis tükréhez, hogy még egy megelegetett pillantást vethessen magára, s aztán nevetve, dudorászva futott ajtót nyitni.

De az már szembe nyílt, s belépett rajta egy rendőr.

— Ön Korláthy Eszter Budapestről?

Eszter elnémulva mereszté rá elhomályosult szemeit.

— Ön a törvény nevében foglyom. Kövessen, asz-szonyom.

*

Egy év múlva veszem fel ismét a fonalat, hogy ne legyen híja a végső akkordnak sem.

Altorjay főispán úr óméltósága Budapestre vetődék egy napon az ő tót vármegyéjéből, s partija nem akadván, a nemzeti kaszinóban fecsegéssel tölté az időt, a régi ismerősökről kérdezősködve: hova lett ez, mit csinál amaz?

— Ej, hát a szép Korláthyéből mi lett? Ki hallott valamit a kis töltött galambról?

— A galamb most a kalitkában van — jegyzé meg Gravinczy főispán.

— Hogy-hogy?

— Elfogták Hamburgban azért a bizonyos váltóhamisításért.

— No, az ugyan nagy kegyetlenség volt — sóhajtott Altorjay.

— Az ördög se kereste már, de nyilván föladta valami gazember.

— Hát Korláthyról mi hír van? Él-e még?

— Él bizony és uralkodik. Itt van most valami angol perszónával, s két kézzel szórja a pénzt.

— Ejnye, de szeretnék vele találkozni.

— Semmi se könnyebb annál, mert éppen itt van a kaszinóban, valamelyik belső szobában.

Altorjay felugrott, régi cimboráját nyomban fölkeresni.

— Ne bántsod, míg előjön, megzavarnád — figyelmezteté Gravinczy. — Valami becsületbírósnak tanácskozik odabent, és éppen ő az elnöke.

Altorjay rábámult Gravinczyra, de biz annak arcán nem volt semmi gúny. Természetesnek találta, hogy Korláthy legyen valami becsületbírósnak az elnöke. Szétnézett az egész teremben, de a többiek se csodálkoztak.

Csak a falon lógó Széchenyi István homloka mutatott szigorú, sötét ráncokat. De azért ő sem mogorvább, mint tegnap volt, vagy tegnapelőtt.

Ej, de hátha mégis ki talál egyszer lépni a rámájából, megrázkódik s mennydörgő hangon rájuk kiált:

— Ide hamar a poharamat, hadd morzsoljam össze, hogy ne ihassatok belőle ezentúl!

*

És ezzel véget ért ez a történet. A galamb ott ül a kalitkában, az ölyv ott ül a kaszinóban, mint becsület-bírósnak elnök.

Szinte izetlenség volna tovább folytatva mindent kitalálni. Elég, ha sejtjük és nem tudjuk a többit. Ki jelentette fel Esztert? Mi lett aztán belőle? Ki volt Miss Tompson, s mije volt Korláthynak? Kigyógyult-e? (Valószínűleg kigyógyult a millióból.) De mindez mellékes kérdés már.

Csak egyet kell még elárulnom, mert minden jóra való író tartogat valami meglepetést az elbeszélése végére. Én különben az elején se titkoltam.

Az olvasó ugyanis azt hiszi, hogy két elbeszélést olvasott tőlem. Hát ebben van a meglepetés. Csak egyet méltóztatott olvasni, de kétszer egymásután.

Ugyanazon egy mese négyszáz év előtti emberekkel és a mostaniakkal. Azok egymásnak ajándékozzák a menyasszonyaikat, ezek elcsábítják az egymáséit, azok visszaadják hozományostul, érintetlenül, ezek elverik a hozományt és az asszonyt illő sorrendben, t. i. előbb a hozományt.

Mire való is volt ez tőlem? Nem tudom. Szinte bánom már. Ki akartam figurázni a régi írókat, a régi olvasókat és a régi könyveket, kiemelve ezzel a magunkéit. Kedvem telt eldefilozofálni önök előtt a régi és mostani embereket ugyanazon szituációban, hogy ítéljenek felettük, kikben van több vér.

Nagy hivalkodás volt, beismerem, s szinte hallani vélem most büntetésül az önök csípős megjegyzéseit:

— Mit, vér? Az is csak tinta volt, ez is csak tinta. És a tintában egy csöpp vér sincs.

Mások talán így szólnak:

— Ostobaság! Az alkotó természet több vért eresztett egy bolhába, mint az összes írók az összes hóseikbe.

És ez igaz is.

A laikusok felülnek, meglehet, azt jegyezve meg:

— Úgy-úgy, a mesék nem változnak, csak az emberek
De a bölcselkedők megrázzák a fejeiket:

— Dehogy, dehogy, éppen az emberek nem változnak, csak a mesék.

Amire idegesen mozdulnak meg a kritikusok:

— Oh, oh, nem igaz, sem a mesék, sem az emberek nem változnak, csak az irodalmi divatok.

És ez elképzelt megjegyzések tömkelegében, most már a célnál teljesen elvesztem bátorságomat, hogy önök elé lépve, kérjem a szembeállított kettős történetből a konzekvencia levonását.

Nem, nem, inkább én vonok vissza mindent, mintsem hogy az utolsó szavammal is megtapossam a tiszteletreméltó csinált-virágokat, melyek egykor a nagyanyáink kalapjait ékesíték, habár egy csöppet sem hasonlítottak az igazi virágokhoz.

A KIS PRÍMÁS

REGÉNY

1891

Nagy eltökélés tőlem, ha én most Ferrara városába vezetem olvasóimat, aki ott sohasem jártam.

A nemes város leírásába tehát bele se fogok, pedig megtehetném, mert hogy miképp nézett ki 1486-ban, azt én éppen úgy tudhatom, mint a mostani bennszülöttek. Hanem a kert, a ferrarai herceg kertje (az egész Ferrarából csak erre a kertre van szükségünk) meglehetősen szegényes kinézésű volt. Maga a herceg sem úszott tejben-vajban; adósságai voltak és pénze nem. Gyakorta szokta mondani:

— Minden reményem és minden bajom a rokonaim.

Amit úgy kellett értelmezni, hogy egy csomó szegény rokon élőködött a nyakán, s hogy egy pár gazdag nagy állású rokon viszont a lelket tartotta benne.

Így élt őmagassága »közbül« a rokonainak. Patriarkális, egyszerű udvart vitt, melynek igénytelenségéről egész adomák keringtek a Hradsinban, ahol Podjebrád székelt, és Aachenben, ahol a római császár udvaroncai faragták az élceket.

De ne induljunk el a csipős nyelvek után, maradjunk az elhanyagolt nagy kertnél, melybe a rozzant kerítésen át a városka összes gyerekei ki s be másztak pajkoskodni a herceg gyerekeivel. Volt ott aztán hancura, játék, lovasdi, bűvösdi. Lepkét űztek, fűzfasípot faragtak, rontották a fákat, a virágpadokat, úgyhogy az idegen származású kertész, Poven apó, sokszor bottal páholta el őket, és ilyenkor a kis hercegek is kaptak egyet-kettőt az ütlegekből.

Azon a délutánon, mikor ez a történet kezdődik, maga a hercegné asszony zavarta meg a visító, nagy csatarát ütő gyerek-rajt, hangosan kiáltozva a fák közt:

— Hippolyt! Kis Hippolyt! Kedves fiacskám, hol vagy? Gyere elő!

A kis Hippolyt nem igen jelentkezett. Nyilván beljebb ment a sűrű fák közé, hogy rá ne akadhassanak. Mert a kis Hippolyt éppen az »a-bé-ab«-ot tanulgatta most, az pedig igen rossz multság a verekedésekhez képest. Bizonyára az ábécés táblához szólítják.

Ezt a hercegasszony is így gondolta, következőképp jónak látta hozzáragasztani a hívó szózatához:

— Gyere elő, fiacskám! Kapsz valamit.

A Hippolyt gyerek azonban még erre sem jelentkezett, mert tudta a multak tapasztalataiból, hogy ez a valami esetleg egy »barack« is lehet, amit a fejére kap.

Végre is az történt, ami máskor, hogy Poven apó iramodott a kis dezentor után, elcsípte valahol a filagória mögött és a fülénél fogva vezette elő.

— Poven, Poven! — mondá a hercegné boldog mosolylyal. — Hogy tartja azt a fiút? Ön jó keresztény, Poven. Félek, hogy ön nagy bűnbe esett.

Az öreg kertész bámész szemeket vetett úrnőjére:

— Nem tudom miért, asszonyom?

— Majd megtudja, jó Poven. De hogy nézesz ki, szerencsétlen?!

A kis Hippolyt valóban furcsán reprezentálta magát, a nadrágja ki volt szakadva vagy két helyen, csinos gömbölyű arca csupa piszok, csupa maszat, csak a fekete szemei szépek és tiszták. A feje hátul be volt törve, s a haján megaludt vér piroslott.

— Ej, ej, édes kis szépségem, de csúnya vagy! Gyere hamar, mosakodj meg, mielőtt apádhoz vezetnélek.

— Hát mit kapok? — kérdé a fiú kedvetlenül. — Azt kiabáltad, hogy kapok valamit.

— Hát hallottad, rossz kópé? No, megállj. Bizony mondom, kapsz valamit, aminek nagyon megörülsz.

— Cseresznyét? — kérdé Hippolyt megvillanó szemekkel.

— Sokkal többet, sokkal, de sokkal nagyobb dolgot.

Hippolyt elgondolkozott, mi lehetne a cseresznyénél nagyobb dolog a világon.

— Tán egy eleven lovat?

— Még annál is különbet, csak gyere. De mi ez a nyakadban?

Hippolyt nyakán egy pitypángból csinált lánc lógott. Az anya mosolyogva mondá, mintegy magában: »Milyen előérzet ez!« S örömszigatottságában lehajlott a fiához, fölvette ölébe és százszor, meg százszor csókolta meg:

— Jaj, te bolond gyerek, hiszen mind lenyaltam képedről a piszkot!

— Talán meg se kellene mosakodnom.

— Oh, hogysisne. Okvetlenül kicsinosítlak előbb egy kisé.

A mama valóban mindent elkövetett, hogy Hippolytot jó karba tegye, megmosdatta, megfésülte, tiszta inget adott rá és a legújabb bársony öltözetét, amit csak ünnepnapokon volt szabad fölvenni.

A fickó megijedt:

— Mamám, mamám, mi lesz ez? Csak nem kell misét hallgatni mennem?

— Nem, nem! de már készen vagyunk. Csak még ez a fodor. No, gyere most!

A nappali szobákon keresztül bevezette a terembe, melynek kék bolthajtása volt csillagokkal, s hol csak ünnepélyes alkalmakkor szokott a család összegyűlni.

Együtt voltak most is; körben ültek a nagy asztalnál; fönt az asztalfőn maga a vékonyarcú, rideg, sovány kinézésű öreg herceg, komoly ünnepélyes arccal.

— Hippolyt fiam — szólt —, lépjen elő!

— Minek? — kérde az ajtónál bámészkodva álló Hippolyt makrancosan, mert sehogy se látszott előtte barátságosnak a dolog. Az anyjának kellett előre tuszkolni a gyanakvót.

— Jer, jer, fiam — szólott a herceg nyájasabb hangon, s egy nagy aranyláncot vett föl az asztalról, melynek közepén gyémántos kereszt csüngött.

Hippolyt félénken sandított a lánc felé, el nem bírta képzelni, mit akarhatnak vele. Hátha azzal a láncsal oda-kötik a lábánál fogva az asztalhoz!

Az apa felállott most s a gyermek elé lépven, a láncot annak nyakába akasztá. A fiú csak nézte-nézte, s úgy lát-szott neki, mintha valami nehéz, mázsányi tárgyat tennének rá, ami megszibbasztja, lenyomja. A gyémántkereszt leért a padlóra, s ott csillogott szemkáprázatóan.

— Légy üdvözölve, Magyarország primása!

A fiú csak bámult, egyre bámult a nagy, kerekre nyitott szemével és nem szólt semmit. Nem értett ő ebből egy szót sem.

Az apa azután lehajolt hozzá és homlokon csókolta, majd a hercegné ölelte meg, mire eleibe járultak sorba a rokonok, az Este-család mindenféle retyerutyái, és kezét csókolta Hippolytnak.

— Az isten éltesse főmagasságodat sokáig!

Most megnyílt a szomszédterem ajtaja, és két magyar lovag lépett be, fényes, aranytól csillogó öltözetben.

— Ezek a földieid, Hippolyt!

Majd a magyar urakhoz fordult a herceg, fiára mutatva :

— Íme, az esztergomi érsek!

A lovagok meglepetve hökkentek vissza. Az esztergomi érsek? Ez a kicsike, vézna fiúcska? De csak mégis összeszedte magát Keóvágó Simon, a szószóló, s mélyen meghajolván a primás előtt, így szólott :

— Szent atyám! Mátyás király üdvözlését küldi nagyságodnak, s arra kéret általunk, hogy minél előbb siess országodba, esztergomi palotádba, nagy uradalmádba, mert millió és millió főnyi 'nyáj várja immáron pásztori vezetésedet.

A latin szónoklatból semmit sem értett a primás, az apja magyarázta meg neki olaszul. A kis érsek mindössze azt felelte rá :

— Elmehetek már?

— Hova akarsz elmenni?

— Hát játszani a kertbe.

Az apa szigorú ráncokba vonta homlokát, és azt felelte a magyar uraknak :

— Az esztergomi érsek mély alázattal mond köszönetet a felséges magyar királynak és felséges hitvesének, mélyen szeretett nagynénjének, legmagasabb kegyelmökért, s nemsokára felkészülvén az útra, örömmel költözik hazájába. De addig is király őfelségének arcképét küldi és jobbágyi hódolatát.

A ceremónia ezzel véget ért. Most már mehetett Hippolyt játszani.

— Magammal vihetem a láncot is, apám?

— Amit fölséges nagynénéd küldött? Hogyisne! Hát mire való volna az?

— Gyeplőnek! — kiálta a kis Hippolyt és ugrándozva rohant ki a pajtásokhoz.

*

Ej, hát igazán megtörtént ez a bolondság? Vagy tán csak az író gondolta ki?

Dehogy. Egy írónak nincs ekkora fantáziája. Ezt csak egy asszony gondolhatta ki.

Az egésznek abban van a nyitja, hogy Hunyadi Mátyás túlságosan szerette a feleségét, Beatrix királynét, s mikor már mindent legyűrt széles Európában, akkor ez az asszony ült a nyakába s lenyűgözte az akaratát.

Egykorú képek pufók arcú, vaskos, természetes asszonyságnak ábrázolják, hogy mi tetszetett rajta öfelségének, azt nem tudja sem Horváth Mihály, sem Fraknói, következőképp én se tudom. A fölséges asszony egész kinézéséből csak azt látom, hogy meglehetősen jó koszt lehetett a Mátyás udvarában.

De a király szerette nejét, annyi bizonyos; a legendák Mátyásához, tudom, nem hasonlít ez a vonás, a boroszlói szerelmi kaland révén százat komponált ki a népfantázia. Ha mind igaz volna, a sok csókolózás miatt bizony rá nem ért volna az ő vitézi dolgaira. Mint a csóka, a nép minden fényeset összeszed és egy helyre hordja. Amennyi asszonyt Mátyás elcsábított a poéták csácsogásai szerint, éppen kettő jutott volna neki minden napra (mert rövid ideig élt), s honnan maradt volna ideje még azonfölül a cinkotai kántorral iszogatni, meg az urakat kapáltatni Gömörben?

Hát csak költemény lesz alkalmasint az is, hogy itt járt, hogy ott járt, diáknak öltözve vagy kereskedőnek, hogy ott ült a fejevári vásáron a lacikonyhán, a csizmadiák közt, furmányos tót gúnyájában gurítgatta a kereket Bécs ostroma alatt, hogy őzekre vadászott Véglesen és édes regényt szőtt az erdőmester leányával, hogy a Venetur lencsésjéből lakmározék Háromszéken és a többi meg a többi.

Ennyi elpocsékolott idő az ő nagyravágó lázas terveinek közepette! Ennyi időt elszedni Mátyástól az ő akarata nélkül!

Ahhoz olyan nagy hatalom kellett, mint a mese. Mert a mese nagyobb úr a történelemnél is, aki pedig ítélőbírája a királyoknak. — De a mese a történelmet se respektálja, azt gyúr a királyokból, ami neki tetszik.

A nagy intrikák, a merész tervek, melyekkel egész Európát behálózta, még aludni sem hagyták, nem hogy unalmában országot ment volna próbálni gyalogszerrel, különféleképpen átöltözve.

Szerette a saját népeit, dicsőséget szerzett nekik sokat, de a pénzüket leleményesen elszedezgette a háborúzásokra. A népek szeretik a dicsőséget, de a népek a pénzt is szeretik.

S azért Mátyás király nem igen volt népszerű, amíg élt. Annál szerencsésebb az utódok előtt, akik nem érezték már az ő hatalmas tenyerét a zsebük körül, de a megmaradt dicsőségben jól esett sütkérezniök.

Különös azonban, hogy bár bőven rászolgált a »nagy« vagy az »igazságos« címre is, az igazságos mellékeve éppen egy igazságtalanságból ragadt rá ; Szilágyi Mihály elfogatása csinálta meg a nagy effektust a köznemességnél :

— De hiszen, derék ember Mátyás, még a saját bátyját is megbünteti.

S milyen szerencse, hogy úgy él emberöltők emlékében, mint aki kunyhóról kunyhóra járt a nép baját tanulmányozni és orvosolni. Éppen ő! Ó, akinek sастekintete olyan messze kalandozott, hogy a közelségre nem látszott ügyet vetni.

Két kedvenc terve volt, melyet nem tévesztett soha szem elől : hogy ő maga valamikor megkapja a császári trónt, és hogy fiának, Corvin Jánosnak biztosítsa az öröklést.

Beatrix királyné csak az egyiket akarta ezekből : a német császári koronát. Nem is volt éppen rossz ízlése. De hogy Mátyás után ki örökölje a jogarát, arra neki más jelöltje volt ; s nem is titkolta valami nagyon, hogy az éppen ő maga.

— Lehetetlen az, fiam — mondogatta az okos király —, téged nem szeretnek a magyarok ; de ha szeretnének, sem volna a te kis kezekben erő, azt a gyeplőt fogni, ami halálommal az én kezemből kiesik. Trónod összedőlne.

De ami a magyarok szeretetéből hiányzott, azt mind kárpótolta az ő szeretete saját maga irányában. Hiába volt

neki minden okos tanács. Örökké szötte ebben az ármányait a király háta mögött is. S bizony nagy szerencse, hogy a király olyan bolondul a papucsá alá került, s ahelyett, hogy kolostorba küldte volna, vagy haza pokolba, Olaszországba, becézgette, kényeztette, s ajándékokkal, apró kedveskedésekkel igyekezett mintegy elaltatni a terveit.

Egy ilyen »apró kedveskedésről« szól ez a történet is.

Őnök persze most azt gondolják, hogy valami gyémánt nyakláncot hozott őfelsége a nejének, drága csipkéket vagy aranyos keleti szöveteket, de nem, őfelsége így szólt a reggeli után a királynéhoz :

— Amire tegnap kértél, Beatrix, megteszem.

— Tehát én tölthetem be a széket tetszésem szerint?

— Természetesen.

— És a pápa?

— Az eszembe se jutott. De reményelem, nem fog ellenkezni.

— Én nem vagyok benne bizonyos, mert akit akarok . . .

— Igaz, a személy, erről még nem is szóltál, Beatrix.

A király egy aranyozott székbe ült, melynek négy lába oroszlánlábakat ábrázolt, s azt közelebb húzta Beatrixhez.

Az őszi nap bágyadt fénye, mely a bécsi vár ablakain át beszűrődött, megaranyozta a Beatrix kibontott nagy haját, melynek a király — Galeotti szerint — nem tudott ellentállni. Most is e haj egyik tekercsét megfogta és áthajította a maga nyakára. Valószínű, hogy ez kellemesen csiklandozta a király nyakát.

— Igen — folytatta Beatrix —, tegnap csak azt kértem, hogy az érseki szék betöltését reám bízod, de most már a személyt is megnevezhetem. Az unokaöcsém. Estei Hippolyt.

A király fölnevetett.

— A kis Hippolyt! Tréfálsz, Beatrix. Hiszen ha jól tudom, az még gyerek. Hány éves?

— Már hét.

— Ezt te »már«-nak mondod? Hét éves esztergomi primás! Ugyan, ugyan Beatrix! Nevetni fog az egész ország.

A királyné tréfával akarta elütni az ellenmondást.

— Eleget megrikatjátok országaitokat, ti királyok, illő, nevetessétek is meg néha-néha.

De a király komoran, kedvetlenül nézett maga elé, felállt és lerázta magáról a királyné haját.

— Ez meggondolatlanság lenne — mormogta.

A királyné ingerülten emelkedett föl a rokkája mellől, melyen font (bár mindig csak a rokkán font volna!).

— Egyébiránt, ha fölséged jónak találja visszavenni szavát — szolt sértődve —, én megadom magamat.

Mátyás szeretett volna átcsapni az enyelgő hangba :

— Az én királynémnak megárt a mérgelődés, rendeljük tehát Isten által reánk ruházott hatalmunknál fogva, hogy tovább is mosolyogjon, mert az jobban is illik neki.

— Igazad van — felelte a királyné eléggé jól palástolt ingerültséggel. — Tévedtem, barátom. Tudnom kellett volna, hogy olyasmit kérek szegény Mátyásomtól, amire az nem elég erős.

— Beatrix!

— Amiért voltaképpen őszentségéhez kellett volna fordulnom.

A király bosszúsan dobolt ujjaival az asztalon. Meg volt fogva. (Azok a hajdankori asszonyok is tudtak ám zongorázni — a férjeik idegein.)

— Egy szót se többet! Meglesz a kívánságod!

Az asszony arcát az öröm fénye önté el :

— Megírhatom neki?

— Természetesen.

Így ment el a levél a nagy aranylánccal s a király üzenetével Ferrarába ; vitte a két levente, Keóvágó Simon és Vizsolyi István.

Azok hozták vissza a kis Hippolyt arcképét is, hozzájuk csatlakozván Valentini Caesar, a ferrarai herceg ügynöke.

Már akkor a királyi udvar Budán volt, s éppen ebédnél ültek őfelségeik, mikor a követek audienciára jelentkezének.

A király élénken kiáltott föl :

— Jöjjenek be azonnal! Mit üzen vajon a mi kis magyarunk?

A királyi táblánál jelenlevő urak gúnyosan néztek össze, mert nagy ingerültség volt elharapózva az országban Hippolyt kinevezése miatt. A püspökök duzzogtak, morogtak. Ujlakiék, Czoborék pedig izgattak is a terv ellen mindenfelé :

— Pelenkás gyereket ültet be a király az esztergomi érseki székbe, melyhez az ősz haj is tapasztalatokért szokott fordulni.

A követek átadták a primás arcképét. A király élénk kíváncsisággal nyúlt utána.

— Csinos és kedves — szólt meglegegedetten, s aztán legmagasabb ajkaival érinteni méltóztatott a képet. — Nézzék meg kegyelmetek is.

Átnyújtotta Szapolyainak, ki hasonlóképpen megcsókolá. Szapolyai átadta Czobornak — s mit tegyen, bár forrt benne a méreg, őkegyelme is egy csókot cuppantott rá, s így tovább a hosszú táblán sorba vándorolt a kép, le egészen Drágffy Pálig, átnedvesedve a sok csóktól és bepiszkolva a különféle kunkorodó és lelógó szittya bajuszoktól.

Meg kell adni, hogy már az akkori őseink is értettek valamennyire a mameluksághoz.

Majd a bizalmasabb jellegű megbízásaikat adták át a követek ebéd után az uralkodó párnak.

— A hercegné, a felséges asszony nővére, arra kéri felségedet, titkon adta ezt az üzenetet, hogy annak idején követeket küldjön a primásért.

A király mosolyogva nézett Beatrixra.

— Természetesen — szólt Beatrix. — Miért ne mehetne el, teszem azt, Kanizsay János és Dersffy Gábor.

A király keze intésével elbocsátá a követeket.

— Nem úgy lesz az, Beatrix. Nem úgy értette azt nővéred. Két követ nem elég. Én kétezeret szándékozom küldeni.

— Kétezer követet?

— De mind *körmöci* születésűt.

Bár a király komolyan vette is a dolgot, még azért Hippolyt át nem ment a gázlón. Rómába követekül küldé Szirmai Jánost és Veronai Gábort, az egi bíbornok-püspököt, hogy dolgozzanak Hippolyt javára. Képzeltetni, milyen kelletlenül tették. De nem is volt sikere.

VIII. Ince egy kérdéssel válaszolt a király előterjesztésére :

»Mivel igazolhatná fölséged Isten előtt az egyház kormányzásának egy csecsemőre való bizását?«

Mire a király is visszavágott egy kérdéssel. Kérdésre kérdés: »Szentséged-e Magyarország királya vagy pedig én?»

Hónapokig folyt a felelgetés. A pápa is fenyegetőzött, a király is.

A pápa megírta kurtán: »Nem fogom megerősíteni, mást nevezek ki.«

Mátyás is visszafelelt kurtán: »Azt nevezhet ki szentséged, akit akar, de a primási székben csak az fog ülni, akit én akarok, és a primási jövedelmeket is az kapja. Ma küldtem ebből kétezer aranyat Hippolytnak.«

De már erre megadta magát a pápa. A Mátyás argumentumai csakugyan erősebbek. Ha a kétezer arany útnak indult már, akkor Mátyással nem lehet többé trefálni. Az okosabb enged. Az okosabb az erősebbnek.

A pápa végre beleegyezett, s a kétezer darab körmöci arany, melyeket Mátyás Ferrarába indított, éppen jó volt útiköltségnek.

A kis Hippolytot felkészítették, útra kelt nagy pompával, fénnel. Hat társzekér vitte a holmit, de még az öszvéreken is volt málna.

Két nemes lovag kísérte, Angelo Colonna, a ferrarai herceg legjobb vitéze, hadban oroslán, bárány amúgy, és Fulvio Nelluno, a legszebb tartású, finom beszélgetésű dalia egész Itáliában. Ezekről csak jót tanulhat. Hátha még hozzáadjuk a páter Moretti nagy tudományát és politikai érzékét, ki mint mentor, nevelő és udvarmester adaték az érsek mellé.

Egész tábor volt az, mikor elindultak. Elöl egy kürtös lóháton, utána két lámpásvivő (az éjjeli utazásokra), aztán az érsek járműve jött, oldalánál ült dadája, a vén Anetta. Mellette a két nemes vitéz lovagolt, utána a kis póni-lovát vezette egy csatlós. Éppen tegnap hozták Milánóból, hogy megédesítse némileg az elválást. Csak úgy csillog-villog rajta az ezüst szerszám.

Aztán a páter jön hatalmas izmos öszvéren; utána tizenkét katona lándzsákkal. Az egyik társzekéren ül a szakács és két kuktája; a többi szekerek tetején egy mosóné, aki az érsek fehérneműjét kitakarítsa útközben (mert csak három inget vitt magával ómagassága), egy fráj, aki bevarrja, ami elszakad. De nincs ennek vége-hossza, három futár

A király reggelije

1872/73

10

1

(Történelmi elbeszélés)

Mely elbeszélés után... Ferrara városába... az ott...
~~Italiánok...~~
... Ferrara városába
... az ott

A város neve... 1486-ban...
... Ferrara városába
... az ott

Minden reményem...
... Ferrara városába
... az ott

De ne...
... Ferrara városába
... az ott

A király reggelije [A kis primás] kéziratának első lapja

Beatrix királyné domborművé arképe

Ercole d'Este ferrarai herceg és Eleonora hercegné
(Hippolyt szülei)

könnyű méneken, akiket előre-hátra üzenettel lehet küldeni. Egy mindenes, két íjász, egy peccsenye-forgató — ah, győzné őket az ördög elsorolni.

A primás örült a törpe lovacskának, örült még tegnap, mikor hozták, majd kiugrott a bőréből. Kedvére voltak az új érseki ruhák is, melyek Velencében készültek, — de ma, mikor búcsúzni kellett, egyszerre elszorult a kis szíve, s neki-ágaskodott a makacs akarata, a földre vetette magát, hogy ő bizony nem megy sehova; erőszakkal emelte be a kocsiába az erős páter Moretti, rúgott, kapart, de csak mégis el kellett mennie, itt hagynia édesapját, anyját, a testvért, a játszó pajtásokat, mindent, mindent és örökre. Szegény kis primásnak majd meghasadt a szíve a keserűségtől.

Hiába biztatták, hogy így lesz, hogy úgy lesz. Magyarország Tündérország. Palotája lesz Esztergomban, lovai, ökrei, tehenei, még katonái is, igaziak, elevenek. Mit ér az, mit ér az? Az érsek csak egyre sírt, sírt az egész úton, hiába térültek eléje új hegyek, új völgyek, új fák, új városok, a szegény kis érsek csak arra a kis ágyacskára gondolt, hol az édesanyja reggelenként csókjaival ébresztette, hol az édesanyja estelenként csókjaival elaltatta. Mit ér minden kincse, mit ér a sok látnivaló, ha nincs ott mellette a kis bátyácskája, akinek mondaná: »Nézd csak, nézd, Ferdinánd!«

Hát a palota is mit ér Esztergomban, ha végig nem szaladgálhatják a szobáit, folyosóit Ferdinánddal; hiába röpködnek aranyszárnyú lepkék a palotakertben, ha nem dörög ott ásójával a kavicsos utakon a vén Poven apó.

Nem kellett neki az új vidékek, csak a napot nézte folytonosan. Azt a nagy aranytányért az égen. Az édes ismerőst. Azt most a mama is látja, és ő is látja; folytonosan vele megy — és mégis ott marad a mamáéknál is, besüt a mama szobájának ablakán, ráveti sugarait a Poven apó kopasz fejbúbjára, s verejtékcseppeket sajtol ki a homlokából... De furcsa is ez, istenem.

Ám egyszer aztán a nap is elhagyta, lecsúszott az égről, egy hegy mögé. — Most már egészen árván volt, egyedül. Leszállt az este, és sátorot vertek egy erdő közepén.

A dada lerakta a társzekerekről a hercegprimás dunyháit és ágyat vetett neki a sátorban.

— Hát a játékszereket ne szedjem le? Nem akar magasságod játszani?

— Ne bánts, Anetta, nem játszom — mondá szomorúan. — Nincsenek játszótársaim.

— Ne meséljek valamit?

— Ahogy neked tetszik, Anetta.

Az öreg dada a primás lábaihoz ült, s elmondta neki a sárkányos ősmesék egyikét.

Künn a sátor előtt a tűznél a két lovag elegyedett beszédbe Moretti atyával. A csatlósok, cselédek a szekereknél csináltak maguknak vackot, a három úr pedig meleg pecsenyére vágyván, bárányt süttetett nyárson s sűrűn hörpöntgetett a kulacsból is, melyben jóféle szicíliai bor kotyogott.

— Szegény Hippolyt, nem irigylem — szólta Angelo. — Kenyérbe jutott, de nincs köszönet benne.

— S ki tudja, mi lesz a vége — felelte Fulvio —, a magyarok nem hiszem, hogy örülnének e furcsaságnak. Szegény kis urunk megjárhatja. Olvastam valahol, kegyelmed, szent atyám, talán tudja is: hol, hogy a magyarok mint szoktak elbánni főpapjaikkal. Az egyiket ledobták egy nagy hegyről a folyamba.

— Az Szent Gellért volt — mondá Moretti.

— De mi is indíthatta Mátyást, hogy ilyet tegyen?

— Hát nem tudjátok — szólta közbe a pap gúnyosan. — A halhatatlan szerelem. Igen, a »halhatatlan szerelem« neje iránt. Ezt írta a király urunknak és a pápának.

— S a pápa beadta a derekát?

— Meghiszem azt, Fulvio. Nem kicsi dolog az, ha a nagy király azt üzeni valahova: »Így akarom«, hát az akkor úgy is lesz.

A lovakok elábrándozva nézték a hamvadó tűznek a szürkéségen átpirosuló zsarátnok-belsejét. Moretti a botjával megpizkálta néha.

— Szeretném már azt a híres halálfejű seregét látni — sóhajtott föl Angelo.

— Én Visegrádra vagyok kíváncsi. Mondják, hogy a paradicsom se szebb.

— Hm — sóhajtott föl a pap —, ha három dolgot kívánhatnék az istentől, mind a Mátyás király rovására esnék.

— Ugyan mit kérne, szent atyám?

— Kérném magamnak a Tokaj hegyet, a király fekete seregét és a könyveit.

Elhallgattak, csak a kulacs keringett sorba; Angelo nem győzött eléggé járni a társzekeren levő hordóhoz, ahol újra megtöltötte. Szép, csöndes nyári éjszaka volt. Az erdő fái lassan susogtak; messze valahol egy malom kelepelt. De kutya nem ugatott sehol sem. Nem lehet falu a közelben.

Az urak némán gondolataikba merültek, talán mindnyájan Mátyásra gondolva; Fulvio mondá is egyszer mintegy önmagában:

— Vajon mit is csinálhat most a magyar király?

— Nyilván alszik, s talán még hortyog is — felelt a pap nevetve.

Az álomisten még a magyar királynál is erősebb. Kiverte őt a fejkéből. Elbágyadva dőltek le, gyorsan mély álomba merülve, csak a pap tartotta még magát egy kicsit, s elkezdett diskurálni a kulaccsal.

Hm! Igazán elhagyjalak már? Pedig még jóformán tele vagy. Ej, nem iszom többet, már így is nehéz a fejem. Jó északát, kulacska!

Moretti atyának úgy rémlett, mintha a kulacs, amint megkottyant, visszafelelné kedélyesen

»Jó északát, páterka!«

»Mit mondtál, kulacska?«

»Hogy kóstolj meg, páterka.«

»Isten neki, kulacska.«

»Hogy ízlettem, páterka?«

»Ne beszélj már annyit, mert Isten engem, egy kortyot sem hagyok benned. De kár is volna a csatlósok bendőjébe.«

Egy pár perc múlva elaludt a pap; minden csendes volt, bent a sátorban is megkapta a királyfi a lányt, akiért a sárkánnyal megküzdött, s Anetta beszédes szája, vén szeme is becsukódott, csak gondos, kérges keze tapogatta meg az éjszakán át néhányszor öntudatlanul, megszokásból a gyermeket és vánkosait. A gyermek aludni látszott, de

a vánkosai nedvesek voltak. Az öreg dajka tudta ebből, hogy sokáig nem aludt és sírt.

Hajnali szürkületkor kinyitotta a szemeit Anetta. Egy futó tekintetet vetett a gyermekre.

A primás jóízűen aludt kék selyem takarója alatt. Megigazgatta a vánkosait, s a reggeli imáját kezdte morogni. Aztán megint bóbiskált egy kicsit.

Mire újból fölébredt, a gyermek már fönn volt és mosolygott. Takarója lecsúszott, ingecskéje felgyűrődék; kis teste olyan színű, mint a barackvirág, egészen csupasz volt.

Az öregasszony fölsikoltott:

— Szent Isten, szűz Mária és minden szentek, segísetek! Az ördög inceselkedik velem!

Fölugrott, kirohant a sátor elé és föllármázta, fölráncigálta a papot és a lovagokat.

A pap félálmosan folytatta a párbeszédet ott, ahol este elhagyta:

»Ne okoskodj, kulacska!«

S azzal megint behunyta a szemeit és elaludt.

De a lovagok talpon termettek.

— Teringette, anyó, mi baj van?

A szegény öreg Anetta alig bírta a nagy fogvacogtatásban kihebegni:

— A primás átváltozott leánnyá.

A lovagok elkezdtek kacagni.

— Megbolondultál, anyó? Ezért ugyan kár volt bennünket felkelteni és megijeszteni. Ha máskor valami ilyent találsz álmodni, tartsd meg magadnak, jó asszony.

— Az élő istenre mondom, hogy igaz.

Fulvio tréfásan mondá:

— No hát gyere, nézzük meg, Angelo, ezt az új csodatételt.

De a lovagok is elsápadva hökkentek vissza a sátorban.

A finom patyolatos dunyhák közt egy leánygyermek ült, hosszú, derékig érő barna hajjal, nagy kökény szemekkel, piros, élettől duzzadó orcákkal.

— Ez csodálatos! — hebegte Fulvio, minden idegében megremegve.

— Hogy történhetett ez? — tördelte a kezeit Angelo. Sírni és nevetni lehetne ezen.

— Ördög és pokol, mit csináljunk? Hogyan vigyük ezt most már Esztergomba, hogy: »itt van a primás, elhoztuk, nesztek«.

— Költsd föl, anyó, a papot, hadd adjon tanácsot!

— Fogadni mernék, hogy ez Ascanio bíbornok csínyje. E gonosz Sforza maga akarja az érsekséget. S a pápa is ludas benne. Így akarják Mátyást kijátszani.

— De hogy történhetett meg a merénylet? Lássuk csak, mondd meg, gyermekem — kérde Fulvio —, ki vagy te voltaképpen?

— Én Mária vagyok.

— Hogy jutottál ide, kicsikém?

— Egy fiú vezetett ide, bátyikám. Egy fiú — selypített a leányka.

— És honnan vezetett ide az a fiú? — kérde Fulvio nagy figyelemmel.

— Az öcsémmel elmentünk tegnap délután az erdőbe virágot, gombát, csigákat szedni és eltévedtünk. Az éj leszállt, s mi kétségbeesve kóborogtunk az erdőben, hangosan sírva és kiabálva. Akkor elénkbe toppant egy fiú és így szólt: »Ne sírjatok, én elvezetlek benneteket jó helyre«; engem ide hozott a sátorba és lefektetett az ágyába, az öcsémet pedig, aki nagyon éhes volt, elvitte a szekérhez, mert ott, mint mondá, nagyon sok jóféle ennivaló van. Adhatnál belőle, bátyikám, nekem is!

— Úgy? — kiáltott föl a lovag éledő reménnyel.

— Szaladj, Angelo, nézz szét a szekerek körül.

Angelo csakhamar visszatért nagy kacagással

— Minden rendben van — kiáltá —, őmagassága nem veszett el: ott kinn birkózik az új pajtásával. Egész éjjel játszottak a csatlósok közt. Föl kellett neki nyergelni a pónit. Vig, mint a mókus, mintha csakugyan ki volna cserélve.

Most sült ki aztán apródonkint az egész hogy a primás nem tudott aludni az éjjel; éjfél tájban gyermek-sírást hallott; fölkel, fölöltözött, s lábujjhegyen kiosont. Ráakadt a fáradt, éhes gyermekekre, és a leánykát a saját

ágyába vitte lefektetni. Anetta és a lovagok mélyen aludtak. Senki sem ébredt föl. Morpheus csinálta ezt a csíny, nem Ascanio bíbornok.

Bosszankodott is a páter, mikor fölébredvén, csak utólag értesült Ascanio bíbornok fufangos merényletéről.

Ez az egy boldog félórája lett volna, kedvére kikáromkodhatta volna magát a bíbornok ellen, akit teljes szívből gyűlölt, s ezt a félórát is átaludta!

— De, per amorem dei — szörnyülködött a páter, öntudatra jutván tanítói és szertartásmesteri voltának —, hogy tehetett olyat a primás érsek; éjnek éjszakáján kimenni az erdőbe. Hol van, hadd figyelmeztessem erre az illetlenségre.

Ómagassága éppen akkor robogott elő nyargalvást, egy kötőfékbe befogva, s a kis Gregorio, az új pajtás fogta a gyeplőt.

— Jó reggelt, herceg, jó reggelt — üdvözlé Moretti messziről, pohos természetét hajlongásra erőszakolva.

— Én nem vagyok herceg. Hallja-e?

— Hát mi?

— Ló. Nem látja?

A szent férfiú összecsapta a kezeit erre a pajkosságra, s égre emelvén szemeit, mintegy tanúbizonyságra hitta föl a mennyieiket, mintha mondaná nekik:

»Itt van, ni! Hát hogy faragjak én ebből érseket addig, míg a határra érünk? Hogy mondhassam én a csemetevesszőnek az erdön: légy fa, nagy törzsű, ereszd föl a koronádat!«

Míg üstökben főzték a reggelit, addig a kis Mária is felöltözködött. Kurta vörös szoknyácskája volt és igen csinos hófehér felöltője. Igazán helyes egy gyermek. Mikor az öreg Anetta, akivel madarat lehetett most fogatni örömeiben a nagy ijedség után, megigazgatta a fodrát, meg a gesztenyeszín tömött haját, meg nem állhatta, hogy meg ne ölelgesse:

— De szép vagy, kis lelkem, de szép vagy. Ne is haragudj rám, hogy úgy megijedtem tőled. De látod, aranyom, mi primást viszünk a magyaroknak, s ha az ember egy kakast visz valahová a házhoz, ahová a kakas kell, hát nagyon megijed, mikor egy kis fióklubát lát helyette kosarában. No, de tudom, éhes vagy, báránykám.

Kimentek a katlanokhoz, ahol a reggeli főtt, jó berécs hús rizzsel. Egy füles bögrében tejet forralnak a hercegeknek.

— Ugye, te is azt iszol? No, majd ha jóllaktál, lelkem, megmutatom neked a herceg játékait — ha még nem indulunk.

A katlanokhoz odajött az érsek is, bizalmasan ütve hátba a lánykát, mint gyermeket gyermek.

— Kialudtad magad, te baba?

— Nagyobb vagyok náladnál — felelte a leányka merészen. — Mit locsogsz?

Anetta anyó figyelmeztette pártfogoltját:

— Ne beszélj így, fiacskám, a herceggel. Mert bár ő piciny még, mindnyájunknak atyja.

A leányka nagy szemeket meresztett Anettára.

— Ez volna a ti apátok? — s megrázta szép fejécskáját kételkedően.

— Tudsz-e főzni? — faggatta tovább a kis primás.

— Istenemre, ez nem rossz — kacagott Moretti atya Angelóhoz fordulva. — Kezd belejönni a papi mesterségbe: már is szakácsnét keres.

Erre az élcre a két lovag is nevetett, minden oly vidáman kezdődött e nap reggelén, mint amilyen szomorú volt a tegnapi nap. Az arany tányér üde fényben bukkant föl újra az égbolton, a fák balzsamos illatot leheltek. A máhás öszvérek pajkosan rázták a fejüket, s a nyakukon nyájasan szóltak a csengők. A párolgó reggeli pompásan ízlett. Moretti atya megelégedetten dörzsölgette a kezeit

— Jó, jó, nagyon jó, de hát még majd a magyar konyha! Csodákat beszélnek arról.

A primás leszedte a szekérről játékait, a falovait, fakatonáit, íjját, kis kardját, kereplőjét, sípját, s megmutogatta a két pajtásának. Azoknak elállt a szemük-szájuk. Azt hitték, hogy az erdő közepén csakugyan ráakadtak Tündérországra. Különösen a Gregorio szeme fénylett.

— És ez mind a tied? — kérdé sóhajtván.

— Mind az enyim, de ti is játszhattok velük.

— De már nem sokáig — szólt Fulvio lovag, az úti-marsall —, mert mindjárt indulunk. Hej csatlósok, kocsisok, készüljetek!

— Igen — felelte az érsek —, de ők is velünk jönnek.
Ha már megtaláltam őket, elviszem magammal.

A lovag közbeszólt:

— Hova gondol, hercegem? Hisz önekik a szüleikhez kell visszamenniök.

— Igaz ez? — szólt elkomorodva a primás. — Nem jössz velem, Mária, s te, kis Gregorio?

— Én veled megyek — válaszolt Gregorio határozottan. — Ha nekem adod az egyik lovat.

— Hát jól van, neked adom. És te, baba, mit akarsz?

— Gregorio elmegy a te kedvéért, én pedig elmegyek a Gregorio kedvéért.

— De kedves hercegem, az lehetetlen, amit tervel. A gyermekeket elvinni annyi volna, mint elrabolni őket szüleiktől. Abba bele nem egyezem.

Fulvio ellenkezéséhez csatlakozott Angelo is, Moretti atya is. — Ugyan, ugyan, herceg, hogy lehet olyat kigondolni?

A herceg lábával toppantott.

— Én vagyok-e az esztergomi érsek vagy nem?

— Mindenesetre az

— Hát akkor én parancsolok.

— Igen, igen, de az bűn lenne.

— Feloldozom magamat a bűntől.

(»Ez kemény gyerek lesz valamikor« — dohogta magában Angelo.)

A páter közbeszólt, félig mosolyogva, félig szigorú arccal:

— Az nem lehet, kegyelmes uram. Önmagát nem oldozhatja fel a bűntől.

— Én édes istenkém — szólt bele Anetta anyó, az ő édeskés, siránkozó hangján —, miért ne engednék meg a mi jó urunknak, hogy ezt a két bogárkát magával vihesse játszani? Hiszen kit hagynak itt? Kikérdeztem Mariettát. Egy mostoha anyjuk van, aki rosszul bánik velök; apjuk tengeri hajós, évekilig barangol a tengeren, és igen keveset törődik a porontyaival, meg vagyok róla győződve. Üljetek föl, kis árvák, a kocsira, azt mondom. Egy, kettő, három, aló föl, azokra a zsákokra! Tudom én, mit mondom; előli a bánat, búskomorság, összeeped a honvágytól, ha nem

szórakoztatják, ki nem verik a fejéből a játszótársak. Hiszen így is milyen soványka. Csak egy lehelet kell ennek, egy rossz szélfuvalom. De bizony az Isten hajította ide ezt a két gyereket, a kiszemelt szolgálója kedvéért. Üljetek föl, ha mondom.

A dada ékesszólása többet ért az esztergomi érsek hatalmánál, mert mintegy legyőzve, nem ellenkeztek többé a rendelkező faktorok. Lesz, ami lesz.

A gyerekek fölültek, és a karaván megindult zsvivajjal, nyüzsgéssel, hatalmas ostopattogtatással a hosszú, hetekig tartó útra, világhírű Budánál csak egy kicsit idebb, — a soktornjú Esztergom felé.

*

A királyoknak minden sikerül. Igazán regeszerű az. . .

Egyszer egy királynak mi jutott eszébe? Talán nem volt pénze és nem kapott kölcsön sehonnan; kérde a miniszterétől:

»Hát már most honnan vegyek pénzt?«

»Próbálja meg felséged az álmok országát.«

És onnan hozott pénzt. Ez volt a *lutri*.

Másszor egy királynak mi jutott eszébe? Annak sem volt pénze és már talán nem volt mit eladnia, kérde a miniszterétől:

»Bajban vagyunk; miből pénzeljünk ezután?«

»Keressen felséged a bajára gyógyfüvet.«

És a király megtalálta a *dohányt*.

Mátyás még rá nem talált ezekre, de már kereste az efféléket és közel járt. A jobbágyok álmához nem nyúlt, hanem csak a saját *álmát* fizettette velök. Hja, az primitív korszak volt még!

A saját nagy álma, a német császárság sok pénzt elnyelt. Mindég azon dolgozott, de különféle eszközzel. S minden eszköz pénzbe került. Költött a világon mindenre, könyvkötőkre, szobrászokra, építészetre, kóbor lovagokra, a fejedelmektől megvette a népeiket, a népektől megvette a fejedelmeiket, szubvencionálta az apró választófejedelmeket, a cseh főuraikat folytonos ajándékokkal tartotta melegen maga iránt.

Tudott nagy jövedelmet csinálni, sokszor a semmiből (Drugeth egyszer a hólyaghúzó bogárhoz hasonlította s emiatt ki is maradt az udvartól), de el is tudta költeni sokszor a semmire.

Most is kétezer aranyat utalványozott a kincstárnoknál egy kis *hangulatcsinálásra*. (Ohó, lát ez a mi fiatalnak látszó ismerősünk már akkor is mutatkozott?)

Igenis, hangulat-csinálást rendelt el a király legyen a Hippolyt fogadtatása kápráztató. Hadd lássa a pápa, hogy fogadják a magyarok a gyermek primást. Akit ő nem akart. Hadd lássák az idegen népek, hogy ki az úr a világnak ebben a sarkában!

Szirmai Jánost s Rozgonyi Rajnádot bizta meg a fogadtatás előkészületeivel. Az ország határán a fekete sereg egy dandára várja a primást s kísérelje hazáig. Ezekhez fognak csatlakozni a közbeeső városok és megyék bandériumai. Győrben átül a primás öt fehér lóval vont kicsi díszhintóba, melyet a királyné ajándékoz unokaöccsének. Maga a király és királyné nem lesznek jelen az ünnepélyeknél: szebb az, ha minden nélkülük történik. A primás később jöjjön fel Budára látogatóba.

Augusztus havában Szent-Domonkos napja utáni szombaton ért Hippolyt Esztergom alá. Jött Páduán keresztül a szép Udinébe, onnan a »Strada hungarorum« úton menve folyton-folyvást a stájer fenyvesek közt, Sopronban szállt magyar földre. Itt már a Mátyás hollója repked a zászlókon. Mint a fergeteg, feketén közelgett a csapat, melyet kíséretül küldött Mátyás Székely vezérlete alatt. Azontúl egyre dagadt a kíséret. Egyes főurak és bandériumok csatlakoztak a primáshoz. Győrben a király titkára, Bakócz Tamás várakozott az érsekre, hogy tanácsokkal lássa el a fogadtatásoknál.

Keserű napja volt ez Hippolytnak. Bakócz Tamás kijelentette kereken:

— Most már közeledünk Esztergomhoz. Mindenekelőtt papot kell csinálnunk nagyságodból.

— Hát az hogy megy?

— Körülnyírjuk a fejét koszorúba, ahogy az enyim van, aztán a közepén a fejbúbon megborotváljuk.

A primás ellenkezett, sirt, szégyenelte a kis Gregoriótól, fenyegetőzött, hogy ő visszatér, hogy ő lemond, de biz azt mégis csak szépen lefogta Moretti és Angelo, s a gyönyörű göndör haja lehullt a sziszegő ollóágak között.

Azután fölöltöztették, amint illik Magyarország első papjához: sötétkék selyem-reverendácskát adtak rá, föléje téglaszín muzettát; pompásan vette ki magát üde arcához a brokát szövetből készült arany áttöretű infula, hátul a két aranyrojtos leffentyűvel. Odalent már várt rá a Beatrix királyné ajándéka, ezüstös veretű hintó, öt prűszkölő fehér lóval (hat csak a királynak, királynénak jár), két udvari apróddal a fölhágónál, kik olasz divat szerint öltöztek, testhez álló smaragd színű, kurtaujjú kabátba, mely egy kidudorodó mellövben folytatódik, fehér atlasz karikák a mellövön, a lábakhoz tapadó sárga nadrág, mely piros szattyán hegyes cipőkben végződik. Az apródok fejét pici strucc-tollas sapka fedti.

Győr alá a dunántúli urak nagy számmal jövének, úgyhogy mikor elindult az érsek, egy hosszú tábornak látszott a menet. Sötét porfelhő kelt a nyomában. Nem volt annak se vége, se hossza. Mintha egy ellenséget verő sereg volna; csak éppen, hogy páncél nem csillogott a leventéken, és hogy nehéz hadias sisakok nem fénylettek. (No iszen, csak az kellene még ebben a nagy melegben.) De a ragyogó köntösökből, gyémántos, gyöngyös könnyed mentékből, melyek százféle színben úsznak a szemképráztató óriás képben, tíz király-lakodalom kitellett volna. Az aranylencsés kantárok vígan csörögnek a lovakon, a piros-fehérvörös selyemzászlók, ez ott a hollóval, az ott a szűz Máriával, méltóságteljesen kígyóznak, röpködnek a levegőben, lovagok süvegén a sastollak kevélyen integetnek a rengő kócsagtollaknak.

De nini, itt van már Esztergom. Egyre jobban domborodik ki az érseki kastély tündöklő gót tornyaival, tündéri függőkertjeivel. Amott látszik már a fürdőház aranyozott búbos fedele is. (Istenem, istenem, de sok pénzt is vert bele ebbe az épületbe a megboldogult Vitéz János.)

A menet a város kapujához ért. Megkondultak a harangok a szent Adalbert bazilikájának tornyában.

A primás hintaja megállott a diadalívnel, melyen ibolyavirágokból voltak kirakva az üdvözlő felirat összes betűi: »Salve, stirpe celsissimus, corpore exilis, unus cum

regno crescendus« (Légy üdvözölve, eredetre fényes, testre kicsiny, ki az országgal együtt fogsz megnőni).

A gyermek meg volt illetődve a kifejlődő pompás látványtól. Arca elsápadt, szemei zavartan jártak szerte.

Bakócz Tamás, aki mellette ült a hintóban, leugrott és lesegítette az érsek-herceget a díszes szőnyegre, mellyel a föld be volt borítva.

Ég-reszkető »vívát« hangzott fel... a harangok egyre zúgtak-búgtak.

A szem nem tudott betelni a látnivalóval, nem tudta, mit nézzen. A zászlóerdőt-e, vagy a drágakövektől tündöklő nagyurakat, kik a diadalkapunál várták a primást a nádorispánnal, Szapolyai Imrével élükön? Vagy az összesereglett főpapokat (nini, még Thuz Osvát uram, a zágrábi érsek is, bár beteg, eljött) festői redőzetű tabursumaikban, brokát arany fővegeikkel? A száz fehér ruhába öltözött leányka koszorúkkal... Mintha a menny vándorolt volna le, száz angyal belőle...

De mit a bimbók! Ej, hiszen a rózsák is mind itt vannak. Az ország főrangú hölgyei, keleti tündérregék meg-elevenedett hercegisasszonyai és hercegnői, arannyal átszőtt szoknyáikban, mentével a vállukon, csipkés főkötőikkel, melyeken drágakövek égnek és szikráznak. Hát még a szemükben mi szikrázik, mi ég?

A palatinus, e döllyfős úr levette a fejről fekete kócsagos csalmáját, a fiúcska elé lépett, és így szólott (Bonfin szerint nagyon szerette a floskulusokat):

— Hatalmas herceg, főtisztelendő atyánk, nagyságos uram! Üdvözlöm kegyelmedet az ország nevében. Isten hozta és isten tartsa itt közöttünk, aki az ő beláthatatlan bölcsességével azt rendelé kegyelmedről, hogy egyszerre legyen atya is, fiú is és szentlélek is. Mert a mai naptól kezdve édes fiává fogadja ez az ország, melyet kegyelmed állásánál fogva mégis atyai szeretetébe veszen, és szent lelkének sugallatával fogja főpásztori botjával vezérelni. Fakadjanak e bot nyomában a béke és az áldás liliomai.

S ezzel átvette a háta mögött álló apródjától a drágakövekkel kirakott, csigaház módjára kunkorodó, zománcos

pásztorbotot, melyet a szebeni ötvösök csináltak a kincstár költségére, és átnyújtá a primásnak.

A gyermek sápadtan dadogta, mint egy szajkó, a Bakócz Tamástól betanult magyar szavakat:

— *Köszönöm, kedves bátyámuram!*

S sovány két kezét gépiesen nyújtotta oda a nádor hatalmas markába. A nádor láthatólag jól hangolva a nyájas, hízelgő megszólítás által, atyafiságosan rázta meg, hogy szinte belézsüsszent a kis teremtés.

Most aztán átvették szegényt a főpapok, akikkel sorba összecsókolózkodott. (Jaj urak, de savanyú arcot vágott a kalocsai érsek ennél a csókolózásnál.)

Veronai Gábor a főurakhoz vezette, akiket bemutatott. Mint valami álom, úgy tűnt fel neki mindez! Föl fog ébredni és szétfoszlik mindenestől... Egy-egy név elröppent, és egy-egy fej, ősz, ráncos, vagy piros, kevély bajuszú, meghajolt.

»Ez itt Bánffy Miklós... az ott Geréb Péter. Palóczy László uram, az érsek kegyelmed felé nyújtá a kezét. Jöjjön közelebb Frangepán uram, hadd prezentáljam önagyságának.«

Volt zavar, nyüzsgés, tolongás és egy pár »tapintatlanság« is. (Hja, a tapintatlanságok olyan régi keletűek, mint a királyok.)

Pongrácz János uram magyarul kérde az érsektől:

— Hát a fenséges mamája nem jött el?

Amire persze nem tudott felelni.

A két Perényi és Bánffy Miklós pedig erőnek erejével fel akarták vállaikra emelni, hogy a sikoltozó, zajongó néptódulat láthassa, de szerencsére ott termett a finom érzékű Szentgyörgyi gróf és megakadályozta.

— Hova gondolnak kegyelmetek? Nem megyei comes az, hogy a bordáit összetörjék. Úgy kell azzal bánni, mint az iratos tojással.

Még nagyobb ügyetlenség az Upor Lászlóé, aki olaszul beszélt a primással (az ostoba embernek az is csak bajára van, ha tud valamit), és azt kérde együgyűen, hogy elég volt-e az útra a kétezer arany, amit a király küldött? De így megpirítani azt a szegény gyereket!

Ám ahogy volt, úgy volt, azon már nem lehet segíteni, csak már legalább a többi sikerüljön.

Míg a társalgás tartott a diadalívnel, azalatt Szirmai János elrendezte a menetet, a bevonulást a palotába.

Prímási huszárok lóháton kardlappal vájtkak utat a gomolygó tömeg közt

— Helyet, helyet az érsek-hercegnek!

Valami csodalátvány volt, szem nem látott olyat, fül nem hallott olyat. A fák, a házfedelek is tele voltak bámulókkal. Korniss Ferencné asszonyom még a szoptatós gyereket is fölvitte magával az eperfa tetejére, aminthogy le is törött alatta. A tűzre kellene tenni az ilyen anyát.

De pszt Megszólaltak a harsonák, s mozsarak dördültek meg a várban.

A menet megindult.

Elöl hat apród ment nemes lovakon ; utánok Szirmai János püspök nagy, tizenhat markos ménen, magasra tartva a keresztet.

A püspök után kisebb mokány lovon hófehér ruhába öltözött szűzleány ült, ezüst serpenyőt tartva kezében, melyből kékes naftaláng csapkodott fel. (Ez a lilomtisztaságú anyaszentegyházat jelentette ; a láng a felvilágosodást, melyet terjeszt.) A leány paripáját két sárga csizmás, skárlát-piros dolmányos nemes ifjú vezette.

Most két drága öltözetű apród jött sötét ruhában, fekete lovon. Egyik az ország címerét vive pajzsán, másik balfelől az Estei-házét.

Egy nemes vitéz deres lovon hozta a diadalkapunál átadott főpásztori botot.

Közvetlen mögötte lépkedett Frangepán Kristóf »Bóra« nevű híres fakó lován, a király meztelen kardjával. Egyszerű csorba szablya volt, melyet Mátyás az ütközetekben viselt. S különös megbízásként kellett vinnie a menetben Frangepánnak ; legyen tudtára mindenknek, hogy ez a kard megvédelmezi a primást mindenek ellen.

Egy gyalog menő apród a város kulcsait vivé almazöld selyempárnán.

De az üdvrivalgás mégis csak most tört ki.

Vörös bársony baldachin alatt, melynek selyem kék mennyezete az égboltot ábrázoló csillagaival, a primás-érsek következett; a baldachin egyik oldalán a holló volt kihímezve feketén, aranygyűrűvel a csőrében, a másik oldalon az egyház madara, a pelikán. A baldachin hat lábát hat pap emelte lila talárban.

— Éljen Mátyás király! — hömpölygött végig a beláthatatlan sokaságon ajkról-ajkra a kiáltás, mint a láva.

Tetszett a népnek a csinos gyerek, akivel megajándékozta őket a király. S ezalatt Hippolyt is magához jött: elmúlt a lámpaláza, szinte beleélté magát az új helyzetbe. Mosoly ült az arcán és önérzet.

Jobboldalról Fulvio és Angelo mentek mellette gyalog; néha átszólt hozzájuk:

— Miért kiabálnak? Mit kiabálnak?

— Ez azt jelenti, hogy tetszik nekik nagyságod.

— Hát Gregorio és Maritta merre van?

— Valahol leghátul jönnek.

— Látják-e mindezt?

— Látják, uram.

— A kis lovam is látja?

— Az is látja, csakhogy az lelketlen állat, uram.

Mind közelebb-közelebb értek a székesegyházhoz; már az orgona búgását is ki lehet hallani. A felzászlózott házak ablakaiból virágokat szórnak a primásnak.

Közvetlenül a főpapok követik, majd a nádor a főurakkal. Hosszú sorban a címeres ezüst-arany cifrázatú hintók, amikben a hölgyek ülnek, s a kocsiajtók mellett lépkedő apródok az illető családok színeibe öltözve.

A megyék bandériuma robog most; Baranya a szőlőgerezdes zászlóval, Nógrád lobogóján pajzsot tartó vitéz; úszik a napfényben Bars három temploma, Győr három folyója, skárlátszín mezőben. Hetykén ágaskodik az aranyos szarvas, aranyos keréken, Pozsony címerében. Ezüst vár tetején gyűrűt tart szájában Vasmegye madara. Biztatón fénylik a Bihar dús kévéje. Vigan evickélnek a Zemplén halai. Fel van húzva tegze az öreg Szabolcsnak Szabolcs címerében, ha gazdátlanul bár; maga az ős vezér tán általment vala Komárom pajzsára, hogy ott villogtassa rettenetes

kardját ; ha nem az, hát olyan. Kígyózik a szélben az Ugocsa rákja, Krassó méhköpűjét medve nyalogatja. Suhognak a finom selyem kelmén Mármaros fenyői ; Mosony csak egy megye, oroszlánja kettő, s a két oroszlánja égszínkéek mezőben négy farkával csapkod. Virágbokrétát tart karmaiban Turóc udvarias medvéje, vickándozik a kígyó Heves golyájának pirosuló csőrében. Mintha lág fuvalom támadna íziben Zólyom hat halmáról. Három ezüst pólján Sáros szárnyas hölgye csak derékig látszik ; rebben a szárnyával Torna vadgalambja . . . s még mennyi van hátra, hányféle küldöttség, városok és céhek ; még százannyi zászló.

Mindenki ujjong, kurjongat. Csak messze túl a csapatokon, a lassan döcögő máhás szekerek egyikén ül egy anyóka, és mintegy megijedve ennyi pompától, ragyogástól, keserves sírásban tör ki.

— Édes Hippolytkám. Drága Hippolytkám. Mivé tettek, mi lett belőled? Azt a szép hajadat hogy lenyírták! Azt az aranyos kedvetet békóba hogy rakták. Tőlem hogy eltéptek, tán vissza sem adnak.

A fakó szekér végigdöcögött a rossz esztergomi köveken, s az öreg Anetta csak egyre sírt, s nedves tarka kendőjével erye törülgette a szemeit.

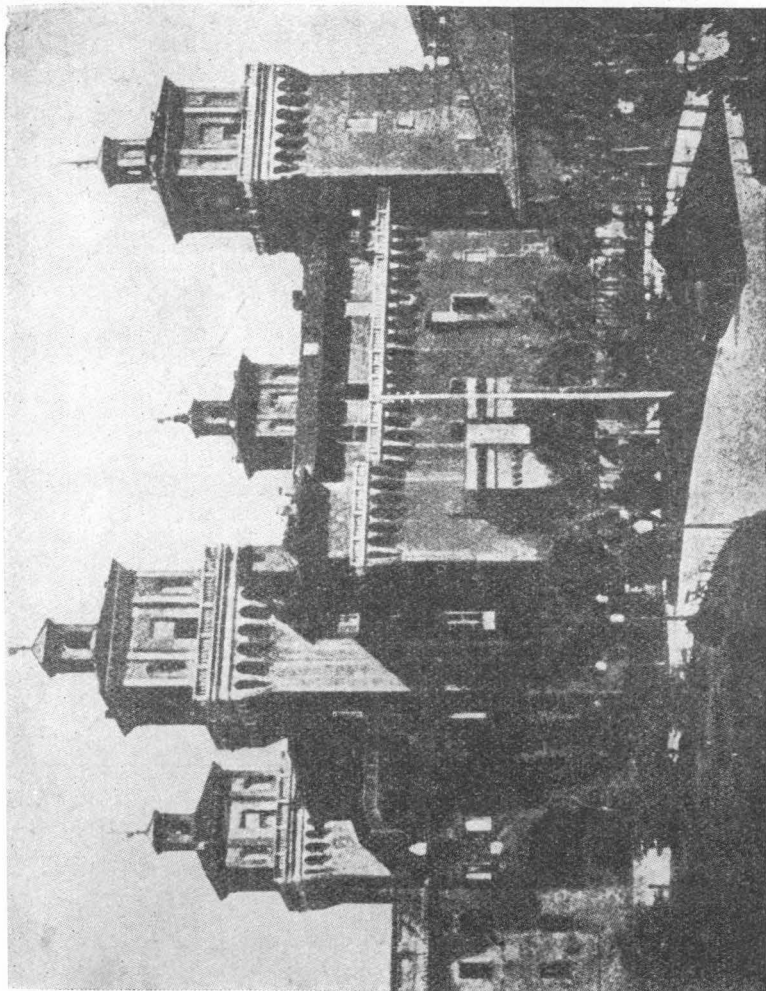
De akik a zászlókat nézhették, a sok ezernyi tekintetből tán egy sem esett erre a bizonytalan színű kendőre, pedig ez is látható volt, pedig ez is egyik porszeme volt a tarka színek millió változatának, s talán a legszebb, legigazabb dísz az összes lobogó, suhogó zászló között.

Ámbár iszen ékes volt minden és gyönyörű. Hát még a templomi ceremónia? Hát még a nagy ebéd?

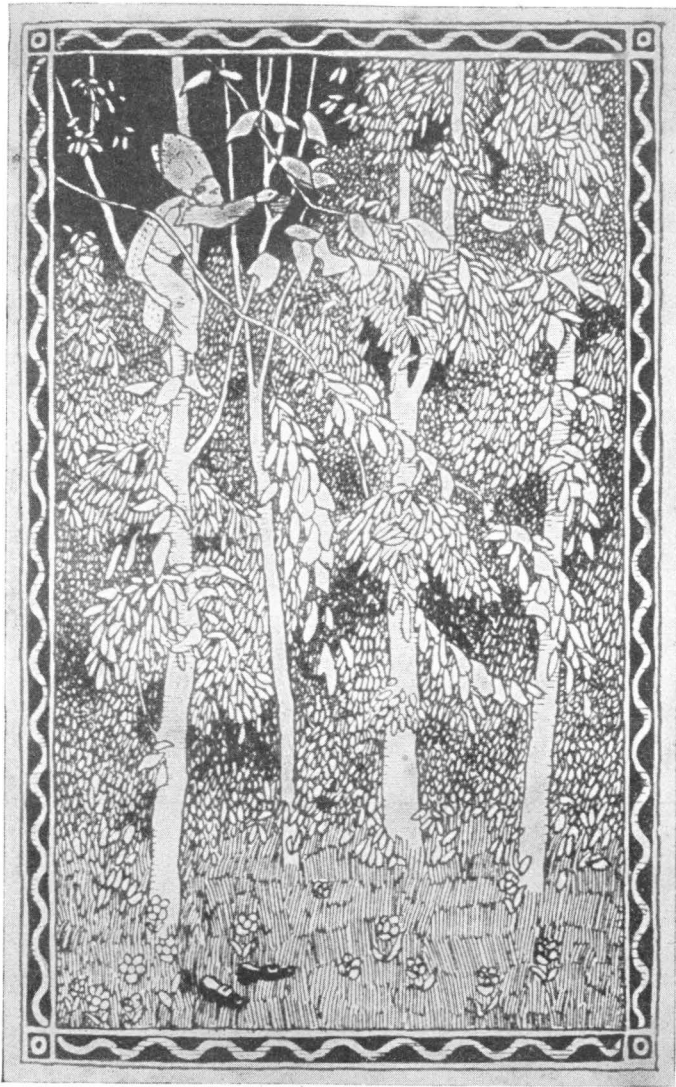
Ezt a fogadtatást, ezt a hangulatot, meg kell adni, jól megcsinálták Szirmai János és Rozgonyi Rajnáld uraimék. A király pénzének van *látszatja*.

De mindez csak buborék, fényes buborék az igaz, de legott szétpattan.

Az Esztergomból hazaszállingózó urak mihelyt megtették a primás ebédjét, még ki sem bőfögte egyik-másik, már is elkezdtek a primást fitymálni ; öcsémuramat szidták, de a bátyámuramnak szólott. A kis primásra szórt szótövissek hegye a királyt akarta szurkálni.

A ferrarai Castello Ducale. (Hippolyt szüleinek várkastélya)

„Fölmásztam, hogy ezt a fészket leszedjem.”
(*A kis primás*, 1928. kiad.)

Zádor István rajza

Maga Bakócz Tamás, a király titkára is alattomban azt a hírt terjesztette az érsekről:

— A gyerek szeles, félkegyelmű; sohase lesz belőle komoly ember.

Amit már Budán az udvari körökben úgy toltak meg, persze suttogva, hogy nyavalyatörős is.

A bosszankodó főpapok mindenféle módon szították az elégtelenséget. És nőtt is az ingerültség folyvást. Ujlaki uramnál értekezlet volt szent Mihály napján, hogy az országgyűlésen törvényt kell hozni arra nézve, hogy főpapoknak ne lehessen kinevezni gyermekeket és idegeneket.

Drágffy Bertalan kitört az értekezleten:

— Sok, ami sok. Egyszer csak leküldi főispánnak a királyné uszkár-kutyáját. És mi levesszük szépen a fővegeinket előtte!

Különösen Beatrix ellen indultak meg a csipkelődések. Czobor íródiákja, Tóth Simon egy gúnyos verszetet komponált össze nehézkes klapanciákban, amely carment későbbi korban valami jámbor krónikás áttette a hazai nyelvbe; fönmaradt mai napig, pedig de sok jó rigmus veszett el azóta örökre istentől ihletett poétáktól, s ez még most is itt nyomja a papirost:

Olaszországban van Beatrixnak sok atyafia:
Magyarországon van sok püspökség és parókia.
Számoljuk össze, több-e az atyafia,
Mint ahány a parókia.

S ha kevesebb a rokon férfiágon,
Tegyünk törvényt, hogy a leány is beváljon.
Csanádi püspök legyen Estei Anna;
A pécsi legyen Aragoni Johanna.

S ebből az alapeszméből kiindulva, folytatja az ő sajátos kombinációit, előszámítván a nagymagasságú nemes és vitézlő Aragoniai háznak minden ijátfiját, minden legkisebb pereputtyát elannyira, hogy ahol a lajstrom megszakad, az utolsó családtag (egy féléves leánycsecsemő) már csak éneklőkanonok Vácon.

A pasquillusoknak segítségére jött a babona.

Kinizsi Pál uram, midőn Győr felé húzódnék hadaival ősz táján, meglátogatta volt útközben a primást, s amint keresztülment volna a szobákon, benyitván a legutolsóba — két kis esztergomi érseket lát vala ülni az asztal mellett, egyforma reverendákban, egyforma muzettákban és egyforma infulákban.

Mire a babonás főúr, kit a csaták ádáz viharja sohasem félemlített meg, holtra halványodva halálos rémületben rohant ki nyakra-főre a palotából, s azóta mindenütt terjeszti :

»Az ördög incselkedett velem. Az a gyerek nem az istentől származó teremtmény.«

Dóczy azt állítja ugyan, hogy a másik primás a kis Gregorio volt, a herceg játszópajtása, aki a viseltes reverendáit elhordja, de Dóczy udvari tányérnyaló, beszélhet akármit, Kinizsi Pál pedig szavahihető ember, ha ő két Hippolytot látott, akkor annyi is volt, és a pokolbeli sátán annyi példányban mutogatja, amennyiben neki tetszik. . . De iszen, derék ember a pápa, hogy nem akarta kinevezni.

Az ostobaság gyorsan fiadzik ; egyből száz születik. Beszélték, hogy a palota éjszakkéleti oldalán, ahol a primás hálószobája van, minden éjjel bemászik hozzá a nyitva hagyott ablakon egy fekete macska.

Hogy miért mászik be ez a fekete macska, azt senki sem tudta megmondani. Nincs ott egér, amit megfogjon. Hej, különös dolog ez, már azért is, mert az ablak körül egy fehér galamb röpköd (Vitéz Jánosnak a lelke), s a macska mindig elhessegeti, elriasztja onnan.

Egyre csodálatosabb hírek szivárogtak ki a nép közé, hogy a kis primásnak egyik lábán kecskekörmök vannak, hogy amióta installálták, a székesegyház egyik harangjának elállott a szava (különös, égi ujmutatás ez!), és hogy az egyszer nála ebédelő budai prépostnak, Geréb Lászlónak, ebéd után felugrott a vállára és így szólt :

— Lovagolni akarok rajtad.

És ha a tisztelendő prépost fel nem találja magát, s nem vet hirtelen keresztet, menten lónak változott volna.

Az okosabb emberek persze csak nevétek az effajta nyegleségeket, s főképp akik Geréb Lászlót jól ismerik, még egy kis tréfás megjegyzést sem sajnáltak tőle :

— Bizony kár volt pedig azt a keresztet vetni, lévén őkegyelme akkora nagy számár, hogy csak örülhetett volna, ha paripává lesz.

A primás még október elején tette első látogatását Budán ; de a király értesülvén (valami kevés fülébe jutott a mendemondákból), hogy még nem igen mutogatni való, csupán szűk családi körben fogadta ; s bár Mátyás is szerette Hippolytot, kiben a pápán kivivott erkölcsi győzedelmét látta megtestesülve, mégis inkább Beatrix nyalta-falta. Mátyás voltaképpen félt e látogatástól, minél inkább közelgett, s célzatosan, különböző ürügyek alatt távolítá el a főurakat Budáról.

— Kiegészít a szemem — említé a királyné előtt —, ha kis Hippolytunk valami tapintatlanságot csinálna, vagy nevetséges színben tűnnék fel az ország rendei előtt.

Ideges félelemmel örködött a királyi tekintély és nimbusz felett.

Oly nehezen szerezte, annyi küzdelemmel, hogy éppen nem csoda, ha óvta még a rossz szélről is.

De különben is hovatovább, mindinkább rájött, hogy ebben a Hippolyt kinevezésében, ha van is »virtus«, de az utóíze nem kellemes ; be is vallotta egyetlen bizalmas barátjának, Szapolyainak :

— Rossz fát tettem a tűzre, s most mindennap szemembe megy a füstje.

A papok közt teljesen meglazult a fegyelem. Az erkölcs-telenség egyre mélyebben harapózott, mint a tűz. Rózsaszín reverendákban rikító szalagokkal fölcifrázott piperkőc-papok hitták ki a közvélemény megbotránkozását. A püspökök egymásra agyarkodtak. Nem volt, aki az egyházat féken tartsa.

S még más is történt. Bekopogtatott a király ajtaján az a hatalmas nagy úr, az öregség, aki így szokott szólani :

»Itt vagyok ; veszel-e észre? De ha nem veszel is, itt vagyok. Eljöttem, hogy ismét kicseréljelek.«

Mert az emberi korok is szeszélyesek, egyhez korábban, máshoz később jönnek. Mátyáshoz előbb jött valamennyi ; mint gyermek rab volt, mint ifjú férfi volt, mint férfi aggasztán lett.

S ki is cserélte a kor egészen. Kezdett nem törődni többé Fridrikkel, kezdte nem szeretni többé Beatrixet; egy másik, édesebb arc tolakodott eléje : a Corvin Jánosé. Jánosnak biztosítani a koronát, ez volt egyetlen törekvése.

S a köszvény a lábában minden nyilallásnál azt kiáltotta : »Siess!«

A király átgondolta az eszközöket. »Hatalmas, hű nádorra van szükségem, aki halálom után ne hagyja elejteni ; s már most életemben kellene megkoronáztatni.«

De ki tegye föl fejére a koronát?

Hát a primás.

A király majdnem a hajába markolt bosszúságában e gondolatnál.

A primás. A kis Hippolyt. Ez a vakarcs! Nevetséges.

Ha nagy, hatalmas primás ülne Esztergomban, az sokat érne most ; ha Vitéz élne, és az tenné föl János fejére a koronát! S ilyenkor fölsóhajtott : »Szegény fiam, szegény Jánosom!«

A királynak rossz előérzete volt. A csillagászok is rosszat jósoltak, de hát még azok a borzasztó képek, amik ott függtek az esztergomi primási kastélyban ; az a három kép, amit Pethő Gergely együgyű krónikája szerint egy örült barát festett Vitéz János érseknek ; három király arcképét, három leendő királyét. Ezek jönnek Mátyás után.

Az egyik egy alvó alak, koronával a fején. Oh, de bosszankodott Beatrix, oh be nézegette, mikor ott járt, hogy van-e rajta szoknya? . . .

A másik képen nincs egyetlen alak se ; ezt nem volt nehéz megfesteni a fráternek ; piros festékekkel odamázolt láng. Minden láng, csupa láng.

A harmadikon két ember marakodik a koronán. (Csoda, hogy a közbülső képen már az is el nem olvadt a nagy tűzben.)

Ez mint szent jóslat szállt akkor szájról-szájra, s a király szíve mindig elszorult, valahányszor rágondolt a jóslatra. Talán érezte, hogy bekövetkezik.

De azért küzdött a jóslat ellen minden erejével.

Elhatározta, hogy a kis primásból is embert farag. Megrendelte, hogy magyar nevelő adassék mellé, s míg a

gyermekességtől teljesen meg nem menekül (oh, mintha menekülni kellene a paradicsomból!), addig palotájában tartózkodjék, vendégségeket ne adjon s nyilvános ceremóniákban ne vegyen részt.

A primás nevelőjéül a vágújhelyi prépostot, Kelemen Bencét ajánlotta a nádor, aki szigorú, katonás természetű pap, s jártas lévén az olasz nyelvben is, mindenképpen alkalmas ember olyan fontos országos föladatra.

— Jó. Föl kell az udvarhoz hívatni. Mert előbb én akarok vele beszélni.

Kelemen Bence egy nap megjelent a király színe előtt. Nagy marciális alak volt, barátságtalan, vad tekintetű.

— Kend akarja tanítani a hercegprimást?

— Én, fölség.

— Mit tud kend? — kérdé a király.

— Kettőt tudok, fölség: parancsolni és engedelmeskedni.

— Akkor sokat tud kend. Ebből egy is elég tudnivaló egy prépostnak. Nagyvárad kanonokká teszem kendet.

A volt prépost meghajolt:

— Köszönöm fölséged gráciáját.

— Várjon még. Minden a feleleteitől függ. Mondja meg nekem, mikor érik a dinnye?

A kanonok gondolkozott egy kicsit, azután bátran felelte:

— Vágújhelyen nyár közepén, Budán a fölséged üveg-házában tavasz közepén.

— Kend megértett engem — szólt a király. — A dinnye ideje előtt is megérlelhető. Nagyon jól van. Csak még egyet mondjon meg: mi kell ahhoz, hogy valaki primás legyen?

— Egy király, egy palást és egy infula — vélte a vágújhelyi pap.

— Egyet, valamit még kifelejtett — riadt rá a király, ajkszegleteit kedvetlenül rángatva.

Bence úr meg volt akadva; nagy verejtékcseppek gyöngyöztek homlokán, félt, hogy elhibázza valahogy. Már-már megmozdult a szája, már-már odabökte, amint hirtelen eszébe jutott »és egy pápa« — de csak mégis elharapta a ki-

törő szót és gondolkozott, sokáig gondolkozott, aztán csendesen, nyugodtan mondá :

— És egy bot.

— Egy pásztorbot — egészíté ki a király mosolyogva. — Kend nyerte el az állomást. Azonnal Esztergomba megy, s átveszi szeretett sógorunk és öcsénk nevelését, engem időnként értesítve előmeneteléről és a szükséges teendőkről.

— Mindent elkövetek, felséges uram.

— Egy nyesegető késsel kettőt farag kend ; primást a primásból, saját magából püspököt.

Kelemen Bence meghajtotta magát, és átvette a nevelői tisztet a primásnál.

Bezeg vége lett a víg életnek. A szegény kis primásra rossz napok vártak. Eddig mindig játék, mulatozás ; a primási belső udvar tele volt a gazdatisztek gyerekeivel, s folytak a régi kor játéka, a »mitymáty«, a »bakfütty« s a leleményes »ülűjáték«, némelykor a »kutyakalangya« is (a földön egymásra feküdtek a gyerekek, míg csak össze nem dőlt nagy kacagás közt az embergomoly), vagy a »cserkabala«, melynél egy deréknyi vasszőget ástak be a földbe, kifúrtak a közepén egy gerendát, föltették a szegre, két fiú felült a gerenda végére (legtöbbször maga a primás és Gregorio), a többiek pedig alulról forgatták sebesen, míg el nem szédültek a játszók s le nem estek róla.

Esős napokon bent a nagy teremben az akkori labdajátékok : a »kukkütés«, a »büdübe állás« vagy a »kótyázás« járta ; ha csak ketten maradtak Gregorióval, elég jó volt a »pickézés« is.

De ennek mindnek vége szakadt most ; Kelemen Bence nagy felfordulásokat csinált.

Legelőször elcsapta Moretti atyát. Moretti atya a királynénak írt, hogy a herceg esze nem kaszapenge, hogy akár mindennap más kaszafenő kövel élesítsék. De az irkafirka hasztalan volt, a király nem engedett semmit a Beatrix közbenjárásának.

Amit a nevelő rendel, annak meg kell lenni. Egy évig tanítja a gyereket, és ezalatt ő az úr. Egy év múlva egy tökéletes esztergomi érseket szeretne bemutatni az udvarnak és az országnak.

A páter Moretti abeundija nem volt azonban kétségbe-
ejtő, megnyerte a konyhamesteri hivatalt.

— Úgy is jó, — biztatta magát kedélyesen — a lelkét
hadd hizlalja a magyar pap, én a testét veszem át.

Még talán örült a cserének, de azért el volt telve keserűséggel, bosszúsággal Kelemen iránt, ki nemsokára megint előterjesztést tett a királynak : hogy a két olasz gyerek eltávolítása volna még szükséges, t. i. a Talján Gergelyé és Talján Máriaé. Ezek társasága teszi a primást gyerekessé ; ha csupa komoly embereket látna környezetében, ő maga is komoly lenne.

A király átolvasta a levelet, s mondá a királyasszonynak:

— Elfér még minálunk ez a két cselédke. Én a fiút vállalom apródnak.

— Én pedig a lánykát zsámoly-hordozónak.

Így kerültek föl az olasz gyerekek Budára az udvarhoz, így lett a szegény kis primás rab a saját palotájában, s azonfölül árva. Nem volt a fényes termekben egyetlen lélek se, aki őt szeresse, csak a jó öreg Anetta ragaszkodott hozzá, de az is csak hébe-hóba, lopva juthatott a színe elé. Kelemen Bence csupa tudós professzorokat gyűjtött össze, s ezek reggeltől estig kézről-kézre adták egymásnak a szegény nyolcéves fiúcskát, akit a király kegye a legboldogtalanabb gyerekké tett széles e világon.

A primás tanult a négy fal közt, és semmi hír sem szivárgott ki a palotából. Megszűntek a mendemondák is apródonkint, kiment a divatból őrajta élesíteni a nyelveket. Az udvar körül akad elég más köszörűkő.

Ha rátévedt is imitt-amott a szó a primásra, egykedvűen mondogatták :

— A primást nevelik. Szegény kis primásunk!

. Jó a magyar szíve, soha el nem veszhet ; az, aki bajban van, mindig megtalálhatja magánál.

Az ingerültség meglöhdöt iránta végképpen, sőt még a király ellen fordult, — őmiatta.

— Mégis rettenetes, így kínozni azt a szegény fiút. Tanítják, gyötrik. Meglehet, rosszul bánnak vele. A királytól kitelik. Hisz egyszer a megboldogult János érseket arcul is ütötte. Bezzeg szeretné most föltámasztani sírjából.

Rossz a magyar nyelve, sohasem pihenhet, mindig a fényeset piszkolja.

Hír a primási udvarból csak a királyhoz járt.

Tél elején azt írta Kelemen Bence : »Már a Virgiliust olvassuk!«

Tél közepén azt írta a ceremóniásmester, Medgyesaljai Mihály uram : »Egy királyfinak sincs finomabb tartása.«

Tél végén ismét híradással volt Kelemen : »Mire föl-séged idejön, őhercegségével magyarul beszélhet.«

A király örült a haladásnak, s szinte szeretett volna már elmenni, de csak elhalasztá egészen a nyár közepéig.

Nyár közepén Véglezen vadászott a király, s minthogy országos tanácskozás is volt, nagy számmal voltak jelen a főurak, Czoborék, Lendvayék, Ujlakiak, Perényiek, Frangepánok, Kanizsayak — és mert ott volt őfelsége a királyné is palotahölgyeivel egyetemben, fényes ünnepélyek estek közbe.

A király nem volt szenvedélyes vadász, inkább szerette a zergét, mintsem pusztította. Véték azt megölni. A kis bamba gidát, aki olyan szeretetteljes édelgéssel viszonzza anyja gondosságát. Milyen okos, milyen eleven! Reggel ellik és már délután az anyja után szalad, vastag, ügyetlen lábacskaival.

Gyakran leült egy-egy sziklamélyedésbe és onnan elnézte nagy gyönyörködve, hogyan tanítja az öreg zerge ugrálásra a gidáját, és hogy az milyen okos, tanulékony.

Először maga szökdécel szikláról-sziklára, bámészan nézi a kicsike. Akkor az anya a felső sziklán megáll s profeszszori arccal várja, ha utána tudja-e csinálni a csemete. Biz az kudarcot vall, próbálja, nem tudja. Mekeg valamit az öreg, talán azt mondja, hogy : »Csak próbáld, fiacskám, menni kell a dolognak«. A gida próbálja és végre sikerül neki, fent van már a felső sziklán az anyja mellett, aki kedveskedve nyalogatja paradicsommártás színű szőrét, valami megeledés-félet mekeg, mintha mondaná : »Derék gyerek vagy, látom, hanem ez még csak az egyik fele a mesterségünknek, most már tanuld meg a leugrást is ; az a nehezebb ; én majd megmutatom.«

Leugrik az öreg és most már lent várja. A kis gida remegve néz le a mélységbe, okos szép szemében mintha valami nedv reszketne. . .

Sokáig, nagyon sokáig habozik, végre hopp, lent van egy ugrással — s bevégezte a gimnaziális tanulmányait . . .

A király a kis Hippolytra gondolt. Annak is úgy kellett szegénynek hamar megtanulni mindent.

Hármas kürtészó, vidám zsvaj riasztotta fel gondolataiból a királyt.

Sietett a zaj felé. Nem történt semmi különös, Ujlaki egy öreg zergét ejtett el, onnan a vidám kurjongatás; az elesett vad két gidája ott maradt, fájdalmasan bégetve anyja holtteste mellett, mind a kettőt elevenen fogta meg a király pici apródja, Talján Gergely.

— Szegény kis jószágok — sajnálkozék a király —, ott maradtak, pedig mennyire irtóznak a vértől.

S a király elfordult a szívet facsaró látványtól; majd Czobornak mondá:

— Milyen szeretet, milyen kötelességérzet! Annyira irtózik a vértől a gida, hogy ha az anyja csak megsebesül, elszalad tőle, nehogy a vére folyását lássa, de ha elesik, ott marad a testénél. Százszor láttam én ezt . . .

— Mi történjék a két árvával? — kérde Bánffy István.

— Csak egyik az árva — felelte a király —, a zergének csak egy kicsinye van. A másik az örökbe fogadott gidája. Valamely, e napokban elejtett zergének a fia, és ez is gyászolja a fogadott anyját.

Az urak szintén elérékenyültek. Dóczy a zsebkendőjét kereste; mert miből áll az igazi politika? Belehelyezkedni a király hangulatába.

— Hogy mi lesz a két gidával, felséges uram? Szabadon eresszük?

— Azé a madár, aki megfogta — szolt őfelsége mosolyogva —, kérdezzétek meg a kis Talján Gergelyt. Az övé a két gida. Hej, Gergely, jer ide, mi célod van az állatokkal?

Gergely merészen felelte:

— Szeretném őket elvinni ajándékba a hajdani kis uramnak, a primásnak.

A király vidáman fordult az urakhoz:

— Istenemre, a fiú mond valamit. Tudjátok mit, urak, csináljunk magunknak egy kis farsangot. Menjünk át holnap vagy holnapután így mindenestől, ahogy vagyunk, Esztergomba a primáshoz egy kicsit mulatni. A királyné is eljön a palotahölgyeivel. Messze van, az igaz, de egy kis mozgás nem árt. Nos, mit szóltok hozzá?

Hát mit szóltak volna? Pompásnak tartották az ötletet. És legott még onnan futárt menesztett a király a kis Hippolythoz, hogy szombaton reggel odaérkezik vendégül.

— Mondd meg az érseknek, fiam Turi Mihály, leszünk vagy kétszázan.

Megcsinálták az úti tervet.

— Csütörtökön déltájt indulunk lassú lépésben, vadászva, a palotahölgyek elhozhatják a sólymaikat is; Kékkő várban hálunk öreg Balassánál. (Oda is menjen egy futár!) S onnan Hontha csapva, átmegyünk pénteken hálásra a Palásthyné kastélyába. Legyenek kegyelmetek híradással a szép özvegyhez! Valami csinos fiatal levante üljön lóra. Eredj te, Dersffy Pál! Mert nem kacsalábon forog ám a kastély, mint ahogy a mesebeliek, hanem galambkézen. No, csak eredj, nyergelj! Palásthyné várához csak egy óra már Esztergom; szombaton reggel átlovagolunk csendesen.

Jó volt a terv, mert király gondolta ki, minden sikerült benne, mert király foganatosította; fölségesen mulattak az urak és asszonyok útközben, Balassánál, Palásthynénál, mert a király homlokán szakadatlanul vidámság ült.

Valami ideges türelmetlenség vegyült a vidámság közé, váltig mondogatta:

»Csak már ott lennénk a primásnál«, s tízszer is elismételte útközben:

— Majd meglássák, micsoda komoly szent apót találunk ott. Meg lesznek lepve kegyelmetek.

Aztán mintegy dicsekedve folytatá:

— Az akarat sokat tesz. Csalódnak azok, akik azt hiszik, hogy csak egy fekete seregem van. A másik a saját vasakaratom, s ez nekem több győzelmet hozott, mint a másik sereg.

— Szazofelül — mond csípősen Ujlaki (mert Ujlaki mindig sokat mert) —, a másik sereg nem fogyaszt annyi muníciót.

— De a legnehezebb diadalokat aratja — bókkolt a finom, eleven Dóczy —, mert a természet törvényein is képes győzni.

— Ebben az esetben reményilem . .

E remény sajtátszerűen csiklandozta.

Szombaton kora reggel, egyszerre a nappal kelt föl, s apródját türelmetlenül küldözte az urak nyakára, hogy keljenek.

Az urak föl is keltek, de mit ér, ha a királyné lakosztályában minden csendes.

A kis Talján Gergelynek szabad bejárata volt a királyné szobáiba. Az okos, élénk fiúcska gyorsan lett általános kedvenc, a király már szinte el se tudott lenni nélküle. Volt benne valami vonzó, megigéző.

— Eredj fiam, Gergely, nézz be, mit csinál a királyné?

Visszajött kis Gergely :

— Éppen most fésülik.

.. Azt a gyönyörű hosszú haját fésülik.

Kis vártatva megint elküldötte Gergelyt.

Visszajött kis Gergely :

— Éppen most húzza föl gyöngyös cipellőjét.

Harmadszor is elment és jelenté Gergely :

— Éppen most adják föl gránátszín palástját.

— Hát akkor induljunk. Menjünk, urak, menjünk!

Fújd meg azt a kürtöt, Bessenyei János!

Megharsant a kürt, s nyomban élet kelt az udvaron. Mintha a kövek is elevenednének, a sötét folyosók ontani kezdték a sarkantyús, fényes lovagokat, ragyogó hölgyeket ; csatlós lovát hozza, solymár sólymát hozza, lovász a nyeret kapcsolja, apród az ura fegyverét keresi ; a királyné szolgálói emelik a zöld selyem palankint.

— Menjünk, urak, menjünk!

Király a nyergébe pattan, lovagok a hölgyek pici lábát beleigazítják a kengyelbe (mert a hölgyek is lovon utaznak, csak ha megunják, ülnek át az aranyozott gyaloghintókba), s megindul a tündöklő csapat. Kevélyen ficáncolnak a paripák, csillámlanak fényes patkóik a porban . . s aztán ez a por felszáll takarónak mögéjük . . . Hiába lenget már kendőt a szép Palásthyné. Hiába néz már vissza

Dersffy Pál . . . de nem akarok pletykázni, pedig rám férne a szószaporítás, mert az ötszáz esztendőös guzsalyról, ami keveske aranyos kendert rajta lettem, már mindjárt lefonom.

A párkányi határban kiöntött a Garam, egy nagy kerek folt fehérlett, fénylett messziről, mintha ezüst tallér lenne. De persze akkora nagy tallér, hogy mindjárt meg lehetne vele indítani a török háborút.

A rekettyés szélek felől egy vadgalamb rebbent fel.

Nosza, lekapja arra hirtelen Ujlakiné sólymáról a sapkát. A sólyom száll, száll a galamb után . . . De ímhol előbukkan a réti sas is, komor, sötétlő szárnyaival, »de bizony nem adom oda a pecsenyémet«, s vijjogva csap rá a sólyomra.

— Jaj, a madaram, a madaram! — sikoltá Ujlakiné. — Jaj, a négyszázaranyos, idomított sólymom oda van.

A szép barna asszony kétségbeesve tördeli a kezeit : — Urak, lovagok! Jaj, a madaramat!

— Nehéz dolog az, húgomasszony — véli Czobor Miklós —, mert már össze vannak gomolyodva, s az ember éppen úgy találhatja a sólymot, mint a sast .

De nyíl sivít a levegőben ; száz szem nézi útját. »Jaj, mi lesz most?«

Íme, egy pillanat, s a sas véresen bukdácsol alá. A sólyom megmenekült, s a galamb után szállt. — Éljen! Hej, ki lőtte? Kié volt az a nyíl?

— Biz az a kis Talján Gergely íjából pattant fel.

— Nini a kis prücsök, mi mindenhez nem ért?

— Ember vagy, Gergelykém — kiáltja Ujlaki s leugrik a lováról, hogy kezét fogjon az apróddal. Nagy dolog ez a gőgös Ujlakitól.

Maga Ujlakiné szintén odaszalad, s szép kis kezeivel végigcirógatja a Gergely kipirult arcát.

— Mit adjak most ezért, aranyos cselédem?

— Bizza rám kegyelmed — szólalt meg hirtelen az oda lovagló király, aki szerette magát kellemezetni Ujlakiné előtt —, majd megjutalmazom én kegyelmed helyett.

Azután Gergely felé fordult pompás hangulatban :

— Nos, ördögös fickóm, hát már most mit iszol, vizet-e vagy bort, szólj? Jó lesz-e, ha magyar nemessé teszlek?

Gergely boldogan mosolygott, és nagy pillájú szemeit csendesen behunyta.

— Hát azzá teszek, és neked adom ezt az egész területet, ami itt víz alatt van, le egész a malomig. Íródiák tegye pergamenre!

— Éljen a király! — zúgtak élénken a felvidult urak és asszonyok.

A király kedélye szinte bugyborékkolt.

— Azért kapod ezeket a vizeket, mert te még elég fiatal vagy bevárni, míg a víz lefolyik a birtokodról. S ha már a vizeket kaptad, legyen a predikátumod: Talján de *Vizek*.

Ilyen a véletlen, ilyen szerencse érte a kis Gergelyt, s amíg Esztergomba bevergődtek, mindenki csak róla beszélt, őt becézte, magasztalta.

Valami ez! Biz isten, valami! Mesét lehet írni belőle valamikor. Egy nyolc-kilenc éves fiúcska maga szerzi a nemességét! És megérdemli, annyi bizonyos. Milyen jövő vár aztán az ilyenre! Igazi férfilelek lakik ebben a tökmagban. Nézze meg az ember. Fogadni mernék, hogy nagy vitéz lesz belőle valamikor. De okos is, amellett, hogy bátor, olyan feleletei vannak, mint egy nagy embernek. S milyen hamar megtanult magyarul! Aztán hogy meg bírta magát kedveltetni mindenki előtt. Persze, mert életrevaló is, nem afféle fonnyadt csemete-fácska, amelyen egy-két szem savanyú körte veti föl magát; vezér a többi közt, pajkos ott, ahol kell. No, már meg kell adni, hogy helyes egy fickó! . . .

. . . De ni, mi volt ez?

Ahá, eldördült az első tarack a fellegrárban, hogy ím a röplő hídon átkelt a királyi vendégsereg.

De iszen a primás kitett magáért: föl egész a várig csupa zászló, csupa diadalív, csupa virág az út. Ezer kacagányos huszár száguld a király elé, meghajtják a Szűz Máriás zászlókat előtte, s aztán visszafordulnak, hogy elől vezessenek.

A kapuban ott állnak a primás papjai, tisztjei, professzorai, élükön Kelemen Bencével, ki hajadonfővel várja őfelségét. Izgatott, lőt-fut, parancsokat oszt: ide azt a zászlót, oda azt a csöbrös virágot! . . . Terítsenek hamar ide a följáróhoz még egy szőnyeget!

Áh! de itt a király! Itt az egész udvar. Teremtő istenem, mekkora fény, mekkora pompa! Minden szem azt nézi, csak Kelemen Bence nem; ő rá nem ér, míg az a ménkő nagy latin giliszta ki nem tekerődzik a fejből.

Ékes a beszéd, gyönyörűen kanyarodnak a periodusok; oh, be kár, be kár, hogy a király nem hallgatja elég figyelemmel, nyugtalanul nézeget ide-oda, s egyszer csak megszakítja

— Jól van jól, kanonok uram, de hol van a házigazda, az érsek-herceg őnagysága?

A szónok ijedten kapkod a fejével, kizavartatván a textusából.

— Hát itt áll felséged előtt — motyogja zavartan, félig öntudatlan.

— Csak tán nem kend az?

A Kelemen szeme ijedten, mohón futkároz ide-oda.

— Azaz, hogy még az imént itt volt. Ez különös, nagyon különös.

— Egy kissé — jegyzi meg a király kedvetlenül. — De bizonyára ott benn vár reánk — s könnyedén haladt fel az urakkal és a hölgyekkel a termekbe.

— De hol van a primás?

A primás ott se volt. Mindenki ajkán az a kérdés lebegett: hol a primás? Gúnyos mosolyok játszadoztak az ajkakon.

Kelemen kanonok kikelt arccal, megdagadt szemekkel rohant a folyosókon, a garádicsokon fel s le, mint egy órült, bögve, mint egy vadbika:

— Hol a primás? Hisz ott állt a kapunál, még két perccel a megérkezés előtt. Hiszen láttátok! Hát hova lett? A föld nyelte el? Keressétek, gazemberek, mert holtra veretlek benneteket.

Ő maga a kert felé futott. Nyilván ott lesz, mindig oda szökik, ha lehet.

A kertajtónál a Psyche szobra melletti padon üldögélt Moretti atya, s a latin szakácskönyvből a mai ételsorozat tállalása rendjét komponálta elégedettségtől gömbölyödő arccal.

— Hej, páter — kiáltott rá a kanonok. — Nem látta a primást a kertbe menni?

— A primás nincs a kertben.
— Becsületére mondja?
— Papi hitemre esküszöm — erősíté Moretti. S ravasz mosoly villant meg ajkai körül.

Kelemen tehát visszafordult ; ha ott nincs, hát egyebütt van. Keresni kell. Kutassatok fel mindent! Száz szolgálta összevissza, s bambán kérdik egymástól : hova lett a primás? Prelátusok, címzetes püspökök, éneklő-kanonokok, tisztek, ajtónállók futkároztak hajadonfővel, kétségbeesve, benézve pincébe, kályhalyukba, éléskamrába, minden zigbe-zugba ; de a primás csak nem volt élő.

A király nem bírt haragjával, ajkszegletei reszkettek, s tekintete vészjósó volt.

Érezte, hogy ki fog törni. Kezével a homlokát dörzsölte. Aztán lesietett a kertbe. A friss levegő kiszívja fejéből a mérget. A főurak nagy része is utána húzódott, egymásnak intgetvén a szemöldökjeikkel, a tekinteteikkel : »No, ez ugyan szépen kezdődik«. A királyt a velőkig szúrták e gúnyos tekintetek.

S íme, ahogy mennek, a kavicsos úton lefelé, egyszer csak megpillant a király a fűvön egy pár ezüstcsatos cipőt.

Hűvös, nyirkos reggel volt, a füveken harmatcseppek himbálóztak (a napsugárnak nem volt elég ereje, hogy gyorsan felszüreoslje őket), a méhek óvatosan jártak a virágokon, bele nem menve a nedves harangjaikba, pedig úgysem kapnának náthát ; minden üde volt és friss, balzsamos illatban fürdött a röpködő narancs-pille, vígan füttyörészett a rigó. Csak a király érezte magát rosszul.

Most egyszerre élénken felkiáltott :

— Ni, ott a fa alatt egy pár kis cipő!

Ófelsége ügyet se vetett a kacskaringós gyalogútnak, a virágágyakon keresztül gázolt egyenesen a fa felé, melynek koronáját hatalmas tölgyek és szálas fenyők takarták el a szem elől.

— Jöjjenek kegyelmetek utánam ; sohase törődjenek a virágokkal. Kié azok? Ahogy én nézem a dolgot, itt úgysis *vacantia* van.

— Ah! Oh!

A meglepetés felszisszenései hallatszottak. A fa tetején girbe-gurba ágak közt ott gurnyaszzkodott a hercegprimás összetépett reverendában, melyből foszlányok csüngtek alá, az aranyos infula félrecsapva a fején, a lába pedig mezítelen. Felgyűrt karjával egy fészek felé ágaskodik, melyet egy elálló gallyra rakott meg az óvatos anyamadár.

A főurak és hölgyek hangos kacajra fakadtak. Hiszen végre is nincsenek kőből.

Mátyás az ajkait harapdálta mérgében.

— Jó reggelt, szeretett öcsénk és rokonunk — szólt fel kesernyés gúnnyal —, és jó munkát! Miben hivataloskodik főtisztelendőségem?

— Dicsértessék a Jézus Krisztus — szól le a gyerek gépiesen, elfogulatlanul, egy pillantást vetve a királyra és kíséretére. — Fölmásztam, hogy ezt a fészket leszedjem, de nagyon rossz helyen van. Nem igen tudom elérni. Följebb kellene hágnom, azt hiszem, de félek, hogy a gally letörik.

— Mi is tartunk attól — mondá a király tompa hangon —, hogy nagyot talál esni hercegséged.

— Nem, nem; mindjárt lejövök! Már mindjárt a kezemben lesz. Lám, itt is van! Oh istenem, milyen gyönyörű tojások! . . . Egy, kettő, négy, hat.

A fiú fürgén kúszott le a madártojásokkal és boldogan mosolygott, kedveskedve mondván a királynak:

— Ugye szépek? Odaadom szívesen. Rögtön rántottát csináltatok belőlök fölségednek.

Hát hogy lehessen egy ilyen kis mamlaszra haragudni? Mikor odaadja a királynak, ami neki legkedvesebb.

Még a fejedelmi arc szigorán, még a szemek villámán át is keresztültörte magát egy kicsikart mosoly, de metsző szavaiból a gúnyt nem számúzta:

— Nagy kitüntetés reám nézve. Hanem most már húzza föl nagyságod a cipőjét, és menjen, szedje rendbe öltözkét.

Ujlaki sorba lökdöste az urakat, tettetett bárgyúsággal kérdezve:

— Ne csókoljunk kezét önagyságának, mit gondolnak kegyelmetek?

Amely ötlet általános derültséget keltett a magas rangú uraknál.

A gyermek fölhúzta cipőit, s kötény módjára fölszedett selyem reverendájába rakva a tojásokat, virgoncan futott föl velök a palotába, egyenesen a konyhába, hol nyolc szakács, húsz kukta főzte a villásreggelit a vendégeknek, nagy sürgés-forgással.

A király halántékai lüktettek, arca vörös volt, mint a rák, s indulatos hangon mondá olaszul az egyik fasornál előbukkanó királynőnek, ki nagyszámú hölgyeivel virágokat szedett:

— Hippolyt szégyent hozott ránk. Visszaküldöm a szüleihez.

Beatrix elhalványodott, s esdőleg emelte sötét szemeit férjére.

— Hasztalan minden. Még ma visszamegy Ferrarába.

S ezzel szót se várva, sarkon fordult, gyors, elhatározott léptekkel a palotába sietett, hogy ő maga ossza ki a rendeleteket; de már nem ért rá, a nagy primási teremben meg voltak terítve a patkós asztalok aranyfonállal varrott abroszokkal; a harangok hívogatólag kongtak-bongtak.

Az éhes úri nép gyorsan gyűlt. Előjött a királyné, a vendégek asztalhoz ülhetek, mely dúsán volt megrakva ezüst tányérokkal, arany kupákkal és billikomokkal.

Mindenki helyén volt, csak egyetlen szék állt üresen a kis primás mellett, a Kelemen kanonoké, mert a király Medgyesaljaival, a primási ceremóniásmesterrel közlé kívánságát:

— Intézkedjék kegyelmed, hogy a kanonok ne kerüljön többé a színem elé.

(Hm, morogta Medgyesaljai, a püspöki süveg hát odavan, s legott közlé Kelemennel őfelsége parancsát: »Bizony a püspöki süveg odavan, de vigasztalódjék kegyelmed, hogy ott maradt a madárfészek a fán, most már azt teheti fel a fejére helyette — a madárnak már úgy sincs rá szüksége.«)

Az étkezés nagy ceremóniával ment hajdanta ilyen fényes alkalomkor.

Az étkefogók selyem varrottas kendőkbe takartan hozták a tálakat a primási udvaron keresztül, a konyhától az ebédlőig, az étkefogók előtt a konyhamester, Moretti atya ment méltóságteljesen, de gyalog, a konyhamester előtt a primási asztalnok, Motesiczky János uram lépegetett föl-

szerszámozott paripán, kozákos nyest kucsmában. Megtévén a néhány lépést a paripán, az ebédlő grádicsánál leszállt a nyeregből, s visszaeresztvén a konyhamestert, az étékfogókat az ebédlőterembe vezeti, hol is térdet hajtva királynak, királynénak, az egyik tálat elveszi az étékfogótól, őfelségeik elé téve.

S aztán ott állván udvarlásukra, amíg esznek, az utolsó falatnál ismét térdet hajtva királynak, királynénak, új fogásért megyen[?]szolgahadával a konyhába, melyet ugyan-csak hasonló szertartással hoz föl az *etyepetye* oltárára.

Most is minden úgy volt, csakogy az első ételt aranytálban hozta; a királynénak is térdet hajtott, de a piciny tálat a király elé helyezte.

— Őmagassága a herceg-érsek megbízásából — mondá Motesiczky uram éneklő hangon. — Egy kis rántotta fölségednek.

Őfelségét újból úgy megszurta ez ízetlen ötlet, mintha kígyó fullánkja lenne, de csak mégse szabad azt észrevétni; ha megtörtént, megvan, el kell inkább palástolni a bosszankodást. Van hozzá lelki ereje.

— Igen — szolt szelíden —, a madártojásokból.

S azután megízlelte és megette. (Csodálkozhatik az utókor, hogy nem ettől a rántottától lett halálos beteggé, hanem két-három évvel később néhány fűgétől.)

Az urak halkán beszélgettek az asztalnál. Czobor a darázsderékú Frangepánné vállán át váltott szót Ujlakival: — Non datur saltus in naturam. (A természetben nincs ugrás.)

— Difficile est satiram non scribere. (Nehéz szatírárt nem írni.)

Kis vártatva visszafelelé súgva Ujlaki:

— Én már ki is komponáltam. Egy föliratot kell bevésetni ide a falba: »Hic fuit Mathias rex, Comedit ova sex«.

— Ugyan ne prézsmítáljanak itt deákul — duzzogott Frangepánné.

Mire Czobor a másik oldalra hajolt és a bal szomszéd révén adta odább Ujlaki azóta híressé lett pasquillusát; shogy gyorsan utazott a kis asztali csemege, mutatta, hogy

a vigyorgás, nevetgélés már a túlsó oldalon gyúl ki az ajkakon és szemekben.

E pillanatban azonban óriási zaj hallatszott kívülről; kusza láрма, vad kiáltások verték föl azt az úgynevezett félcsendet, melyet a király jelenlétében fönntart az előkelő társaság. Egy-egy tompa zuhanás, rekedtes hörgés tarkította az egyre növekedő csatarát.

A király intett Keczer György nevű apródjának.

— Eredj fiam, nézd meg, mi történik ott künn?

Az apród megrémülve rohant be:

— Gyilkolnak odakünn. Egy pap a másikat meg akarja ölni.

A király felkelt az asztaltól és az ablakhoz lépett. Mivelhogy a király fölkel, mindnyájan fölemelkedének.

Künn az udvaron épületes látvány tárult ki. Kelemen kanonok verekedett páter Morettivel, mind a kettő a földön feküdt összefogózva egy gombolyagba, de az atléta-termetű Kelemen volt felül, s javában fojtogatta az olasz papot.

— A lelket szorítom ki belőled — hörögte tajtékozó szájjal —, mindennek te vagy az oka!

A szakácsok, kukták, ki piszkafával, ki főzőkanállal, ott álltak körbe és igyekeztek őket csillapítani.

— Aki hozzám közel ér, halál fia! — ordítá Kelemen.

És senki sem mert közeledni. A szegény konyhamester hiába ordított segítségért szeretett alattvalóihoz, mindössze egyetlen jámbor kuktát, Borsodi Palit vitte a bátorság annyira, hogy a fölvert tojáshabot ráönté Kelemen kanonokra, amittől az csak bőszebb lett és harciasabb, szórva az éktelen szitkokat, mint Vezuv a látát.

— Tönkretettél engem is, a primást is, megszegyenítéd magát a királyt is, meg kell halnod!

A király leüzent a sárga dolmányú darabontoknak, akik egykedvűen nézték a csata kimenetelét, a bástyáról, hogy rögtön válasszák szét a dulakodókat és vezessék eleibe, ő maga akarja hallani a vizsály okát.

Egy-két szempillantás, ott állott a két pap zihálva, téglaszínű nyakkal, lilaszínbe játszó arccal a legfőbb úr előtt.

— Nem szégyenlik, mint értelmes emberek és isten szolgálói, ilyen istentelen, botrányos cselekedetre vetemedni?

— Fölséges úr! — kezdék egyszerre.

— Hallgassatok — mond zordonan. — Majd később rátok kerül a sor. Előbb a fát akarom kitépni, aztán tördelem le a gallyakat. Szép állapotokat találtam a primási udvarnál, mondhatom. A serleg betelt és most kicsordul. Amit a király elhibázott, azt ki is javítja.

Hangja remegett a fölindulástól, éles tekintete a két olasz lovagot kereste, Angelo Colonnát és Fulvio Nellunót, kiket az asztal túlsó sarkán látott ülni az imént a reggelinél.

Egy intésre ott termettek.

— Mindenekelőtt veletek végzek, urak, kegyelmesen elbocsátván benneteket a mulató társaságból, mert belátom, hogy sok munka vár rátok, csomagolás, előkészület a nagy útra.

A lovagok megütődve hallgatták, hogy mi fog következni.

— Ah igen, nem mondtam még. A herceget haza fogjátok kísérni a szüleihez. Adjátok át üdvözetünket fenséges rokonainknak.

Mélységes, zsibbasztó csönd lett, a szívek dobogását meg lehetett volna hallani.

Fulvio szólni akart, a királyné sietve odalépett, de Mátyás közbevágott:

— Elintézett ügy! Egy szót se róla többé!

Király haragja, mint a felhő, komor színbe von mindent, a lovagok nem enyelegnek tovább a hölgyekkel, a női ajkak nem mosolyognak, minden elhomályosul, megdermed, megfagy. A terem boltíveiről köd ereszkedik alá, a szögletekből árnyékok suhannak, libbennek elő — mert a király haragszik.

Csak egyetlen arc mosolyog, a gyermeké, aki fölött most mondják ki az ítéletet. S csak egyetlen ember mer szólani, Kóla Pali, az udvari bolond:

— Ej, ej, fölséges komám, ez mégse járja, miután már a rántottát megitted.

De ki hallgatna most az udvari bolondra, ki nevetne rajta? Most a papokra került a sor.

— Beszélj, te hórihorgas — parancsolá a király, ki ritkán és csak megvetésből tegezte a papokat —, miért akartad megfojtani társadat?

— Mert érdemetlenné tette magát papi állására, hamisan esküdött és engem megcsalt.

— Mivel csalt meg?

— Mikor a főtisztelendő primást kerestem egy órával ezelőtt.

— Nos, mikor a herceget kerested . . .

— Lótottam, futottam, hogy hová lett; egyenesen a kertbe akartam menni, gondoltam, ott van. S ha megtalálom, sok minden nem történik, ami történt. A kertajtónál ott ült ez az ember; kérdezém tőle: »Nincs bent a kertben a primás?« — »Nincs!« mondá. — »Igazán nincs?« »Papi hitemre esküszöm, nincsen bent«, felelte s ezzel engem tévútra vitt. Ítélje meg fölséged helyzetemet, hogy bűnös vagyok-e, ha a rossz indulatok, így felkorbácsolva, erőt vetek rajtam?

Igazságos Mátyás Morettihoz fordult:

— Igaz ez így?

— Igaz, fölséges úr, igaz.

— De akkor te hamisan esküdtél, s ez reverendádba fog kerülni, gonosz pap.

— Nem esküdtem hamisan, a primás nem volt a kertben.

— Konok, hazug vagy. Én magam vagyok rá tanú. Ott találtuk a herceget. (A király szándékosan kerülte a *primás* szót). Mit felelsz erre?

— Amit mondtam, mondtam. A primás nem volt a kertben.

— Ez mégis hallatlan! — kiáltott föl a király. — Hurcoljátok el a börtönbe!

— Oda vettethet fölséged, de azért nekem mégis igazam van, mert az a fiú (és most az ablakmélyedésben álló primásra mutatott) nem az esztergomi érsek.

— Meg van örülve — dohogta a király.

De e pillanatban Beatrix tört magának utat a királyhoz.

— Okvetlenül beszélnem kell fölségeddel, négy szemközt, rögtön — szólt lihegve, izgatottan.

Késő volt: mire a királyné odaért, már a két lovag térdre volt borulva a király előtt.

— És ti mit akartok?

— Be akarunk mindent vallani.

— Mit? — kérdé csodálkozva.

— A bűneinket, hogy csupa jóakaratból tévedésbe ejtettük fölségedet.

— Engem? Mivel, jó urak?

— Mi kísértük volt a primást Budára, múlt év őszén, midőn felséged látogatását kívánta. De akkortáiban volt az Ujlakiék értekezlete és híre járt, hogy a primás vesztére törnek, értesüléseket vettünk; amelyek majdnem bizonyossá tették, hogy a primást útközben megtámadják, elrabolják vagy meg is ölik. Cselre csel. Okosak akartunk lenni, s a páter Moretti fejében az a terv szülemlett meg, hogy ne a primást vigyük Budára, hanem a játszótársát, Gregoriót, aki korra, alakra hasonlít hozzá. Hadd fogjanak vele csizma-diát Ujlakiék.

— És? — kérdé a király izgatottan.

— És Gregoriót öltöztettük fel, őt vittük el. A fiú kész volt uráért mindenre. A szándék az volt, ha elfogják, akkor előállunk az igazi primással (s ez lesz a nagy tromf), ha pedig odaér Budára sértetlenül, fölfedjük fölségednek, hogy milyen fölösleges elővigyázattal valánk.

— Mily vakmerőség! Nekem semmit sem szóltatok!

— A felséges királynéval közöltük, ki, minthogy Gregorio primásságában senki sem gyanakodott (Bakócz, aki már látta egyszer, nem lévén az udvarnál), azzal nyugtatott meg bennünket, hogy alkalmas időben hozza tudomására fölségednek. Egyidejűleg hírek keltek, hogy fölséged vas-szigorral lép fel a kis érsek ellen, s igazi remegés fogta el úgy a primást, mint környezetét, midőn Kelemen kanonok teljhatalommal idejött Esztergomba. A játék készen volt, csak folytatni kellett. — Kelemen kanonok megint a kis Gregoriót találta az érseki reverendában.

— Mire nem ébred az ember — morogta a király félhangosan.

— Az volt a tervünk, hogy előbb kipróbáljuk a kanonokot, s ha derék ember, az igazi primást adjuk kezére;

de kegyetlen volt; néhányszor meg is verte a gyermeket; azt mondta, fölségedtől meghatalmazása van rá.

— Megmaradtatok tehát a játék mellett?

— Igen, fölség; mindnyájan ebben állapodtunk meg, s maga a hercegek legszívesebben.

— Persze, mert nem kellett tanulnia.

— Gregorio tanult helyette, de felhőtlen égből jött a villámcsapás — folytatá Fulvio —, midőn leérkezett a királyi rendelet, hogy a primás játszótársa Budára küldessék nővérével.

— Nos és mi történt?

— Nem volt más mód, uram király. Az igazi primást kellett elküldeni.

A király élénken kiáltott fel:

— Eszerint a kis Talján Gergely . .

— Senki más, mint Estei Hippolyt herceg!

— Hisz ez derék dolog! — tört ki őfelsége nagy vidáman. — Bár vétkeztetek, megbocsátok. Mert a megoldás igen kellemes. Keljetek fel, vitézek, és üljétek az asztalhoz. Ti ugyan hamar visszaérkeztetek Olaszországból!

Aztán az urakhoz fordult, kiket egészen elkábított a meglepő fordulat:

— De hol van a mi Gergelyünk? — kérde nyájasan.

— Az imént láttam az udvaron — felelte Újlaki, s maga szaladt ki érte, hogy beszélítsa.

Zajos, viharos éljenzés tört ki, mikor a népszerű apród betoppant:

— Éljen az érsek! Éljen az esztergomi érsek!

A kis Gergely elhalványodott. »Mindent tudnak!« rebegé. De félelme csak egy percig tartott. A király eléje lépett szeretet- és kevélységtől sugárzó arccal hajolt hozzá és megcsókolta.

— Ej, ej, rossz kópé, hát illik az, a királyt bolonddá tenni?

Majd a királynéra nézett fél^rharaggal, fél pajkosan:

— És a királyné-asszonyka is! . . No, de most már hozhatja kegyelmed, Motesiczky^ruram, azt a második fogást! Ülünk vissza, urak, az asztalhoz!

Majd a két egymással farkasszemet néző papot pillantotta meg.

— Kendtek pedig menjenek isten hírével, béküljenek ki, aztán mosakodjanak meg.

Azóta sem volt olyan lakoma Esztergomban, mint ez a reggeli.

A harmadik fogásnál felállott a király, teli billikommal :

— Vitéz urak! Igyuk ki poharunkat nemes házigazdánk és szeretett öcsénk, Esztergom hercegecskének egészségére, ki, mint a mesékben a királyfiak, alacsony sorsban szerezte meg magának a tiszteletet.

A király után Ujlaki mondott lelkes felköszöntőt ugyancsak a primásra, főlemlítve, hogy az a merénylet csakugyan tervben volt ma egy éve, amiről a nemes ferrarai lovag szólt — de ma ő volna az első, aki vérét ontaná a primásért.

Legmulatságosabb volt azonban a Czobor uram mondókája ; szólt pedig a kis Gregorióról, aki primási nevelésben részesült, s egy gyermek lelkületét meghaladó odaadással állta ki a Kelemen kanonok szekatúráit ura helyett. »Az ember — úgymond a főúr humorosan — még magának se tanul szívesen, hát még ha valaki másnak tanul.«

— No, de nincs benne kára — szólt a király nevetve —, mert míg ő Hippolyt számára ismereteket szerzett Kelemen-től, azalatt Hippolyt az ő számára birtokot és nemességet szerzett éntőlem.

Valami volt azt nézni. A fényes nevű, hatalmas urak mind odajárultak a kis Gregorióval koccintani. S ez már mind *igazi* volt, kiérdemelt dolog, nem bohókás szerep, mint a primásság.

Arca sugárzott az örömtől.

— Ez még mind semmi — súgta neki a primás, a háta mögé kerülve —, hanem ha majd átadom reggeli után a két kis zergét, amit neked hoztam.

... Azóta se volt olyan lakoma Esztergomban. Poharat emeltek még Kanizsai Péter (a királynéra) Lendvai János, Perényi Pál igen csinosan (az anyaszentegyházra), Dersffy, Madách stb.

FARKAS A VERHOVINÁN

1892

I. RÉSZ

A VARÁZSLATOS RÓKABŐRÖK

Mármarosvármegye levéltárában a poros akták-közt* van egy vádlevél e század elejéről, melyben ez a csiklandós kifejezés is előfordul :

»Ille rex centum virgines defloravit.«

Ami, ha nem is hűségesen, de inkább illendően lefordítva körülbelül annyit tesz, hogy a király száz virágot letört.

Volt hol. Igazi paradicsomkert Mármarosvármegye ; sója, fája, vize van, mindene van. Még gyémántjai is. Napokig lehetne róla mesélni. Szép nemzeti folyónk-, szőke hullámú Tiszának itt jön meg a kedve útra kelni. A Kabola-Polyánán kellett lakniok valaha a görög isteneknek. Junó a Sosarkában fürdött. Talán arról fecsegnek az acélszürke habok. Az igézetes rahói völgyben, azt hiszi az ember, hogy no, most mindjárt egy nimfa, vagy egy driád lép ki a fák mögül. Persze, a valóságban egy-egy hosszú-kaftános, tincses zsidó bukkan ki helyettük. Hanem ez újabb akvizíció. S ennek dacára is paradicsomkert Mármaros. Terem benne tömérdek fehér rózsza, szelíd nézésű orosz leányszók, még ennél is több piros rózsza, tüzes szemű oláh fáták . Hiszen tán meg se látszott az a száz letört virág!

Szinte nem érdemes értök szót vesztegetni.

De csak mégis elmondom, hogy Mihályi Pál uram megyei esküdt éppen azokban a nehéz napokban, mikor a megyei nemesség odajárt az inszurrekcióban, a nagy Napóleon ellen, kihirdette járásában a Verhovinán, hogy Péter-Pál napján odaérkezik a király, hú népe látogatására.

Dobszó mellett kiáltották el a tizedesek a községekben :

* Amelyeknek a csősze ez idő szerint az én tisztelt barátom, Szépfaludy Ferenc.

— Adatik tudtára mindeneknek, hogy király őfelsége megérkezik Péter-Pál ünnepnapján a Verhovinára, s a kamionkai völgyben lészen tartózkodása sátorában, ahova is minden telkes jobbágy egy rókabőrt tartozik elvinni ajándékba, s minden egyes község a legszebb hajadont.

Szállt, szállt a hír. Miért ne lehetne való? Míg a nemes urak elverik Napóleont, ide jön nyaralni biztos helyre, a Verhovinára. Hát okosan teszi. Olyan ez, mint a vár. Hegyek mögött hegyek, amikről ezüst giliszták futkosnak lefelé pajkosan . . . örökké futnak, ezer év óta sietnek, soha sehol meg nem állnak e keskeny csermelyek.

Az ezüst giliszták erre a hírre se álltak meg, csak az emberekben keltett érdeklődést, pezsgést.

Bezzeg lett becsülete a rókáknak. Sokra vitte isten a dolgukat. A leghíresebb medveölők is kicsibe kezdték venni a mackót, hadd nőjön, hadd szőrösödjék, mindenki a rókákra vetette magát. Elannyira, hogy tán maguk a medvék is észrevették ezt és sopánkodának : »Nagyon elszaporodunk, ha ez így megy ; mi az ördög történhetett a bőrünkkel, hogy senkinek sem kell többé?« (Nyilván a szűcsöket okolták!)

Hát még a szép hajadonok értéke hogy fölszállott! Nem is folyt szó másról a falvakban, mint : melyik a legszebb, ki menjen a királyhoz? S milyen előny háramlik abból a leányra, familiájára, a községre, ha a király szeme megakad valamelyiken? Volt aki szepegett, hogy el kell mennie, de azt is restellte volna, ha otthon marad.

»Nem tör ki a lázadás, hehehe« — nevetgélt Mihályi uram a markába, mikor végigkocsizva a falvakon, látta, hogy patyolat-ingvállakat varrnak az asszonyok a ház előtti padkán, hogy a csizmadia kaptáján kordován csizmacska szárad künn a kis ablakban, s mikor panasza jöttek hozzá apák, anyák :

— Jaj, nemzetes uram, égbekiáltó igazságtalanság történt a leánnyal. Nem őt választották bíró uraimék a király elébe, hanem a verébfejű Olényát, pedig isten — ember tudja, hogy a mi leányunk a szebbik. Sír, rí szegény azóta, mint a megbolygatott lánc.

— Hát ő is hadd jöjjön! — rendelte a hatalmas esküdt s még jobban nevetgélt utána.

... Hja, bizony ostoba fenevadak voltak azok a sárkányok, kik a magyar népmesékben mindennap egy szüzet reggeliztek fel, a fekete posztóval bevont város nőnemű fiatal-ságából, hogy ki nem találták a dolog tetszetősebb formáját (pedig a hét fejükben lehetett volna annyi ész): mindég a *következő legszebb* leányt kérni; amennyire hiúk ezek a bohó kis leányok, biz isten önként is elmentek volna a sárkányhoz. S mennyi fekete posztót lehetett volna megkímélni.

A Verhovina hajadonai nem ellenkeztek egy csöppet sem, mert aranyból volt a horog, amelyen kifogták: hogy a legszebbek jöjjenek. A rókákról nem lehet ennyi jót mondani. A rókákban kevesebb lojalitás és hiúság van. Igaz viszont, hogy a hajadonok közt az a legenda volt elterjedve, mintha a király házasodni akarna, hát nyilván asszonyt választ a verhovinai lányok közül (no iszen, majd adna annak a felesége, Mária Terézia császárné), és ez elég maszlag volt; de a rókák közt nem volt forgalomban semmi legenda, s a rókák végre is szeretik a bőruket állandóan magukon viselni, bármennyire megtisztelő legyen is egyébként egy róka hüvelyére nézve, ha az a király tulajdonába megyen át.

Öreg Tahó Mihály uram, aki nagy versifikátor volt a maga nemében, versekben írta meg valamikor a Verhovinát, Mármaros legelhagyatottabb hegyi vidékét, hasonlítván annak mappai ábrázatját a pacalhoz, s minthogy kulináris ember volt inkább, mint festő, a fenyvesek illatáról a malacpecsenye szaga jut eszébe, írván:

Itt sütik a tarka farkú
Kis malacot
Fűzfanyáron,
Faparázson.

Egyéb figyelemre méltó dolgot nem lehet mondani a Verhovina egyforma kinézésű völgyeiről, hegyeiről. Azt meg éppenséggel meg sem álmodhatta, hogy itt valaha király tanyázzék — ahol még a nemesség is restellt letelepedni. A Hatfaludyak, Pogányok, Szaploneczayak a megye szereplő familiái, mind az enyhébb részekbe húzódtak. A Verhovina volt az ismeretlen megyerész. A szolgabírák évtizedekig be se szagoltak oda, vicispán arra sohase járt, hacsak nem vala-

mikor Mátyás idejében. De hova is szállt volna ott be egy akkora nagy úr? Nem volt ott se kastély, se vendéglő. Nem volt ott semmi, amit megehetett volna. Ami azonban őt megehetette volna, egy-két medve, sűrűn akadt. A Verhovina a vármegye mostoha földje. Azért húzódtak aztán oda a mostoha gyerekei és a katonaszökevények, meg az üldözött betyárok. Oda már a pandúr se ment utánuk. Az ördög találjon meg valakit a Verhovinán!

S most szinte képzelhetlen, a király jön oda. Ilyen bolondság is csak az olyan fejben teremhet meg, amin korona van. Közönséges kalap alatt lehetetlen.

Minden mutatta már a nagy nap közeledését. A környékbeli mesteremberek sátorot emeltek a kamionkai csendes völgyben, mely szép, de vad. Mihályi ügyelt fel mindenre. Nemzetiszín szöveggel volt bevonva a sátor, aranyozott kopjára feltűzött ajtófüggönyökkel. Köröskörül az ország és a megye címerei tarkállottak. A sátor belsejében aranyos trón készült s pompás ágy medvebőrökkel. A sátor mögött vagy ötven lépésnyire sütő-kemencéket, katlan-lyukakat vájtak a földre a napszámosok. A híres Vojteknét hozatják el Huszt-ról, az fog a királynak főzni. No iszen, nem is evett az még Bécsben olyan töltött káposztát és levélensültet!

Egy magas árbocon, a hegy tetején hosszú piros-tehértölzöld zászló kígyózott. Csak úgy dagadtak tőle a szívek. Réges-régen röpködött itt ilyen, csak a nagyon öreg emberek hallottak valamit . . . csak a nagyon vén fák susognak róla, s csak a legvénebb rigók füttyében hallik még valami elmosódott hang abból a nótából, amin a kurucok masíroztak erre . . .

Nagy dolog lesz itt Péter-Pál napkor, ha megéljük. Nagyon nagy dolog lesz.

Össze is gyűlt az egész környék ünnepi ruhában. Nem látott még eleven ember annyi új bocskort és annyi új halinát egyszerre. Csak a vakok maradtak otthon és a csecszopók. De még olyan rivalgás is régen volt, mint mikor a kanyarodónál feltűnt a négylovas hintó, röpködő mentéjű huszárral, cifra árvalányhajás kalapú kocsissal a bakon.

De elhalt a vivátozás, mikor a hintó közelebb ért, abbanhagyták a rókabőrök és kendők lengetését, mert csak egy fiatal szürkeköpenyes úr ült a hintóban, keskeny fekete

bajuszú, csinos, piros arcú, nem igen lehetett több huszonhat évesnél. Nem volt azon semmi királyi, se korona, se palást, se aranyalmás-bot.

— Ez talán csak a palatinus! Vagy annál is kisebb!

De amint a négy tajtékos paripa megállott a sátor előtt, féltérdre ereszkedik a hintó-hágcsónál nemzetes Mihályi Pál uram, s így szólott a lelépő deli legénykéhez :

— Isten hozta közénk felségedet!

Szél zúgott a Bisztra Hora felől. Alig lehetett hallani a szavakat. Csak lassan terjedtek, morajlottak a nép között, hogy mégis a király az, saját fölséges személyében. No iszen, szépen vagyunk, még csak a kalapot se billentettük meg! De ki hitte volna?

Mihályi az öklével fenyegetőzött :

— Éljenzetek hát gazemberek, csürhék!

De mire észrevették magukat, már akkor a király benn volt a sátorban.

— Úgy kell, magára vessen — mentegetőztek némelyek —, mért nem öltözött fel illendőképpen?

Az esküdt dühbe jött :

— Persze hogy ezüst bocskorba, selyemhalinába, ti szamarak. De legalább hoztatok-e elég rókabőrt? Akinek rókabőre van, álljon ide! Őfelsége átöltözködik elsőben királyi ruhába, aztán bevisszük neki a bőröket.

A rókabőrösök gyorsan verődtek össze, mert édes-kevesen voltak, harmincan-negyvenen. A lebergi szőrme-kereskedők már kora tavasszal összevásárolták ami kevés készlet volt a környéken. Ki sejthette volna még akkor a királyjárást, hát még azt, hogy rókabőr megyen adóba.

Volt is sok szóbeszéd, találgatás e furcsaság miatt.

— Valami szűcs van talán a király miniszterei között?

A rutén parasztok másképp találták el :

— Az orosz cár ellen visz télire hadat a király, mert a katonák kabátját bélelteti a bőrökkel.

Szárnya nőtt az oláh fantáziának (de ebben már valami okosabb dászkál eszének is része van).

— A nagy Napóleontól jön a dolog. Az követeli királyunktól a bőröket hadisarcban. Világos mint a nap. Mert úgy van az, atyafiak, hogy »kakas« van a francia zászlókon.

Kakas bizony. S a rókák már annyi kakast megettek a világ eleje óta, hogy most, mikor megfordult a kocka, a kakas akarja elpusztítani a rókákat.

— Csak az a baj, nemzetes esküdt uram — sopánkodónak a rókabőr nélküliek —, hogy nekünk nem jutott. Meg is vagyunk ijedve cudarul: mi történik velünk?

Mihályinak már elmúlt a haragja, nyájasan biztatta meg a nyugtalanzkodókat:

— Nagy büntetés érhetne, bizonyos. Csakhogy azért mégse lesz kutyabajotok se. Mert itt vagyok én és szeretlek. Bajotokban el nem hagyok. Hát ne is féljete, míg engem láttok. Engem pedig mindaddig láttok, amíg meg nem vakultok.

(Ez célzás akart lenni azon instanciára, melyet a verhovinai jobbagyok az alispánhoz intéztek tavaly, hogy a zsaroló, kegyetlen esküdtet vegye el a hatóság a nyakukról.)

Ekképen proklamálván miheztartás végett a saját örökkévalóságát, bizalmas kedélyességgel folytatá:

— Lesz itt annyi rókabőr, amennyi kell. Mindenitekre jut egy, bizony meglássátok!

De már erre kétkedve néztek össze az emberek, bár jól esett nekik a biztató szó — de csak olybá vették, mint hiába való kedveskedést: mintha búzapálinkával kenegetnék a fülüket —, szinte kár a pálinkáért... Némelyik elfordult, fejét rázta: »De már azt nem hiszem«. Egy-kettő könnyedén vont vállat. Ej, hátha! Hatalom a vármegye. Hátha példának okáért olyan csodasípja van a nemzetes úrnak, amit ha megfúj, az erdőkből egyszerre összefutnak az összes rókák...

— Az ám — tréfálózik a majdánkai takács, a vállán lógó rókabőrt meglegedetten simogatva. — Összefutnak a rókák természetesen, hogyne? És természetesen megnyúzza? És a bőruket a szájukban hozzák. Hát egy kis friss brindzát ne hozzanak belekötve?

Nevettek a takács ötletének, de mégis bíztak Mihályiban.

— Az atyuska megsegít, ha mondta. Biz isten megsegít. Hiszen csak nem beszél olyan úr a levegőbe?

Nem volt ugyan csodasípja, de mégis szavának állott az esküdt úr. S amint az első húsz embert bevezette a sátorba,

kik lerakták hódolatul a rókabőröket a trón zsámolyához, nemsokára kijött a sátor másik nyílásánál, ugyanazon átadott bőröket hozva a hóna alatt, egy-két ravasz szemhunyorítás-sal odainté a népeket és a Márton hajdút :

— Fogjad a bőröket, Márton, és add el öt huszasával. Ide, ide atyafiak! Ófelsége nem veszi észre, s a becsület meg van mentve, hehehe. No-no-no, ne előzködjetek! Először az érdemesebb emberek kapják. Ez a dolog rendje.

Eszök ágában sem volt előzködni, sőt inkább nagy immel-ámmal vették az öt huszasos ajánlatot. A nemzetes úr maga válogatott ki húsz embert a tömegeből, akik a bőröket megvehetik öt huszasával.

A többiek nem is bánták valami nagyon, de Mihályi jó kedvvel feddette őket, rájuk fogva, mintha bánkódnának, türelmetlenkednének.

— Ne csináljatok zenebonát, fiaim, ne okoskodjatok a bőrök miatt. Hiszen nem moly a király, hogy megegye őket! Ahogy egyszer kihoztam, kihozhatom máskor is. Türelem, türelem, népecskéim. Úgy elcsinálom én azt, hogy mindenki leteheti a maga adóját. Hiszen nektek lesz az jó, nektek lesz az öröm.

S valóban őfelsége kegyesen fogadta a színe elé járulók második csoportját is.

Az ősz Nóga István mondott néhány szót a trónon ülő fölséghez, amint ő s társai letették előbb a szörme-neműt.

— Fölséges urunk és királyunk! Elhoztuk fölségednek e csekélységet, e néhány róka bőrét. De ez csak annak a jelképe, hogy ha egyszer a mi bőrünket kívánja fölséged, azt is el fogjuk hozni.

A király nyájasan mosolygott, aztán így szólt :

— Meg vagyok győződve hűségtekről.

Majd Mihályi felé fordult :

— Jegyezd fel, hívünk, e derék emberek neveit. Mindnyájukat nemessé fogjuk tenni.

Mire körülnézett öreg Nóga István a társain, egyre nagyobb meglepetéssel, míg végre így szólott reszketeg, gyenge hangján :

— Mi itt már eddig is mind nemesek vagyunk, fölséges uram, ahogy nézem.

— Annál jobb, annál jobb — szolt őfelsége szinte kedvetlenül, hogy dicső elődei már elszedték előle ezt az örömet, s fenségesen előkelő kézmozdulattal intett távozást.

Mihályi uram sopánkodva mondá a kimenő bocskoros neméseknek :

— Ejnye, ejnye, de furcsa véletlenség, hogy csupa nemes atyafiaikat válogattam ki kegyelmetekben. Ejnye, ejnye!

Nagy fejét, mely úgy viszonylott testéhez, mint a káposztafejhez a káposzta torzsája, búsan csóváltatta, míg apró fürjszemeiben a ravaszság látszott bujkálni.

Mintha tudta volna, mitől döglik a légy; mert ez a véletlen összeválogatás megtermé a maga gyümölcsseit. Mint a futótűz terjedt a tömegben, hogy a király mind nemesekké akarta tenni a bentlevőket. A nevezetes esemény szemtanúi nagy, álmélgodó csoportok előtt beszélték a részleteket.

S amint újra feltűnt a hajdú az újra kihozott rókabőrökkel, egymáson gázolva, egymást lökdösve rohantak feléje a parasztok.

— Nekem is egy bőrt! Ide is egy bőrt!

— Öt tallért adok érte, nem öt huszast!

— Tíz tallért adok érte!

Némelyik egy egész harisnya-pénzt nyújtogatott a hajdú felé nagy csörgetéssel :

— Márton lelkem, nekem egy bőrt!

Mihályi uram meglegedetten dörzsölgette a kezeit, meg-meglökve a mellette álló Pelécsi Jánost, egy vén írnokot, ki most mint szertartásmester szerepelt :

— Pompás ünnepély. Ördögösen sikerült ünnepély! Hanem most már magán a sor, domine Pelécsi! Rendben vannak-e a nyalánkságok?

Pelécsi vigyorgott.

— Együtt van mind a száz.

— Hát akkor siessünk elvégezni a prózát, hogy hamarabb áttérhessünk a poézisre, amice . . .

Ment fürgén az új küldöttséget bevezetni, hogy azután ismét és ismét azt csinálja. Így lón az a csoda, hogy húsz-harminc rókának a bőrével ezer meg ezer ember takarózzék. A jámbor uralkodó nem vette észre az ártatlan csínyt, s

kora reggeltől messze délutánig szakasztott ugyanazon bőrkötvetve át a hódoló húséges alattvalóktól. Az egyik sátornyíláson bevitték, a másikon kihozták. Miközben a Márton hajdú keze alatt egy egész zsák telt meg huszasokkal, tallérokkal.

Messze délután volt, még mindig rajzottak a hódolók, pedig már a Vojtekné asszonyom hírnökei erősen szorongatták az udvart. Egyik is, másik is jött, hogy »kész már a leves«. Vojtekné üzeni, szakítsák már abba az országkormányzást. Mind nem használt semmit, míg végre dühbe jött a derék asszonyság s keresztülvévén magát a sátor nyílásánál meztelen karddal álló két hajdún, felgyúrt ujjakkal, »varecskával« a kezében berohant a sátorba, nagy méltatlankodással rikácsolva :

— Az istenért, mind megkozmásodnak az ételek!

Ez valóságos kényszer volt.

— Mindjárt, mindjárt! — tuszkolta Mihályi gyöngéden kifelé.

— Könnyű a királynak, annak mindig meglesz a királysága — morogta Vojtekné haragosan —, a korona akkor is korona, ha penész van rajta, de hova lesz az én becsütem, ha rossz ételt adok?

— No, ez már igaz! — hagyta rá az esküdt, s legott kiadta a rendeletet Peléczinék, hogy a király szemlét tart, míg odabent terítenek.

A vén írnok méltóságteljes arcot vágott... Nem kis feladat az, ami őreá vár. S mint ahogy a csirkéket szokás előhivogatni a búzaszemekre, elkezdte kiáltozni oláhul, oroszul, kedveskedő nyafka hangon.

— Ide leányok! Rezedaszalak! Ide, ide, édeskéim!

Ha valaki azt kiáltaná a réten a füvek, a kórók, labodák, lóherék felett: »Elő, elő, kedveskéim«, s erre a szóra mind egy rakásra jönnének össze a réti virágok, kibontakozva rekenyő farkastej-szomszédjaik mellől, micsoda gyönyörű bokor keletkeznék...

Itt úgy volt. Ömlöttek a szebbnél szebb leányok Pelécsi mellé. Egyik magas, kevély szépség, hosszú aranyhajjal, mint egy királyleány, a másik zömök, barna teremtés, de helyes, formás és fürge, mint az orsó, a harmadik melázó

szemekkel, filigrán termettel, mint a suhogó nád. A mennytől van szemszíne lopva amannak, az utána valóé csak a diótól, de mégis milyen beszédes.

— Hohó, te Nástya, majd kicsattan az ajkad, fiacskám. Nem festetted be, kis selyma, málnával? (De nem bizony, ha mondom). Hát te, gyík szemű Marinka, azért jöttél meztláb, hogy a piciny hattyúlábadba belebotoljék a király? No, vadd meg, hogy azért.

Becézgette, ingerkedék velök, akár valami vén udvarmester, miközben szakértően helyezte el őket művészi tarkaságban, mintha koszorút kötne. Ide egy bimbót, oda egy violát, közbül valami bágyadtat, egyszerű marmancsot: »Állj ide báránycám, Moldon Klára!«

Kifogyhatatlan volt az észrevételekben, a rendezkedésben.

— Ereszd le a hajadat, Anuta; hidd el, sokkal szebb úgy. Igazítsd meg a csipkekendődet, Dunjecska. Az istennyila üssön ezekre a hasítékokra, amit elől az ingen hagytok; nem merek odanézni. Dülleszd ki a melleidet, Borbála, hadd lássék a derekad minden mivoltjában. Teringette, ha még fiatal lehetnék. Nem anyától lettél, ha jobban megnézlek, valami darázs szült ezzel a derékkal, úgy van az valahogy. Mi a kő, Iliánka, mi a kő? Hátrahúzódunk, félénk hamupipóke? Állj íziben az első sorba! Ne tarts attól, hogy a király beléd bolondul. No, volna is kibe? . . . Hopp, ide a középre, te napraforgó a liliomok között, te, te, óriás Katharina. Ha én király volnék, sohase ülnék a trónra, ha a te öledbe . . . (»Ne bomolj, bátyika, ne bomolj!« — felelte pirulva az óriás Katharina.)

A mindenütt jelenvaló Mihályi hol elszaladt, hol oda-szaladt meglegeltetni a szemeit.

— Szépek, üdék mint a cseresznyék, domine. Igaz, ami igaz! Van miből választani a királynak. Ugyan melyiket választja? Mit fordítgatja a szemeit ég felé, hogy nem tudja. Hiszen nem azért kérdeztem, hogy feleljen, mert maga, Peléczi, egy közönséges fatuskó, némi lélekkel kibéelve. De a bélés is rossz, kopott és szakadozik. Ej no, vén gyerek, csak nem húzza fel mindjárt az orrát? Hiszen nem rosszból mondom. Hiszen éppen a bélés miatt becülöm. Csak azt akarom

mondani, Peléczi, hogy mikor a király kiválasztja a legszebbet, a két utána való legcsinosabb maradjon itt az asztalnál felszolgálni a »királynét«. Ezek a palotahölgyek, hehehe.

Az öreg szertartásmesternek megtetszett az ötlet; neheztelő arca egyszerre nekiderült:

— Persze — mondá —, persze — de a másik felét a foga közt morogta.

— Mit dünnyög bolondot? Hogy »de mi nem vagyunk apródok?« Mindegy, amice, mindegy, ámbátor természetesen sajnálatos. Mindannak dacára, naponkint hármát rendel be ezután is, szókét, barnát vegyítve, míg csak tart a készletből. A királyi háztartás pazar legyen, amice. Nem tesz semmit, ha az ételek érintetlenül maradnak. Az asztalt minden nap meg kell azért rakni.

A ceremóniásmester köhécselni kezdett:

— No, mi az? — riadt rá Mihályi. — Mikor maga köhög, az annyit tesz, hogy valami kifogása van?

— Semmi, semmi — suttogta Peléczi ijedt hangon —, öfelsége közeledik!

Delejes áram futott át az emberek hátgerincén .. Ott jön, ott jön! Kilépett a sátorból és a szüzek felé tart.

Szép, délceg növésű, bátor tekintetű. Tiszta együgyűség volt rá nem ösmerni! Daróc ruhában is fejedelmet mutatna. De nincs ám darócban. Megittasult a szem selyem atilláján, piros bársony mentéjén. Görbe arany kardja drágakövel rakva, negédesen csörgött. Sárga szattyán csizmáján mindenik lépténél egyet pendült kevélyen az ezüst sarkantyú.

Nagy »vivát« hangzott fel hömpölyögve. A felség kedvesen integetett a fejével jobbra-balra. A leányok úgy tettek, természetesen úgy tettek, mintha oda sem néznének — pedig mindnek odaszaladt a pillantása különböző álutakon. Némelyiknek a szája is nyitva maradt. Hiszen eddig csak a fonó meséiben élt szakasztott ilyen alak, ezüstszórú tátonson, a királyleány almájáért nyargaló. Talán ez is csak álom ...

A király felvillanyozva sietett a leányokhoz. Forrt már talán a vére. Mert ez oszt' a szemle! Hórihorgas gránátosok helyett, harmatarcú, fényes szemű szüzek. Éppen száz, egy század!

De a király útja, még ha párnáznák is, tele volna röggel, tele akadállyal. Panaszos emberek instanciákat dobnak a lábaihoz, megállítják zokogó szóval, elébe dobják magukat, térdre esnek.

Két férfi és egy szelíd arcú asszony (valamennyien Szinevérről való) eléje toppantak. Mihályi el akarta őket üzni, de a király így szólt:

— Szaporán, mit akartok?

— Igazságot kérek — szólt az egyik férfi. — Ez a nő megölte a testvéremet, a férjét. Három évvel ezelőtt eltűnt örökre.

— S ki látta, hogy megölte? — kérde az uralkodó.

— Senki sem látta, felség, de ő maga mondja, maga elősmeri. Megölte s elásta, messze, túl Szigeten, a Soporka patak mellé.

A szép, bánatos asszony tétova, dúlt tekintetét a királyra emelte s egykedvűen, mélán ráhagyta:

— Igaz, igaz, úgy van!

— Felség — szólott közbe a második férfi. — Én a testvére vagyok, s azt tartom: a férje eltűnése meggyengíté a húgom esztét.

— Tegyen ítéletet felséged — esengett az eltűnt férj testvére, s ugyanezt sürgették az ott álló szinevéri bírák.

— Hol van a holttest? — kérde a király.

— A holttest nincs meg, mert a Soporka egy ölet vitt el három év óta a partjából.

— Úgy? — mondá a király. — Mielőtt döntenék, vezesétek elébem a patakot!

E bölcs ítélet (mely mint a mármarosai krónika megjegyzi, méltó volt egy király szájába és a corpus delictit követelő törvények szelleméhez) egyszerre elseperte onnan a szinevéri bírákat. Megdermedt ereikben a vér. — Elővezesék a Soporkát? Hiszen nem valami vándorlólegény az, hogy a bakter a fülénél fogva előhurcolhatná! Ámbátor esztelenebb a vándorlólegénynél, mert butaság kell ahhoz, hogy valaki a saját partjait széthordja, megegye. Hiába, víz a víz csak, ha pálinka folya a Soporkában, az nem tenné!

Alig tett pár lépést őfelsége, már újra megakaszták a dorankájai atyafiai. Nagy bajuk vagyon, mondák, maga az

egyházi adta elő. Tahó Mihály uram, aki Nyágován lakik (egy borzasztó nagy diófa van az udvarában, felséges uram), tartozott Dorankája községnek néhány száz tallérral. De mindez per alatt volt, penészedett, mint a gazdátlan túró: a prókátorok voltak benne a kukacok. Végre aztán kiegyeztek: isten neki, legyen vége, csináltasson Tahó úr az egészért az ekléziának egy harangot.

Mihályi megrezzen a Tahó névnél, magát a királyt is kedvetlenül érintette, de mégis kegyesen biccengetett szép fejével; szemvakítóan rezgett ezalatt fővegén a kócsagtoll.

— Csak folytasd, bátran folytasd!

— Az uraság meghozta a harangot Besztercebányáról, maga komponálván rá köriratnak ékes verzeset: »Holtakat temetek, — Felhőket kergetek, — Élőkkel beszélgetek.«

— Eleget vállal a harang — jegyzé meg a felség mosolyogva.

— Vállalta, hiszen vállalta, de mi történt? Föltettük (mert még a tornyunk nem volt kész) a haranglábra. Másnap azonban leszakadt valamiképpen, s az ott játszó ártatlan gyerekek közül agyonzúzott egyet. Ott találtuk vérrel befekendezve a szent ércet. A nép felzúdult. Micsoda harang ez? Hát úgy beszélget az élőkkel, hogy maga csinálja halottakká? Lázban van Dorankája, felséges uram, hogy ők a gyilkos harangot nem engedik a tornyukba. Voltunk Tahó urammal, vállalt vont, voltunk a rézöntőnél Besztercén, az is vállalt vont. Hát mármost azért jöttünk apostoli felségedhez.

— Csak sebesen!

— Hogy mitevők legyünk?

A király elgondolkozott kicsinyég, aztán így igazítá el:

— A harang kétségtelenül rosszul kezdte a maga feladatait végezni, de ti mégis bizvást föltehetitek a toronyba, ha egy kalapácsot csináltattok hozzá, amelyik büntetésül üsse-verje idők végezetéig örökké.

A félkaréjban álló dorankájai hívek beleegyezőleg bólingattak a fejeikkel: »No, ez bizony jó lesz, ebbe bele nyugszunk«, s a király végre tova mehetett, amerre kétszer száz delejes szem vont.

Mihályi mellette poroszkált, s meglegedett szempislogással kísérve súgta:

— Ügyes Mátyás voltál, gyere most IV. Lászlónak!

A király szinte meghökkent egy percre, szemben állva a leányokkal. Fesztelensége elveszett. Míg tekintete bizonytalanul szaladgált arcról-arcra, mint mikor a billegető ugrál barázdáról-barázdára, szívét valami szorongatás-féle kényelmetlenség fogta el, mint a közönséges boltfeltörőt, mikor először megy lopni a templomba. Úgy tűntek fel neki ezek a leányok, mint valami szent csoportozat. De csak egy percig tartott e szorongó érzés. Lassan-lassan visszanyerte ruganyosságát. Néhány enyelgő kérdést, megjegyzést tett. »Sok eső eshetett a vidéketeken«, mondá a szálas Katharinának. A Nástya tejszín arca körül egy nagy aranyzöld légy röpködött szemtelenül, a király feléje legyintett a kesztyűvel, elkergette: »Hess, — te is szereted az édeset.« (Nástya fülig pirult.) Az éjhajú Nustyán Borbála kezéből kiesett a slingelt kézi keszkenője. A király pajkosan, menten rátette a lábát: »Nem adom ám oda egy csóknál alábbban.«

Borbála természetesen elfutott a csók elől szemérmesen, s ezzel látni hagyta a mögötte álló Glidor Erzsébetet. Az nem volt olyan szép (ámbár a növése kifogástalan), de a király hátratántorodott bámulatában, mikor megpillantotta; világos kék szoknyája tele volt aggatva köröskörül, aljától a derékig, kukoricaszem nagyságú gyémántokkal. Ingerlőn csörögtek s szemvakítón fénylettek olyan sokaságban, olyan sűrűn, mint mikor a mennybolt a legcsillagosabb.

— Álmodom-e — dünnyögé. — Hisz ez az indiai nábobok összes kincse!

— Mármárosi gyémántok — világosítá föl nevetve Mihályi.

De különben is másfelé fordult már a figyelme; a gyémántszoknyás lány egyszerűen öltözött szomszédnéjára.

— Hogy hínak, kis lányka?

Megbiggyesztette pici száját gyerekesen.

— Nécsa Iliánának.

Volt az egész lényében valami eredeti, valami dévaj makrancosság. A szemeiben, a mozdulataiban. Az ingvalla oldalt félrecsúszott, s egy kis darabot látni lehetett a vállából, olyan színűt, mint a körtefa virága. A királynak eszébe jutott, hogy bizonyosan olyan édes is, mint a körte. Be jó volna bele-

harapni! A legfelsőbb kéz meg nem állhatta ez ígézet alatt, hogy legalább meg ne csípje.

Iliána fölszisszent, arca lángba gyúlt fáklya lett. Amellett egész teste vonaglott, zsugorodott, rezgett mint a balzsamina szírom, ha kézzel érintik.

— Hova való vagy?

Érezte vérét a fejébe tolni, hangjára fátyolt vont az izgalom. A király is csak gyenge ember.

— Dorankájára — felelte Iliána halkán.

— Hány éves vagy?

A leány lopva a királyra tekintett. Ej mit, hisz ez is csak legény! Nekibátorodott:

— Eggyel több mint tavaly voltam.

Ezzel a királynak még csak jobban tetszett; nem volt megsértődve.

— Hány szeretőd van már? — évődék tovább is.

— Eggyel kevesebb, mint ahányat akarnék.

— Ugyan hányat?

— Hát egyet.

— Leszek én az az egy.

Iliána féloldalt görbíté fejét, mintha letört volna, majd ingerkedve felelte:

— Ugyan ne mondja!

Nem is mondta többet, hanem villámhirtelen lehajolt és megcsókolta.

S ezzel mintha maga is megrestelné, ami fölhevülésében történt, megfordult, siető léptekkel a sátorába ment. Míg a leány ott maradt földbe gyökerezett lábakkal, elámulva, megdicsőülve, reszketve.

Két lányka, a virgonc Marikuca és a kis Anuta (a lencsével a bal állán), Peléczi által betanítva, egy alkörmössel pirosra festett garabolyból kígyóhagymából font koronát vettek ki; páfrányok voltak rajta a lemezek, gyöngyvirágbogyó alakú pelyhei a gyöngyök, piros rózsabimbók voltak a rubintok. Isten engem, szebb volt egy igazi koronánál.

A koronával odaszaladtak Iliánához és térdet hajtva előtte kecsesen, megszólíták így:

— Hajtsd le a fejedet, szép királykisasszonyka.

A szegény báránka mintegy hipnotizálva hagyott tenni magával mindent. Lehajlott, s társnői tömött kender-szín hajára feltűzték gombostűkkel a koronát, mialatt elkezdtek énekelni az alkalmi rutén dalt (talán Pelécsi szerzeményét):

Húsz pici bimbó a fejedem,
Mind, mind kinyílott rózsá legyen,
Holnapra, talán holnaputánra,
És magad is, szép Iliána.

A szüzek kara utána zengte :

«És magad, és magad is» . . .

Pelécsi büszkén dörzsölgette a kezeit. »Valami nagy-szerű ezekkel a selyemhangokkal« kiabálta. A rigók vidám füttyeikkel segítettek a különös nászszertartásban. Pelécsi egy röögöt dobott a sűrűségbe »Ne füttyüljeteK bele, szamarak!« Egész lázban volt, biztos, hogy ő komponálta a dalszöveget.

Az ezeréves őstölgyek komoran rázták haragoszöld lombjaikat, de a ledéren ringó füvek, a szerelemre teremtett apró erdei virágok, elandalítva a vadméhek döngésétől, meg-részegedve a nap sugaraitól, csak nevettek, pajkosan nevet-tek . . .

Ej, bizonyosan nem a királyt nevelték. Nem bolond ember az. Csakugyan a legszebbet választotta ki. Nyulánk természetéhez festői ráncokban tapadt a hímzett ing. A két katinca, két színes kagylószárny zárta össze testét elől-hátul, kétoldalt szétnyiladozón. A kurta katinccák csakhogy éppen befedték a térdeket, kecsesen verdesve nyalka rojtjaikkal formás lábikráit.

Fázott és égett egyszerre. Szemeit becsukta, mintha össze akarna esni, meg akarna semmisülni, de ezek a szemek két égő zsarátnok bent a hosszú pillák alatt.

Mihályi megfogta az izzó kezét.

— Gyere, kis Iliánkám, gyere, gyere, ne félj! Te vagy a legszerencsésebb, fiacskám! Ne reszkess, mitől reszketsz? Te tetszettél meg a királynak. Te leszel a királyné egy napig. Ott ülsz a király mellett az asztalfőn délben is, este is.

Ment gépiesen, hagyta magát vonszolni a sátorba, mint az alvajáró. A huszárok a kardjaikkal tisztelegtek előtte. Az ajtóban maga a király fogta kézen. S fent a hegyen eldőrdült három tarack-lövés.

»Király és királyné az asztalhoz ülnek!«

Boldog Marikuca és Nástya, akik megláthatják. Mert őket rendelte ki udvari szolgálatra Pelécsi.

Ott bent ebédel egyébiránt ő is, Mihályi is, de külön asztalnál. Őket csak a hajdúk szolgálják. Hanem azért ott is lesz mit enni, mit inni. Istenem, istenem, de nagy úr is a király!

S meg kell adni, illő pompával ment minden. Mikor a harmadik tál ételt bevitték, kijött a Márton hajdú egy szakajtóval, mely színültig tele volt huszassal, s a leányok közé állva, elkezdte jobbra-balra szózni marékkal, mintha gabonát vetne. Ezt a király rendelte így.

Mihelyt felkapkodták a fruskák, megparancsolta a népeknek, hogy most aztán oszoljanak szét istenhírével, a leányok pedig jöjjenek el holnap is.

De az ebéd még sokáig tarthatott azután, mert a szétoszlott jobbágyok messze túljártak már völgyön, hegyen, erdőn, mikor újra eldőrdült három mozsár.

Akik hallották a távolban, kitalálták:

— Most kelt fel a király az asztaltól.

Igen, akkor kelt fel és elbocsátá a környezetét. Egyedül maradt a sátorban Iliánával.

A kamionkai völgy néptelen volt már akkor. Mély csönd honolt köröskörül. Az a néhány ember nem igen zavarta.

A »palotahölgyek«: Marikuca és Nástya az edényeket mosogatták a pataknál; Mihályi uram ott legyeskedett körülöttük. A vén szertartásmester a délutáni álmát aludta egy fa alatt. Vojtekné egy kappant spékelt a tűzhelyeknél a vacsorához. A fülemilék énekeltek, a rigók füttyültek, a vadméhek pedig körülrajzolták az erdei virágokat és döngtek, zümmögtek nekik a szerelemről.

II. RÉSZ

A NYÁGOVAI TÓSZT

Nem lévén adónak való rókabőrünk, nem térünk vissza többé a kamionkai sátorhoz, pedig még bizonyára ott kellett időznie a királynak néhány napon és éjszakán át, de a Márton hajdú parancsa nyilván nekünk is szól, s elűzve történetünk színhelyétől (mert a király minden áron egyedül akar lenni), mi okosabbat tehetnénk irodalmi ember létünkre, mint némi kollegiális érdeklődéssel Tahó Mihályhoz fordulni, aki az összes felbukkant személyek közül legismerősebbnek látszik a műzsákhöz való atyafiságos viszonya által.

Tahó Mihály uram (fia az egykori kuruc hadnagynak, Lászlónak) hatvan év felé jár, Nyágován lakik, közel a híres sóbányákhoz (de van is só a verseiben — igaz, hogy nem attikái, hanem csak mármarosí). Csinos kis jószága van a Verhovinán és Dorankáján, sőt, többet mondok, a szép Iliána is az ő jobbágysághoz tartozik.

Történetünket annyiban viszi csak előbbre az öregúr, mert a fentebb leírt jelenetek után néhány napra átjött a dorankájai birtokára és Iliánkát elvitte magával Nyágovára, mert, mint mondá, egyetlen leánya, a főbíróné, nála tölti a nyarat az idén, s egy fürge leányra volna szüksége, akit szobaleánynak használhasson. Neki az egy szakácsnéján kívül csak férficselédei vannak.

Az öreg faragó-gazda, Nécsa Pével, aki a Tahó kis birtokát kezelte, maga ajánlotta Iliánkát. »Vigye el, jó uram, mert az ördög van benne a gyerekekben, se nem eszik, se nem alszik egy idő óta, hanem egyre sóhajtozik, sír.«

Elment Iliánka, de az ördög vele ment. Csak egyre búsult, hervadozott a nyágovai kastélyban is, pedig úrnőjétől ráragadhatott volna egy kis jókedv, mert az meg alig

bírt magával az elevenségtől, mióta hazajött — két évi száműzetés után.

Mert nem titkolom el (más valakitől találnák meghallani, aki még told is hozzá), egy kis hiba esett a férjhez menetelénél. Úgy történt az egész, hogy majálesen volt Nagyszöllő-sön. (Most valamikor múlt két esztendeje.) Oh, be szép lány volt akkor az a Tahó Kati — ámbátor kellemes csecsebecse az még most is.

Hát igen — hol is hagytam el? — Amint ott van a majálesen, egyszerre csak beleszeret egy csinos fiatalemberbe, nemes Nagyiday Ferencbe. Együtt táncoltak egész éjjel, hajnalig. Másnap a fiatalember utána jött Nyágovára és megkérte.

Az öregúr nem ösmerte Nagyidayt, egy heti időt kért a válaszra.

Tudakozódott azalatt a kérő felől. Bizony csak szomorút hallott; hogy könnyelmű fráter, semmije sincs, szeretetreméltó, de léha, hogy sohasem fekszik le azon a napon, amelyiken fölkel.

Amire azt felelte Katica:

— Hát nem egyre megy az, mert te, apuska, meg sohasem kelsz fel azon a napon, amelyiken lefekszel?

Azt mondták, ledér, kicsapongó, végig udvarolta Ugo-csát, Bereget.

— Annál hízelgőbb reám nézve — felelte Katica, apja borostás képét simogatva —, ha mégis engem akar nőül venni.

Rémítgették az öregurat, hogy sohase lesz belőle semmi.

— Nem igaz — ellenveté Katica dacosan —, mert valami mégis lesz: az én férjem.

De már erre Tahó uram sziszegte, hogy nem igaz. »Nem szedtelek én fel a szemeten, szívecsém, hogy akárkinék odadobjalak«, s miután eltelt az egy hét, megírta Nagyiday Ferencnek a választ eképpen:

A nevem Tahó,
A lovam Fakó,
A lányom Kató,
Kendnek öcsém nem eladó.

E pogány strófára csakhamar megjött az üzenet a gavallértól; lovas ember hozta:

»Ha ide nem adja, bátyámuram, Kata hűgomat tisztességgel, elviszem erőszakkal.«

— No, azt szeretném én látni — dühösködék az apa, széttépvén az episztolát.

S lón néhány nap múlva, midőn a kisasszony künn lovagolna az Irholc-felé vezető úton, előtte termett Nagyiday Ferenc két cimborájával, megfogták a ló kantárját, levették róla a Katót (mert könnyű Katót levenni), föltették a kocsiba, lovát a saroglyához kötve, a legelső plébániára vágattak és összekeltek. Így esett ki a Tahó uram verséből két kádencia egyszerre, a Kató és a Fakó.

Dühöngött, káromkodott, de mit tehetett már ellene? Hiszen még méz is volt az ürömben. »Legalább szótartó a fickó, csakugyan elvitte erőszakkal.« De azért fájt, nagyon fájt a szíve és a fiatalok bocsánatkérő levelét visszaküldte fölbontatlanul, csak annyit üzent a lovásztól Nagyidaynak, hogy a Fakót küldje rögtön haza, mert a lólopásra törvények vannak. A leányról egy szó említést se tett, mintha nem is volna.

Mindamellettt mikor a télen tisztújítás volt, mindent elkövetett úgy szűr alatt, hogy Nagyidayt, ámbár Ugocsába való, megválasszák főszolgabírónak. Vér nem válik vízzé, hiába!

Nagyiday meglett főbíró, s azóta sok biztatót hallott róla. Akinek jó hivatala van, annak a híre is jó. Megjavult. Sok esze van. Ember lesz még abból. S több efféle szivárgott a füléhez.

Végre is ő közeledett hozzájuk, meghívta a leányát, két évi száműzetés után, töltsé a nyarat Nyágován. El is jött és boldog volt a szülői házban a régi bútorok közt, a kertben a régi lugasokban, hol az ismerős bokrok, fák nyájasan köszöntötték: »Eszel-e cseresznyét, körtét, kis Katica?«

A Tisza komondor farkával verdeste, ugrált körülötte: »Hát te is megismersz, öregem?« A Fakó nyerített az istállóban, mikor meglátta és ránézett okos szemével csodálkozva, mintha azt mondaná: »Mi szél hozott vissza, édes gazdasszonykám? Hiszen üres nyereggel bocsátottál haza?«

Minden új volt, minden kedves volt, amit unottnak hagyott el, de a legkedvesebb az öregúr, aki esténként, mint hajdan, újra ölébe vette fejét a nagy diófa alatt, simogatta, horzolgatta azt a szurokszínű fényes haját.

— Hát szereted azt az uradat?

— Minek is kérdezed, apuskám?

— Hát ő szeret-e téged?

— Boldog vagyok.

És annyi jót tudott elmondani ilyenkor az ő uráról, úgy tudta festeni, glorifikálni, hogy az öreg szíve teljesen kiengedett, hiszen olyan volt az, mint a vaj, csak egy kicsit kellett ráeresztelni a melegből.

Egy ilyen meleg hangulatban megkísérlé végre a döntő rohamot:

— Nem haragszol-e meg, ha másodmagammal jövök esztendőre?

— De megharagszom, mert én azt szeretném, ha esztendőre már harmadmagaddal jöhetnél.

Katica elpirult, de azt még az apja se láthatta, mert hirtelen a nyakába ugrott, s addig nyalta-falta, míg az ő redős arcbőre is kiveresedett.

— Te vagy az apák közt a legaranyosabb!

— Te vagy a menyecskék közt a legármányosabb.

Ezzel megpecsételtetett a nyágovai béke. Nagyidayné víg lett, dalolt, ugrándozott, nevetett, szeleskedett naphosszat és csak egy rontotta a széles jókedvét, az a szomorú gyermekleány, akit a Verhovináról hozott apja; a bánat pusztítá rokonszenves arcát, napról-napra fehérebb lett, nagy, méla szemei egyre bágyadtabbak. A fiatal úrnő aggódva nézegette alattuk azokat a kéklő abroncsokat.

— Mi bajod, Iliánka? Szólj, fiacskám! Téged öl valami?

— Semmi, bizony semmi. Ne is kérdezzesse, tekintetes asszony.

Sok-sok idő eltelt, amíg bevallotta, hogy ő a királyba szerelmes.

Nagyidayné felkacagott:

— Hát megbolondultál? Láttál is te királyt valaha?

A fáta kebléből mély sóhaj szakadt fel:

— Bár ne láttam volna! Hiszen ott volt, vagy még most is ott van a Verhovinán.

— Kicsoda? A király? Oh, hogysisne! Hol van most a király, te bolondos! Verekszik valahol a franciákkal. (Szegény leány — gondolta magában —, meg van az esze zavarodva.)

De bizony csak azt állították a Verhovináról való aratók is, hogy ott volt az idén a király, úgy lehet el se ment még. Ez már mégsem tréfa! Kell valaminek lenni a dologban. Újra elővette Iliánát :

— Hogy nézett ki az a király?

— Csinos barna ember, jegenye növésű, bátor a szeme, mint a sasé, édes a mosolya, mint az ákácmez.

(Hm, ez nem igen hasonlít az I. Ferenc arcképéhez.)

— Hány éves lehet?

— Vagy harminc, de annyi sincs.

— Ostobaság! Kiáltott fel Katalin álmélkodva. Hiszen a mi királyunk öreg ember. Itt valami borzasztó család történt. Beszélj el szaporán mindent!

Megeredtek benne a keserűség zsilipjei, elmondta amit tudott, a Mihályi, Peléczi szereplését, mindent, mindent. Jaj, még olyan részleteket is, amiket az ember csak a gyónató pap fülébe szokott belehagyítani.

Nagyidayné összecsapta a kezeit, elhalványodék, meg tűzbe jött :

— Hisz ez hallatlan, vérlázító! Fényes nappal, ezernyi nép előtt a király személyével úzni ocsmány csalást. Ilyesmi még nem történt sohasem.

— Hát igazán hiszi a tekintetes asszony, hogy nem a király volt?

— Hogy gondolod, fiam Iliána? Egy nyomorult kéjenc lehetett, akire pallos vár. De Mihályi Pál is alighanem meg-rövidül egy fejjel.

... És mindezt az uram járásában tették!

Iliána leborult az asztalra és hangosan zokogott. A főbíróné magához vont a fejét, simogatta a homlokát, biztatta, vigasztalta.

— Töröld le a könnyeidet! Ne félj semmit. Ami volt, elmúlt, elfelejtet. A világ még hamarabb. Annak annyi emlékező tehetsége sincs, mint egy kétnapos csirkének. És

végre is, van még igazság! Majd leszakítom én szemeiről azt a rongyot, amellyel be vannak kötözve. Hazamegyek a jövő hónapban, elviszlek magammal. Panaszt teszünk a férjemnél, aki főnöke Mihályinak. Meglakolnak a bűnösök. Az én uram kemény ember, de jó szíve van. Meglásd, hogy nem hagyja annyiban . . .

A szép hervadozó fáta csak a fejét rázta, hogy az neki semmit sem ér. Ha a király volt, akkor úgyse lesz bántódása. Ha nem a király volt, akkor nem akarja, hogy a fejét vegyék.

Katalin rögtön közölte a történeteket apjával.

— Canis mater! — dohogta az öreg, s minden hajaszála égnek borzolódott. — Ez nagy dolog! Crimen laesae majestatis. És még azon felül is valami.

— Mihályi hitvány ember volt mindig, nem is csodálkozom, de ki lehet a másik, mit gondolsz, apuskám?

— Majd megösmérem a fejről, mikor a kassai hóhér felmutatja.

— Mihelyt hazamegyek, rögtön elmondom a férjemnek.

— Hátha még hamarabb . . .

Tahó uram a szájára ütött, ahonnan véletlenül szaladt ki a »hamarabb« szó.

Katalin elértette örömpesve.

— Feri jönne? — lihegte fojtott, reménykedő hangon.

— Meglehet — dünnyögte az öreg úr némi bosszúsággal.

Mert meglepetésül szánta Katalinnak férje érkezését. Már napok előtt vitte neki a békítő s hívó levelet a Herke cigány. De csak a levél maradt ott, válasz nem jöhetett. Vármegye dolgában jár valahol a főbíró.

No, már az igaz, hogy szép dolgai vannak a téns vármegyének. Ez a legújabb se kutya. Füstje lesz, szaga lesz ennek még a bécsi burgban is.

Formálisan lázadozott a világrend ellen. — Hát mire valók az Ūristennek a mennykövei, ha nem tud velök célozni? Hát nem kellett volna ezeket az urakat előlezen agyonütni? Hiszen neki tudnia kellett erről, ha igazán mindentudó. S ha tudott, mért nem intézkedett? (A nemzeti úrban megvolt már akkoriban is az a matéria, melyből a mai interpellációk bugyognak.)

A földi igazságszolgáltatásra bizza a büntetést? Az utólagosan bicegő törvényre? Erre a sánta kutyára? Hát mit ér az? A gazembereket ugyan összetörheti, de az összetört pártákat össze nem rakhatja . . .

Ez elegikus hangulatban elrejtőzött a méhesébe egész estig, még másnap is, ódát faragott a régi görög istenekhez, dicsőítve őket, mint akik a halandó lényekre jobban vigyáztak, mert többen voltak, s több szem többet lát. Bolondság is vala egyébiránt megelegednie a keresztény vallásnak egy istennel (a több mindig több, akárki mit mond). A letaszított istenek szépen fölosztották maguk közt a közigazgatást. Neptun a vizekre vigyázott, Vulkan a kovácsokra, Ceres a vetésekre, Merkúr a pénzeszacskókra, Themis a tisztviselőkre, Juno pedig vigyázott volna a verhovinai hajadonokra. .

Örök kár, hogy a vége felé megakadt, sehogy sem bírván kisütni, hogy ki vigyázott volna az istenek közül a róka-bőrökre?

A latinul írt poéma azonban még így töredékben is elég amabilis volt, úgyhogy mikor néhány nap múlva meglátogatta Hatfaludy Miklós alispán, aki könyv nélkül tudta az ókori klasszikusokat, nem átalott előhozakodni a fábrikátummal.

— Hadd halljam, olvasd el! — sürgeté az alispán.

— Hja barátom, az nem megy olyan könnyen. Arra nézve, hogy meghallgassad, szükséges előbb elmondani a keletkezési indokokat.

S elmondta szögről-végről a kamionkai csínyt. Hanem azzal bizony éppen az ellenkező célt érte el; azt, hogy az alispán meg ne hallgassa a poémát.

Felugrott ingerülten, villámot cikázó szemekkel

— Mit beszélsz? Honnan szedted ezt?

— Itt van az egyik leány, a faragó-gazdámé. És a verhovinai aratóim is mind megerősítik. De hát ülj le már veszteg, hadd olvassam föl.

— Az ördögbe most a verssel! — mondá a vármegye hatalmas alispánja. Hisz ez egy főbenjáró, nagy büntett! — Mindnyájan a fejünkkel játszunk. Hívsd be az embereket!

— Ki akarod őket hallgatni?

— Azonnal — felelte izgatottan. — Szerencse, hogy magammal hoztam a jegyzőmet is.

Egész délelőtt folyt a kihallgatás, a vallomások jegyzőkönyvbe vétele, az álkirály szeméyleírása.

— Csak tudnám, ki lehet, csak tudnám — sziszegte az alispán.

A nótárius tollpercegésébe belevegyült a toporzékoló alispán fogcsikorgatása.

(A fogcsikorgatás már kiment azóta a divatból. Az emberek nem olyan vadak többé. Most mosolyogva kegyetlenek, hajdan fogvicsorgatva voltak szelídek.)

— Ilyen botrány a vármegyében! Huh, ez sok, ez sok! (Fújt egy rettentőt s homlokát törülgeté kendőjével.) Huh, huh! Ilyen világra szóló botrány! Ófelsége meggyalázása s a többi s a többi. És mindezért én is felelős vagyok.

Rekedt hangon osztá parancsait:

— A huszár lóra üljön, tizenkét pandúrt hozzon Técsőrről. Magam indulok velők azonnal Verhovinára.

— De bizony nem szaladsz, nem eresztlek — protestált Tahó uram. — Legalább megebédelsz.

— Nem lehet, mennem kell, punktum — türelmetlenkedék az alispán. Hogy gondolod? A király becsülete, jó híre van szóban.

— Jó, jó, de finom ludaskását főz a Kati keresztlányod gombával s ropogós malacpecsenye lesz.

— Hm, malacpecsenye! Azt mondod, hogy malacpecsenye? Hm.

Habozni látszott. A király nagy potentát, de a sültmalac is nagy potentát.

— Igazad van. A pandúrok se jönnek meg elég gyorsan. Igazad van; a cinkosokat se nyeli el addig a föld. De én majd elnyelem őket.

Denique megmaradt ebédre. A malacon akarta megkezdeni az elnyelést.

Bár pompás volt az ebéd a malacpecsenyén innen is, s érdemes a leírásra, de mégis a malac tette meg. Annál állunk meg. Mert a malac nagy tekintélyben állott őseink előtt. Az volt, ami a kappan most, valóságos politikai egyéniség. A kappan lecsapta azóta. A malacnál mindég volt egy tószt, mint ahogy most a kappannál van, sokszor politikai szónoklat is; olyannyira elmaradhatlan járuléka ez már,

hogy szinte annyiba lehet venni, mintha maga ezen állat volna a szónok. Sőt a malac több volt a kappannál, nemcsak szónok volt ő, hanem egyszersmind meghatalmazott nagykövet a szerelmesek dolgában. Mert ha ő jelent meg az asztalon a kérők elé, ez azt jelentette virágnyelven: »Adjuk a leányt.« Egyszóval a malac fontos egyéniség volt mindaddiglan, míg a tekintélyek kora le nem járt, de természetesen csak holtan, szép ropogásra pirítva, sült almával a szájában.

Ebből magyarázható, hogy ezúttal is, mihelyt feltűnt szép gömbölyű alakja a láthatáron, mint villanyütésre föl-emelkedék Tahó Mihály uram, hogy miként szokta, néhány most komponált strófában, felköszöntse a ház fő vendégét, az alispánt, intézvén szavait a jegyzőhöz.

— Uram, uram, Timóczy Gábor uram, szállok az úrhoz!

Timóczy nótárius uram felkelt, de ebben a pillanatban minden figyelem a megnyílt ajtóra fordult, amelyen belépett Nagyiday Ferenc.

Az öröm meglepetése hallatszott mindenfelül.

Katica egyenesen a nyakába futott. Az alispán vidáman köszönté:

— Szervusz, öcsém! Az isten küldött, hogy te menj el helyettem. (Mintha az isten is az alispánok kedvét keresné.)

Az öreg Tahó is kénytelen volt letenni köszöntésre emelt poharát; eléje ment az ajtóhoz, megrázta a kezét és megcsókolta két oldalról:

— No, az isten hozott, édes fiam. Csakhogy itthon vagy már.

Nagyiday alig bírt felelni a tömérdek nyájas kérdésre:

— Honnan jöttél? Hogyan jöttél, hogy észre nem vettünk, hogy a kocsid nem zörgött?

— A kocsi hátul maradt, apámuram — nevetett Nagyiday. — Meg akartam lepni magukat, leszálltam és a rövid úton a kerten át jöttem.

— No, az derék, hanem hát elrontottad a tóosztomat. Egye meg a macska, egyetlen versemmel sem tudok szóhoz jutni ma.

Hatfaludy elnevette magát, kezdett megjönni a jókedve.

— Hiába nevensz, nem szabadulsz. Hanem hadd üljön előbb ez is az asztalhoz. Ide, ide, a Katád mellé! Nini, Katkám, még egy terítéket az uradnak!

Katica fölkelt és kikiáltott az ebédlőajtón:

— Hozz hamar egy terítéket, Iliána!

Elmúlván a zavar, Tahó köhintett egyet-kettőt és újra felállt. De újra nyílt az ajtó. No, semmi, csak Iliánka jött be a tányérral, amelyen villa, kés volt keresztbe téve.

Nagyidayné némán intett, hogy ki elé tegye a tányért. Tahó zavartalanul kezdhetette:

— Uram, uram, Timóczy Gábor uram, szállok az úrhoz...

Timóczy Gábor uram fölkelt — de ebben a pillanatban idegbántó csörömpöléssel mállott szét a padlón ezer darabra az Iliána kezéből kiesett tányér. Villá, kés elgurult messzire.

Mindenki ösztönszerűleg oda pillantott.

Hát nemcsak a tányér volt összetörve, hanem a szép oláh leány is. Ott fetrengett holthalaványan a padlón, kezével átölelve a Nagyiday lábait. Remegő ajka csak e két szót tagolta.

— Királyi fölség! Királyi fölség! (Egyebet nem tudott mondani.)

Nagyidayné a férjére nézett ijedten. Az fehér volt, mint a kréta. A szegény asszony mindent megértett; egy szívet-tépő sikollyal esett össze.

— Hát mi ez, mi? — dadogta az öreg Tahó, a tele poharat kiejtve a kezéből, tétován, hüledezően.

— Semmi — felelte az alispán zordonan, helyéből fölemelkedve. — Nem történt semmi más, csak az, hogy az egyik gazember immár horogra került.

S ezzel, szemének rettentő villámaint lövellve, Nagyidayra mutatott:

— Íme, a verhovinai király.

Nagyiday akadozó nyelvvel hörgött valami mentség-félét. »Egy kis tréfa volt, urambátyám; nem kell azt úgy venni«, de az alispán rá se ügyelt. Éppen most csörtettek be az udvarra a Técsőről jött pandúrok. Kiszólt a nyitott ablakon:

— Gyertek be! Tegyetek egy kis vasat öfelségének a lábaira!

BEFEJEZÉS

Évekig folyt a vizsgálat, a pör (Mihályi meg is szökött időközben), úgyhogy csak Nagyiday sorsa volt már szóban, lázban tartva Máramaros vármegyét, sőt az egész országrészt. Maguk a tanúvallomások félmázsát nyomnak papirosban. Hát még az isten előtt milyen terhesek lehetnek?

A bíróságok sokáig pizmogtak, de végre eldőlt az ügy a szeptemvirális táblán is.

Pallos általi halál.

Senki sem folyamodott kegyelemért, még Nagyidayné se. Csak egyszerű megerősítés végett ment fel az ítélet a királyhoz. Tihanyi Tamás udvari konziliárius referálta, mint »extraordinárius aktát«.

A király csípős kedélyhangulatban volt, s amint föl-
emlité ebecki Tihanyi, hogy az elítélt Nagyiday Ferenc királynak adta ki magát, közbeszólt:

— Egyszerűen bolond!

S mikor az jött sorra — miképp is mondjam csak —, hogy azt a bizonyos száz virágot letörte, kedélyesen kiáltott fel:

— Mégse bolond!

Majd mereven tekintve a referendárius semmitmondó szürke szemeibe, mintegy tűnődve jegyzé meg:

— Sok, egy kicsit sok.

A máramrosi hagyományok szerint feltűnő érdeklődéssel kegyeskedett aztán végighallgatni a részleteket, de az ítéletnél a lábával toppantott:

— Sok, nagyon sok! Pallos általi halál! Hogyisne!

— A mi uraink — folytatá szokott panaszkodó, fáradt hangjába esve — helytelenül kormányoznak nevében és rendjeleket akarnak; ez a szegény ördög mindössze helytelenül mulatott a nevében. Nem találja, kedves Tihanyi?

— Mély alázattal bátorkodom ellentmondani, fölséges úr. Az elítélt több rendbeli bűntényeken kívül egyszersmind fölségsértést követett el, mert egyenesen a fölséged reputációját csorbította.

A király elmosolyodott, s kedvenc öreg tanácsosának kordiólisan veregette meg a vállát.

— Ej, hagyjuk ezt. Ha jól meggondolom, kedves Tihanyi, az ellenkező állítás se látszanék alaptalannak.

A referendárius savanyú ember volt — egyszerűen meghajította magát.

— Fogságra kegyelmezem meg — utasítá I. Ferenc.

— Mennyit parancsol fölséged?

Gondolkozott egy pillanatig.

— Nos, mondjuk talán, egy leány egy hónap. Száz leány tehát száz hónap. Mit gondol, édes Tihanyi?

Nem gondolt az semmit. Nem szoktak ott a magasban gondolkozni. S lőn a halálítéletből kilenc évi rabság.

Nagy idő így összesen, de részletekben nem ijesztő.

Egy leány — egy hónap! Biz isten megéri

FÜGGELÉK

▲

GALAMB A KALITKÁBAN

ELSŐ ELBESZÉLÉSÉNEK VÁZLATA

A ROMANTICIZMUS

(SZERKESZTŐI ÜZENET V. L. ÚRNAK)

1887

I. *Bonyodalom*

Ön gyűlöli Zolát és szereti a romantikusokat. Írja, hogy az én irányom is rokonszenves önnek, de kifogásolja a meséimet, nem eléggé frappánsak — úgymond —, kevés a meglepő, alig van valami rendkívüli bennök. Egészen közönséges, mindennapi dolgok, amik nem rázzák meg az ember lelkét.

De hát, uram, mondtam én azt valaha, hogy én az önök lelkét akarom rázogatni?

Ezt csak az ön iskolája teheti igen könnyen, mert mindazt használja a meséiben, amit a tízparancsolat eltilt. Ebből áll az egész romantikus mesterség.

Én pedig mindjárt azon kezdem, hogy megtartom az ötödik parancsolatot: »ne ölj!« és sohasem ölök meg a hőseim közül senkit. Az mind élve marad, ameddig neki tetszik.

Csodálkozom a szemrehányásain, melyeket hozzám intéz, és szeretném önt meggyőzni, hogy okos ember léte ne legyen ebben annyira naiv. De miként kapacitáljam? Az elméleti részét nem fejtegetem, mert abba magam is megbotlanék, hanem a gyakorlatban próbálom önt kigyógyítani. Üljön le ide mellém és gyűjtsen rá, kérem, egy cigarettre; elmondok önnek egy szájaízére való történetet az ön iskolájából. Önnek az tetszeni fog, de mégis meggyőződik róla, hogy az szamárság.

Lássuk csak, hogyan kezdem.

Hát természetesen úgy, hogy komor éj van, a temető sírhantjai közt méla zefir fújdogál (ne nevéssen, kérem, ez az obligacionális kezdet — vagy a temetőből indul ki a cselekvény, vagy a nyirkos börtönből). Igen, a temetőben minden mogorva, minden fekete, csak a legszélén fehérlik egy ház, a cinterem, ahová a gazdátlan halottakat szokás ki-

tenni. A temető melletti úton két alak lépeget. (Itt a ruháik és arcuk leírása következik a jó öreg Jósika Miklósnál.) A két alak kedélyesen pipázgatva, teljesen gyanútlan ballag a poros országúton (eszük ágában sincs, hogy belekerülnek a Pesti Hirlapba), midőn kétségbeesett sikoltást, majd tompa hörgést hallanak mintegy negyven lépésnyire egy kukoricás földnél.

Huh, mi ez? kiáltanak fel és rohannak a sikoly irányában.

A holdvilág természetesen kibukkan ebben a percben, mert a holdvilággal olyan könnyedén bánnak a romantikus írók, mintha a saját petróleumlámpájok lenne.

A szolgálatkész holdvilág, amint mondom, kibukkan (kénytelen vele szegény) s rettentő látvány tárul az utasok elé. Egy embertől ott egy másik ember, gyilkát szívébe szúrta, s vére magasra szökken.

— Gyilkos! gyilkos! — ordítják utasaink, felé rohanva, hogy rávessék magukat, de a gyilkos se rest, ott hagyja hamar véreben fetregő áldozatát s uccu, vesd el magad, keresztülugrik a temetőkerítésen.

— Hajrá utána, fogjuk el!

Az utasok csakugyan utána ugranak a meglehetősen alacsony kerítésen. A gyilkos hol elvész a sírok és fák közt, hol újra előtűnik, de üldözői mindenütt nyomában. Végre elér a halottaskamrához, hátranéz, ha nem látják-e, gondolja talán, hogy nem látják és beugrik a kamra nyitott ablakán.

Persze, most már az volna a természetes fejlemény, hogy az ipse a halottas kamrában talál fekvé egy tetszhalottat, aki éppen abban a pillanatban éledne fel — s helyette az eleven gyilkos állna be halottnak, és tudja isten, miféle bonyodalmat szőne-fonna itt az öreg Dumas, vagy más valaki a »nagy fantázia« tulajdonosai közül.

De csak az történt, hogy az üldözők, akik mindenütt nyomában lévén a gyilkosnak, beugrottak az ablakon is utána, egyetlen halottat találtak a sorba rakott ravatalok egyikén végigterülve, de az is hortyogott rémítően.

— Ejnye, be hirtelen aludt el a gazember!

— Bolond kend, sógor, — mondja a másik üldöző — hiszen csak szimulálja az alvást, hogy nyugodt lelkiismeretűnek látszassék.

— Mindegy, okosan teszi, hogy alszik, így legalább könnyebben foghatjuk el. Jó volna, ha csak akkor ébredne fel, ha már megkötöttük.

Gyorsan rávetették magukat. Az hirtelen fölriadt, mint egy valóságos alvó s önkénytelenül kiáltá

— Segítség! Kik vagytok? Mit akartok?

— Kezünkben vagy, gyalázatos, gyilkos! Adja csak ide, sógor, azt a kötelet!

— Gyilkos! Én? Ne tréfáljatok. Ti vagytok a gyilkosok.

— Hallgass, cudar, láttuk. Azt hiszed, nem láttuk, hogy ölted meg az imént ott künn [azt] az embert s hogy ugrottál be ide.

— De hisz az lehetetlen, én este óta alszom itt.

— Beszélhetsz, jómadár. Így, hátra kell kötni a kezét. Majd bevallod a bíró előtt. Minket nem viszel tévútra a hortyogásoddal.

A gyilkos ásított.

— Ha éppen akarjátok, jó emberek, nem bánom, hát én vagyok a gyilkos.

— Persze, hogy te vagy, hiába is tagadnád, — mondák utasaink s jól megkötözve és megdögönyözve vitték a rendőrségre.

Éppen hajnalodott, mire a rendőrségre értek. Sovány, kiaszott ember volt a gyilkos a nappali világításban. Egy igazi csavargó. Ruhái cafatban, rongyban csüggtek le róla, a csizmája talpa madzaggal volt hozzákötözve a fejbőrhöz.

Bizony nem is csoda, ha ilyen szegény ördög a társadalmi rend ellen fordul és öl. Mit kockáztat az ilyen?

Az életét. De kinek ér az valamit? Senkinek; még neki sem.

Tettenkapatás esete forogván fenn, miután maga is mindent bevallott, a bíró halálra ítélte, s nemsokára felállították a verpadot, amelyen Dragumir Péter (így nevezték) elveszi méltó büntetését pallos általi halállal.

Sok nép gyűlt össze a kivégzéshez. A város aprajánagyja verekedve, taszigálózva egy talpalatnyi helyért.

A kíváncsiság ült minden arcon. A kíváncsiság a legpiszkosabb, legvisszataszítóbb ruhájában.

De volt is elég látni való.

A hóhér skarlátveres ruhában, kifent pallosával, azután jött az elítélt a pappal a kocsiban, a nép nagy riadalma közt. Az öreg asszonyok átkozódtak, a fiatalok sikoltoztak, ahogy már ez lenni szokott az efféle mulatságoknál.

Az elítélt végre lelépett a kocsiról, a bíró felolvasta csengő hangon az ítéletet, a hóhér lehúzta az elítélt köntösét.

De ebben a pillanatban egyszerre odarohant a tribünhez egy úri ember és kétségbeesetten kiáltá :

— Megálljatok! Ez az ember ártatlan. Én vagyok a gyilkos. Engem végezzetek ki!

A meglepetés moraja hangzott fel a tömeg közt.

Az, aki így kiáltott fel, Lécz Márton uram volt, a város egyik legtiszteltebb szenátora.

— Esküszöm, én vagyok a gyilkos! — kiáltá ismét. — Eszemnél vagyok. Józan fővel állítom. Ez az ember ártatlan!

A bíró intett a hóhérnak, hogy hagyja abba a végrehajtást, s parancsolá az öröknek, hogy tartóztassák le Lécz Márton uramat is; most már utána kell járnia, hogy mi van ebben a dologban. Addig felfüggeszti a törvényes aktust.

Összecsapta nagy mérgesen a protokollumot, a hóhér kedvetlenül becsomagolni kezdte a szerszámát, a közönség bosszankodva dugdosta be a látcsöveket tokjaikba — midőn egy drabális, kuszált hajú, ragyás ember rohan ismét a bíró elé :

— Uram! Ne vezettesd magad tévútra! Ez a két ember ártatlan!

— Ki vagy te?

— Én Bolkás Gergely vagyok, a híres betörő. Én gyilkoltam meg azt az embert a temető mellett! Ereszd szabadon a két ártatlant!

— Ohó — szólta a bíró végtelen dühre lobbanva. — Az bizonyos, hogy valamelyitek bolonddá tesz. Azaz, hogy ketten hazudtok szemtelenül és csak egyiteknek lehet igaza. Most már bekísértetek mind a hármatokat, majd kisül a vallatásnál.

A három embert bekísérték, s a bíró rögtön hozzáfogott a vallatáshoz, előszólítván az írnökát, a kancsal Kakuszi Mihályt, hogy az a jegyzőkönyvbe írja, amit vallanak.

II. Dragumír Péter vallomása

- Hány éves ön?
— Negyvenöt.
— Mi az állása?
— Valaha gazdag kereskedő voltam Gyulafehérvárott, most semmi sem vagyok. (Írja be, amice, hogy magánzó.)
— Nős?
— Nőtlen.
— Volt már büntetve?
— Nem.
— Beszélje el a szóbanforgó gyilkosságról és a mai kivégzésnél történt eseményekről mindazt, amit tud.
— Hát uram, ha már meg kell vallani, nem én vagyok a gyilkos.

— És hát miért vállalta magára?
— Szomorú történet az, bíró úr. Valaha gazdag voltam, százezrekkel rendelkeztem, én voltam a leggazdagabb örmény Erdélyben. És amellett nem hiányzott a boldogság sem. Egy árva rokonomat fogadtam magamhoz, piciny leány korában, fölneveltem, beleszerettem és el akartam nőül venni. A katonaságnál fiatal koromban volt egy igen jó pajtásom, Lécz Márton, roppant szerettük egymást. Azután is folyton leveleztünk. Egyszer azt írja, meglátogat. Nagy örömmel vettem ezt a hírt. Valóságos ünnep volt a házamnál, amíg nálam időzött. Ő is pompásan mulatott, jól érezte magát, de egy napon nagy bizalmasan félrehítt és bevallotta, hogy hiába marasztom többé, ő hazautazik, mert észrevette, hogy halálosan beleszeretett a menyasszonyomba.

Én is imádtam a kedves Marit, tudtam, hogy nem élhetek nélküle, de mégis így szóltam :

»Ha valóban úgy szereted a leányt, hát neked adom, vedd el, legyen a tied.«

Mari egy darabig húzódozott, de én, bár vérző szívvel, rábeszéltem, menjen nőül Mártonhoz, ha engem szeret; boldogítsa a barátomat, akit én jobban szeretek magamnál.

(No, hallja — szólt közbe a bíró —, én még ilyen marhával nem találkoztam a világon, mint ön.)

Marci csakugyan elvette Marit, összekeltek, boldogok lettek, de én boldogtalan maradtam, bíró úr, örökre. El nem bírtam viselni ennek a nemes lemondásnak a terheit. Kereskedésemet elhanyagoltam; hogy felejtsek, az ivásnak, kártyázásnak adtam magamat, míg végre koldus lettem s nem maradt semmim, még jó ruhám sem.

Nyomoromban az utolsó napokban arra gondoltam, hogy fölkeresem azt a várost, ahol Marci lakik s ha csak lopva is, még egyszer meglássam Marit, s aztán mit tudom én, mi történik.

A gyilkosság végzetes estéjén érkeztem kifáradva, kiéhezve a városig; itt megpillantva a temetőben levő halottas házikót, az az ötletem támadt, benne töltöm az éjt, s reggel megyek be a városba, barátom házába, ki nyilván ki is kerget, ha ilyen rongyosnak lát. A cinterem ablaka ki volt nyitva, bementem rajta, lefeküdtem egy ravatalra és hirtelen elaludva, csak arra riadtam fel, mikor két ember erősen fogta a kezemet és a lábamat, fülemben mennydörögve a »gyilkos«-t.

Egy darabig szabódtam, de végre is így okoskodék: »Ne bolondozz, Péter, add meg magad a végzetnek, legalább megszabadulsz a legnagyobb terhedtől, az élettől.«

Mindent beismertem. Ez az, amit mondhatok, bíró úr.

— Csináljon erre a jegyzőkönyvre egy keresztet, amice, — mondá a bíró az írnoknak — és ha majd a per bevégeződik, küldje el Beöthy Zsoltnak Budapestre, hogy mondjon erről az emberről kritikát.

III. A Lécz Márton vallomása

- Hány éves ön?
- Negyvenhét.
- Polgári állása?
- Városi tanácsos.
- Volt már büntetve?
- Soha.
- Adja elő, ami a fennforgó ügyre vonatkozik.
- Az igen kevés, bíró úr. Amit Péter barátom elmondott, szóról szóra igaz. Marit én vettem feleségül és azóta boldogan

élünk egymással, áldva és szeretettel emlegetve barátunk nevét. Nekem fogalmam sem volt róla, hogy ő nyomorra jutott, mert rögtön felajánlottam volna neki összes vagyonomat. Hírét sem hallottam évek óta, képzelhető hát megdöbbenésem, mikor a kivégzésnél az elítéltnben egyszerre ráösmerek a legkedvesebb barátomra, legnagyobb jótevőmre. Tehettem-e mást, mint hogy életét azonnal megváltsam a magamén. Odarohantam a vesztőhely elé s magamra vállaltam a gyilkosságot.

IV A Bolkás Gergely vallomása

— Hány éves ön stb. (Lapozzunk át ebből vagy négy garmond betűjű oldalt.)

— Beszélje el, vádlott, miféle összefüggésben áll ezzel az ügygel?

— Hát kérem, csakugyan én vagyok a gyilkos. Az úton két ember ment a gyilkosság éjjelén, hallották áldozatom kiáltásait, üldözőbe vettek, átugrottam a temető rácsán, ők is utánam, akkor, nagy szorultságban, beugrottam a cinterem ablakán, de észrevevén, hogy ott egy hortyogó ember fekszik a ravatalon, a másik nyitott ablakon legott kiugrottam, s most már végképpen nyomot vesztettek. Szabad voltam.

Képzelnem csodálkozásomat, mikor azt olvasom a lapokból, hogy az áldozatom gyilkosa megkerült.

No, ez lehetetlenség! Harmadnap azt olvasom, hogy tettét már be is vallotta. No, ez meg éppen merő abszurdum. Azután azt olvasom, hogy ekkor és ekkor fogják nyakazni. No, ez már lehetséges.

Meg is jelentem a kivégzésnél, s mondhatom, közönnyel néztem egy darabig, hogy egy más ember mint bitorolja az én szerepemet. Hanem mikor a tekintetes szenátor úr előlépett, hogy ő a gyilkos, akkor egyszerre megdobbant a szívem: »Istenem, hát két ártatlan ember lakoljon az én bűnömért? Nem, ezt nem engedhetem, inkább én halok meg.« Így történt, uram, hogy feladtam magamat és most itt állok, várva bűnhődésemet.

— Ön nagy karakter — szólta a bíró és melegen megszorongatta a gyilkos kezét.

V Az ítélet

A tanúkihallgatások után visszavonult a bíró a mellékszobába, de néhány perc múlva újra kijött és felolvasta az ítéletet:

»Ófelsége a király nevében!

Bolkás Gergely gyilkossággal vádolt egyén, noha az általa elkövetett gyilkosság kétségtelenül bebizonyult, de a kivégzésnél tapasztalt magaviselete folytán kitűnően, miszerint az igazságot az életénél is jobban szereti, ezennel fölmentetik.«

Így ítélte a bíró. Kétségkívül igen szépen. De mit szól majd hozzá Fabiny Teofil, az a kérdés.

Íme, uram, ez az egész történet, amit önnek el akartam mondani. Egy csomó hülyeség összerakva. Egy szatíra akar ez lenni a szobalányok kedvenc olvasmányairól. Egy önök által szépnek tartott mese ez, de szétbontva és az igazság nagytükre elé helyezve.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- MK = Mikszáth Kálmán
 MKm = Mikszáth Kálmán munkái. (Borítéklapon : Mikszáth Kálmán Összegyűjtött Munkái.) 1–33. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1889–1908.
 Jk = Jubileumi kiadás. Mikszáth Kálmán Munkái, 1–32. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1910.
 Hi = Hátrahagyott Iratok. (A Jk. folytatása.) 1–19. köt. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.
 MKmR-Fr = Mikszáth Kálmán Művei. 1–50. köt. Bp. Révai-Franklin kiad. Évszámjelzés nélkül [1929–1931].
 Krk = a jelen kritikai kiadás
 K = kézirat (kizárólag Mikszáth Kálmán műveinek kéziratai)
 M = megjelent (újságban, folyóiratban, könyvalakban)
 OSzK = Országos Széchényi Könyvtár
 MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
 [Szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései.
 <Ékzárójelben> a kéziratban (K) törölt szavak, illetőleg szövegrészek.
 <...> = A kéziratban (K) olvashatatlanul törölt szavak, illetőleg szövegrészek.

GALAMB A KALITKÁBAN

M. I. *Magyar Hírlap*. (Szerk. Horváth Gyula. Főmunkatárs: Mikszáth Kálmán.) 1891. (1. évf.) A következő címmel: *Galamb a kalitkában vagy a romantika és realizmus. — Két elbeszélés. —* Tizenhét folytatásban, az alábbi részletezés szerint.

1. április 19. (29. sz. 20–21. l.) Elejétől *Az első elbeszélés* »Helyreigazítván a fiucska lábát...« kezd. szakaszáig.
2. április 20. (30. sz. 11. l.) Az eml. szakasztól » — Nem veszem el tőled, ha a szívednek kedves...« kezd. szakaszig.
3. április 21. (31. sz. 13. l.) Az eml. szakasztól »Albertus összeszedte magát s félelme némileg eloszlott...« kezd. szakaszig.
4. április 22. (32. sz. 13. l.) Az eml. szakasztól »Az óriás ragaszkodott az eszméjéhez...« kezd. szakaszig.
5. április 23. (33. sz. 13. l.) Az eml. szakasztól » — Esre... Esre... — motyogta Balduin...« kezd. szakaszig.
6. április 24. (34. sz. 13. l.) Az eml. szakasztól »Celini föl-emelkedett székében...« kezd. szakaszig.
7. április 25. (35. sz. 13. l.) Az eml. szakasztól *A második elbeszélés* »És te, kedélyes, pajzán, jószívű Kock...« kezd. szakaszáig.
8. április 26. (36. sz. 20. l.) Az eml. szakasztól »De emitt megváltozik a rend...« kezd. szakaszig.
9. április 28. (38. sz. 13. l.) Az eml. szakasztól »A vége az lett, hogy mégiscsak...« kezd. szakaszig.
10. április 29. (39. sz. 14. l.) Az eml. szakasztól » — Megnehez-telt — vélte Esztike...« kezd. szakaszig.
11. május 1. (41. sz. 13. l.) Az eml. szakasztól »A provokált ebéd nemsokára megvult...« kezd. szakaszig.
12. május 2. (42. sz. 13. l.) Az eml. szakasztól »A társalkodónó kezdett valamit sejteni...« kezd. szakaszig.
13. május 3. (43. sz. 14. l.) Az eml. szakasztól »A párba-j véghezment másnap...« kezd. szakaszig.
14. május 5. (45. sz. 13. l.) Az eml. szakasztól »Vissza sem jött többé...« kezd. szakaszig.
15. május 6. (46. sz. 13. l.) Az eml. szakasztól » — De hogyan volna igaz, János bácsikám...« kezd. szakaszig.
16. május 7. (47. sz. 14. l.) Az eml. szakasztól »Már most hova legyen...« kezd. szakaszig.

17. június 28. (98. sz. 15–16. l.) Az eml. szakasztól végig.
 — Ezt a befejező közleményt a lap 17. folyt. helyett
 tévesen 18. folyt.-nak tünteti fel. A cím itt már rövidített
 alakjában: *Galamb a kalitkában.* — *Két elbeszélés.* —
 A befejező résznek itt külön alcíme van: *Befejezés.*
 Az 1892. kiad. óta helyett * (csillag-jel) áll.

Kötetkiadások :

- II. [1. kiad. 1891.] *Galamb a kalitkában.*: (Az I. közlés alcíme nélkül!) Különlenyomat a »Magyar Hirlap«-ból. Bp. é. n. Schlesinger Ignác kny. 64 l. (A 64. lapon a következő tájékoztató szöveg: Előfizetői számára kiadta a Magyar Hirlap.)
- III. [2. kiad.] 1892. Kiss [Lajos], Linek [Lajos] és Mühlbek [Károly] rajzaival. Bp. Singer és Wolfner kiad. 175 l.
- IV. [3. kiad. 1903.] *MKm. 20. köt.* (Új sorozat 8. köt.) 1–100. l. Az eladó birtok. — Páva a varjúval c. elbeszélésekkel.
- V. [4. kiad.] 1905. Bp. Singer és Wolfner. 61–159. l. (Vidám Könyvek.) Egybekötve a Páva a varjúval és Az eladó birtok c. elbeszélésekkel. A címlapon csak: Páva a varjúval.
- VI. a) [5. kiad.] 1910. *Jk. 11. köt.* »Kisebb regények. IV.« 1–82. l. A Krúdy Kálmán csínytevései c. elbeszéléssel.
- VII. [6. kiad.] (1911.) Bp. Singer és Wolfner. 61–159. l. (Modern Magyar Könyvtár.) Egybekötve a Páva a varjúval és Az eladó birtok c. elbeszélésekkel. A címlapon csak: Páva a varjúval. [Az 1905. évi kiadásnak nem változatlan lenyomata; néhány helyen más javítások és más hibák találhatók bennel]
- VIII. [7. kiad.] 1916. febr. 12. keltezéssel. Bp. Singer és Wolfner. 4r. 1–27. l. (A 27–32. lapon: A fészek regényei c. elb.) (Milliók Könyve. 5. sz.)
- VI. b) [8. kiad. 1930.] *MKmR-Fr. 36. köt.* A VI. a) kiadásnak csupán címlapjában módosított, változatlan lenyomata. [Címlapkiadás.]
- c) [9. kiad. 1938.] MK Emlékbizottság. (MK Összegyűjtött Művei.) [Címlapkiadás.]
- IX. [10. kiad.] 1952. »A lohinaí fű. Kisregények, elbeszélések« c. kiadványban. (Válogatta: Barabás Tibor.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 235–286. l.
- X. [11. kiad.] 1954. »Kisregények. I.« (Sajtó alá rendezte: Rubinyi Mózes.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 157–225. l. (MK Válogatott Művei.)

Fordítások (A megjelenés időrendjében):

Német :

Taube im Käfig. Aus dem Ungarischen von L[udwig] Báttaszéki.
 Pester Lloyd. 1892. 185–198. sz.

Taube im Käfig. A. d. Ungar. v. Andor Spóner. Leipzig u. Wien, 1897. Bibliogr. Institut. Erzählungen. 54—128. l. (Meyers Volksbücher. 1187—1188.)

Die Taube im Käfig. Zwei Geschichten in einer. Deutsch von Ludwig Wechsler. Berlin—Leipzig. é. n. Cotta. 111 l.

Lengyel :

Golabki w klatce. Przechlad z wegierskiego A. Callierowej. Warszawa, 1893. Gebethner—Wolff. 1—80. l. (Lapaj, słynny dudziarz [Lapaj, a híres dudás] c. elbeszéléssel.) (Dodatek do »Tygodnika Ilustrowanego«. 2.)

Cseh

Holubice v kleci. (Novel.) Přeložil Gustav Narcis Mayerhoffer. V Praze 1895. Šimaček. 93 l. (Levné svazky novel. 44.)

Szlovák :

Ford. Bachat Dániel.

Horvát :

Golub u krléci. Sušák. 1926.

A fordítások forrásai : *a*) Heinlein István : MK művei idegen nyelveken. Akadémiai Értesítő, 1910. *b*) Az OSzK példányai. *c*) Színyei : Magyar Írók. (Bachat szlovák fordítását említi.) *d*) MK könyvtárának jegyzéke. Összeállította Méreiné Juhász Margit. (Kézirat.)

Kelotkezése

Mikszáthot a nyolcvanas években erősen foglalkoztatták a romanticizmus és a realizmus problémái, s a kétféle irány viszonya egymáshoz. Részint az európai irodalmi törekvések, részint saját meggyőződése egyre inkább elszakítják a romantikától, minthogy az akkor már elvesztette egykori haladó jellegét és üres sablonná vált. Mikszáth legélesebb fegyverével : a gúnnyal, szatírával támadt a késő-romantika hazugságai ellen, valósággal halmozta, torzította túlzásait. Ugyanakkor azonban — mint erre *Király István* rámutatott — »meg szeretne volna tartani a romantikából azt, amit értéknek érzett benne : lelkének vágya az eszmények után a romantikus mesékben keresett utat magának. Ez érteti meg a művészetében, esztétikai elveiben mindvégig kísértő sajátos ellentmondást.« Egyfelől ismételten hirdette, hogy a Fantáziát legyőzte a Megfigyelés, eltűnt a romantika s eltűntek a romantikus hősök ; másfelől azonban fájó nosztalgiával idézte vissza a romantikát s élete végén is síkraszállt a mesék jogaiért . . . Elutasította a késő-romantika »kaptafákra húzott«, izléstelen termékeit, de mindvégig megőrizte a »haladó, jövőt érlelő romantika« hagyományait.

A romantika e kettősségét sem elvileg nem tudta kellően tisztázni, sem gyakorlatilag teljesen feloldani. Attól tartott — mint mondja —, hogy »az elméleti fejtegetésekben megbotlana«. Viaskodásának legjellemzőbb példája *A romanticizmus* című elbeszélése (1887) és a *Galamb a kalitkában* című kisregény (1891) első része: — egyazon témának kétféle feldolgozása!

A romanticizmus megírására egy olvasójának (egyszersmind dilettáns írónak) hozzáintézett levele szolgáltatót alkalmat. A levél-író állást foglal a realizmus (és az azzal azonosított naturalizmus) ellen, s »a lelket megrázó« romantikára esküszik. Mikszáth gyakorlati úton: egy »romantikus« történetnek a képtelenségig vitt túlzásával igyekszik az idejétmúlt felfogás tarthatatlanságát bebizonyítani. *Zsigmond Ferenc* szerint: »A romantika előcskult kelléktárát tagadja meg benne elméletileg«. Ezt az írást tehát mintegy szemléltető, gyakorlati példának szánta az elméleti kérdések megvilágítására.

Tárgya: a Gesta Romanorum c. középkori novellagyűjtemény egyik meséje, hazai környezetbe és a jelenkorba helyezve. Az időbeli keret fölcserélése már egymagában komikus, de e komikumot Mikszáth a groteskságig fokozta azzal, hogy az önfeláldozó barátságot (e jellegzetesen ókori és középkori eszményt) magasztaló mesét — színes köntöstől megfosztva — mint pusztá vázát, ütött-kopott sablont mutatja fel! Saját szavai szerint: »Szétbontva és az igazság [?] nagyító tükre elé helyezve...« Valójában paródiává torzítva.

Pontosan négy év múlva ismét megírja ezt a mesét — más célból, tehát ellenkező felfogással! Amott a ponyva mételye ellen használta fel, itt, a *Galamb a kalitkában* »első elbeszélése«-ben, a romantika szépségeit és értékeit szemlélteti vele. De elvi határozatlansága minduntalan ellentmondásokba keveri. A témához illő naiv felfogást és meseszerű hangulatot újra meg újra megzavarja az 1887-i fogalmazás gúnyos hangjával. »Bolondság, fantázia!«, régi írók »kifigurálni« való »sületlen elbeszélése«: — ilyen s hasonló megjegyzésekkel tüzdeli előadását, mintha egyszersmind saját érzelmességét is leplezni akarná. A zárófejezet ingatag magyarázata sem alkalmas arra, hogy eloszlassa az olvasó zavarát az író szándékai felől...

A romantikának ez az igenlése és tagadása egész életművén végigvonult.

Keletkezésének időpontja

A *Galamb a kalitkában* című kisregényt (amelyet MK »elbeszélés«-nek nevezett) az irodalomtörténet általában 1892, sőt 1893. évszámmal jelöli.

1892-vel (az első évszámjelzéses kiad. alapján) pl. Pintér Jenő: A magyar irodalom története, Bp. 1938. II. köt. 515. l.; Rubinyi Mózes: MK: Kisregények, I. köt. 1954: 508. l. — 1893-mal (nem tudni, milyen alapon?): Várdai Béla: MK. 1910: 129. l.; a Magyar Irodalmi Lexikon, szerk. Ványi Ferenc, 1926: 569. l.;

Zsigmond Ferenc : MK. Bp. 1927 : 35. l. ; Várkonyi Nándor : Az újabb magyar irodalom, 1942 : 73. l.

Magyar Hirlap-beli legelső közlése teljesen feledésbe ment ; az ebből évszámjelzés nélkül könyvalakban készült különlenyomat megjelenésének esztendejét nem tudták meghatározni.

A *Magyar Hirlap* című, »szabadelvű irányzatú« budapesti politikai napilap 1891. március 21-én indult meg. Felelős szerkesztője : Horváth Gyula, főmunkatársa : Mikszáth Kálmán. MK neve ilyen minőségben ugyanazon év augusztus 13-ig (I. évf. 1—143. sz.) szerepel a címlapon. Távozásáról az aug. 14-i (144.) szám tudósít.

Az ápr. 17-i szám (27. sz.) az »Újdonságok« c. hírvonat élén jelenti be MK e művének közlését : »Olvasóinkhoz! Mikszáth Kálmán terjedelmes elbeszélését *Galamb a kalitkában* címmel e hó 19-iki vasárnapi számunkban kezdjük meg.«

Április 19-től május 7-ig (1—16. sorszámozással) folyamatos a közlés. Akkor — MK közbejött betegsége miatt — hirtelen megszakad. A szerkesztőség most még semmiféle tájékoztatást nem ad a kényszerű szünetről ; helyett a május 10-i (50.) számban egy másik regény közlését jelenti be és kezdi meg, nevezetesen Maupassant »Két fivér« c. regényét.

MK azonban utóbb mégiscsak befejezte elbeszélését. A befejező részt az 1891. június 28-i (98.) sz. tartalmazza, az időközben elkészült s egyidejűleg mellékelt különlenyomattal együtt. E szám 4. lapján a hírvonat élén a következő közlemény olvasható :

»Mikszáth Kálmán főmunkatársunk »Galamb a kalitkában« című elbeszélésének végét lapunk mai számában találja az olvasó. A Magyar Hirlap előfizetői számára, úgy a régieknek, mint az újonnan belépőknek, lenyomattuk s ugyancsak mai számunkhoz könyvalakban mellékeltük a teljes elbeszélést, mely ebben az alakjában 64 nagy [?] oldalra nyomtatott kötet.

Örülünk az alkalomnak, hogy olvasóink könyvesházát kitűnő főmunkatársunk, a nagyhirű elbeszélő e munkájával gazdagíthatjuk.

Egyben jelentjük, hogy Mikszáth Kálmán egészsége az utolsó napokban olyan örvendetes módon javult, hogy nemcsak befejezhette súlyos betegsége miatt félbeszakított elbeszélését, hanem eleget tehet olvasóink sűrűn hangoztatott óhajának : és újra kezébe veheti azt a tollat, melynél kedvesebbet nem ismer manapság a magyar olvasó.«

A *Magyar Hirlap* — a második félévre szóló előfizetési felhívásának szövegébe iktatva — már június 21-i (91.) számától kezdve ígéri előfizetőinek a különlenyomatot. (Megismétli a júni. 23, 25, 26, 27 számokban, majd pedig a különlenyomat terjedelmét is feltüntetve a júni. 28, 30, július 1, 2 stb. számokban.)

Ilyen körülmények között jelent meg először MK e kisregénye egy napilapban, amelynek ő főmunkatársa volt, és egy az előfizetők ajándékául készült különlenyomatban. Az idézett közlemények alap-

ján most már pontosan tudjuk a folytatásos részletek írásának idejét, sőt első könyvalakú kiadásának napját is (1891. június 28).

Ezt követően nem egészen egy év múlva, 1892 május végén jelent meg a mostanig editio princepsnek vélt illusztrált kiadás.

E kisregény írásának körülményeiről (1887 körüli hibás keltezéssel ugyan) érdekes adalékot közöl MK felesége (Visszaeml. 1922 : 159) : »Összel áthurcolkodtunk a Bástya-utcából egy jóval nagyobb lakásba a Dohány-utca. Most már meglehetősen be voltunk rendezkedve, az uramnak volt külön dolgozószobája, de ő bizony behozta papírjait az ebédlőbe, ahol mi voltunk, és a nagy asztal egyik sarkán elrendezkedett velük. Ekkor írta — az én nagy öröömre — az első hosszabb lélegzetű dolgát, a Galamb a kalitkában című regényét. Kicsit aggódva bocsátotta világga, de a regény igen nagy sikert aratott. Így hát elhatározta, hogy ezentúl mindig hosszabb dolgokat fog írni, ehhez azonban idő kellett volna, az pedig nem volt, mert a karcolatok egész napját elfoglalták. Ha volt egy-két szabad perce, azt a fiúkkal játszva töltötte el...«

Források, ösztönzések

MK *Az első elbeszélés* közepetáján lábjegyzetben utal arra, hogy ennek a középkori tárgyú mesének »némi vázát« Haller János Hármas Históriajából merítette. Jegyzete szerint meséjének forrása Haller munkájának 305-ik lapján található. Nem ismerjük a Hármas Históriainak olyan kiadását, amelyben a kérdéses történet a 305. lapon volna. E lapszámot leginkább az 1751. évi pozsonyi kiadás közelíti meg, ahol a szóbanlevő történet a 315—319. lapokon található. A 305. lapszámjelzés tehát minden bizonnyal toll-, illetőleg sajtóhiba.

Haller János (erdélyi főúr, Apafi Mihály tanácsosa, élt 1626—1697) mint a Béli Pál-féle összeesküvés részese, fogarasi fogságában (1678—1682) fordította le magyarra a középkor három kedvelt latin olvasmányát : Nagy Sándor históriáját, a Gesta Romanorumot (»Jeles példabeszédek« címmel) és Trója történetét. MK elbeszéléséhez a középső résznek, a Gesta Romanorumnak 171. sz. története szolgált alapul. Közöljük ennek teljes szövegét (az 1751. évi kiadás szerint), hogy az olvasó közvetlenül összehasonlíthassa MK elbeszélését a forrásművel :

CLXXI. RÉSZ

A' jó barátságrol : és hogy az igazság meg-szabadít a' haláltól.

Alfonsus Péter térszen emlékezetet két vitéz Urakról, kinek egyike Báldákban lakott, másika Égyiptusban. Ezek különbben nem ismérték egymást, hanem tsak írások és követekek által ; mindazáltal nagy szeretettel kezdettek egymáshoz lenni. A' Báldáki Vitéz veszteg fektében gondolkodik egyikor : az én társam nagy indúlattal vagyon hozzám, kit én még szememmel sem láttam : el-mégyek szintén Égyitusba, [így!], és meg-látogatom őtet. Meg-indúl egy hajón, és

midőn menne Égyiptus felé, az ő isméretlen baráttya eleibe mégyen, és házához viszi igen betsülettel. Bé-menvén a' házhoz, lát a' Báldáki vitéz egy igen szép leányt az Égyiptzius házánál, kit annyira kezd kedveleni, hogy miatta való szerelmétől meg-betegszik. Mellyet véven eszébe az Égyiptzius, mondgya : Jelentsd-meg édes barátom nékem, mi nyavalyád légyen. Kinek a' Báldáki Vitéz : Házadnál láttam (úgymond) egy leányt, annak szerelme háborgat engemet. Akkor házánál lévő [minden] fejér-tselédet elé-hivat az Égyiptusi Vitéz azon az egy leányon kívül : kiket el-nézvén a' Báldáki, mond : Mind ezekkel semmit nem gondolok ; hanem hátra vagyon még az, a' ki miatt tsak meg nem halok. Végtere azt-is elé-hivattya. Kit látván : ez az (úgy mond) kiben nékem kedvem tölt. Arra mond az Égyiptzius : En ezt a' leányt kitsiny gyermekségétől fogvást tartom a' végre, hogy én házas társam légyen, a' ki után minden gazdagságit biom. De meg-bizonyitom ebben-is hozzád-való szeretetemet : minekelőtte meg-hallyak, néked engedem feleségül a' leányt minden gazdagságával együtt. Ennek meg-örülvén a' Vitéz a' leányt feleségül vészi, és nagy gazdagsággal feleségével együtt vissza-mégyen hazájába Báldákba. Azután tsak hamar nagy szegénységre jut az Égyiptziusi vitéz Ur, úgy-annyira, hogy még háza sem maradhat-meg keze között : kihezképest el-tökéli magában, hogy ahoz a' baráttya-hoz mennyen, a' kit ő felette-igen meg-gazdagított. Tsak hamar hajóra készül, és menvén jut egykor Báldákban nap-haladat után szintén ahoz a' városhoz, kiben az ő baráttya lakott. De estvének idején, minthogy szolga nélkül, rongyos-is vólt, szégyenli a' házhoz bé-menni, gondolván, hogy meg sem isméri a' setétben a' baráttya, mivel nem olyan állapottal vagyon, melly fényesen látta valaha : ahozképest mégyen a' czinterembe, és midőn az éjtszakát ott töltené, ki-néz a' czinterem ajtaján ; hát az útzán két ember veszekedik, és egyik a' másikat meg-öli : kire-nézve a' gyilkos meg-futamodik, mégyen a' czinterembe, de más felől a' czinteremből-is ki-szalad. Azután tsak hamar kiáltás indul a' városon, keresik és kérdezik a' gyilkost. Kiknek mond az Égyiptusi Vitéz : Én vagyok, a' ki meg-öltem a' szegény embert : ahozképest meg-fogják azt, vetik a' tömlőtzbe, és más nap a' Biró eleibe viszik ; kit meg-senten-tiázván, indítanak az akasztó-fa felé : a' több kisézők között ott vagyon az ő Vitéz baráttya-is. A' kit midőn meg-ismért vólna, meg-esik a' szive rajta, holott attól a' baráttjától anyyi jót vött, ki után nagy uraságra jutott : ahozképest a' sokaság között fel-kiált a' Báldáki Vitéz, és mondgya : Ne siessetek ez ártatlan embernek halálára ; mert nem ez, hanem én vagyik a' gyilkos, azért engemet öllyetek-meg. Akkor azt a' másikat meg-fogják : és midőn már mindenikkel közel vólnának az akasztó-fához, a' valóságos gyilkos-is oda érkezik, és így gondolkodik vala magában : Ur Isten, a' gonos-ságot én tselekedtem, és ihon mitsoda ártatlan emberek halnak-meg miattam : hiszen jobb énnékem ezen a' világon bűnőmnek méltó jutalmát el-vennem, hogy-sem mint most el-kerülnöm, és azután örökké büntetődnök. Akkor teli torokkal kezdi kiáltani : Uram, az Istenért ne bántsátok ez ártatlan embereket, mert ezeknek

sem hírek, sem tanácsok a' dologban ; én vagyok a' gyilkos, az én kezeim miatt fekszik az útzán a' holt ember, senki nem más, hanem én érdemlem a' halált. Melly dolgon a' sokóság tsak el-tsudálkozik, és mind a' hármat viszik a' Biró eleibe újolag. Mellyről tudakozván a' Biró, meg-beszélik kezdettől fogvást végig a' dolognak folyását. Akkor eleibe hivatván az első a' Biró, kérdi: Miért mondottad gyilkosnak magadat? Kinek amaz: Mert én Egyiptusban (úgy mond) nagy értékű ember voltam, végre szegénységre jutottam; erre a' földre pedig azért jöttem, hogy itt nyomorúságomban magamat táplállyam; de már meg-unván a' világi életemet, az életnél inkább kívántam a' halált, azért mondottam gyilkosnak magamat. A' Bál-dáki Vitézt-is kérdete a' Biró: ő hát miért vallott magára? A' ki így felel: Mert ez az én Vitéz barátom én hozzáam annyí jóakarral volt, hogy általa jó helyre házasodtam, 's derék gazdagságra jutottam: kinek midőn ilyen nyomorúságát láttam, meg-szántam, és halált szenvedni érette kész voltam. A' harmadikat-is még meg-kérdi a' Biró: és az így felel: Uram, holott a' gonosságot én tselekedtem, és látván az ártatlanokat halálos veszedelemben lenni érette, a' lelkem ismérői nem engedte-meg, hogy magam bűnét el-titkollyam; jobbnak tartván itt büntetődni érdemem szerint, mint jövendőben örökkön örökké. Arra felel a' Biró-is: Mivel az igazságot életednél inkább szeretted, menny-el te-is békével, jobbítsd-meg életedet, és többé ne vétkezzél. Ennek a' Birónak mindenek helyben hagyták okos maga-viselését.

Ennek Magyarázattya.

Édes fiaim, az Atya Isten szép erőben teremtette volt Ádámot, kit igen okos lélekkel fel-ékesített volt és nagy hatalommal. Kiről azt éneklí Szent Dávid: Mindeneket lábai alá vetettél; &c. Ennek az embernek barátságáért el-jött azután a' Christus Jébus, és olly szegény állapotra jutott, hogy Szent Máté azt mondgya felőle: A' rókáknak lyukok vagyon; de az ember fiának nints helye, hova fejét hajtsa. Végre pedig még az Ádámól meg-érdemlett büntetést-is magára vette, és mint nagy bűnös úgy szenvedett' halált. Kinek szent példájára azután az ő Apostoli-is halált szenvedtenek az ő jó Uroknak a' Christusnak kedvéért. De hogy minékünk-is használlyon az előttünk álló példa, és üdvösségünkre fordúllyon, köves-sük az igazságot, és bűnünket meg-ismérvén 's azokról töredelmes vallást tévén, mondgyuk azt: Uram, én vagyok a' gonosz ember, a' ki bűnökbe elegyítettem magamat, én érdemlem méltán a' büntetést, sőt az örök halált-is; de te légy kegyelmes bűnös fejemnek.

Haller János fordításának újabb kiadása Katona Lajos gondozásában: *Gesta Romanorum*. Bp. 1900. RMK. 18. k. 452—455. l.

Az önfeláldozásig menő, törhetetlenül hú barátságnak e példája az *Amicus és Amélius* mesetípus körébe tartozik. (Vö. Poncianus, XV. b. novella. Heinrich Gusztáv kiad. RMK. 5. k. 189—212. és

229—231. l.; továbbá Katona Lajos Irodalmi tanulmányai, 1912. l. k. 263—267. l.: »Amicus és Amelius«, magyar népmesei típus.)

MK közvetlen forrása — a Gesta Romanorum 171. elbeszélése — (mint ennek bevezető szavaiból is kitűnik) Petrus Alphonsus *Disciplina clericalis*-ának vele pontosan egyező keleti eredetű példájával (Ex. II.: De integro amico. Hilka kiad. 1911: 4—6. l.) függ össze. A mesetípusnak keleten és nyugaton egyaránt hosszú változat-sora van. Különösen népszerű volt a franciáknál és az olaszoknál. Franciaországi latin nyelvű feldolgozásai (prózában és versben) már a X. és XII. sz. elejéről ismeretesek. Megvan ó-francia, közép-felnémet, ó-angol, kelta, dán izlandi, olasz feldolgozásokban is. Az olasz irodalomban főleg Boccaccio elbeszélése (X. 8.) népszerűsítette, míg a német irodalomban Schiller »Die Bürgerschaft« c. balladája. (L. Heinrich Gusztáv: Schiller balladái és románcái 1897: 107—111. és ua. EPhK. XXIII. 1899: 952. — A költeménynek legújabb magyar fordítását I. Schiller Válogatott művei, Bp. 1955. I. k. 62—66. l.) Az »Amicus és Amelius« mesetípusnak a *Galamb a kalitkában* »első elbeszélése«-vel összefüggő főbb változatait György Lajos foglalta össze: Tártytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz (Bp. 1933: 27. l. 10. sz., Irodalomtörténeti Füzetek 47.).

A mesének azonban meglehetősen régi, a Hallerét részben megelőző magyar feldolgozásai is vannak. Ilyen elsősorban *Szegedi Veres Gáspár*: Titus és Gisippus »szép rövid históriája két nemes ifjagnak igaz barátságokról« 1577-ből (RMKT. VIII. k. 306—323. l.); továbbá a dramatizált »Igaz barátságnak és szives szeretetnek tüköre« (*Gyöngyösi István* Összes költeményei. I. k. 251—419. l. Bp. 1914. RMKT.).

Mály Ferencnek 1930-ban megjelent dolgozata: »Mikszáth Kálmán a Galamb a kalitkában c. novellájának forrásai« (A szegedi állami leánylíceum Értesítője az 1929—30. iskolai évről. 22—25. l.) gondosan számba veszi az idevonatkozó külföldi és hazai irodalmat. Mály Ferenc utal a lány átengedésének keleties motívumára, s a Gesta közvetlen őstönzése mellett Boccaccio-hatást lát az olasz színtérben és az olaszos nevekben. »Ha azt nézzük — úgymond —, hogy akár a Gestában, akár Boccacciónál lefektetett gondolatok hogyan lettek Mikszáth sajátjává, hogyan elevenedtek meg benne, s hogyan találta meg hozzájuk a megfelelő kifejezőmódot, azt látjuk, hogy novellájának csak a vázát vette át említett forrásaiból, de ennek kiszínezésében, felöltöztetésében önálló maradt...«

Csakis a Mikszáth-bibliográfiák hiányosságával magyarázható, hogy az összefoglalt eredmények még évek múlva sem mentek át az irodalmi köztudatba. S bár lábjegyzetben Mikszáth maga hivatkozik a Gesta Romanorumra, mint forrására; még újabban is előfordul olyan utalás, mintha ezt a nevezetes forrást Gyulai Pál fedezte volna fel! Pl. *Rempört Elek* »Mikszáth és a Gesta Romanorum« c. cikkében (Irodalomtört. Közl. 1933: 121—126): »Az irodalommal foglalkozók előtt nem ismeretlen Mikszáthnak a Gestához való viszonya. Először Gyulai említi. A Galamb a kalitkában c. novella

bírálatában mutat rá [!], hogy a kettős novella elseje azonos a Gesta egyik történetével...«

*

A két húséges jóbarát világjáró meséje nem az egyetlen történet, amelyet MK Haller Hármas Historiájából, illetőleg a Gesta Romanorumból kölcsönzött. Így mindjárt ebben a kisregényében egy másik átvétele is akad. Amikor arról szól, hogy az Esrét barátjának nagylelkűen átengedő Albertus bánatában borban keresett feledést: ismét Haller János könyvéből merített! Ennek ugyancsak középső részében, 159. sz. alatt (az 1751. kiadásban a 301. lapon) olvasható a következő anekdota:

CLIX. RÉSZ

Mint ta:álták a' szőlőt.

Josef Historikus könyvében vagyon irva: hogy midőn Noé a' vad szőlőre talált volna, néki igen savanyúnak látszott; ahozképest többől ki-ásta, és annak a' gyökerét orozzlánnak, majomnak, disznónak, és báránynak vérebbe ásztatta, 's úgy ültette-el, azután édesebb leve kezdett lenni a' szőlőnek, kitől meg-részegedvén, és mezítelen ülvén, a' kissebbik fiától meg-tsúfoltatott, azután maga meg-jelentette a' fiainak, mit követett-el a' szőlő plántálásban.

Ennek értelme.

Az-óltától fogva már minnyájan vehettyük eszünkbe, hogy a' bor miatt némellyek garázdások, haragosok, mint az orozzlánok; némellyek tsúfolkodók, mások dolgait ki-ábrázolók, mint a' majmok. Némellyek heverők, álmosok mint a' disznók; némellyek tsendesek, mint a' bárán yok.

Az ősforrásként említett »Josef Historikus«: Josephus Flavius zsidó történetíró (i. u. 37–94). Ámde ennek műveiben ténylegesen nincs meg ez az anekdota. Későbbi hagyomány lehet. A Gesta Romanorumból régi íróink közül többen is átvették. Tinódi pl. versbe szedte »Sokféle részögösről« c. művében, 1548. (L. RMKT. III. k. 263–269. l.)

Ennek az anekdotának MK-nál való előfordulását György Lajos is említi Tártytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz c. tanulmányában (1933: 27–28., 11. sz.) és Világjáró anekdoták c. gyűjteményében (2. kiad. Bp. 1941: 109). Tártytörténeti tanulmányában bőséges világirodalmi példatárát közöl s az anekdota újabb hazai feldolgozásairól is beszámol; anekdota-gyűjteményében azonban nem mondja meg, hogy MK ezt a részletet is a Gesta Romanorum Haller-féle fordításából kölcsönözte.

Noé szőlőtőkjének meséjét MK már egy korábbi elbeszélésében is felhasználta, tudniillik a *Tavaszi rütygekben*. A Selmecei diák-

kvártélyt tartó Gábel Jánossal mondatja: »Nem vagyok barátja a bornak. Elhibázta az öreg Noé, mert az első szőlőtőkét, mielőtt elültette volna, megáztatá egy oroszlán, egy majom, egy disznó és egy bárány véreben. Azért aztán vagy oroszlánna, vagy majommá, vagy éppen báránykává, esetleg disznóvá válhat tőle az ember...« (Vasárnapi Ujság 1887; kötetben először 1890. 23. l.)

Utolsó regényében is visszatér ehhez a motívumhoz: »Fölséges borokat mérnek itten (Tokajban) nyáron, melyektől az ember maga is oroszlán lesz, ha ugyan nem lesz disznó.« (*A fekete város*. 1911. I. 267. l.)

*

Mikszáth »a két elbeszéléshez« írt Bevezetésében nyomatékosan hangsúlyozza a »megfigyelés« szerepét.

Valóban »a második elbeszélés« főleg kora társadalmának, a feudál-kapitalista réteg erkölcsi életének éles megfigyeléseken alapuló satirikus rajza. Egyes kritikusan sértődve utasították el a századvégi társadalomnak ilyen »léha« tükröztetését, pedig a kor története — a napilapok tanúsága szerint is — Mikszáth ábrázolásának reális hűségét bizonyítja.

A »második elbeszélés« társadalomrajzának legilletékesebb ellenőrének tehát a kisregénnyel egyidejű napisajtóban kell keresnünk. A napról napra ismétlődő tragédiák és tragikomikus históriák a társadalmi és családi élet megdöbbentő sivárságát és romlottságát tárják fel. Sikkasztások, panamák, botrányos válópörök, halálos végű párbajok és öngyilkosságok, betörések és rablógyilkosságok özönét árasztják a századvégi sajtó napihír-rovatai. Az írónak nem kellett egyebet tennie, mint a társadalmi zűllés e jelenségeit, a kor dokumentumait művészi koncepcióba foglalni, a mindennapok »csip-csup igazait« a művészi igazság egységébe forrasztani.

Ismételjük: Mikszáth éles megfigyelések és közvetlen tapasztalatok alapján formálta ki a romantikus »első elbeszélés« ellenpárját, a századvégi történetet. Mégis tanulságos lesz felsorolnunk az egykorú sajtóból kiragadott néhány újsághírt, amelyek költészetének és a valóságnak viszonyát mégjobban megvilágítják.

Példáinkat a Pesti Hirlap 1890 július—augusztusi számaiból vettük. Mikszáth kevéssel ezután (felesége szerint: ősszel) írhatta kettős elbeszélését, amelyet a következő év áprilisától folytatásokban már közölni is kezdett.

Mikszáthot témái és meséi alakításában gyakran befolyásolták napilapok közleményei. Erre már *Ami a lelket megmérgezi* és *A lutri* című nagyobb elbeszéléseinek jegyzeteiben rámutattam. (Krk I. köt. 254—5. és 273. l.) A Pesti Hirlap alábbi hírei s más egykorú tudósítások szintén hozzájárulhattak a »második elbeszélés« meséjének kialakításához. E hírek — hazai és külföldi vonatkozásaikkal — nyomatékosan utalnak a századvégi válság egyetemes jellegére. Az író tehát joggal alkalmazhatott akár külföldi eseteket is hazai viszonyokra.

A három párhuzamos példában — könnyebb áttekintés céljából — *kiemeljük* a hasonló mozzanatokot.

1. MK elbeszélésének szálai egy érdekházasság körül bonyolódnak. A hozományvadász Korláthy Péter *megszöktet és feleségül vesz egy Willner Eszter nevű gazdag árvalányt*, aki egy társalkodónő felügyelete alatt nevelkedett. *Esküvő után a férj pört indít Eszter gyámja ellen a hűtlenül kezelt hozományért.*

Újsághír (Pesti Hirlap 1890. július 4. sz., 6. l.): *»Házasság magyar férj és osztrák nő között. A múlt évben a bécsi társaságban nagy feltűnést keltett a következő eset: Egy elhalt bankár gazdag örököse beleszeretett egy fiatal magyar ügyvédbe, de úgy a gyám, mint a gyámhatóság ellenezték a házasságot... A fiatal pár mindent megkísérelt, hogy az engedélyt az esküvőhöz megkapja. Májusban aztán a szép örökös arra kérte gyámját, hogy társalkodónéjával egy magyarországi fürdőhelyre mehessen. A gyám minden gyanú nélkül megadta beleegyezését...» Nagy volt azonban meglepetése, amikor pár hét múlva a fiatalok esküvőjükéről értesítették. A gyám szaladt fűhöz-fához, hogy érvénytelenítse a házasságot. Kijelentette, hogy: »a lány vagyónát nem adja ki. Az ifjú férj azonban nem engedett, mire pörre került a dolog.« A bíróság végső fokon a fiatalok javára döntött.*

2. MK elbeszélésében: Amint Eszter csalárdul kezelt hozománya elfogyott, a hitvány Korláthy Péter *külföldre utazik, teljesen pénz nélkül hagyván feleségét.* Hamburgból azt üzeni neki, hogy menjen férjhez, ha szerencséje akad, ő soha többé vissza nem tér. *Eszterhez most el-ellátogat első vőlegénye, Altorjay István, de a kifosztott menyasszony s a pénztelen vőlegény már idegenek egymásnak. Eszter — gyámja nevével — váltót hamisít s a pénzzel Hamburgba utazik. Mint virágáruslány keresi kenyerét, míg férjére nem talál egy gazdag angol nő társaságában. A fiatalasszonnyal már-már minden viszontagságát feledteti a találkozás s férjének heves szerelmi ostroma...*

Újsághír (Pesti Hirlap 1890. augusztus 2. sz., 6. l.): *»Szenzációs válóper Londonban. Londonban július legutolsó napjaiban minden más napieseményt háttérbe szorított az a válópör, melyet lord D. indított lady D. ellen«, bepörölvén egyúttal ennek barátját, W. I. urat is. »A legfelsőbbtől a legalsóbb körökig mindenki azon vitatkozott: elválasztják-e a lordot és ladyt vagy nem. Lord D. Anglia egyik legősibb családja fejének fia, lady D. pedig nemrég mint a legcsinosabb énekesnő volt ismeretes.« A haragos szülöktől féltükben titokban tartották esküvőjüket, mígnem szenzációhajhászó riporterek világgá nem kürtölték azt. Az apa kitagadással és minden pénzforrás megtagadásával fenyegette fiát, ha el nem válik nejétől, s egyelőre a válópör bizonyítékanyagának összegyűjtésig külföldre küldte. Sikerült is »házasságtörési« bizonyítékokat találni, mert a lady — férje elutazása után — csakhamar W. I. nevű pénzes barátja házába költözött, annak fogatán kocsizott, »s időnként chequeket kapott tőle.« A válópörös tárgyaláson aztán az asszony előéletének*

egyéb foltjai is előkerültek. A lady tagadta, hogy a vele együtt bepörölt pénzembernek szeretője lett volna. De minthogy »lord D., mikor Indiába utazott, egyszerűen elfelejtett nejének megélhetésére pénzt adni«, ő kénytelen volt régi ismerősének anyagi segítségét igénybe venni. »A tárgyalás folyamán kitűnt hogy lord D. a válókereset benyújtása után még lángoló szerelmes leveleket intézett nejéhez, ami a zsüri előtt meglehetősen furcsa színben tűntette föl őt.« Végül is a lord által indított válópör a lady javára dőlt el.

Az angol válópörös históriára Csapodiné Gárdonyi Klára, az OSzK h. osztályvezető-könyvtárosa hívta föl figyelmemet.

3. MK elbeszélésének utolsó fordulata: A hitvány Korláthy százezer forintos hozományából kifosztott feleségét válóhamisítás miatt rendőr kézre s börtönbe juttatja . . .

Újsághír (Pesti Hirlap 1890. augusztus 4. sz., 3. l.): »Egy pikáns eset foglalkoztatta tegnap a rendőrséget. Dr. B. B. bécsi előkelő ügyvéd feljelentést tett a bécsi rendőrigazgatóságnál neje ellen, aki — állítása szerint — az ügyvéd tulajdonát képező 80 ezer forint összeget képviselő értékpapírok eltulajlása után megszökött s valószínűleg Budapest felé vette útját. A bécsi rendőrigazgatóság megkeresésére a főkapitányság intézkedett, hogy a megszökött ügyvédnét letartóztassa . . .« Az asszony Újpesten, egy orvosismerősénél szállott meg. Letartóztatására azonban nem került sor, mert a rendőrség véleménye szerint itt inkább családi perpatvarról, mint idegen vagyon eltulajdonításáról van szó. Időközben a férj is megérkezett Bécsből »és az egész ügy békésen el lett intézve«.

Szövegváltozatok

Kiadásunk a MKm. 1903. évi szövegét vette alapul.

A Magyar Hirlap 1891. évi közlésének és az abból készült különlenyomatnak (röv.: MH), továbbá az 1892. és az 1905. évi kiadásnak, valamint a Jk-nak szövegeltéréseit zárójelben közöljük. Zárójelbe tettük az alapul vett 1903. évi kiadás hibás kifejezéseit is. Az 1905. évi Singer—Wolfner-féle kiadás ismeretlen sajtó 'alá rendezője feltűnő nyelvtani pedantériával járt el; »javításai« valósággal kirínak az 1891 óta publikált szövegek közül; ezért nem lehetett ezt a MKm. 1903. évi kiadásánál újabb keletű kiadást a Krk alapjául elfogadnunk.

MK az 1891. évi szöveget az 1892. évi illusztrált kiadás számára csak kis mértékben dolgozta át. Ehhez viszonyítva az 1903. évi kiadásban már kétszer annyi a javítások és módosítások száma.

Címe a Magyar Hirlap folytatásos közlésében: *Galamb a kalitkában vagy a romantika és realizmus. Két elbeszélés.* — A könyv-alakú különlenyomatban és azóta mindenik kiadásban: *Galamb a kalitkában.*

Lap Sor

- 7 9 Mert a múzsa *is* kivénült (Jk: Mert a múzsa kivénült)
7 13 szobalányát, (1905: szobalednyát,)
7:18 mely (1905: amely)
8: [Fejezetcím:] *Az első* elbeszélés (1905: *Első* elbeszélés)
8: 8 megmutogatta (1905: megmutatta)
8: 28 testi-lelki jó barátok (MH: lelki-testi jó barátok)
8: 30 oltóágakat (1905: oltóágot)
9: 6 Megmutogatta (1905: Megmutatta)
9: 14 néked (MH, 1892, 1905: neked)
9: 17 állt (1905: állott)
9: 32 mely (1905: amely)
9: 34 melynek (1905: amelynek)
9: 34 csilingelte (MH, 1892: csilingette)
10: 2 sem (1905, Jk: se)
10: 5 nem beszélt (MH, 1892, 1905: nem *is* beszélt)
10: 7 reggelenként (1905: reggelenkint)
10: 9 közt (1905: között)
10: 12 szólt (1905: szólott)
10: 16 mely (1905: amely)
10: 19 gyermek (MH: gyerek)
10: 21 megcsuszamodik (Jk: megcsuszamodék)
10: 30, 32 Názáretbéli (1905: Názáretbéli)
10: 33 MH, 1892, 1905. és Krk: az effélékre (1903. és Jk hibásan: ez effélékre)
10: 35 mire (1905: amire)
11: 1 azt se lett volna szabad (1905: azt se szabad lett volna)
11: 6 fölfedezés (MH, 1892: fölfödözés)
11: 12 odaérkezett (1905: odaérkező)
11: 22 felelé (1905: felelte)
11: 23 Juppiter (Minden eddigi kiadásban: Jupiter) Javítottuk!
11: 29 – Én rosszabb vagyok a Jupiternél. (MH: – Én rosszabb vagyok Jupiternél.)
11: 36 levő (1905: lévő)
12: 10 Most tehát (1905: Most már tehát)
12: 13 s sűrűen (Jk: és sűrűen)
12: 16 midőn (1905: amidőn)
12: 39 törték volna fejüket, (MH, 1892: törték volna a fejüket, 1905: törték a fejüket,)
13: 2 mikor (1905: amikor)
13: 9 kétkedve (1905: kételkedve)
13: 15 mely (1905: amely)
13: 18 ruháit, (1905: a ruháit,)
13: 20 két (Jk hibásan: hét)
13: 29 tied, (1905: tiéd,)
13: 34 ki (1905: aki)
13: 39 Vétkeztem ellened, hogy csak egy percig is kételkedtem barátságodban. (Jk hibásan: Vétkeztem barátságodban.)
14: 18 szólt (1905: szólott)

Lap Sor

- 14: 37 felelte *Albertus*. (MH — 1905. hibásan: felelte *Balduin*. Jk: felelte *Marosini*) E párbeszéd névhasználatának megfelelően *Albertus*-t írtunk.
- 14: 38 téged (1905: tégedet)
- 15: 11 megnyílt (megnyílott)
- 15: 23 MH, 1892, 1905. és Krk: nem volt *talán* olyan tiszta, (1903 és Jk: nem volt olyan tiszta,)
- 15: 24 tied, kinek (1905: tiéd, a kinek)
- 15: 27-33 Az »Utolsó szavait alig bírta kiejteni...« és ezt követően a »Balduin ezután hazautazott...« kezdetű szakaszok e helyes sorrendje csak a MH szövegében található. 1892 óta mindenik újabb kiadásban hibásan, fölcserélve.
A »Balduin ezután hazautazott...« kezdetű szakasz után a MH és 1892. kiad. szövegében szünetet jelző három csillag következik.
- 15: 34 *oly*formán (MH, 1905: *olyan*formán)
- 15: 37 Mikor (1905: Amikor)
- 16: 2 A mi hősínkön csak *a birka* látszott. Szelíd lett és ostoba. (1903. értelemzavaró sajtóhibával: A mi hősínkön csak *abrákja* látszott... E hibát a Jk átvette, sőt a »Kisregények. I. köt.« 1954: 168. is fenntartotta.)
- 16: 11 nem vagyok bizonyos, (1905: nem vagyok *egészen* bizonyos,)
- 16: 12 *megszorultak* volna; (1905: szorultak volna;)
- 16: 14 színét (MH: színeit)
- 16: 18 melyet (1905: amelyet)
- 16: 36 *köpenyeye* (1905: köpönyege)
- 17: 8 közt (1905: között)
- 17: 8 állt (1905: állott)
- 17: 11 s ott (1905: és ott)
- 17: 11 *ledőljön* (1905: *eldőljön*)
- 17: 17 állt (1905: állott)
- 17: 20 *Egészen* (Jk: Egész)
- 17: 28 *és durva* (1905: *s durva*)
- 18: 6 *egy* kis kézi lámpa (MH: kis kézi lámpa)
- 18: 7 mely (1905: amely)
- 18: 7 *a három* (MH: három)
- 18: 21 *higgyetek* (1905: *higgyétek*)
- 18: 21 A lábjegyzetet MK az 1892. évi kiadásba iktatta be; a MH szövegében még nem volt meg; az 1905. kiadásból pedig kihagyták.
- 18: 22 *Celini* (MH itt, ez egyszer: *Cetini*)
- 18: 25 visel *ennek* jeléül. (1905: viselt *annak* jeléül.)
- 18: 28 *miért* gyilkoltál. (1905: *mert* gyilkoltál.)
- 18: 32 sbire, 22: 2: sbirek (1903, 1905 sbirre, sbirrek; Jk sbirr, sbirrek) Javitottuk, l. a Tárnyi magyarázatoknál is!
- 19: 5 iramodott (1905: iramodó)
- 19: 7 *gonosztevőt*. (1905: *gonosztévőt*.)

Lap Sor

- 19:17 szerencsétlenségem. (1905: a szerencsétlenségem.)
 19:28 a bíró. (MH, 1892: a főbíró.)
 19:32 melyet (1905: amelyet)
 19:33 miképp (1905: miképpen)
 19:35 melyre (1905: amelyre)
 19:37 *A vádlott mohón kiáltott közbe* (1905: ez a sor hiányzik!)
 20: 5 mely (1905: amely)
 20: 6 gonosztevőnek (1905: gonosztévőnek)
 20:14 szólt. (1905: szólott.)
 20:20 Híres tengeri kalóz (MH sajtóhiba: ... kalauz)
 20:20 »Maestro (1905: »Maestra)
 20:28 csepp (1905: csöpp)
 20:29 Mikor (1905: Amikor)
 21: 5 *Orizi vállat vont* (1905: ez a sor hiányzik!)
 21:13 akarmók (1905: akarjuk)
 21:31 kik (1905: akik)
 21:39 melyet (1905: amelyet)
 22: 3 kiabálva (MH, 1892: kiabálván)
 22: 4 a főbíróval élükön (MH, 1892, 1905: a főbíró élén)
 22: 9 ki (1905: aki)
 22:10 hullámzás a tömegben. (1905: hullámzás *túmadt* a tömegben.)
 22:13 lenne vagy *öt oldal* (MH: lennének vagy *három hasáb* [Mert újsághasábokon jelent meg először!])
 22:22 közt (1905: között)
 22:25 sorompóról (1905: sorompóból)
 22:33 hozzá többé. (1905: többé hozzá.)
 23:11 magad most (MH, 1892, 1905: most magadat)
 23:13 magad (MH, 1892, 1905: magadat)
 23:20 még növekedett (MH, 1892, 1905: még *csak* növekedett)
 23:23 Az anyósomat *is* behozattam (MH, 1892, 1905: Az anyósomat behozattam)
 23:33 s fehércsontú (MH: s a fehércsontú)
 24: 3 — No, most csakugyan (MH, 1892, 1905: — No, most *már* csakugyan)
 24:10 midőn (1905: amidőn)
 25: 3 ki (1905: aki)
 25: 7 hóhérpallos által. (Jk: a hóhérpallos által.)
 25:11, 13 ki (1905: aki)
 25:25 s sötét (Jk: és sötét)
 25:28 sem ez ember, (MH, 1892, 1905: sem ez ember,)
 25:37 a helyszínére (MH: helyszínére)
 26:11 ki (1905: aki)
 27:31 — Ez a kalitka ijesztett meg *úgy?* (1903 és Jk hibásan — Ez a kalitka ijesztett meg *ugy-e?*)
 28: 1 A házikó *mögött* (1905: A házikó *mellett*)
 28:16 ösmerek (1905: ismerék)
 28:35 Mindent látott, *hallott*, (1905: Mindent látott,)

Lap Sor

- 29: 6 te ungon-berken *túl* voltál. (MH, 1892, 1905: te ungon-berken voltál.)
- 29: 17 Hogy (1905: Hogyan)
- 29: 19 »Hej, Albertus, *Albertus*, (1905: »Hej, Albertus,)
- 29: 32 Az egyik odaadja a mátkáját a másíknak, pedig szereti, a másik pedig... (1903. és Jk, sőt az 1954. évi »Kisregények. I. köt.« is hibásan, a kiemelt szavak nélkül.)
- 31: [Fejezet cím:] *A második* elbeszélés (1905: *Második* elbeszélés)
- 31: 3 rossz helyre ugrottunk, (MH, 1892, 1905: rossz helyre *is* ugrottunk,)
- 31: 13 manók, *límfák*, nimfák (Jk kihagyással: manók, nimfák)
- 31: 24 ki (1905: aki)
- 31: 26 megbeszélhetnéd (MH, 1892. hibásan: megbeszélhetnéd)
- 32: 6 nyüstek (Jk: nyüstök)
- 32: 9 hol (1905: ahol)
- 32: 11 kiknek (1905: akiknek)
- 32: 13 Roastbeeföt (MH, 1892, 1905: Rosbeuföt, Jk: Roastbeefet)
- 32: 19, 21, 22, 31 előkelők és előkelők szóalak mindenik kiadásban így, vegyesen!
- 32: 31 A jómódúakat keresik (MH hibásan: A jómódúak keresik)
- 32: 39 elkényszeredett (1905. hibásan: *elkényeztetett*)
- 33: 15 gyöngyvirág-bokkrétát (MH: gyöngyvirág-bokkrétákat)
- 33: 39 – S ami fő, (1905: – S ami a fő,)
- 34: 3 ügyvédem, és (MH: ügyvédem *volt* és)
- 34: 7 – És ki ez a (MH, 1892, 1905: – És ki az a)
- 34: 12 választóim (MH, 1892, 1905: a választóim)
- 34: 14 közt, (1905: között,)
- 34: 24 villámhirtelen (1905: *villámgyorsan*)
- 34: 25 lanszirozni. (1905: lancerozni.)
- 34: 28 minden embernek, (1905: *mindenkinek,*)
- 34: 29 Ilyenkor *úgyis* legélesebb (1905: Ilyenkor *ugyanis* élesebb)
- 34: 31 akarnok (a stréber) 1905: akarnok *is* (stréber)
- 34: 36 fél szeme (MH, 1892, 1905: a fél szeme)
- 35: 2 filoxéra (MH-tól kezdve mindenik kiadásban: fillokszera) Átírtuk a mai helyesírás szerint.
- 35: 7, 12 megennie (1905: megenni)
- 35: 24 születettek (MH hibásan: születettek, 1905. hibásan: születtek)
- 35: 27 akarnokok (1905: akarnok)
- 35: 27 csábitón, (1905: csábitóan,)
- 35: 27 incselkedően (MH: *incselkedőn*)
- 36: 6 kit (MH, 1892, 1905: akit)
- 36: 15 ajtóra (MH, 1892, 1905: ajtókra)
- 36: 18 sajtatos, (1905: sajtáságos,)
- 36: 19 lehetett (MH, 1892, 1905: lehet)
- 36: 27 Az ifjú arról álmodik, hogy őexcellenciája... (MH: Az ifjú arról álmodik, *hogy a klubban jár*, hogy őexcellenciája...)

Lap Sor

- 36 : 31 *A szögletekből, a terem minden zugából irigyen néz rá száz mameluk szemé.* (A MH szövegében még nincs meg, csak az 1892-i kiadásba toldotta be Mikszáth.)
- 36 : 32 *de szép* (1905 : *mily szép*)
- 36 : 33 *sem akadt* (MH : *nem akadt*)
- 36 : 39 *egy* valóságos (1905 : *valóságos*)
- 37 : 4 *honnan* pottyant (Jk hibásan : *hogyan* pottyant)
- 37 : 11 *ne hozzuk.* (1905 : *ne vigyük magunkkal.*)
- 37 : 12 *aztán* (1905 : *azután*)
- 37 : 24 — *No, de már most hova* (1905 : — *No, de most már hová*)
- 38 : 2 *eléjük.* (1905 : *elégük.*)
- 38 : 8 — *Milyen* (1905 : — *Mily*)
- 38 : 13 *sóltan* (MH, 1892, 1905 : *sótalan*)
- 38 : 21 *szűrődtek át a levegőn a Drót-szigetről.* (1905 : *szűrődtek át a Drót-szigetről.*)
- 38 : 22 *a Paprika Jancsi* (MH, 1892, 1905 : *a Paprika Jancsik*)
- 38 : 25 *madame* (MH : *a madame*)
- 38 : 35 *kezelé* (1905 : *kezelte*)
- 38 : 39 *be is lehetne* (1905 : *bele is lehet*)
- 39 : 6 — *Nos, menjünk még* beljebb. (MH : — *Nos, menjünk beljebb.*)
- 39 : 11 *míg* (1905 : *amíg*)
- 39 : 25 *szinte* (Jk : *szintén*)
- 39 : 27 *ügyetlen csacsi!* (1905 : *egy ügyetlen csacsi!*)
- 39 : 28 *hangosan,* (1905 : *haragosan,*)
- 39 : 32 *ruhámat* (MH, 1905 : *a ruhámat*)
- 39 : 35 *szoknyácskáját* (1905 : *szoknyácskát*)
- 39 : 36 *s látni* (1905 : *és látni*)
- 40 : 1 *madamera* (MH : *a madamera*)
- 40 : 4 *megmagyarázhat* (Valamennyi régebbi kiadásban, MH — 1905 : *megmagyarázott*) Helyesbítettük a Jk szerint!
- 40 : 5 *bölcsőjét* (MH : *a bölcsőjét*)
- 40 : 6 *ki* (1905 : *aki*)
- 40 : 8 *Jánosnak, hogy* (MH : *Jánosnak, és hogy*)
- 40 : 9 *olyat* (1905 : *olyant*)
- 40 : 9 *a gyermek,* (1905 : *gyermek,*)
- 40 : 11 *hisz* (1905 : *hiszen*)
- 40 : 25 *szerencsétlenséget* (Jk hibásan : *szerencsétlenségét*)
- 41 : 6 *restellném* (1905 : *restelleném*)
- 41 : 26 *röstölt* (Jk : *röszölt*)
- 41 : 30 *a cigarettadobozt,* (1905 : *a cigarettedobozt,*)
- 41 : 33 — *Szívjuk ki hát a békepipát.* (1905 : — *Szívjuk hát ki a békepipát.*)
- 41 : 34 *rászállt* (1905 : *rászállott*)
- 42 : 8 *melyek* (1905 : *amelyek*)
- 42 : 9 *vesztett* (1905 : *veszített*)
- 42 : 12 *a székét* (MH, 1892, 1905 : *székét*)
- 42 : 17 *kísérleteket.* (1905 : *kísérletet.*)
- 42 : 22 *haragudtam* (1905 : *haragudhatnám*)

Lap Sor

- 42: 29 mikor (1905 : amikor)
42: 32 *visszagondolni* (Jk : gondolni)
43: 12 s a szemét (MH, 1892, 1905 : s szemét)
43: 22 aztán (MH, 1892, 1905 : azután)
43: 22 szólt, (1905 : szólott,)
43: 26 összetört (1905 : összetörött)
43: 30 szikrát hány (Jk : szikrákat hányt)
43: 31 kigyúlva (1905 : kigyulladva)
43: 33 a fogak helyeivel. (Jk : a fogak helyével.)
44: 3 mikor (1905 : amikor)
44: 3 távozáskor (Jk : távozásakor)
44: 11 kedvéért (1905, Jk : kedvéért)
44: 16 az enyim, (1905 : az az enyim,)
44: 25 se (1905 : sem)
44: 28 kedélyes vállvonogatással (1903. hibásan : kedélyesen...)
44: 33 hét bölcse (1905 : hét híres bölcse)
45: 12 tudja (MH, 1892, 1905 : tudta)
45: 14 Mikor (1905 : Amikor)
45: 14 hullnak, (1905 : hullanak,)
45: 20 egy pár percre (1905 : egy percre)
45: 28 délután (1905 : délutánon)
45: 32 Aztán (1905 : Azután)
46: 1 barátnék (Jk : barátnők)
46: 4 elhajtani (MH, 1892 : elhajtatni)
46: 6 A kocsi sebesen gurult a kövezeten, csillámló apró szikrákat csiholtak a lovak patkói. (MH : A kocsi nagyon gurult a kövezeten.)
46: 8 gyúrta össze (1905 : gyúrta ki)
46: 14 sikongatott : (1905 : sikongott :)
46: 24 MH, 1905. és Krk : — S nem hagyott volna nekem semmi üzenetet? (Az 1892. kiad. óta hibásan : — S nem hagyott volna neked [!] semmi üzenetet?)
46: 28 bevetette (1905 : belevetette)
47: 4 aztán (1905 : azután)
47: 4 keserűség humorral (MH : keserűséges humorral)
47: 9 Ki hitte volna. (MH, 1892 : Ki hitte volna róla. 1905 : Ki hitte volna róla? Istenem, ki hitte volna.)
47: 19 A társalkodónő. (1905 : A társalkodóné.)
47: 35 valahova, (1905 : valahová,)
48: 4 szerelméért, (1905 : szerelméért,)
48: 7 eleibök. (1905 : elibük.)
48: 14 tapasztva. (MH : támasztva.)
48: 16 a komor csendet (1905 : a csendet)
48: 39 nem az a másik. (1905 : nem a másik.)
49: 6 aztán (1905 : azután)
49: 13 a szárát (1905 : a szárát)
49: 14 a szipkájából fújta ki (MH, 1892, 1905. hibásan : a szipkáját fújta ki)

Lap Sor

- 49 : 19, 22 míg (1905 : amíg)
49 : 23 *de* mosolygó (1905 : *most* mosolygó)
49 : 27 Quo modo (1903, 1905, Jk hibásan : Quo mode; 1954. szintén hibásan : Quo mod [!])
49 : 29 *a* Gravinczy (1905 : Gravinczy)
49 : 31 szólt (1905 : szólott)
50 : 5 *a* fontosabb (MH : fontosabb)
50 : 21 *ilyképpen* (MH, 1892, 1905 : *ilyenképpen*)
50 : 22 reparál (1903, Jk hibásan : reperál)
50 : 29 Egy *uncia* vér *s* két liter tinta. (1905 - Egy *unica* [!] vér és két liter tinta.)
50 : 31 uncia (1905. ismét : unica [!])
50 : 33 Mikor (1905 : Amikor)
50 : 39 *velök* (1905 : *velük*)
51 : 7 aztán (1905 : azután)
51 : 9, 12 *az* Altorjay (1905 : Altorjay)
51 : 16 *közt, s* (1905 : *között, és*)
51 : 21 aztán (1905 : azután)
51 : 23 mire (1905 : amire)
51 : 27 előzményeivel *együtt* a sajtóban, (1905 : előzményeivel a sajtóban.)
51 : 33 *a gyámleányának*. (A régebbi kiadásokban, MH — 1905 : *a gyámleányának*) Javítottuk a Jk szerint!
52 : 3 reparáltatik (1903. hibásan : reperáltatik)
52 : 7 élelmeznek. (MH, 1892, 1905 : élelmeztetnek.)
52 : 19 *s* mikor (1905 : *s* amikor)
52 : 30 *Korláthy* pláne nem is került valami nagy megeröltetésbe. (Tudniillik a »Kék macska« című éjjeli mulatónak, amely már sok embert és dominiumot megevett. A MH e helyes szövegével szemben az 1892. évi kiadástól mindvégig, a Jk is ezzel az értelmetlen módosítással : *Korláthynak* pláne...)
52 : 33 *közt*. (1905 : *között*.)
52 : 36 *míg* (1905 : *amíg*)
52 : 38 *Ez a szomorú időpont, mikor* (1905 : *Ez az a szomorú időpont, amikor*)
52 : 39 *és ezüstneműek* (MH : *és az ezüstneműek*)
53 : 9 *szeretted-e te valaha* (1905, Jk : *szeretted-e valaha*)
53 : 20 MH, 1892, 1905 és Krk : *Hát ezért* (1903, Jk : *Hát azért*)
54 : 13 *szóltak* (1905 : *szólottak*)
54 : 18 *és sírt, sírt* éjjel-nappal (1905 : *és sírt éjjel-nappal*)
54 : 25 *kikérdezgetei* (MH : *kikérdezgeti*)
54 : 28 *üzenne*. (MH és Jk hibásan : *üzenné*.)
54 : 32 *mikor* (1905 : *amikor*)
54 : 35 *a keblében* (MH, 1892 : *a kebelén*, 1905 : *keblén*)
54 : 36 *állt* (1905 : *állott*)
55 : 1 *és menj* (MH : *s menj*)
55 : 7 *gyenge* (1905 : *gyöngye*)
55 : 22 *ad* (1905 : *ád*)

Lap Sor

- 55 : 31 *se* (1905 : *sem*)
55 : 36 *fölingerült* (1905 : *fölingerelt*)
55 : 36 *érzéssel*. (MH : *érzékkel*.)
56 : 2 *mely* (1905 : *amely*)
56 : 4 *Mikor* (1905 : *Amikor*)
56 : 5 *az öreg huszár* tréfálkozni kezdett. (1903, Jk kihagyással : *az öreg tréfálkozni kezdett*.)
56 : 16 *Eszter elbiggyesztette ajkait*. (MH : *Eszter felbiggyesztette az ajkait*. 1892, 1905 : *Eszter elbiggyesztette az ajkait*.)
56 : 20 *már* fogytán volt (1905 : *most* fogytán volt)
56 : 29 *míg* (1905 : *amíg*)
56 : 31 *jutott eszembe valami* (MH : *jutott nekem eszembe valami*)
56 : 38 *hogyan az »ezer forint«*, (1905 : *hogyan »ezer forint«*),
57 : 6 *szólt* (1905 : *szólott*)
57 : 16 *mikor* (1905 : *amikor*)
57 : 18 *Szóból tett lett*, (1905 : *Szóból szó lett*),
57 : 23, 26 *kit* (1905 : *akit*)
57 : 24, 25 *ki* (1905 : *aki*)
58 : 10 *egy levél* (1905 : *egy kis levél*)
58 : 17 *mely* (1905 : *amely*)
58 : 21 *hol a »kézbesíthetlen levelek«* (1905 : *ahol a »kézbesíthetlen levelek«*)
58 : 29 *regimentönkből* (MH : *regimentünk*ből; 1905 : *regiment*ünkből)
59 : 7 *de mi ez az* (1903, Jk hibásan : *de mi az az*)
59 : 11 *Nem jó volt a név aláírva* (Mindenik kiadásban így, népies ejtéssel)
59 : 13 *a pápaszem* (1905 : *a pápaszeme*)
59 : 37 *melyen* (1905 : *amelyen*)
60 : 4, 17 *hova* (1905 : *hovára*)
60 : 26 *garádicsa* (1905 : *grádicsa*)
60 : 32 *közt* (1905 : *között*)
61 : 8 *kislányosan* (1905 : *kisleányosan*),
61 : 10 *mondta* (1905 : *mondotta*)
61 : 14 *sem azok, se ő bizony* (1905 : *sem azok, sem ő bizony*)
61 : 19 *midőn egy estefelé* (1905 : *amikor egy estefelé*)
61 : 24 *ki* (1905 : *aki*)
61 : 34 *elhalványodva* (1905 : *elhalaványodva*)
61 : 36 *melybe* (1905 : *amelybe*)
62 : 8 *csipkébe* (MH : *csipkékbe*)
62 : 12 *a — kígyósziszegéshez*. (1905 : *a kígyó sziszegéséhez*.)
62 : 20 *eresztlek*, (1905 : *eresztelek*),
62 : 31 *míg* (1905 : *amíg*)
62 : 34 *Melyik érte* (MH : *Melyik is érte*)
62 : 36 *követte férjét* (MH : *követte a férjét*)
62 : 37 *tartott* (1905 hibásan : *tartotta*)
62 : 37 *mire* (1905 : *amire*)
62 : 38 *míg* (1905 : *amíg*)

Lap Sor

- 63: 3 tied (1905: tiéd)
63: 8 hova? (1905: hová?)
63: 14 Éppen már szállt az est (1905: Éppen most szállt az est)
63: 15 sikátorokban (1905: sikátorokon)
63: 17 hogy kerültél (1905: hogyan kerültél)
63: 17 Hogy virítasz itt ki, (MH: Hogy virítasz ki, 1905: Hogyan virítasz itt ki,)
63: 21 melynek (1905: amelynek)
63: 22 mikor (1905: amikor)
63: 34 míg... míg (1905: amíg... amíg)
64: 18 hazaeresztem (MH: hazabocsátom)
64: 23 két ujját (MH: a két ujját)
65: 3 susogta (1905: sutogta)
65: 9 várt, amíg (MH, 1892, 1905: várta, amíg)
65: 19 öltözött fel (1905: felöltözött)
65: 36 elnémulva (1905: elámulva)
66: 9 a kalitkában (MH, 1905: kalitkában) A 67. l. 1—2. sorában is névelővel van!
66 lap alján * helyett a MH szövegében: *Befejezés.*
67: 1 véget ért (MH: véget ér)
67: 5 MH és Krk: mindent *kitálalni*. (1892 óta hibásan: mindent *kitalálni*.)
67 15 *négyszáz év előtti* (Mindenik kiadásban hibásan: *háromszáz év előtti*... — holott az »első« és a »második elbeszélés« elején az író hangsúlyozza, hogy *négyszáz év előtti* történetet mond, illetőleg mondott el.) Javítottuk!
67: 21 a régi írókat, *a régi olvasókat és a régi könyveket* (1905: a régi írókat, a régi könyveket)
67: 23 a régi és mostani embereket (MH: a régi és a mostani embereket)
67: 24 *felettük*, (1905: *fölöttük*,)
67: 37 az emberek nem változnak, csak a mesék. (MH: az emberek nem változnak *meg*, csak a mesék.)
68: 9 melyek (1905: amelyek)

Tárgyi magyarázatok

- 7 1-4 »*Valamikor (tiz év előtt) úgy írtam az elbeszéléseket...*« stb. — A Bevezetés ez első két szakaszában MK teljes nyíltsággal az 1870-es évek végén és 1880-as évek elején rögtönözve szerkesztett nagyobb elbeszéléseire és regényeire utal, amilyen pl. *Az apám ismerősei* és *Képek a régi vármegyéből* (1. Krk. 2. köt.).
7:19 »*azok a ravasz képek...*« — A múlt században s még századunk elején is divatos faliképek, melyeken a harmonikaszerűen hajtogatott papírcsikokra rendszerint két ellentétes arc (ördög—angyal, férfi—nő stb.) volt festve vagy nyom-

- atva; a két arckép aszerint tűnt elő, hogy a szemléltől oldalról nézte-e vagy szemközt?
- 7 : 12 *Garibaldi, Giuseppe* (1807—1882) forradalmi serege IX. *Pius* uralkodása idején vívta meg harcát az olasz egységért és a pápai állam világi hatalmának letöréséért (1848—1867). Seregében magyar légió is harcolt. Az önkényuralom idején nálunk is legendás hírre tett szert; a magyar nép felszabadítóként várta. Ezért volt Garibaldi képe »sok helyütt látható a magyar házakban«. Vö. *Az eladó birtokban* (1893): Selmecen, Borsányi ebédlőjében »a Garibaldi, Zách, Felicián és a Hugo Viktor (csupa garázda emberek) arcképei lógtak«. (Jk. 12. köt. 46. l.)
- 10 : 21 stb. »*Krisztus urunk elméne köhídjára . . .*« — Ezt a ráolvasást MK az Ethnographia 1891. évfolyamából (71—72. l.) vette át. Itt található Kálmány Lajos »Ráolvasók« c. közleményének a »Ficemödésről való« ciklusában, 33. sorszámmal ez a lórincafalvai változat:
- »(Fogdosi ahun ki van ficemödve a lónak a lába :) Krisztus Urunk elméne kú hígyára, kin helére, mögcsuszamodik szamarának lába kú sziklába, ára méne szent Ficze Márton, szent kezivé túlőkteti (= nyomkodja), szent szájává huhogattya (= rálehol), mondá: Csont csonthon, Hús húshon, Vér vérhön. Ol víg lögyé', mint ennek előtte vótál Názáretbeli Jézus, gyógyicsd mög szögén jószágnak a forgóját! Édös anyám, Boldokságos szent szűz, Márijám, gyógyid mög a te szent Fijad érdemijé! Szent Cziczé Márton, tödd helére szögén jószágnak a forgóját.«
- 11 : 4 *Rhodope* — hatalmas hegység Bulgáriában. MK itt a híres balkáni rózsaszünetvényekre céloz.
- 11 : 23 *Juppiter és Numa* történetét Ovidius »Fasti« c. munkájából ismerjük (III. 285—344). Numa Pompilius, Rómának mondanbeli második királya (uralk. i. e. 715—672) ki akarta engesztelni a várost villámokkal, viharral sújtó Juppitert. Juppiter áldozatul fejet (egy embernek a fejét) és lelket kért, de a szavaiba minduntalan közbevágó Numa emberfej helyett hagymafejet, és lélek helyett lélegző lényt (halat) ígért. Erre Juppiter elmosolyodva beleegyezett, hogy ezekkel áldozzék. E hitrege jelentése tehát: értékes áldozat helyett csekély értékűt adni.
- 13 : 3 »*akarnok*« — L. alább, a 34—35. lapszámnál!
- 13 : 5 *Gálocs és Vepelét híres növénye* — a dohány. (Az előbbi: Ung megyei, az utóbbi Heves megyei község.) L. még *Tövískes látogatóban* c. elbeszélésében »Nem jobb ennél a jó levegőnél semmi a világon, csak még talán a gálocsi dohány füstje, — vélte Tövískes.«
- 17 : 8 stb. *cinterem* (a latin *coemeterium* megmagyarosodott alakja) — temető, a régi templomokat övező, rendszerint fallal körülkerített sírkert. Jelentését illetően a XIX. század óta

- több félreértés keletkezett. Egyesek — nem ismerve a szó latin eredetijét — összetett szónak tartották; az »összetétel« második tagja valamiféle terem képzetét keltette bennük: vár-terem, lovag-terem, címer-terem, halottas-terem stb. Mikszáth is hibásan használja »ravatalozó-terem« jelentéssel. Tévedését talán az is támogatta, hogy forrása: Haller János Hármas Históriája a cinterem kapuját »a cinterem ajtajá«-nak nevezi, amelyen át hőse kinéz az utcára. A vándor valóban csak a cinterem ajtaján (kapuján) nézhetett ki, mert a cinteremek (a régi temetők) rendszerint magas köfállal voltak körülvéve. A Haller Jánosnál helyes értelemben használt cinterem Mikszáthnál — a félreértés következtében — kupolás, ajtós, ablakos épületté, vagyis ravatalozó-teremmé változott... (Leírását híven követte az 1892. évi kiadás egyik rajzolója, Kiss Lajos, akinek cinterem-illusztrációja a 38. lapon ilyen ajtós-ablakos épületet mutat.) A cinterem szó e hibás értelmezése az elbeszélés újabb kiadásainak szövegmagyarázataiban is félreértésekre vezetett. (Részletesebben: *Bisztray Gyula: Cinterem. Magyar Nyelv, 1956. júniusi sz. 206—210. l.*)
- 18 : 23-24 *velencei nobili* — a velencei köztársaság nemessége. 1296 óta csak azokat számították a nobili-hoz, akik az utolsó négy évben a Nagytanács (signoria) tagjai voltak. Ezeknek nevét az úgynevezett Aranykönyvbe (Libro d'oro) jegyezték, s ezentúl csak közülük választották a tanács tagjait és a dogekat.
- 18 : 32 *sbire* (az olasz sbirro szó franciás alakja) — rendőr, zsandár, fogdmeq. (L. a Szövegváltozatoknál is!)
- 25 : 34 *guinea* — régi angol aranypéNZ, amelyet 1662-ben kezdtek verni. (Itteni használata tehát anakronizmus.)
- 27 : 23 *kosztrosan* — kuszán, összevissza fonódva
- 31 : 13 *limfa* (lympa) — forrás nimfája
- 31 : 24 *Kock, Paul de* (1794—1871) francia író, korának népszerű, romantikus regényírója
- 31 : 29 *Szikszay* — pesti vendéglős volt a régi Kerepesi út (a mai Rákóczi út) és a Múzeum körút sarkán, később a Vámház körúton.
- 32 : 7 *Angol királynő* — szálloda és vendéglő volt a Mária Valéria utca (ma Apáczai Cseri János utca) és a Deák Ferenc utca sarkán. Deák Ferenc itt szállt meg mindig, ha Pesten tartózkodott. (MK is utal erre!)
- 32 : 25 *nemzeti kaszinó* — Széchenyi István kezdeményezésére 1827-ben alakult az angol klubok mintájára; mint »Magyarország legelőkelőbb társas-köre« az arisztokrácia gőgösen elkülönült fellegvára volt a Kossuth Lajos utca 5. sz. palotában. MK ismételten támadta. (L. még *Széchenyi pohara* címszónál 60 : 32—38.)
- 33 : 14 *Rémi-kioszk* — a Vigadó (Redoute) előtti térségen volt. Későbbi neve: Hangli-kioszk.

- 34 : 17 *Altorjay István* — A „második elbeszélés” e szereplőjének nevét MK egyik kedves olvasmányából: Apor Péter „Metamorphosis Transylvaniae” c. emlékiratából kölcsönözte. Memoárjában Apor Péter szertelen magasztalással ír nagybátyjáról, a dúsgazdag gróf *Altorjai* Apor *István*ról. — Apor Péter művét, ezt a régi magyar társadalmi életet kitűnően szemléltető, izes nyelven írt emlékiratot MK több más vonatkozásban is felhasználta. Ld. alább, a 41.1.26-26. órához fűzött jegyzetet és *A kis primás* tárgyi magyarázatait is!
- 34—35: *akarnok* — a törtető-, stréber-típus e találó elnevezése MK-tól való. E regényében használja először; innen vált általánosan ismertté. Mentegetődzve írja, hogy ezt a szót neki kell magyarázni, kifejtteni, sőt »lanszirozni«, terjeszteni is. Fölvette abba a szó- és szólásmagyarázat-gyűjteményébe is, amelyben saját szóalkotásait tette közé a Magyar Nyelv 1909. évfolyamában (78. l.). Előfordulásainak adatait l. *Rubinyi Mózes* MK stílusa és nyelve c. munkájában, 1910 : 109.
- 36 : 5 *Nagy Kristóf* — Pesten, a Kristóf tér és Váci utca sarok-épületén egy hatalmas, ormótlan Szent Kristóf-szobor állott. (Az épület lebontásakor a Városháza udvarán helyezték el.)
- 36 : 14 *mamelukok* — eredetileg : a keleti fejedelmek rabszolgatestőrsége ; nálunk a századfordulón — francia példára — a kormánypárti képviselők gúnyneve.
- 36 : 34 *skiz* — a tarokkjáték legnagyobb ütőkártyája.
- 37 : 33 »*Nem vagyunk a Kongó-államokban . . . Itt már minden fel van fedezve . . .*« — MK a korabeli világesemények egyik aktuális tárgyára utal : a közelmúlt 1870-es és 80-as években voltak Stanley afrikai expedíciói, ekkor kutatta fel a Kongó-államokat.
- 38 : 21 *Drót-sziget* — a pesti Városligetnek az Állatkert felé eső része.
- 39 : 12 *Dulcinea* — Don Quijote eszménye ; imádott hölgy.
- 39 : 35 *barèche* (helyesen : barège) — könnyű, ritkán szőtt női ruhaszövet.
- 41 : 25-26 *tehénhús kukrejtellel, röstölt lével* — Apor Péter »Metamorphosis Transylvaniae« c. emlékiratából kölcsönzött kifejezés. Jelentése : tehénhús mártással és zsírban pirtott hagymás lével. — *A tehénhús kukrejtellel* részletes receptjét közli Szarvas Gábor—Simonyi Zsigmond: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. 2. k. 1891:465. h., valamint a Képes Folyóirat 1887. évf. 1. k. 53. l.
- 42 : 11 *Monaszterli* — a Monaszterly és Kuzmik »női divatárú« cég az 1890-es években az első ilyen vállalkozás Budapesten (Váci utca 17).
- 45 : 17-18 »*Király viszi a vargát, varga viszi a rókát, róka viszi a csukát . . .*« — Jókai anekdotája, régi arab mese után. A csuka belekapaszzkodott a halászó róka szájába, egyik sem akarta

- elereszteni a másikat. Arra ment egy varga, elfogta a küzdő állatokat, s Mátyás királyhoz vitte. Az udvari ajtonállók a jutalom egyik felét, majd másik felét is előre kikötötték. A varga száz botütést kért jutalmul, s ezt az ajtonállókkal meg is feleztette; ő maga pedig külön ajándékot kapott a királytól. (L. még Tóth Béla: A magyar anekdotakincs. I. köt. 105–107. l.)
- 46 : 16 *»egy inas-gyerek, afféle tigris«* — az 1840-es évek óta divatban volt kifejezés; a »tigris« gazdája: az »arszlán«, vagyis a divatos dandy.
- 49 : 7 *Nagystáció utca* — a mai Baross utca.
- 49 : 10 *pagát ultimo* — kártyakifejezés. A pagát: a tarokk kártyában az I-es számú tarokk, az úgynevezett »három honneur« egyike; ultimo: az utolsó ütés.
- 49 : 15 *portoriko* — finom szivarfajta.
- 49 : 20 *point* — pont, ütés (a kártyajátékban)
- 50 : 20 *Haluska Jánosok* — Mikszáth szóhasználatában: a választópolgárok gyűjtőneve. Nem itt bukkan fel először; előfordul már a Pesti Hírlap 1885. szept. 13. számában: *A Haluska Jánosok*. Ennek a cikknek egy változatát *A tisztelt Ház c.* kötetében olvashatjuk (1886: 161–170. l.).
- 50 : 29 *uncia* — gyógyszerész-súlymérték; jelentése általában: parányi.
- 50 : 32 *a rákospalotai erdő* — a századvégi párbajok leggyakoribb színhelye.
- 60 : 10 *proletár* — itt — a múlt század sajátos szóhasználata szerint — : aki kellő jövedelem híján nem élhet társadalmi osztályának megfelelően.
- 65 : 35 *Korláthy Eszter* — Korláthyiné Willner Eszter. (Az asszony-név németes használata.)
- 66 : 32-38 *Széchenyi pohara* — A Nemzeti Kaszinó 1864 óta minden év februárjának elején úgynevezett »Széchenyi-emléklakomát« tartott, melyen a kijelölt szónok egy e célra készült emlékszerleggel kezében »ünnepelte« Széchenyit, mint a kaszinó egykori alapítóját. — MK más írásaiban is előszeretettel idézi Széchenyi alakját, aki haraggal és megvetéssel tekint a magyar arisztokráciára. L. pl. az *Új Zrinyiász* VI. fejezetét.

Irodalom

A regényt az egykorú sajtó általában kedvezően ítélte meg. A *Pesti Hírlap* (főszerk. Légrády Károly) 1892. május 29. számában (14. évf. 149. sz. 7. l.) rövid híradás: »Azon viszonynál fogva, mellyel Mikszáth lapunkhoz [így!] áll, nem bocsátkozunk a könyv hírlatába, s mert izetlenség volna tőlünk azt dicsérni, csak annyit jegyzünk meg, hogy Mikszáth összes írói tulajdonságai

teljes erővel csillognak a műben, mely az érdekes mesén kívül egyszerűsmind vidáman sziporkázó szatírája a romantikának, szembeállítva a realizmussal. A közönségnek egyébiránt elég tudni, hogy Mikszáthtól megint megjelent valami.»

Ugyanezen lap június 27-én (177. sz. 2–3. l.) a tárcarovatban, rövid bevezetés után, két szemelvényt mutat be a regényből (*A társadalom a vendéglőben* és *Az akarnok* címmel). A bevezetés névtelen írója szerint: »Az egyik elbeszélés háromszáz (!) év előtt játszik«, a modern elbeszélés hősei pedig »elcsábítják az egymás menyasszonyát...« Egyébként: »Mindkét mese olvasmánynak is lebilincselően van szöve és minden részén rajt' sugárzik Mikszáth eredeti, örökké mosolygó humora. Ötlet ötletet ér e lapokon és — minthogy a tárgy különben is kínálkozik rá — a magyar társas életről sok csinos szatírárt találunk.«

A *Pesti Napló* (szerk. ifj. Ábrányi Kornél) 1892. május 29-i számában (43. évf. 149. sz.) *Új elbeszélések MK-tól* címmel rövid cikk. »Éppen most jelent meg a kitűnő toll legfrissebb terméke, azzal a zamatos, pompás humorral megírva, mely kétszeres üdülést nyújt a mai sivár napokban...« Ezután közli a kisregény Bevezetését.

A *Nemzet* (főszerk. Jókai) 1892. június 3-i számának tárcarovatában (11. évf. 154. sz.) *Kozma Andor* tollából olvasunk hosszabb ismertetést: »M. nem csupán egy visszataszító történet mutat meg kedélyes elbeszélő modorának fényes világításában, hanem egy szépet is. Ezt bocsátja előre. Valószínűtlen, de kedves és lehetetlen szövevényeiben is érdekes történet. Az önfeláldozó barátokban nincs hús és vér, de van nemesség és jellem. Maga M. ezt éppen úgy tudja, mint mi. Szándékosan csinálja ezt a történetet minél valószínűlenebbre... Eme ragyogó, kedves képtelenség után mondja el a második történetet, mely körülbelül nem más, mint az előbbinek kegyetlen átfordítása a jelenkorra, a magyar társadalomra, — a valóságra. Az egész történet csak kiállhatatlanul bosszantó és elhibázott volna, ha valószínűtlennek vallhatnók. De fájdalom, ez az elné és kellemes módon elcsevegett, hajmeresztően igazságtalan történet a mi mai társadalmi viszonyaink közt sem a lehetetlenségek, sem a valószínűtlenségek, sem pedig a kivételes ritkaságok közé nem sorozható. Ilyetén meggyőződésünk az, ami mélyen elkeserít bennünket e könyv elolvasása után. Mind ismerjük a sivár *akarnokok* légióit. Otthon vannak ők minden téren s mindenre képesek mindenütt. Mikszáth nevetve, néhány éles és találó vonással karcolja le csak éppen a parlamenti élet akarnok-típusát, s ránk bizza, hogy mulassunk rajta, vagy ébredjünk fel, lássuk meg ezt a filoxéra-fajt mindenütt s hogy dühöngjünk is ellene, ha okosabbat nem tudunk. Mikor az az író, kinek régebbi rajzaiból a rétek friss szénaillata csap ki, ilyen kóróság- és fekély-leleplező elbeszélést ír, akkor ez annak a jele, hogy a tapasztalás a humoristát mindinkább szatíra-íróvá keseríti.« — Kozma Andor végül visszautasítja azt a feltevést, mintha MK ezúttal nem a társadalmat akarta volna szatírizálni, hanem csupán a romantikus és naturalisztikus elbeszélés-modort: »Meg vagyok

róla győződve — úgymond —, hogy legújabb könyvében az irodalmi parodizálás egészen mellékes és esetleges tréfa csak. Hogy az elbeszélés hangja pajkos, könnyed és vidám, az csak még kíméletlenebb világitásba helyezi azt a társadalmi kórt, melyet keserves jókedvében M. leleplezett, melyet utálni és irtani kell.»

A *Hét* (szerk. Kiss József) 1892. június 5-i számában (3. évf. 23/127. sz. 368—9. l.) *If.* [*Silberstein Ötvös Adolf*] foglalkozik MK munkájával. »MK könyveiről nem szoktak ismertetést vagy kritikát írni — úgymond. Annaira népszerű alakja ő irodalmunknak, hogy elég könyveinek megjelenéséről hírt adni, hogy a közönség tájékozva legyen: mit várhat tőle. Mindig érdekes mesét, pítőreszket, tarka, ötletes előadással, sok fordulattal, sok jókedvvel és szomorúsággal... A most megjelent kis kötet azonban egyenesen provokálja a nyilatkozást. Nem pusztán mese az, gyönyörködtető olvasmány, hanem egyszerűen esztetikai kultúrkép, virtuóz módon megfestve, az elbeszélő részéről nagy bátorsággal, az esztetikus részéről bizonyos féltékenységgel...« A bíráló képtelen megérteni MK társadalmi satíráját. Kizárólag a romantikus és realista szemlélet játékának tartja e művet: »Talán a mi korunk emberei nem is olyan rosszak, amilyenek az irodalom őket lerajzolja, talán Albertus és Balduin még most is hűségesen őrzik a más menyasszonyát. Csakhogy azelőtt szépítettek az embereket, most befeketítik. A lélek tisztasága mindenkor ritkaság volt és a régi költészet azért szól róla, mivel a kivételet tartotta poétikusnak és a modern irodalom azért nem ismeri őket, mivel a tipikust, a mindennapit találja annak...«

A *Vasárnapi Ujság* (szerk. Nagy Miklós) (1892. július 3., 39. évf. 27. sz. 470—2. l.) bírálat helyett magából az elbeszélés szövegéből összevont részletes tartalmat közöl, a könyvkiadvány hat képének reprodukciójával. Bevezető magyarázata mindössze ennyi: »Nem regény, mert két elbeszélésből áll. Nem is elbeszélések, mert ugyanaz a történet van elmondva benne kétszer, amit az ember csak a végén vesz észre. Ez is szeretetreméltó ötlet volt MK-tól. Elmondani egy történetet, ami négyszáz év előtt történt meg, mikor az emberek naivak és becsületesek. Azután elmondani azt a történetet más időkből, más szereplőkkel, a mai világ erkölce szerint. Nagyon különbözők a négyszáz év előtti emberek és a maiak...«

A *Képes Folyóirat*, a *Vasárnapi Ujság* melléklapja (szerk. Nagy Miklós) 1892. évfolyamában (12. köt. 1—5. l.) újraközi a regény fenti kivonatát, a bevezető sorokkal és képmellékletekkel együtt.

A beszámolóok többségének elismerő hangjától élesen elüt *Gyulai Pál* kritikája a *Budapesti Szemlében*. (1892. szept. sz., 71. köt. 478—480. l.; »Bírálatok« c. kötetében is, 1911: 383—7. l.) Gyulai MK egész addigi munkásságáról ítélkezik, s e legújabb művét különösen elmarasztalja: »Úgy látszik, Mikszáthnak inkább sikerülnek a humoros életképek, könnyeden odavetett vázlatok, adomás elbeszélések, mint a bonyolultabb beszélyek vagy éppen regények. Mihelyt mélyebb lélektani földatott tűz maga elébe vagy társadalmi viszonyainkat akarja rajzolni, győzi ugyan szóval, amennyiben

íveken át elméskedik, de nincs elég tájékozottsága a viszonyok fölfogásában, sem elég képzelme, hogy érdekes cselekvényt tudjon alkotni... M. föltette magában, hogy földolgoz egy középkori mondát a Gesta Romanorumból, melyet Haller fordított magyarra a Hármas Históriaban Példabeszédek címe alatt. Aztán egy másik elbeszélésben megkísérli, hogy egy hasonló történet hogyan eshetnék meg a XIX. században Magyarországon. Ez magában érdekes föl-
adat mind írói stíl, mind korrajz szempontjából. Az elsőben utánoz-
hatja a szerző a középkori mondák naiv hangját, jellemrajzi módját,
világfölfogását; a másodikban éles ellentétben mutathatja föl az
újabb kor elbeszélő és jellemrajzi sajátosságait s mindkettőben vissza-
tükröztetheti a különböző kor és műveltség hatását az erkölcsökre
s a viszonyok és szenvedélyek fejlődési árnyalatait. Azonban M.
mindezzel nem gondolt; megelégedett azzal az élcés ötlettel, hogy
egy tárgyról két elbeszélést ír s megírta mindkettőt ugyanazon
komázó, oprett-stílusban... Mit tükröztet hát vissza a két elbeszélés?
Azt, hogy a középkorban az emberek mind becsületesek voltak,
kivált Olaszországban, az újkorban pedig mind hitványak, kivált
Magyarországon. De ha nem egymáshoz viszonyítva s nem a kor-
festés szempontjából tekintjük is e műveket, úgy is meglehetősen
léha művek. Az emberek bennök jók az ostobaságig, minden emelke-
dés nélkül, és gonoszak a kedvtelésig, minden küzdelem nélkül,
a szerző pedig nem épen jó óráiban összeírt tíz ívet, minden komoly-
ság nélkül.»

A *Katholikus Szemle* (szerk. Mihályfi Ákos) 1897-i évfolyamában (11. köt.) *Pintér Kálmán* »Újabb elbeszélő irodalmunk« címmel cikksorozatot írt. Ennek III. fejezete (247—250. l.) MK néhány kisregényével foglalkozik, köztük a *Galamb a kalitkában* cíművel is. Lényegében Gyulai Pál kritikáját summázza e bevezető szavakkal: »Mikszáth műveinek értéke nagyon különböző: tud szépet, becseset írni; de dolgozik vásárra is eleget; nincs mindig jó órája, s ilyenkor el-elveti a súlykot. Nem mondható nagyon szigorúnak a Budapesti Szemle kritikája, mikor egyebek közt az a véleménye róla, hogy...« stb.

Az *Új Idők* (szerk. Herczeg Ferenc) 1905. december 17-i számában (XI. évf. 51. sz. 595. l.) T. R. [*Tábori Róbert*] »Hat író hat kötete« címmel mutatja be a »Vidám Könyvek« sorozatának újdonságait, köztük Mikszáth kötetét, felületesen és pongyolán. A kötet mindhárom elbeszélésének címét hibásan idézi: »Páva a varjúról« [helyesen: Páva a varjúval], »Eladó birtok« [helyesen: Az eladó birtok], »Madár a kalitkában« [helyesen: Galamb a kalitkában]. A felsorolt elbeszéléseket általában, s nem egyenként részletezve ismerteti: »Megnyitja az új sorozatot Mikszáth. Kinek nem jut eszébe elsősorban az ő neve, amikor a magyar irodalom vidám-ságáról van szó? Az a három elbeszélés, amely az ő kötetét betölti, igaz gyöngye mindegyik a mi humoros literatúránknak. Ha nem volnánk különben is ellene annak a megrögzött kritikai szokásnak, amely minden nevesebb magyar íróat egy külföldivel szereti [így!] összehasonlítani, Mikszáthnál úgyis le kellene mondanunk erről a

fűszerről: mert ő mindig és minden írásában csakis Mikszáth. Mikszáthnak a genre-e sokoldalú, és felkarolja az emberi érzések és indulatok egész skáláját. S minden színbe mártja is a tollát, amikor témáinak formát önt. [!] Az a három elbeszélés, amely a Vidám Könyvek sorozatában megjelent, az ő elbeszélő költészetének egy-egy sugaras hajtása. Azok közül a történetek közül valók, amelyeket nem lehet elégszer elolvasni, mert minden elolvasásnál új szépségek és megkapó vonások kötik le a figyelmünket. Minden emberi kor megtalálja bennük azt, ami neki a legkedvesebb: a serdülő az érdekes mesét, a férfikor a leszűrődött bölcsességet, és az aggkor azt a finom humort, amely földeríti az aggság napjait.»

A monográfiákban :

Vincze József (Mikszáth munkái. Bp. 1900: 10—11) a kettős elbeszélést »ügyes szerkesztőgyakorlatnak« tartja, ahol minden egyes vonásra megtaláljuk az ellentétet. »A veronai ifjú barátjával együtt a túlzó becsületnek híve. A bíróság székétől kezdve a vérpad lépcsőin álló elítéltekig mindenkit elkábít a mámorító igazsággal áthatott levegő. A négyszáz év után élő embereknel pedig váltókon egymás mellé írt nevek példázzák a szoros barátságot, amit a menyasszonyszóktetés sem bonthat föl, hisz az ifjúság álmait a fényes előhaladás, a gazdag hozománybiztosította kényelem alkotják. Maga Eszter is egyszerre gyámoltalan és eszes, jó és rossz, boldog és szerencsétlen. Társadalmi helyzetével együtt veszti el nőiességének varázsát, okoskodása hirtelen a cinizmusba csap át. — Érzéki törekvések, a gazdagság hajhászása, letiprott becsület, látogatás árán szerzett megbecsülés« a második elbeszélés tárgyai. »A becsületes munkát a névből élők csoportja váltja föl, a házi tűzhely békességét képzelt joggal dúlja fel a gavalléros betyárság. Ne latolgassuk az említett tárgyak igazságát, mondjuk, irodalmi felfogás eredménye az egész...«

Várdai Béla (1910: 107, 129—131) utal arra, hogy e kisregény sajátos szerkezetével, amely szerint az író a témát kettősen, először a régiségbe, aztán a jelenbe helyezve dolgozza fel — MK *Kínos ügy* c. elbeszélésében találkozunk először. Ezúttal is »két történetet helyez az író egymás mellé, annak bizonyítására, hogy a régi emberek feláldozó önzetlenségét, s velük szemben a maiak önző cudarságát példázza. A szerelmét is feláldozó eszményi barátság dicsőítése az első elb., mely éppen a legveszedelmesebb mozzanatoknál csapong legbohókásabban. A másik elbeszélést a szatirikus írta, s ez M.-nak az első elbeszélése ebben a nemben. A történet a jelenkori Budapesten játszik, hősei képviselők, kik a leggaládabb önzéssel, ragadozó módjára viselkednek úgy egymással, mint a hős nővel szemben. Járnak a kaszinó-becsület tekintélyes leplében, mely valójában moral insanitást takar. Ez ellen fordul, a szimptomák egész sorozatát érintve, az író, kinek a képviselőség, úgy tetszik, az életnek előtte addig még ismeretlen, undok kigyóktól sziszegő mélyeibe is juttatott betekintést. Az önző céljaik elérésére lelkiismeretlenül romboló strébereknek szatirája e könyv, jóval élesebb tollal írva,

mint az országgyűlési karcolatok. Egy helyen a fölháborodás patetikus kitörésére is akadunk benne (Széchenyi lecsapó haragjának jóslása), oly hangra, aminön eddig nem szólott s mintha ezentúl sem fogna többé. *A gavallérok*nak, *Az új Zrinyiasz*nak, s még a *Nosztzy fiúnak* is szatirája sokkal enyhébb ennél. Amennyire undort és felháborodást érzünk a történet férfiszereplői iránt, éppannyira meghatja szívünket annak bájos hősnője. Ez a leány, kibén csak odaadó, önzetlen szerelem él — bár mind mélyebbre süllyeszti a végzetét jelentő két ember aljassága — valójában ugyanaz a bájos jelenség már, mint a későbbi művek andalító kedvességű hősnői . . . Az érdekházasság poklába témáért később is leszáll majd írónk, így a *Különös házasság* és a *Nosztzy fiú esete Tóth Marival* című regényeiben.*

Kiss Ernő (1910: 30, 41) »ügyes fogás«-nak tartja az elb. külső szerkezetét, de úgy véli, hogy »belső, szoros egységükön a részletek sokat rontanak«. Összehasonlítja MK egyik jellegzetes figuráját, Katánghyt e regény strébereivel s megállapítja, hogy Katánghyban több a szeretetreméltóság, mint a gazság; emezekben inkább fordítva van. Azért amaz megmarad karikatúrának, akin nevetünk; ezeket azt kívánják, hogy komolyan vegyűk őket, mint veszi az a léha világ, melyben élnek. Talán túlozva rajzolja őket az író, annyi igazság van rajzában mégis, hogy legvalóbb két alakjának kell őket tartanunk.

Zsigmond Ferenc (1927: 18–19) kizárólag a házasság-probléma szempontjából vet rá egy tekintetet. »A házassággal, Mikszáth szerint, beveződik a szerelem költői szakasza, azontúl az emberek unalmasakká, különcökké, vagy hitványakká torzulnak. A modern kor házassáletére vonatkozólag megbélyegző ítéletet jelent a *Galamb a kalitkában* c. novella-pár második része . . .«

Pintér Jenő szerint (Magyar Irodalomtört., 1934. VII. köt. 395. és 406. l.) a kettős elbeszélés »a régi emberek tisztességének és a mai emberek becstelenségének megvilágítására« szolgál. »A téma s az író világszemlélete felbosszantotta Gyulai Pált«, aki emiatt megtámadta a szerzőt. (Idézi Gyulait.)

Schöpfung Aladár (MK. Bp. 1941: 39) sem tud szabadulni Gyulai Pál kritikájának hatása alól. Gyulai nyomán ő is MK »egyik valóban kevésbé sikerült művének« tartja ezt a merészhangú társadalomzatírat. Úgy látja, hogy MK szemléletében és Gyulai »föltétlenül elítélő« kritikájában »két egymással össze nem férhető poétikai elgondolás ütközött össze, egyúttal az irodalmi realizmus harca volt ez az irodalmi romantika ellen . . .«

Várkonyi Nándor (Az újabb magyar irodalom 1880–1940, Bp. 1942: 66) sajátos módon *időbelileg is* közel helyezi ezt a kisregényt az 1908-ban megjelent *Nosztzy-fiú esete*hez: »A végső szkepticizmus hiányzik belőle, — úgymond — s bár nem tud lelkesülni, vagy talán mert nem tud lelkesülni, sohasem ábrándul ki teljesen: ez művészetének erkölcsi tőkéje. Mindig vissza tud szállni életének zavartalanul tiszta s emberien szép emlékeihez, s tudja, hogy ezek másokban is élnek. S éppoly fontos, sőt különös is, hogy míg öregszik

egyre jobban felháborítja az aljasság látványa, a komizság diadala (*Galamb a kalitkában, Noszty-fiú esete* stb.).»

Karácsony Sándor könyvében (A oinikus Mikszáth. Bp. 1944: 80, 81, 92–93) »taxative« sorolja fel az elbeszélésből kiszakított szemelvényeket, tételei igazolására. »Mikszáth és a társadalom« c. fejezetének példáival »a társadalmi berendezkedést szabályozó szokásrendszerek« megbomlásából előálló züllésre utal (párbajmánia, nemzeti kaszinói jelenet). »Mikszáth és a technika« c. fejezetében pedig (a 92–93. lapon, a forrás megjelölése nélkül) MK »írói művészetének technikáját« kívánja szemléltetni azokkal az idézetekkel, amelyekben az író voltaképpen a romantizmus és realizmus viszonyát körvonalazza.

Király István (1952: 99, 113, 115, 126) e kisregényt — a második elbeszélés alapján — azon művek közé sorozza, melyekben MK már jelzi a kapitalizmus nyomában feltűnő társadalmi válságot. Szemléletét és felfogását illetően így nyilatkozik: »Két egyazon témából szőtt elbeszélést állított szembe egymással. Az elsőben négyszáz év előtti keretbe zárta témáját s a történet hőseit beburkolta a romantika meleg, tündéri fénye. A másodikban a jelent figyelő író fogta a tollat, s a félféudális társadalom erkölcsi rothadásáról vallott. A két egymással felelő elbeszélés visszatükrözte a Mikszáthban megért felismerést: a kiegyezés korának züllő-bomló úri világában nincs helye a Jókai-féle búbajos meséknek. A romantikát legyőzte benne a realizmus, a „Fantáziát” a „Megfigyelés”... Ebben a vallomásban volt ugyan még némi nosztalgia az eltűnt romantika után, mégis félreérthetetlenül jelezte Mikszáth írói törekvést: letette „szeméról a pápaszemet, melyen át elődei, öreg írók nézték a világot”, s „szabad szemmel” kezdett látni. Művészete elszakadt a Jókaiétól: új csapást vágott a jövő felé, a kritikai realizmusét.»

Rubinyi Mózes (MK: Kisregények I. 1954: 506) szintén a *Galamb a kalitkában* szembeállított két elbeszélésében látja az író fejlődésének jelentős fordulatát: »Azonos témán keresztül veti itt össze Mikszáth a múltat a jelenel s levonja a fanyar tanulságot is: bemutatja, mivé züllött, mivé aljasult az ő korára mindaz, ami négyszáz éve barátság, szerelem, önfeláldozás, szép romantikus emberi kapcsolat volt. Feltűnik itt már a dzsentrinek egészen új értelmezése is; ennek kifejezésére teremt meg a második elbeszélésben az »akarnok«-ot... Ennek a műnek előszava tartalmazza Mikszáth érdekes, közvetlen írói megnyilatkozásainak egyikét is, amelyben írói műhelyproblémákról vall.«

A KIS PRÍMÁS

K. Címe: *A király reggelije*. (Történeti elbeszélés.) Az OSzK kéziratárában, jelzete: Quart. Hung. 2947. Terjedelme: 1–40. számozott levél, vagyis 80 lap. A Pesti Hírlap (PH) 1891. évi folytatásos közlésének nyomdai kézírata.

Ezt a kéziratot — MK-nak a PH-ban megjelent több más elbeszélése és cikke kéziratával együtt — az OSzK Platthy Árpád-nétől vásárolta, akinek az apja a PH nyomdája volt, s kegyelettel megőrizte MK ottani kéziratait. (Az OSzK kéziratári szerzeményi naplójának 1949. június 21-i adatai, 34. sz. a.) A K. eredetileg a rendes írópapírnál hosszabb, úgynevezett »kutyanyelvekből« állott. Az egyes »kutyanyelveket« a PH nyomdája annak idején 2—3—4 szeletre darabolta, valószínűleg azért, hogy több szedő egyszerre szedhesse. Az ekként feldarabolt kézirat tömeget az OSzK, kis-negyvedrétű lapokra ragasztva, bekötötte. A K. kötetésekor gépszámozással (1—40. sorszámú levél) látták el a ragasztott lapokat.

A K. különböző fajta papírai, fekete tintájának árnyalatai, s főleg MK eredeti lapszámozásai (amelyek az egyes leadott folytatásoknál rendszerint újakezdődnek): híven jelzik az író műhelymunkáját, egy-egy »nagy lélegzetét«, azt, hogy mennyit írt, mennyi kéziratot küldött a nyomdának egyszerre? E külső jegyekből megállapítható, hogy MK e kisregényét nyolc részletben írta, s nemcsak az utolsóelőtti, hanem már az ötödik részlet végén tervezte, jelezte a befejezést.

A K. részei — MK lapszámozásai szerint — a következők:

1. 1—8. l. Elejétől »A követek átadták a primás arcképét . . .« kezd. szakaszig. (= PH. 1. folyt. és a 2. folyt. első fele.)
2. 7—27. l. [MK közben elfelejtette, hogy az első részletnél már eljutott a 8. lapszámig!] Az eml. szakasztól »—Hát Gregorio és Maritta . . .« kezd. szakaszig. (= PH. 2. folyt. második fele, továbbá a 3. és 4. folyt., valamint az 5. folyt. első fele.)
3. 1—3. l. Az eml. szakasztól »A pasquillusoknak segítségére jött . . .« kezd. szakaszig. E K-részlet végén MK jelzi: *(folytatjuk)*. (= PH. 5. folyt. második fele.)
4. 1—3. l. Az eml. szakasztól »— Mindent elkövetek . . .« kezd. szakaszig. (= PH. 6. folyt.)
5. 1—7. l. Az eml. szakasztól »Megcsinálták az úti tervet . . .« kezd. szakaszig. E K-részlet végén MK jelzi: *vége köv.* (= PH. 7. folyt.)
6. 1—8. l. Az eml. szakasztól »Hűvös, nyirkos reggel volt . . .« [a K-ban eredetileg: »Őszies, nyirkos reggel volt . . .« L. a Szövegváltozatoknál!] kezd. szakaszig. (= PH. 8. folyt.)
7. 1—5. l. Az eml. szakasztól »Egy-két szempillantás, ott állott a két pap . . .« kezd. szakaszig. E K-részlet végén MK jelzi: *(vége következik)*. (= PH. 9. folyt.)
8. 1—7. l. Az eml. szakasztól végig. E K-részlet élén, az 1. lapszám alatt MK jelzi: *(Vége)*. (= PH. 10. folyt.)

*

M. I. *Pesti Hirlap*. (Főszerk. Légrády Károly.) 1891. (XIII. évf.)
A következő címmel: *A király reggelije. (Történeti elbeszélése.)*

Tíz folytatásban, az alábbi részletezés szerint :

1. szeptember 23. (261. sz. 10—11. l.): Elejétől »Az őszi nap bágyadt fénye . . .« kezd. szakaszig.
2. szeptember 24. (262. sz. 11—12. l.): Eml. szakasztól » — Költsd föl, anyó, a papot . . .« kezd. szakaszig.
3. szeptember 25. (263. sz. 12. l.): Eml. szakasztól »A királyoknak minden sikerül . . .« kezd. szakaszig.
4. szeptember 26. (264. sz. 9. l.): Eml. szakasztól »Míg a társalgás tartott a diadalivnél . . .« kezd. szakaszig.
5. szeptember 27. (265. sz. 12. l.): Eml. szakasztól »A pasquillusoknak segítségére jött . . .« kezd. szakaszig.
6. szeptember 29. (267. sz. 11. l.): Eml. szakasztól »Mindent elkövetek, felséges uram . . .« kezd. szakaszig.
7. szeptember 30. (268. sz. 11. l.): Eml. szakasztól »Megcsinálták az úti tervet . . .« kezd. szakaszig.
8. október 1. (269. sz. 11—12. l.): Eml. szakasztól »Őszies nyirkos reggel volt . . .« kezd. szakaszig. [Kiadásunkban: »Hűvös, nyirkos reggel volt . . .« Ld. a Szövegváltozatoknál!]
9. október 2. (270. sz. 13. l.): Eml. szakasztól »Egy-két szempillantás, ott állott a két pap . . .« kezd. szakaszig.
10. október 3. (271. sz. 11. l.): Eml. szakasztól végig.

Kötetkiadások :

- II. [1. kiad.] *A kis primás. Történeti elbeszélés. Az ifjúság számára átdolgozva.* [Goró Lajos rajzaival.] Bp. 1892. Révai Testvérek kiad. 108 lap. [A könyv 1892-es dátummal jelent meg, de 1891 december közepén már könyvpiacon volt. Vö. Pesti Hírlap 1891. dec. 17. és Élet 1891. nov.—dec. sz.; 1. alább, az »Irodalom« c. fejezetben.]
- III. a) 2. kiad. 1894. *MKm. 11. köt.* 1—80. l. Magyarország lovagvárai regékben c. gyűjteménnyel (81—253, 1. l.).
b) 3. kiad. 1901. ua.
c) 4. kiad. [1903.] ua.
d) 5. kiad. 1908. ua.
- IV. a) [6. kiad.] 1910. *Jk. 10. köt.* 113—179. l. Prakovszky, a siket kovács c. regénnyel.
- III. e) [7. kiad.] 6. kiad. 1913. *MKm.* [Sorszám-jelzés nélkül!] ua., mint III. a—d) [Címlapkiadás.]
- IV. b) [8. kiad. 1926.] [Sorozat-címlap nélkül!] ua, mint IV. a) [Címlapkiadás.]
- V. [9. kiad. 1928.] [Címe:] A kis primás. Történeti elbeszélés az ifjúság számára átdolgozva. Zádor István rajzaival. Bp. Révai. 93 l.
- VI. a) [10. kiad. 1929.] [Címe: mint a 8. kiad.] Zádor István rajzaival. Bp. Révai. 102 l. [A tavaszi rügyek c. elbeszélés-gyűjteménnyel egybekötve is forgalomba került.]
- IV. c) [11. kiad. 1930.] *MKmR—Fr. 8. köt.* ua, mint IV. a) [Címlapkiadás.]

- VI. b) [12. kiad. 1930.] ua., mint VI. a)
- VII. a) [13. kiad.] 1944. [Címe :] A kis primás. Regény. Bp. Révai. 69 l.
 b) [14. kiad.] 1949. ua.
 c) [15. kiad.] 6. kiad. 1949. ua.
- VIII. [16. kiad.] 1952. Bp. Ifjúság Könyvkiadó. 61 l. (Üttörő Kis-könyvtár.)
- IX. [17. kiad.] 1952. »A lohinai fű. Kisregények, elbeszélések« c. kiadványban. (Válogatta : Barabás Tibor.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 155—197. l.
- X. [18. kiad.] 1954. »Kisregények. I.« (Sajtó alá rendezte : Rubinyi Mózes.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 297—353. l. (MK Válogatott Művei.)
- XI. [19. kiad.] 1954. »A lohinai fű« c. kiadványban. [Prága.] Cseh-szlovákiai Magyar Kiadó. 145—185. l.

Szemelvényes kiadás :

Szemelvények MK Kis primás című regényéből. 1953. Bp. A Népművelési Minisztérium megbízásából, az MNDSz közreműködésével kiadja a Magyar Foto Dia-osztálya. 16 l. [Rövid bevezető- és zárószöveggel.]

Német fordításban :

1. Der kleine Primas. Deutsch von Gf. K. P. Pester Lloyd. 1893. 168—179. r. sz.
2. Der kleine Kirchenfürst. Autorisierte Übersetzung von Oscar v. Krücken. Wien—Leipzig, 1905. Wiener Verlag. 139, 5 l. l. (Bibliothek berühmter Autoren. 49.)
3. Der kleine Kirchenfürst. Historische Erzählung. Uebersetzt von Oscar v. Krücken. Bp. [1910.] 16r. 64,4 l. (Mozgó Könyvtár. 23.) [Nem teljes szövegű fordítás!]

Keletkezése, forrása

Mikszáth az 1891. év első felében Horváth Gyula lapjának, a Magyar Hirlapnak volt főmunkatársa. Ottani működésének legjelentősebb emléke : *Galamb a kalitkában* című kisregénye. Augusztus közepén visszatért a Pesti Hirlaphoz. Jó egy hónap múlva ebben a lapban is közölni kezd egy kisregényt. Címe : *A király reggelije*, műfaji megjelölése : *Történelmi elbeszélés*.

Az 1891. évnék ez a két kisregény-termése rövid idő múlva (1892. évszámjelzéssel) kötetben is megjelenik. *A király reggelije* merőben más címmel kerül forgalomba. Új címe : *A kis primás*, műfaji megjelölése pedig következőképpen bővül : *Történelmi elbeszélés. Az ifjúság számára átdolgozva*.

Mikszáth ezt az elbeszélését — mint Pesti Hirlap-beli közlése mutatja — eredetileg nem szánta ifjúsági olvasmánynak. Az első kötetkiadás címlapjának állításával szemben : ténylegesen nem is

dolgozta át az ifjúság számára. A szövegváltozatok lajstromának tanúsága szerint ezen a regényén is csak olyanfajta stiláris változtatásokat végzett, mint bármely más munkáján egy-egy újabb kiadás alkalmával. »Az ifjúság számára« lényegesen se nem pótolta, se nem törölte. Mindössze két betoldással bővítette az eredeti szöveget. (99 : 26—29. sor és a zárómondat : 120 : 32—35. sor. L. a Szövegváltozatoknál is!) A *kis primást* tehát csupán kiadói ötlet indította az ifjúsági olvasmányok útjára. Legfőbb dicsérete, hogy az ifjúság is szívesen olvassa.

Mikszáth a nyolcvanas évek óta elbeszéléseiben többször fordult Mátyás király korához. *Magyarország lovagvárainak* egy része is ebbe a tárgykörbe tartozik. A gazdag anekdota-kincs értékesítése mellett a Mátyásról szóló történelmi munkákat is szívesen forgatta. A *kis primás*ban utal néhány forrására, köztük ama kettőre, melyekből legtöbbet merített. (A 75. lap 15. sorában : *Horváth Mihály* és *Fraknói Vilmos* monográfiáira. Említi még *Galeottit*, 77 : 24, *Bonfinit*, 92 : 26, és *Pethő Gergely* krónikáját is, 100 : 22. Ez utóbbiakról a Tárgyi magyarázatok közt szólunk.)

I. *Fraknói Vilmos* »Mátyás király élete«.

1890-ben a magyar tudományos élet országszerte megemlékezett Mátyás király halála négyszázadik évfordulójáról. Az évforduló legjelentősebb emléke : Fraknói Vilmos : »Mátyás király élete« c. vaskos monográfiája (Bp. 1890. Franklin-Társ. 416 l.). E mű mind tartalmát tekintve (gazdag forrásanyagával és élvezetes előadásával), mind külső kiállításával (képek és mellékletek) a Mátyásról szóló irodalomnak egyik legjelentősebb terméke.

Fraknói könyvéről a Pesti Hirlapban (1890. dec. 28. és 1891. jan. 1.) részletes ismertetés jelent meg. A cikkíró, *Jakab Elek*, a neves erdélyi historikus, nagy elismeréssel méltatja a munkát. Dicséri tudományos értékeit és »az olvasót magával ragadó közvetlenségét«. Az ismertetés második felében szól Mátyás »vasakarataról«, amely őt »külügyi dolgaiban« is jellemezte. Példaként kiemeli Hippolyt ferrarai herceg esztergomi érsekké való kinevezésének ügyét, s ezt az epizódot feltűnő érdeklődéssel részletezi. Az ismertetés, mely Fraknói művét »tüneményszerű«-nek mondja s a közönségnek »gyönyörtadó s tanulságos olvasmány«-ként ajánlja, nem kerülhette el Mikszáth figyelmét, annál kevésbé, mert a PH ez újévi száma az ő egyik elbeszélését is közölte (»Egy vadászpálya eleje és vége«). Érdeklődéssel fordult a magasztalt történelmi munka felé s mohón lapozgatta azokat a fejezeteket, melyekre már Jakab Elek recenziója utalt. A tárgy, mint általában minden gyermekhistória, rendkívül vonzotta. A Mátyás-émlékünnepek meg éppen fokozták annak érdekességét és aktualitását. Így fogamzott meg Mikszáth lelkében mindjárt az 1891. év elején az elhatározás, hogy felhasználva az évforduló által felújított érdeklődést, regényt ír Mátyásról, melyben

érzelmes gyermekszeretete és éles társadalomkritikája hatásosan szöhető egybe.

A *kis primás* tehát az 1890-i Mátyás király-emlékévé egyik jelentős szépirodalmi terméke, amely közvetlenül kapcsolódik legfőbb forrásához: Fraknói Vilmos művéhez. Nyomban ennek megjelenése után, mondhatni: az olvasmányélmény frissességével írta meg Mikszáth e »történeti elbeszélését«. Fraknói színes leírásai és könyvének gazdag képanyaga egyaránt segítettek tájékozódását.

E forrása felhasználásának módját néhány párhuzamos idézettel kívánjuk szemléltetni:

Fraknói, 332—3. lapon: »Mátyás april első napján állította ki az adománylevelet. Ebben meglepő nyíltsággal adja elő az indító okokat, melyek vezetik. Kiemeli, hogy Aragoniai János kinevezésére a „halhatatlan szerelem, melyet legkedvesebb neje iránt érez...” készítette. Most, János herceg halálával, tekintettel a fenséges királyné kérésére, méltóságos Hippolyt herceget esztergomi érsekké megválasztjuk és kinevezük.«

MK, 82 : 24—28.

Fraknói : 333 : »Türelmetlenül várta a gyermek-primás megérkezését, kiben már eleve öröme telt. Július végén, udvarának jelenlétében fogadván a ferrarai herceg követét, ki Hippolyt és fivére, Ferdinánd herceg, arcképét hozta, ismételten megsókolta a festményt, melyet azután a jelenlevő urak kézről kézre adtak. És ezek, bár kétségkívül a felháborodás érzései töltötték be lelköket, csak hogy uralkodójuk kedvében járjanak, nem haboztak szintén esókokkal halmozni el az arcképet. (A ferrarai küldöttnek, Valentini Cäsarnak, 1486 augusztus 3-ikán Pozsonyból írt jelentése.)«

MK, 78 : 29—79 : 16.

Fraknói, 334 : »Egyébiránt Mátyás azon volt, hogy lehetőleg kímélje a nemzeti érzékenységet, melyet az idegen gyermeknek felmagasztalása szükségképpen mélyen sértett. Nemcsak „magyarnak” nevezte őt, hanem hirdette és a ferrarai udvar irányában is hangsúlyozta, hogy Hippolytnak meg kell tanulnia a magyar nyelvet, el kell sajátítania a magyar szokásokat, hogy ily módon megkedveltesse magát a magyarok előtt.«

MK, 93 : 3—9 ; 100 : 38—104 : 11.

Fraknói, 334—6 : »Aziránt, hogy Hippolyt kineveztetését Rómában miképpen fogják fogadni, úgy látszik, a legkisebb aggodalmat sem táplálta. Biztos volt afelől, hogy miután ott a tizenégy éves Aragoniai János kora miatt nem tettek kifogást, Hippolyt meg erősítése sem ütközik nehézségekbe.

Azonban csalódott. Előterjesztésére, melyet Rómában tartózkodó követei : az egi bíbornok-püspök és Vitéz János szerémi püspök élőljóval is hivatva voltak támogatni, elutasító választ kapott. Mátyás a pápa kifogásait Sforza Ascanio bíbornok befolyásának tulajdonította. Kijelenté, hogy ha öszentsége az esztergomi

érsekségre maga nevezze ki valakit, ez viselhetné ugyan a címet, de Hippolyt fogja élvezni a jövedelmet.

Es hogy kitüntesse, mennyire komolyan veszi a kijelentést, intézkedett, hogy az érsekség jövedelmeiből „mintegy ízeleül” kétezer arany küldessék Ferrarába. „Majd megmutatja — így fenyegetődött —, hogy ő Magyarország királya, nem pedig a pápa, sem Ascanio bíbornok!”

A bullák kiállítottak. Hippolyt 1487 nyarán Magyarországra jött és elfoglalta a primási széket.

Mátyás tehát ez esetben is valósította akaratát!

MK, 79 : 31—80 : 17 ; 82 : 29—32.

Fraknói, 353—4 : »Beatrice nem szűnt meg Mátyást „sóhaj-tásaival, könnyeivel és indulatos kifakadásaival” ostromolni, hogy a saját trónöröklésére vonatkozó terveinek megnyerje. Az uralkodás vágya, mely Beatrice lelkét betöltte, szenvedéllyé fokozódott. Mátyás azonban tudomására hozta, hogy habár minden erővel igyekeznék is ő a királyné trónöröklését biztosítani, ezt nem bírni kivívni.” A királyné nem nagy mértékben bírja alattvalóinak szeretetét. Talán nem is szolgáltatót okot arra, hogy rokonszenvet tápláljanak iránta.»

MK, 76 : 29—77 : 6.

Fraknói könyvének 381—2. lapja között műmelléklet : Beatrice királyné domborművé arcképe.

MK erre vonatkozó megjegyzése : 75 : 13—18.

II. Horváth Mihály »Magyarország történelme«.

E mű több kiadást ért. Az 1. kiad. négy kötetben 1842—46 ; a 2. kiad. hat kötetben 1860—63 ; a 3. kiad. nyolc kötetben jelent meg, 1871—73-ban. — Mikszáthnak, könyvtárjegyzéke szerint (összeállította Méreiné Juhász Margit, kéziratban) : megvolt az 1860. évi 2. kiadás. Horváth Mihály munkája (ennek »I. Mátyás király országlása« c. fejezete) általánosságban tájékoztatta az írókat a Mátyás-korabeli viszonyokról. A kül- és belpolitikai állapotok, utódlási gondok, Beatrice fondorlatai, az udvari környezet rajza nagyrészt innen valók. A főurak és főpapok (Országh Mihály, Szapolyai Imre, Ujlaki, Frangepán, Rozgonyi, Perényi, Bánffy Miklós, Drágfi Bertalan, Medgyesaljai, Székely Jakab, Úpor László, Dóczy Orbán stb.) névsorát és szerepét is többé-kevésbé innen kölcsönözte. Hippolytot Horváth Mihály éppenszak említi.

III. Teleki József »Hunyadiak kora Magyarországon«.

E monográfiára Mikszáth nem hivatkozik, pedig Fraknói és Horváth Mihály műve mellett felhasználta ezt a tizenkét kötetre tervezett, nagyszabású munkát is, amelyen szerzője negyedszázadig dolgozott. (Az 1852—55 között csonkán megjelent sorozatot, I—IV, X—XI. köt., később Szabó Károly és Csánki Dezső egészítették ki.) Ez a mű főleg a részletekben, az alakok jellemzéséhez adott jó tájékoztatást.

Szövegváltozatok

A kéziratról:

MK fennmaradt kéziratai között, a nagyobb elbeszélések során, időrendben *A lohínai fű* után *A kis primás* következik.

Kéziratai kitünő tanulmányanyagot nyújtanak az írói alkotás lélektanához.

A kéziratok tanúsága szerint Mikszáth aránylag könnyen fogalmazott; elbeszélései kevés törléssel, kevés betoldással készültek. Újságíró-évei kétségtelenül jó iskola volt a könnyű, gyors fogalmazáshoz.

A Szövegváltozatok lajstromán kimutatott törlések és javítások pontosan jelzik a stiláris munka menetét. Néha fokról fokra közeledik a jobb, legjobb kifejezéshez, máskor meg első próbára eltalálja a legszerencsésebb kifejezést, és esetleg közbevetett javítások után is visszatér ahhoz. Érdekes látni, hogy az egyszer már leírt kifejezéseket, ötleteket törlés után rendszerint újra előveszi, felhasználja, — csak hogy előbb még kibővíti, kiszínezi mondanivalóját. Eljárása az írói munka ökonómiájának rendkívül tanulságos példáit nyújtja.

A javításokból azonban a stiláris munkánál több is kiolvasható. Ha egy kényesebb jelenetnél erősebb kifejezés szalad ki tolla alól, tüstént törli. Írás közben azonnal le tudja mérni a szavak kívánatos, szükséges vagy megengedhető hangsúlyát.

A kézirat befejező részét teljes egészében közöljük. Itt van ugyanis a legtöbb javítás, módosítás: ezeknek részletezése különben is igen bonyolult volna. A kisregényt már be akarta fejezni, talán a nyomda is sürgette; kéziratának ez a része készült legnehezebben, legtöbb javítással; feltűnő az író türelmetlen törekvése a munka lezárására. Egy helyen (Mátyás király pohárköszöntőjénél) tolla megbicsaklik; az író ötször is nekikezd, míg kialakul a végső formula.

Kiadásunk a *MKm. 11. köt.* 1894 és 1908 között megjelent kiadásainak szövegét vette alapul.

A Pesti Hirlap 1891. (röv. : PH) szövege a K alapján készült; de szedés közben a nyomda, s korrigálás közben az író is módosított az eredeti fogalmazás szövegén. Különösen feltűnő, hogy a K-ban majdnem mindenütt a *fel*, *fen*[n] szóalak szerepel, míg a PH-ban stb. általában a *föl*, *fönn* alak állandósult.

Az 1892. évi képes kiadásban csekély számú további javítások és módosítások mutatkoznak, míg a MKm (1894—1908) a végleges szöveget nyújtja.

A Jk. eltérései Rubinyi Mózes tollából származnak.

Címe : K : *A király reggelije* <Ova sex> (Történeti elbeszélés)

PH : *A király reggelije*. (Történeti elbeszélés.)

1892 : *A kis primás*. Történeti elbeszélés. Az ifjúság számára átdolgozva.

1894—1908 : *A kis prímdás*. Regény.

Jk : *A kis prímdás*.

Lap Sor

- 71 1—2 K : <Hogy valami ígérettel kezdjem — nemes> Nagy eltökélés tőlem, ha én most Ferrara városába vezetem olvasóimat,
- 71 : 2 K : <ami elég bátor eltökélés tőlem> aki ott sohasem <voltam> jártam.
- 71 : 6 K : a ferrarai herceg kertje <csak>
- 71 : 15 K : adomák keringtek <Ró[mában]> a Hradsinban, ahol Podjebrád székel, <Regensburgban> és Achenben, ahol a <német> római császár (1892—1908 : Achenben
- Jk és Krk : *Aachenben*)
- 71 : 22 K : De ne <hivat[kozunk]> induljunk el a csípős nyelvek után, maradjunk <a rozszant kerítésű> az elhanyagolt nagy kertnél, <melynek> melybe
- 71 : 26 PH—Jk és Krk : *ez a történet* K : *e történet*
- 71 : 27 K és Krk : nagy csatarát ütő gyerek-rajt, (PH—Jk örökletes sajtóhiba folytán : ... gyerek-rajt)
- 72 : 1 *Nyilván* beljebb ment K : *Még tán* beljebb ment
- 72 : 3 K : ép[p]en az <a b> »abé abot« tanulgatta most
- 72 : 4 K : rossz mulatság a <mostanihoz> verekedésekhez képest.
- 72 : 10 *ez a valami* K (és PH) : *az a valami*.
- 72 : 14 K : vezette elő <a gyereket>.
- 72 : 19 — Nem tudom miért, K : — Nem tudnám miért.
- 72 : 29 K : kérdé a <gyermek> fiú
- 72 : 37 — *Tán egy* (PH : — *Talán egy*)
- 73 : 3 S örömmizgatottságában lehajlott a fiához, fölvette ölébe
K : S lázas örömmizgatottságban lehajlott a fiához, fölvette az ölébe
- 73 : 7 — Talán meg se K (és PH) : — Talán már meg se
- 73 : 8 — *Oh, hogyisne ...* Okvetlenül K : — *Hallgass, kis golyhóm ...* Okvetlenül
- 73 : 10 K : Hippolytot <jól k> jó karba tegye,
- 73 : 12 öltözetét K : öltözetjét
- 73 : 15 K : mi lesz <most> ez?
- 73 : 19 a terembe, K : a nagy terembe,
- 73 : 23 fönt az asztalfőn maga a vékonyarcú, rideg, sovány kinézésű öreg herceg komoly K : *fent* az asztalfőn maga a herceg, komoly
- 73 : 25 — szólt — K : — szólt a herceg —
- 73 : 30 melynek közepén gyémántos kereszt csüngött. K : melynek közepén *kis* gyémántos kereszt <csügg> csüngött.
- 73 : 32 K : el nem <birta> bírta képzelni
- 73 : 36 K : nyakába akasztá. <Hippolyt behunyta a szemeit és szinte érezte, hogy az a lánc milyen nehéz.> A fiú csak nézte-nézte

- Lap Sor
- 73 : 37 mintha valami nehéz, *mázsányi* tárgyat tennének rá, ami *megzsibbasztja*, lenyomja. K : mintha valami nehéz tárgyat *akasztanának a nyakába*, ami lenyomja.
- 73 : 38 K : leért a <földre> padlóra
- 73 : 39 *s ott csillogott szemképráztatóan*. K : és ott csillogott szemképráztatón. (PH is : szemképráztatón.)
- 74 : 3 szemével K (és PH) : szemével
- 74 : 5 K : <Az apa homlokon csókolta> Az apa azután lehajolt hozzá és homlokon csókolta, <aztán> majd a hercegné ölelte meg, mire <jöttek> eleibe járultak sorba a rokonok, az *Eszte* család <kiterj[edt]> <különböző> mindenféle retyerutyái és kezét csókoltak Hippolytnak.
- 74 : 9 *főmagasságodat* K : *eminentiádat*
- 74 : 10 K : <Az> Most megnyilt
- 74 : 11 K : öltözetben ; <kacagányos mentékben>
- 74 : 15 K : A lovagok <csodálkozva néztek a gyermekre.> meglepette hölkkentek vissza.
- 74 : 18 így szólott <latinul> :
- 74 : 19 *nagyságodnak* K : *eminentiádnak*
- 74 : 23 semmit sem értett K (és PH) : semmit sem értett meg
- 74 : 23 K : a <herceg> primás
- 74 : 33 mélyen szeretett nagynénjének, *legmagasabb kegyelmököért*, s nemsokára K : mélyen szeretett <rokonának> nagynénjének, <ki érseki aranyláncot küldött számára> s nemsokára
- 74 : 35 K : <Íme> De addig is
- 74 : 35 areképét K : az areképét
- 75 : 1 K : — <Hogy is ne!> Amit fölséges
- 75 : 3 K : <Hát> — Gyeplőnek
- 75 : 5 K : ez a <jelenet> bolondság
- 75 : 7 K : <Nem, nem.> Dehogy
- 75 : 12 *s lenyűgözte* K (és PH) : *és lenyűgözte*
- 75 : 17 meglehetősen (PH : meglehetősen)
- 75 : 19 K : <Hanem hát az mindegy, Mátyás> De a király szerette
- 75 : 20 K : Mátyás <királyához> ához
- 75 : 23 az ő vitézi dolgaira. K : az ő *tömérdek* vitézi dolgaira.
- 75 : 24 *és egy helyre* (PH : *s egy helyre*)
- 75 : 25 K és Krk : *csacsogásai* (1892—Jk : *csacsogásai*)
- 75 : 29 hogy *itt* járt, *hogy ott* járt, K : hogy *így* járt, *amúgy* járt, (PH : *hogy itt* járt, *amúgy* járt,)
- 76 : 1 Ahhoz (Jk : Ehhez)
- 76 : 3 a történelmet *se* respektálja (K-ban és minden kiadásban így!)
- 76 : 11 A népek szeretik K : A népek *pedig* szeretik
- 76 : 13 K : Annál szerencsésebb <volt> az <utókor> utódok előtt — <amely>, akik
- 76 : 17 K : az igazságos <címet> <címe> mellékneve

Lap Sor

- 76 : 23 kunyhóról K : kunyhórúl
 76 : 28 trónt, és hogy K : trónt is s hogy
 76 : 28 K : biztosítsa <a trónt.> az öröklést.
 76 : 30 K : császári <trónt> koronát.
 76 : 32 s nem is *titkolta valami nagyon*, hogy az éppen ő maga.
 K (és PH) : s nem is *tiltotta a szerénysége megmondani*,
 hogy az épen ő maga. (1892 : s nem is *titkolta a szerénysége megmondani*, hogy az épen ő maga.)
 76 : 35 K : magyarok ; <aztán lásd, női kézben> de ha szeretnének, sem <volnál> volna
 76 : 36 K : ami <az én> halálommal
 76 : 39 kárpótolta K : kipótolta
 77 : 4 K : kolostorba <került> küldte volna
 77 : 8 K : <drága> gyémánt nyakláncot
 77 : 9 K : <velencei> drága csipkéket
 77 : 13 — Tehát én tölthetem be a székét tetszésem szerint? K : ... a székét. Tetszésem szerint?
 77 : 18 mert akit akarok ... K : mert a *személy*, akit akarok .
 77 : 22 K : <Az októb[eri] A téli> Az őszi nap
 77 : 24 Galeotti K : Galleotti
 77 : 25 K : Most is e haj egyik tekercsét <fogta meg s tartá tenyerén. Saját nyakára dobta> megfogta
 77 : 26 *Valószínű, hogy ez kellemesen* K : <Ez> *Nem csoda, ha ez kellemesen*
 77 : 29 de most már K : de *miután megigérted*, most már
 77 : 30 Az unokaöcsém. Estei K : Az én unokaöcsém. Esztei
 77 : 38 — Eleget megríkatjátok K : — Eleget ríkatjátok
 78 : 2 és lerázta K : s lerázta
 78 : 3 K : — Ez <egy> meggondolatlanság
 78 : 5 melyen K : amelyen
 78 : 9 K : — Az én <királynémnek> királynémnek
 78 : 26 s a király K : s király
 78 : 39 *Ujlaki* neve itt s még két helyen (97 : 8. és 105 : 10) *y*-nal fordul elő a K-ban és a különböző kiadásokban. Átírtuk az egységes névalakra!
 79 : 2 K : székbe, <hova> melyhez
 79 : 6 K : — <Ő eminentiája> Csinos és kedves <fiú> — szólt
 79 : 9 Átnyújtotta *Szapolyainak*, ki K (és PH) : Átnyújtotta *Ország Mihálynak*, ki
 79 : 10 *Szapolyai* átadta K (és PH) : *Ország* átadta
 79 : 10 K : s mit tegyen, bár K : s mit tegyen *Czobor* — bár
 79 : 12 s így tovább K : és így tovább
 79 : 16 valamennyire (PH : valamennyien)
 79 : 18 K : a követek <négyszem közt> ebéd után
 79 : 24 K : Kanizsai János <v[agy]> és Dersffy
 79 : 25 keze intésével K : a keze intésével
 79 : 26 K : — Nem <érted a dolgot> úgy lesz az, Beatrix <—mondá.>

Láp Sor

- 79 : 27 nővéred. K : a nővéred.
 79 : 27 *kétezeret* K : *kétezeret*
 79 : 31 K : <De azért még> még azért
 79 : 33 küldé Szirmai Jánost K : küldé *Mátyás* <Vitéz> Szirmai Jánost
 80 : 5 K : »Nem fogom <kinevezni> megerősíteni
 80 : 9 K : Ma küldtem <ezekből> ebből
 80 : 11 K : De már erre <az argumentumra> megadta magát
 80 : 12 K : Ha <már> a kétezer <arany> arany
 80 : 15 K : s a kétezer <követ> darab körmöci arany, <a melyek a melyet Hippolyt> melyeket
 80 : 23 K : tartású <levente> finom beszélgetésű
 80 : 25 K : <Perott[i]> Moretti
 80 : 29 K : jött, <mellette> oldalánál
 80 : 31 Éppen tegnap hozták Milánóból, hogy K : Éppen tegnap hozták Milánóból *a kis lovat*, hogy
 80 : 34 öszvéren ; *utána* tizenkét katona K (és PH) : öszvéren ; tizenkét katona
 80 : 37 K : aki <a herceg> az érsek
 80 : 39 K : elszakad <; hiszen...>. De nincs ennek
 81 : 2 K : <de> ah,
 81 : 12 K : *pajtásokat*, <a színes szép lepkéket>, mindent, mindent és <idegenbe menni> örökre
 81 : 13 *a szíve* K (és PH) : *szíve*
 81 : 15 K : Tündérország. <Ka[tonái]> Palotája
 81 : 16 K : elevenek. <De mit ér az> Mit ér az, mit ér az?
 81 : 18 K és Krk : hiába kerültek eléje új hegyek, új völgyek (A PH-ban a kézirat hibás olvasása miatt : *kerültek...* Ez a sajtóhiba minden kiadásban máig fennmaradt!)
 81 : 20 *reggelenkint* K : *reggelenként*
 81 : 21 *estelenkint* K : *estelenként*
 81 : 21 K : Mit ér <az> minden
 81 : 22 K : mellette <testvére> a kis bátyácskája
 81 : 25 a szobáit, folyosóit (Jk : szobáit, a folyosóit)
 81 : 28 K : csak <az égen> a napot.
 81 : 29 K : az égen. <Milyen jó, milyen szép> Az édes
 81 : 30 K : is látja <, mert>; folytonosan
 81 : 31 és *mégis* ott marad K : és *mert* ott marad
 81 : 35 K : <De> Ám egyszer
 81 : 36 K : Most már egészen <egyedül> árván volt,
 81 : 38 K : A dada <mert egy gondviselő is vele jött> lerakta
 81 : 38 K : a hercegprímás <játékszereit> dunyháit
 82 : 1 K : Nem akar <eminentiad> magasságot
 82 : 7 K : lábaihoz <ültek> ült
 82 : 7 s elmondta K : elmondta [= elmondá]
 82 : 10 Moretti atyával. A csatlósok, K : Moretti atyával, *ki mint a herceg* *prímás nevelője és udvarmestere* <jött vele> szerepelt. A csatlósok,

- Lap Sor
- 82 : 12 bárányt, *süttetett* [nyáron K : bárányt *sütött* (a tűznél) nyáron
- 82 : 12 s sűrűn (Jk : és sűrűn)
- 82 : 20 hogy a magyarok mint szoktak elbánni *főpapjaikkal*. K : hogy a magyarok (hogy) mint szoktak elbánni *a primásokkal*. (PH : *a primásaikkal*.) E tárgyi tévedését MK már az 1892-i kiadásban kijavította.
- 82 : 21 ledobták K : bedobták
- 82 : 23 K : volt — (felelte) mondá Moretti.
- 82 : 30 *Nem kicsi* dolog az (PH : *Nagy* dolog az)
- 82 : 31 »Így akarom«, hát az akkor úgy is lesz. K [az idézőjelek elhelyezését]: »Így akarom, hát az akkor úgy is lesz.«
- 82 : 33 a hamvadó tűznek a szürkéségen átpirosló zsarátnok-belsejét. K : a hamvadó tűz [,] a szürkéségen átpirosló zsarátnok belsejét.
- 82 : 38 — Én Visegrádra *vagyok kíváncsi*. K : — Én Visegrádra *vágyom*.
- 83 : 1 K : — Hm, — (szólt) sóhajtott
- 83 : 2 K : mind a Mátyás (terhére) király rovására
- 83 : 6 K : és (az aranyozott) a könyveit.
- 83 : 7 Angelo nem győzött *eléggé* járni K : Angelo (elsietett) nem győzött járni
- 83 : 8 K : hordóhoz (és újra megtölté), ahol újra megtöltötte.
- 83 : 11 K : (Nincsen erre) Nem lehet falu a közelben.
- 83 : 13 mindnyájan *Mátyásra* gondolva ; K : mindnyájan *a nagy magyar királyra* gondolva ;
- 83 : 16 felelt a pap K : felelt *fel* a pap
- 83 : 18 Az álomisten K : *De* az álomisten
- 83 : 19 K : (csak) gyorsan
- 83 : 21 K : s elkezdett (kacérkodni) diskurálni
- 83 : 22 K : (Jó éjszakát, kulacska!) Hm! Igazán
- 83 : 33 *sem* hagyok K : *se* hagyok
- 83 : 33 De kár is volna *a* csatlósok bendőjébe. K : De kár is volna (isteni nedved) *e* csatlósok bendőjébe.
- 83 : 34 K : (De) Egy pár perc múlva elaludt a pap ; (s bent) minden
- 83 : 35 a lányt, K (és PH) : a lányt,
- 83 : 37 csak gondos, kérges keze tapogatta meg *az éjszakán át* K : csak *a* (keze,) gondos (rancos), kérges keze (motoszott) tapogatta meg *éjszakánként*
- 84 : 3 K : (A) Hajnali
- 84 : 3 a szemeit Anetta. K : a szemeit *is* Anetta.
- 84 : 5 *jóízűen* K : *jóízűn*
- 84 : 8 K : Mire (megint) újból
- 84 : 9 K : (Kis) Takarója lecsúszott, ingecskéje (egészen föl volt gyűrve) felgyűrődék ;
- 84 : 28 K : ilyent (álmodik) találsz álmodni
- 84 : 33 K : csodatételt. (Fen[n] van már ő eminentiája. — Ter-mészetesen.)

Lap Sor

- 85 : 7 hogy *ez* (Jk : *hogy az*)
85 : 10 K : történhetett meg a <csíny> merénylet? <Hogy> Lásuk csak
85 : 17 — *kérdé* Fulvio. K (és PH) : — *vallatá* Fulvio.
85 : 20 K : csigákat szedni, <estére> és
85 : 20 csigákat (Jk : csigát)
85 : 25 a szekeréhez, mert K : a szekerekhez, <hogy> mert
85 : 31 K : ő <eminenciája> magassága
85 : 38 K : hallott; <a set...> felkelt, felöltözött
85 : 38 s lábujjhegyen (Jk : és lábujjhegyen)
86 : 2 Morpheus K és mindenik kiadásban : *Morfeus*
86 : 2 K : mikor felébredvén <teljes eszméletében> csak utólag
86 : 6 K : kedvére <káromkod> kikáromkodhatta
86 : 9 K : <hogy tehetett> szörnyülködött
86 : 11 K : <éjszaka idején> éjnek éjszakáján kimenni az erdőbe.
Hol van <ő eminentiája>, hadd figyelmeztessem
86 : 14 K : Ő <eminenciája> magassága ép[p]en akkor <jött> robo-
gott elő nyargalvást, egy kötőfékbe befogva <mint paripa>
s a kis Gregorio
86 : 19 K : — Én nem vagyok herceg. Hallja-e?
<— Kétszeresen az eminentiád>
<Eminenciád kétszeresen az!>
— Hát mi?
86 : 30 hóféhér *felöltöje*. K (és PH) : hóféhér *felkötöje*.
86 : 30 K : Igazán <szé[p]> helyes gyermek.
86 : 30 gyermek K : gyermek *volt*.
86 : 32 K : meg a <fekete> gesztenyeszín
86 : 33 K : hogy <egy csókot> meg ne ölelgesse :
86 : 37 K : <visz> visz [MK elfelejtette törölni :] <a piacra> vala-
hova
87 : 2 K : berbécsbús <hús> rizzsel. <A másikban> Egy füles
bögrében
87 : 4 K : iszol? <No majd> No majd
87 : 5 megmutatom (PH : megmutogatom)
87 : 8 K : te <kis> baba?
87 : 12 Mert *bár ő* K (és PH) : Mert *ő bár*
87 : 17 K : <kérdé> faghatta <a> tovább
87 : 21 K : Erre <a durva> az élcre a két lovag is <mosolyogni>
kezdett> nevetett,
87 : 21 minden K (és PH) : s minden
87 : 21 *oly* vidáman K : *olyan* vidáman
87 : 22 K, Jk, Krk : e nap reggelén (PH—1908 : a nap reggelén)
87 : 23 K : a tegnapi nap. <A reggeli pompás volt,> Az arany
tányér <üde fény> üde fényben
87 : 24 K : leheltek. <Az ős[zvérek]> A málhás öszvérek <vigan>
lobázták csönget[t]yűüket> rázták a fejüket
87 : 27 K : meglegedetten <mondá> dörzsölgette
87 : 29 Csodákat (Jk : Csudákat)

Lap Sor

- 87 : 30 K : leszedte a <kocsiról sz[ekérről]> a társzekérről
87 : 31 fakatonáit, K (és PH) : *ólmokatonáit*
87 : 32 K : a <gy[ermekeknek]> két pajtásának.
87 : 32 szemük-szájuk K : *szemök szájuk*
87 : 33 K : az erdő közepén <tündérországba jutottak> csak-
ugyan ráakadtak
87 : 37 K : <mondta> szólt
88 : 1 K : — Igen, <Az ám,> <mondá> felelte
88 : 4 hercegem? K : *eminentiád?*
88 : 11 a *te kedvéért*, K : a *ló kedvéért*,
88 : 13 K : — De <kedvem> kedves
88 : 15 szüleiktől. K (és PH) : a szüleiktől.
88 : 16 csatlakozott K : *hozzá csatlakozott*
88 : 17 K : olyat <képzelní?> kigondolni?
88 : 18 lábával K (és PH) : a lábával
88 : 20 K : — Mindenesetre <eminentiád> az . . .
88 : 26 K : közbeszólt <bölcs> félig mosolyogva
88 : 28 kegyelmes uram. K : <kedves> hercegem.
88 : 34 apjuk tengeri hajós, K : az apjuk <erdész és> tengeri
hajós,
88 : 36 K : Üljetek fel <gyerekek> kis árvák
88 : 38 Tudom én, mit mondok; előli a bánat, búskomorság,
összetepered a honvágytól, ha nem szórakoztatják, ki nem
verik a fejből K : Tudom én, mit mondok, és *hogy miért*
mondom, amit mondok. Elsorvad az úton a mi virágszállunk,
előli a bánat, a búskomorság, *összetepered a honvágytól,*
ha nem szórakoztatják <az>, ki nem verik fejből (PH :
Tudom én, mit mondok, és *hogy miért mondom, amit mon-*
dok; előli a bánat, búskomorság, összeteped a honvágy-
tól . . . ; 1892: összeteped)
89 : 4 kedvéért (Jk: kedvéért)
89 : 4 Üljetek föl, ha mondom. K : Üljetek fel, *gyerekek*, ha mondom.
89 : 5 K : <az> az esztergomi
89 : 7 K : Lesz, ami lesz.
<Hiszen végre is két gyereket elvenni annyi, mint két
fiók madarat kiszedni a fészekből.> <Az a[nyia]> <Ki gon-
dolt még arra valaki [így!] ilyenkor, hogy az anyaveréb
csipogni fog, ha az üres fészket>
A gyerekek felültek és a karaván megindult <nagy sür-
gés> <sürgés> zsvajjal
89 : 10 K : világhírű <Budavára felé> Budánál csak egy kicsit
idébb <Esztergom> a soktornyú Esztergom felé.
89 : 18 sem K : se
89 : 21 gyógyfüvet K : *egy gyógyfüvet*
89 : 24 A jobbágyok álmához nem nyúlt, K (és PH) : A jobbá-
gyok álmához *hozzá* nem nyúlt,
89 : 32 az apró választófejedelmeket, K : az apró *német* választó-
fejedelmeket

Lap Sor

- 89 : 34 K : Tudott nagy jövedelmet csinálni <kis> <furfangos eszközökkel ker[esett]> sokszor a semmiből
- 90—92 : Hippolyt útjának és fogadtatásának leírásához néhány részletet Mikszáth vázlat szerűen lejegyzett kézirata 19. lapján. (Ld. a K bekötött példánya 14. levelének hátlapján!) Mikszáth e ceruzajegyzetei a következők: [Szögletes zárójelben a regény megfelelő soraira vonatkozó utalásaink és megjegyzéseink!]
- Strada hungarorum [90 : 20]
- Laibach [Nem használta fel!]
- hegyes cipőben, testhez álló nadrág, sárgás nadrág
Erdődy, mellőv, testhez álló, kurta ujjú kabát, egy kis sapka [91 : 9—13]
- Légy üdvözölve, eredetre *felsőleges*, *testben még* kicsiny — ki az országgal együtt fogsz megnőni [92 : 1—2., némi módosítással: Légy üdvözölve, eredetre *fényes*, *testre* kicsiny, ki az országgal együtt fogsz megnőni.]
- Salve, stirpe celsissimus, corpore exilis, unus cum regno *crecens* [91 : 39 — 92 : 1., az utolsó szó módosításával: .. *crecendus*.] [A papírlap balszélén:] sárga csizmát, Szapolyait [A 92-93. lapon szerepel a gyermekprimást üdvözőlő Szapolyai, »a palatinus«.]
- 90 : 1 K : Most is <négy> két ezer aranyat
- 90 : 2 K : Ohó, hát <már> ez a mi
- 90 : 4 K : <szerebbe volna> legyen
- 90 : 5 K : Hadd lás<sa egész Európa> sák az idegen népek
- 90 : 9 Szirmai Jánost s Rozgonyi Rajnáldot K : Szirmai Jánost <és> s Rozgonyi Rajnáldot (PH : Szirmai Jánost s Rozgonyi Rajnáldot; Jk : Szirmai Jánost és Rozgonyi Rajnáldot)
- 90 : 12 a közbeeső K (és PH) : a közbeneső
- 90 : 13 K : <Esztergom határán> Győrben
- 90 : 14 K : ajándékoz<ott>
- 90 : 18 Szent-Domonkos K : Szent-Domokos
- 90 : 22 repked K (és PH) : röpköd
- 90 : 23 K : melyet <előre> kíséretül
- 90 : 29 K : <Győrött> Keserű napja volt ez <a kis> Hippolytnak. Bakócz Tamás kijelentette <hogy mindeneke^ltt le kell nyíratni Hippolytnak> kereken :
- 90 : 35 aztán (Jk : azután)
- 90 : 35 K : a közepén <mert> a fejbúbon
- 90 : 36 Gregoriótól, K : Gregoriótul,
- 90 : 38 s a gyönyörű (PH és Jk : és a gyönyörű)
- 90 : 39 K : <az o[lló]> a sziszegő <két> ollóágak között
- 91 : 2 K : <kis> sötétkék selyem reverendá<t>cskát adtak rá, <a> fölője
- 91 : 4 K : <a b> a brokát

- 91: 7 K: két <két olasz divat szerint öltözött> udvari apróddal <háts> a felhágónál, kik olasz divat szerint <voltak> öltöz <ve>tek,
- 91: 11 K: <tes[thez]> a lábakhoz
- 91: 11 K: mely <hegyes> piros szattyán
- 91: 14 K: Győr <alatt> alá
- 91: 17 K: egy <világot verő> ellenséget verő
- 91: 20 K: ebben a <szörnyű> nagy melegben
- 91: 23 kitellett volna. K: kitel<t volna>nék
- 91: 24 vígan K: vidáman
- 91: 27 lovagok *süvegén* K: lovagok <fején> *fővegén*
- 91: 31 K: a fürdőház <is>
- 91: 36 K: a szent Adalbert <hatalmas> bazilikájának tornyaiban <s zúgtak búgtak fenségesen.>
- 92: 13 K: a nádorispánnal <élükön>
- 92: 14 K: érsek is <idejött betegen> bár betegen eljött
- 92: 15 K: <a színes capuciumok [caputium = csuklya, csuklyával ellátott köpeny]> brokát arany
- 92: 17 K: Mintha a menny vándorolt volna le, <meg nyitva> száz angyal belőle . . .
- 92: 19 K: Ej, hiszen a rózsák <is> is mind itt vannak. <Piros rózsák, fehér rózsák.> Az ország főrangú hölgyei, <a> keleti tündérregék megelevenedett <király> hercegkisasszonyai és <királynői> hercegnői, <arany var[rású]>
- 92: 25 K: A <n[agy]> palatinus . . . <és> a fiúcska
- 92: 29 K: az ország nevében. <Üdvözlöm> Isten hozta
- 92: 32 a mai naptól *kezdve* édes fiává K: a mai naptól édes fiává fogadja <Nagyságodat> ez az ország,
- 92: 36 K: Fakadjanak e bot nyomában <virágok> a béke és az áldás liliomai. <Azt mondja Bonfin, hogy a> [E szavak törlése után a *liliomai* szóhoz függesztett jegyzetként:] <Azt mondja Bonfin, hogy a palatinus túlságosan szerette a floskulusokat.> [Majd ezt is törölte és e magyarázatot kissé más fogalmazásban feljebb, végleges helyére toldotta be a szövegbe.]
- 92: 38 K: S ezzel <odanyújtotta> átvette a háta mögött álló apródjától a drágakövekkel kirakott <c betűre [emlékeztető]> csigaház módjára kunkorodó, <arany> zománcos
- 93: 6 *S* sovány (Jk: *Űs* sovány)
- 93: 8 atyafiságosan (K: atyafiságos *módon*)
- 93: 10 K: a főpapok, <akiket> akikkel
- 93: 12 K: a csókolózásnál. <Szerette [volna]> (PH: csókolódzásnál)
- 93: 19 nyújtá" K (és PH): nyújtja
- 93: 22 K: <Pongrácz János uram> Volt zavar
- 93: 25 K: magyarul <mondá> kérdé
- 93: 26 K: <papája> mamája
- 93: 27 Amire persze K (és PH): Amire *az* persze

- 93 : 29 a sikoltozó, *zajongó* néptódulat K : a rikoltozó, *viaskodó* néptódulat (PH : a sikoltozó, *zajgó* néptódulat)
- 93 : 31 finom *érzékű* (Jk : finom *érzésű*)
- 93 : 35 K : Még nagyobb <ostobaság <szamárság> ügyetlenség
- 93 : 36 K : a primással <a szam[ár]> (az ostoba embernek...)
- 93 : 37 *együgyűen* K : *szöközben* [tollbotlással : szöközben helyett!]
- 94 : 4 K : <primási> palotába
- 94 : 5 K : Primási huszárok <kivont karddal> lóháton <kivont karddal> kardlappal vájtak utat a *rivalgó* tömeg közt : (PH—Jk. és Krk : vájtak utat a *gomolygó* tömeg közt :)
- 94 : 8 K : <Valami> Valami
- 94 : 9 K : <Még> A fák
- 94 : 16 K : <Elől Szirmai János ment a keresztel, hófehér lovon. Hatalmas kúrivalgás hangzott fel.>
A menet megindult.
- 94 : 20 kisebb *mokány* lovon hófehér K : kisebb *fehér* lovon <egy> hófehér
- 94 : 21 K : ült, <egy> ezüst serpenyőt
- 94 : 22 (Ez a liliomtisztaágú... terjeszt.) [Ez a zárójelbe tett mondat a K-ban nincs meg!]
- 94 : 25 K : skárlátpiros <nadrágú, zöld> dolmányos
- 94 : 26 K : <Azután> Most
- 94 : 29 K : Egy nemes vitéz deres lovon hozta a <nádor által ajándékozott> diadalkapunál
- 94 : 32 »Bóra« K : »Bora«
- 94 : 32 a király meztelen kardjával. *Egyszerű csorba szablya volt, melyet Mátyás az ütközetekben viselt. S különös megbízásként kellett vinnie a menetben Frangepánnak; legyen tudásra mindeneknek, hogy ez a kard megvédelmezi a primást mindenek ellen. Egy gyalog menő... K : az ország meztelen kardjával. (Ez annyit jelentett, hogy ez a kard megvédelmezi a primást.) Egy gyalog menő...*
- 94 : 39 De az *üdvivalgás*, K : De az *óriási rivalgás*
- 95 : 3 K : a primás-érsek <áll> <érsek> következett; <...> a baldachin
- 95 : 5 a másik oldalon K : a másik oldalán
- 95 : 7 K : <Folyt> — Eljen Mátyás király —
- 95 : 9 K : megajándékozta <...> őket
- 95 : 15 K : — Miért kiabálnak <annyit>?
- 95 : 16 K : — <Szeretik> Ez azt jelenti,
- 95 : 24 K : hallani. <A házak abl> A felzászlózott házak ablakaiból
- 95 : 25 primásnak. K : primásra.
- 95 : 27 K : <Végre> Hosszú
- 95 : 28 K : ülnek s <lépkedő> a kocsiajtók mellett
- 95 : 31 K : lobogóján <a> pajzsot tartó vitéz ;
- 95 : 33 K : mezőben. <Pozsony aranyzarvasa> Hetykén ágaskodik
- 95 : 37 K : <Felh[úzza]> Fel van húzva <ijja> tegze
- 95 : 38 K : vezér tán <átment vala> által ment <a soproni> a komáromi pajzsra,

- 96 : 4 K : oroslánja <mégis> kettő; [A szabályos ritmus kedvéért több más helyen is törölt vagy betoldott utólag egyes szavakat!]
- 96 : 4 K : <két oroslányának> s a két oroslánja <négy> égszínkék
- 96 : 5 K : <Szép> Virágbokrétát
- 96 : 6 K : medvéje, <Kígyót fog csőrében a Heves gólyája,> vicckáندozik [A *vicckáندozik* szó a *ficckáندozik* alakváltozata.] K-ban és mindenik kiadásban így!
- 96 : 6 Mintha *lány* fuvalom K : <Langy f> Mintha *langy* fuvalom
- 96 : 8 K : <három> Három ezüst pólyán <végződik a> Sáros szárnyas hölgye
- 96 : 12-29 K : *Mindenki ujjong* . . kezd. szakasztól *Ezt a fogadtatást* . . . kezd. szakaszig (öt bekezdés) külön papírlapon, az író utólagos betoldása.
- 96 : 12 K : <Csak nagy me[ssze]> Mindenki ujjong, kurjongat, Csak messze túl
- 96 : 13 K : dőcögő <társzekerek s málhák> málhás szekerek
- 96 : 15 K : keserves <sírv[a]> sírásban tör ki:
— Édes Hippolytkám, <Kedves> Drága Hippolytkám. Mivé tettek, mi lett belőled; <Te már sohasem leszel többet az enyém> Azt a szép hajadat hogy lenyírták! <Aztán hogy elvettek, talán> Azt az aranyos kedvedet *békókba* (PH is: *békókba*, 1892—Jk, Krk: *békóba*) hogy rakták. Tőlem hogy eltéptek, <talán> tán vissza se adnak <szegény Hippolytkám, nem leszel te már többé az enyém>
- 96 : 21 K : Anetta <annyi> csak egyre sírt
- 96 : 23 K : <Ezt> De
- 96 : 24 K : tán egy <csa[k]> sem
- 96 : 25 K : pedig <ez volt a leg . . . ez is lengett> ez is
- 96 : 27 K : dísz <az egész bevonulásnál> az összes
- 96 : 31 Szirmai K : Szirmai
- 96 : 36 még ki sem bőfogte egyik-másik, már is elkezdték a primást fitymálni; (PH: még ki sem bőfogte *magát* egyik-másik, már is elkezdték a *kis* primást fitymálni;)
- 97 : 4 K : komoly ember.
<Mindenütt forrt az elégedetlenség.>
- 97 : 8 K : Ujlaky(nál) uramnál
- 97 : 10 hogy főpapoknak K : hogy <foppa = főpa[pokká]> főpapokká
- 97 : 13 K : leküldeni <érs[eknek]> főispánnak
- 97 : 18 K : klapanciákban, <ezt> amely <kar> carment
- 97 : 20 K : mai napig, <de> pedig de sok
- 97 : 32 előszámítván K : <el> előszámolván
- 97 : 34 K : pereputtyát <is> elannyira, hogy <az utolsóinak már csak éneklő kanonok> ahol a lajstrom megszakad, az utolsó családtag

Lap Sor

- 98 : 1 Kinizsi Pál (1894—Jk itt és a 15. sorban : Kinizsy Pál)
K : <A legellentétesebb hírek keringtek szárnyaltak szerte az országban.> Kinizsi Pál uram <meglátogatván>, midőn
- 98 : 4 K : az asztal mellett, <ezek szakasztott> egyforma reverendákban
- 98 : 9 K : terjeszti : <»Az ördög űzött>
»Az ördög incselkedett velem.
- 98 : 12 K : Dóczy <uram> azt állítja ugyan, hogy <az Tallián Gergely volt> a másik primás a kis Gregorio volt, a <primás> herceg játszópajtása, aki <az érsek> a viseltes reverendáit elhordja
- 98 : 16 K : annyi is <van> volt
- 98 : 19 K : Az *ostobaság gyorsan fiadzik* ... kezd. szavak előtt: <A pasquillusoknak segítségére jött a babona.> [Ezt a mondatot utóbb négy bekezdéssel előbbre helyezte, a »Kinizsi Pál uram ...« kezd. szakasz elé.]
- 98 : 20 K : <egy nagy> ahol a primás hálószobája van,
- 98 : 22 K : egy fekete <kecske> macska.
- 98 : 24 K : megfogjon. <Hacsak nem az anyaszentegyház Ha csak nem ő maga az az egér. De hogy ez rossz jel, azt mindenki elhítte. Rossz jel> Hej, különös dolog ez, már azért is, mert az ablak körül egy fehér galamb <vágyódik> röpköd
- 98 : 28 *Egyre csodálatosabb hírek szivárogtak ki* K : *A legkülönösebb hírek <szívá> szivárogtak ki*
- 98 : 32 K : Geréb Lászlónak <f[elugrott]> ebéd után felugrott
- 98 : 39 K : sem <...> sajnáltak tőle :
- 99 : 6 K : hogy még <nagyon nagyon> nem <mu> igen mutogatni való,
- 99 : 10-23 »Mátyás voltaképpen félt e látogatástól ... « kezdetű mondatból e szavakig bezárólag : »... be is vallotta ... « : MK utólagos betoldása. Az eredeti fogalmazás : ... mégis inkább Beatrix nyalta-falta. Mátyás már kezdett magára bosszankodni, s be is vallotta nem egyszer egyetlen bizalmas barátjának, Szapolyainak : [Ezt a mondatot MK a kézirat eredeti fogalmazásában nem törölte, nem is javította, csak a »Mátyás már kezdett ... « szavak elé beiktatott hiányjellel jelezte az utóbb fogalmazott szakasznak a helyét. A zárómondatot — úgy látszik — csak a PH korrektúráján vonta össze.]
- 99 : 13 — Kiegészítve a szemem, K : — Kiegészítve az arcom,
- 99 : 16 K : Ideges félelemmel <öriz> örködött
- 99 : 20 K : mindinkább <kiábrándult abból a diadalából, melyet a pápa fölött kivívott Hippolyt által, rájött> rájött, hogy <ez> ebben a Hippolyt kinevezésében ha van is »virtus«, de <nagy haszon nincs> az utóíze nem <lesz> kellemes ; be is vallotta
- 99 : 24 K : — Rossz fát <vetett[em]> tettem a tűzre

Lap Sor

- 99 : 26 *Az erkölcstelenség egyre mélyebben harapózott... a közvélemény megbotránykozását.* [Ez a két mondat a K és PH szövegében nincs meg, MK utólag toldotta be, éspedig már az 1892. évi kiadásba.]
- 99 : 28 1894—Jk, Krk : *riktó* szalagokkal (1892 : *rokokó* [!] szalagokkal)
- 99 : 30 *agyarkodtak* K (PH és 1892) : *acsarkodtak*
- 99 : 34 De ha nem veszel is K (és PH) : De ha *észre* nem veszel is
- 99 : 36 K : Mert az emberi korok <mindenike olyan> [ide hiányjellel betoldva, a két mondatot összekötő szavak nélkül:] <és kicseréli, mint ahogy a tülökbe más kaszafető követ tesznek minden tíz évben> is szeszélyesek
- 99 : 37 Mátyáshoz *előbb* jött K (és PH) : Mátyáshoz *hamar* jött
- 100 : 1 K : egészen. <Nem> Kezdet
- 100 : 4 K : <Koronáját> Jánosnak biztosítani <kellene> a koronát,
- 100 : 15 K : ülne <most> Esztergomban,
- 100 : 16 K : ha Vitéz <áll> élne
- 100 : 17 K : S ilyenkor <sze[retett volna]>
- 100 : 20 *de hát még azok a borzasztó képek, amik ott függtek az esztergomi primási kastélyban ; az a három kép, amit Pethő Gergely K : de meg [= még (?)] <a> ott függött az esztergomi primási kastélyban az a három kép, amit Pethő Gergely (Az eddigi kiadásokban is így! Javítottuk az eredeti névalaknak megfelelően.)*
- 100 : 23 K : festett <az> Vitéz János érseknek : <a hár[om]> három király
- 100 : 26 K : alvó <ember> alak
- 100 : 28 K : hogy van <az előre> <alak>-e rajta szoknya?
- 100 : 29 K : A másik<on> képen
- 100 : 32 K : A harmadik <képen>on két ember
- 100 : 34 K : Ez mint <legenda> szent jóslat]
- 100 : 35 mindig K : mindig
- 100 : 35 a jóslatra. K : e jóslatra.
- 100 : 36 K : bekövetkezik. <Mind[ent]>
- 100 : 37 K : De azért <mindent elkövetett> küzdött <ellene> a jóslat ellen
- 100 : 39 K : hogy <egy> magyar nevelő
- 101 : 1 *gyermekességétől* (PH : *gyermekességből*)
- 101 : 6 K : természetű <ember> pap,
- 101 : 7 *s jártas lévén az olasz nyelvben is*, K-ban még nincs meg, későbbi betoldás ehelyett: <s olyan embert farag az Hippolytból, hogy öfelsege holta napjáig büszke lesz rá>
- 101 : 9 K : <A király azt fele[lte]>
— Jó. Fel kell az udvarhoz hivatni.
- 101 : 18 K : Ebből egy is elég <nagy tudomány> tudnivaló egy <kanonoknak> prépostnak.
- 101 : 20 K : A volt prépost meghajolt : <ez azt>

Lap Sor

- 101 : 22 a feleleteitől K : a <feleleteitől> feleleteitől (Jk : feleleteitől)
- 101 : 27 K : ... tavasz közepén.
 <— Kend igen, igen értelmes ember, s bizonyára azt is meg tudja mondani>
- 101 : 28 K : — szólt <mosolyogva> a király
- 101 : 28 A *dinnye ideje előtt is megérlelhető* K-ban nincs, későbbi betoldás.
- 101 : 29 K : Csak még egyet mondjon meg : <hog> mi kell ahhoz, hogy
- 101 : 32 K : — Egy király, egy <bíbor> palást
- 101 : 32 — *vélte a vágújhelyi pap.* K : *felelte bátran.*
- 101 : 34 K : <— S ha>
 <— És>
 <— És egyebet>
 <— Valamit még> Egyet, valamit még kifejezett
 — <szólt kedvetlenre torzult ajkakkal öfelsége> riadt rá a király
- 101 : 37 K : félt, hogy el <ne> hibázza valahogy. Már-már megmozdult a <száj> szája, <hog> <hog> odabökje amit már-már odabökte, amint hirtelen eszébe jutott <hog> »és egy pápa« — de csak mégis elharapta a kitörő <gondolatát> szót
- 102 : 6 engem időnként értesítve előmeneteléről K : s engem időnként értesít <a szük[séges], a helyes nevelés, az érsek> előmeneteléről
- 102 : 15 K : tele volt a <tisztek> gazdatisztek
- 102 : 17 K : a »kutyalangya« is <ebben> a földön ...)
- 102 : 19 embergomoly K : emberboglya
- 102 : 23 K : míg <nem> el nem
- 102 : 29 K : De <hajh, mindennek> ennek mindnek
- 102 : 32 hogy a herceg *esze* K : hogy a herceg <feje nem tülök> nem kaszapenge, hogy akár mindennap más kaszafenő <követ tegyenek bele> kövel élesítsék.
- 102 : 36 Amit a nevelő *rendel*, ... szeretne bemutatni... K [ez a bekezdés első személyben :]
 — Amit a nevelő <rendelt, az szent> rendel, annak meg kell lenni... szeretnék bemutatni...
- 103 : 1 K : A páter Moretti <elveszté összes szellemi befolyását, de> abszurdja nem volt azonban kétségbeejtő, megnyerte <helyette> a konyhamesteri hivatalt.
 <Pater Moretti>
 <Majd a nevelő tett>
- 103 : 6 megint előterjesztést tett K (és PH) : megint *aldzatos* előterjesztést tett
- 103 : 11 K : komoly <lesz> lenne.
- 103 : 13 K : — Elfér még <mihozzánk> minálunk ez a két cselédke. <Én vállal> Én a fiút vállalom apródnak...
 — Én pedig a <leán> lánykát

Lap Sor

- 103 : 19 K : csak <a szegény> a jó öreg
103 : 23 K : <akiből> akit a király kegye
103 : 27 K : <köszörülni> élesíteni
103 : 28 K : ... köszörűkő.
<Az emberek megnyugodtak benne, hogy>
103 : 29 K : a primásra, <akkor> egykedvűen
103 : 31 K : — A primást nevelik. <Jó a> Szegény kis priná-
sunk!
103 : 37 K : <Talán> Meglehet,
103 : 39 sírjából. K : a sírjából.
104 : 6 K : <Megy> Medgyesaljai
104 : 11 K : elhalasztá <egészen a> egészen a
104 : 11 nyár közepéig. K : a nyár <derekáig> végéig. (PH : a
nyár végéig.)
104 : 12 Nyár végén K : Nyár végén <a Tátrákban> Véglesen
vadászott (PH : Nyár végén)
104 : 15 K : és <minthogy> mert ott volt őfelsége a királyné is
<udvarhölgy> palotahölgyeivel
104 : 18 K : <A király nagy szenvedéllyel kereste mindenütt a
zergéket, s Vértes táján még volt akkoriban.)
A király <...> nem volt
104 : 19 K : <Oh, a legnemesebb vad.> Véték azt megölni. A kis
bamba <zerge> gidát, aki olyan <odaadással követi az
anyját> szeretetteljes édelgéssel viszonozza anyja gondos-
ságát. Milyen okos, milyen eleven <hogy> Reggel
104 : 28 K : Először <megmutogatja> maga szökdecssel szikláról
sziklára, <a kis gida> bámészan nézi a kicsike. Akkor
az anya a felső sziklán <marad> megáll s professzori
arccal várja, ha utána tudja-e csinálni <a gida> a csemete?
104 : 32 K : talán azt <hogy> mondja, hogy :
104 : 36 K : mekeg <most>, mintha mondaná :
105 : 4 K : Sokáig, nagyon <sok> sokáig
105 : 11 K : ejtett el <s a két gidája>, onnan
105 : 12 K : bégetve <a holt> anyja holtteste mellett, <meg
hagyta ott magát [fogatni] az Ujlaki apródjának> mind
kettőt elevenen fogta meg ott a <Czobor> király pici ap-
ródja, <Ivánka Mihály> Tallián Gergely.
105 : 15 K : — Szegény kis jószágok — <mondá> sajnálkozték a
király <részvétellel> — <pedig m[ennyire]> ott maradtak,
pedig mennyire irtóznak a vértől.
105 : 17 K : <— Felséged> S a király
105 : 19 K : milyen kötelességérzet <lehet ez!>
105 : 20 K : a vértől a <zerge->gida,
105 : 20 csak megsebesül, K (és PH) : megsebesül csak,
105 : 24 K : — Csak egy árva van [Utóbb javítással és törléssel :]
— Csak egyik az árva
105 : 25 gidája. K : gidója.
105 : 28 szintén K (és PH) : szinté

Lap Sor

- 105 : 29 K : mert miből <is> áll <a nagy> az igazi politika?
<Belet> Belehelyezkedni a király hangulatába.
- 105 : 32 K : Szabadon eresszük?
<— Az a gidák ura, aki megfogta — mon[dá a király.]>
<— Azé a madár, aki megfogta — szolt <a> öfelsége
mosolyogva — kérdezzétek meg a kis Talján Gergelyt.
<Övé> Az övé a két <gida> gida. Hej Gergely, jer ide, mi
célod van <a kis gidákkal> az állatokkal?
Gergely <bátran> merészen felelte :
- 106 : 2 farsangot. K : farsángot.
- 106 : 4 K : A királyné is <jön> eljön a palotahölgyeivel. <Nos,
mit szólnak h[ozzá] Egy kicsit m> Messze van, az igaz,
de egy kis <nagyobb> mozgás
- 106 : 8 K : <S legott> És legott még onnan futárt menesztett
a király <Tallián> a kis Hippolythoz
- 106 : 10 K : <Mondja meg kegyelmed>
— Mondd meg az érseknek, fiam Túri Mihály, <ez>
[zárójelben, törlés nélkül :] (ő kelme ment az üzenettel)
leszünk vagy kétszázan.
- 106 : 10 K : Túri (PH—Jk mindenik kiadásban : Turi)
- 106 : 12—13 Megcsinálták azz úti tervet.
— Csütörtökön déltájt... stb.
[K és mindenik kiadás : folyamatosan, bekezdés és párbe-
szédjelző vonalka nélkül közli. Kiadásunkban az értelem-
nek megfelelően módosítottuk így!]
- 106 : 13 Csütörtökön K : Csütörtökön
- 106 : 19 K : Mert nem kacsalábon forog ám a <szép> kastély
- 106 : 21 Palásthyné K : Szunyoghyné [Szórakozottságból eredő el-
írás. Pár sorral feljeb (106 : 16) a K-ban is : Palásthyné]
- 106 : 22 K : szombaton reggel <átsétálunk> átlovagolunk .
- 106 : 23 K : Jó <ügyes volt a terv s ahogy elképzelte, épen úgy>
volt a terv
- 106 : 25 K : az urak és asszonyok <az úton is, Kékkön is, Szunyog-
hynénál> <asszonyomnál is>, mert a király <arcán> hom-
lokán szakadatlanul vidámság ült.
Valami <gyerekes> ideges türelmetlenség
- 106 : 27 vidámság (PH : vidámsága)
- 106 : 31 K : — Majd meglássák <kegyelmetek>, micsoda komoly
szent <apókát> apót találunk ott. Meg lesznek <lepe[tve]>
lepve kegyelmetek.
- 106 : 34 Csalódnak azok, akik azt hiszik, hogy csak egy fekete
seregem van. A másik a saját vasakaratom, s ez nekem
több győzelmet hozott, mint a másik sereg.
K : Csalódnak azok, akik azt hiszik, hogy csak egy fekete
seregem van. Két seregem van. Az egyik a saját vasakaratom,
s ez nekem több győzelmet hozott, mint a másik sereg.
(PH : ... Két seregem van. A másik ...)
- 106 : 39 a másik sereg K : e másik sereg

Lap Sor

- 107 : 5 E remény sajtátszerűen csiklandozta. K : <S> E remény sajtátszerűen csiklandozta már.
- 107 : 6 a nappal kelt föl (1892—Jk[†] örökletes sajtóhibával: a nappal kelt föl [!])
- 107 : 8 hogy keljenek. K (és PH): hogy keljenek föl.
- 107 : 10 minden csendes. K : még minden csendes.
- 107 : 18 K : <Epest [így!]> Azt a gyönyörű
- 107 : 21 K : — Épen most húzza fel <bársony> gyöngyös cipellőjét.
- 107 : 23 K : gránátszín <mentőjét> palástját.
- 107 : 25 K : Fűjd meg azt a kürtöt, <Vizaknai János!> Bessenyei János!
- 107 : 26 s nyomban élet kelt K : s nyomban egyszerre élet <omlott> kelt az udvaron. <Csatlós> <Csatlós lovát hozta, solymár sóly[mát]> Mintha a kövek is elevenednének
- 107 : 30 a királyné szolgálói emelik a zöld selyem palankint. K : a királyné [fölötte, törlés nélkül, e szavak:] eldöbognak a női hintók szolgálói a zöld selyem palankint emelik.
- 107 : 32 K : Király a nyergébe pattan, lovagok <igazgatj[ák]> a hölgyek pici lábát beigazítják a kengyelbe, (mert <hol lovon> <felváltva lovon, s ha megunják> a hölgyek is lovon utaznak, csak ha megunják, ülnek át az aranyozott <palank[inok] gyaloghintók hord[ozható] gyaloghintókba) s megindul a <menet> tündöklő csapat.
- 107 : 38 mögējők (Jk : mögējűk)
- 108 : 2 az ötszáz esztendősz guzsalyról... [MK tollbotlása. Nem ötszáz, hanem csak négyszáz esztendősz mese szálait fonja! Meghagytuk, mert nemcsak a K-ban, hanem valamennyi kiadásban is így van.]
- 108 : 4 K : A párkányi határban <egy reket[t]yés hely, mely mögött nagy darabon> kiöntött <ki> a Garam
- 108 : 5 mintha ezüst tallér lenne. De persze akkora nagy tallér, hogy mindjárt K (és PH) : mintha olvasztott ezüst lenne. Jókora darab föld, ha tallerrá válnék, mindjárt
- 108 : 8 K : A rekettyés <szélén> szélek <felől> felől
- 108 : 9 arra hirtelen K : erre hirtelen
- 108 : 11 K : szárnyaival, <s vijjogva csap rá a sólyomra. De bizony> »de bizony
- 108 : 14 K : négyszáz aranyos <szép> idomított sólymom oda van.
- 108 : 16 Jaj, a madaramat!
<A sas föléje kerekedik>
— Nehéz dolog az <sógorasszony> hűgomasszony
- 108 : 20 De nyíl süvit K : De nyíl süvit a levegőben; <minden> száz szem nézi útját. <Jaj, most, de fölzúg az éljen, a sas véresen> »Jaj, mi lesz most?«
<S> Íme <a sas> egy pillanat
- 108 : 24 K : — Éljen! Hej, ki lötte?... <Hol van> <K> Kié volt az a nyíl?
— Biz az a kis <Tallyán G> Talján

Lap Sor

- 108 : 28 K : hogy kezet fogjon <a király apró[djával]> az apróddal.
108 : 30 szintén K : szinte oda <szalad> szalad, s <köszönetül a>
szép kis kezeivel
108 : 32 K : — Mit adjak most <neked> ezért <picinyke> aranyos
cselédem?
108 : 33 K : — Bizza rám kegyelmed, — <...szólt> szólt meg
108 : 35 K : majd <meg f[ogom]> megjutalmazom én
109 : 4 víz alatt K : a víz alatt
109 : 8 K : A király kedélye szinte bugyborékol :
<— Elég> <— Te még fiatal vagy, ráérsz, be [várni]>
— Azért kapod ezeket a vizeket, mert te < vagy az
egyetlen jobbjágyom> még elég fiatal vagy bevárni, míg
<ez> a víz lefolyik a birtokodról.
109 : 14 K : s amíg <csak bevergődött> Esztergomba bevergődtek,
109 : 19 K : Igazi férfilelek lakik ebben a <mogyoróhéjban> tők-
magban.
109 : 25 amelyen K : amin
109 : 26 K : <életre való> vezér a többi közt
109 : 27 K : helyes egy fickó!...
<De ni megérkeztünk! Már észrevettek a fellegvárban.
Az első tarack eldőrdült.
Most még csak a röpülő hídon kell átkelni.
Király a szép fekete lovát megsarkantyúzza a>
... De ni, mi volt ez?
109 : 29 K : <most> hogy im
109 : 31 K : <Ez az> De iszen
109 : 32 K : Ezer kacagányos <primási> huszár
109 : 35 K : A kapuban ott állnak <a megyei nagy urak> a primás
papjai,
109 : 37 K : öfelségét. <Minden arcon izgatottság, kíváncsiság>
Izgatott,
109 : 38 K : oda azt a virágo[s dézsát] <csöbröt> [Végül, további
javításokkal így alakult a mondat:] oda azt a csöbrös
virágot!
110 : 1 K : Ah! de itt a király! <Zúg> Itt az egész udvar.
110 : 6 oh, be kár, K : ej, be kár,
110 : 11 K : <Kel[emen Bence]> A szónok
110 : 13 K : <hebegi> motyogja
110 : 15 K : Csak tán nem kend az? — <jegyzi meg a király némi
bosszankodással.>
A Kelemen szeme <bamba ijedtséggel> ijedten
110 : 18 K : nagyon különös... <teszi hozzá megütközéssel, zava-
ros tekintettel... ez különös!>
110 : 19 K : — <Valóban különös> Egy kissé —
110 : 19 jegyzi meg K : jegyzé meg
110 : 19 1892, Krk : s könnyedén (1894—Jk : könnyedén)
110 : 21 K : a <terembe.> termekbe.
110 : 23 az a kérdés K : ez a kérdés

Lap Sor

- 110 : 27 K : a folyosókon, <fel> a garádicsokon
110 : 29 Hisz ott állt K : Hisz *ott volt*, ott állt
110 : 32 K : . . . benneteket.
<Moretti atya épen . . . megelégedett arccal üldögélt a kertajtónál. A Neptun szép szobra alatt> <Nem látta>
Ő maga a kert felé futott.
110 : 35 K : A kert <ajtóban> ajtónál a Psyche szobra <al[atti]> melletti padon <ott> üldögélt Perotti atya
[A•K (és PH) szövegében ezeken a helyeken (110 : 36., 111 : 3. és 115 : 16. sorban) MK szórakozottságból *Perotti* atyát írt *Moretti* atya helyett.]
110 : 36 a mai *ételsorozat* *tálalása* *rendjét* komponálta K : a mai *ételsorozat* komponálta <meg> elégedettségtől gömbölyödő arccal. <Per[otti]> (PH : *ételsorozat* komponálta)
111 : 3 K : – Papi hitemre <mondom> <erősít[em]> esküszöm,
111 : 3 K és Krk : erősíté (PH–JK a kézirat hibás olvasása miatt erősíti)
111 : 7 *kérdék* K : *kérdék*
111 : 8 K : Praelatusok, <ajtónállók, éneklő> címzetes püspökök, <tisztek> éneklő kanonokok <futkároztak be>, tisztek, ajtónállók futkároztak hajadon fővel, kétségbeesve, benézve <kályhalyukba> pincébe, kályhalyukba, éléskamrába, minden zegbe-zugba; <s minden [hiába!]> de a primás csak nem volt *élő*. (PH óta minden kiadásban hibásan : *élő*. Javítottuk a K szerint!)
111 14 K : Érezte, hogy ki fog törni. <Friss levegőre> Kezével a homlokát dörzsölte. Aztán lesietett a kertbe. A fris[s] levegőn meg<enyhíti> kiszívja
111 : 15 mérget. K : *mérgeket*.
111 17 szemöldökeikkel, K : *szemöldjeikkel*
111 : 23 . *Hűvös, nyirkos reggel volt, . . .*
K : <Éles, üde nyári> *Őszi*s nyirkos reggel volt, a füveken harmatesöppek himbálóztak, (a napsugárnak nem volt elég ereje, hogy gyorsan <leszivogassa> felszűrösölje őket) <a méh kedvetlenül mászott be az őszirózsák> a méhek óvatosan jártak a virágokon, bele nem menve a nedves harangjaikba <azok talán azok is> pedig <azok nem kapnak a lev> úgysem kapnának náthát, <lábaikba köszvényt> : minden üde volt és friss, balzsamos illatban fürdött a röpködő narancspille, vígan füttyörészett a <fákon> a rigó. (PH : *Őszi*s nyirkos reggel volt . . .)
111 : 31 K : – <Egy pár> Ni, ott a fa alatt egy pár kis cipő! <A király> Ófelsége ügyet se vetett <most> a kacskaringós gyalogútnak, a virágágyakon keresztül <ment> *gázolt* egyenesen a fa felé, – melynek koronáját <tölgyek> hatalmas tölgyek
111 : 35 *élt*. K : *éltt*.
111 : 37 K : <Úgyis> Kié azok?

Lap Sor

- 112: 1 K: A fa tetején <a gallyak> a girbe-gurba ágak közt ott <ült> gurnyaszkodott a hercegrímás <maszatos> összetépett reverendában,
- 112: 4 infula K: infulája
- 112: 5 K: Felgyúrt karjával egy <madár> fészek felé <ágaskodik> ágaskodik, melyet egy elálló <gallyra> <gálylyon> gallyra <épített fel> rakott meg az óvatos anyamadár.
- 112: 7 hölgyek K: a hölgyek <... nevettek> hangos kacajra fakadtak.
- 112: 10 K: — Jó reggel, szeretett öcsénk és rokonunk — <mondta> szólt fel kesernyés gúnnyal — <Miben fo[glalatoskodik]>és jó munkát!
- 112: 16 K: Nem igen tudom <lesze[dni]> elérni. Följebb kellene <lépnem> hágnom, azt hiszem, de félek, hogy a gally letörik.
— <En is attól> Mi is tartunk attól,
- 112: 20 K: Nem, nem; mingyárt lejövök, <mingyárt, mingyárt!> Már mingyárt a kezemben lesz. — <Ah> Lám,
- 112: 24 K: mosolygott <mutatva> kedveskedve mondva a királynak:
<— Nos, odaadom fölségednek>
— Ugye szépek?
- 112: 29 K: Még a fejedelmi arc szigorán <át is>, még a szemek villámán át is
- 112: 32 — Nagy kitüntetés *reám* nézve: K: — Nagy kitüntetés *rám* nézve <— szólt metsző>. Hanem most már
- 112: 34 K: Ujlaki sorba lökdöste az urakat, <bambán és humoros ártatlansággal, bizalmas sottogással kérdezve, tettetett bárgyúsággal kérdezve:
- 112: 36 — Ne csókoljunk kezét *önagyságának*, mit gondolnak *kegyelmeitek*? K: — Ne <menjünk> csókoljunk kezét *ő magasságának*, mit gondolnak *kelmeitek*?
- 113: 1 K: A gyermek felhúzta cipőit s <kék selyem reverendáját fölemelve> <mint ahogy a kis kékselyem reverendájában> kőteny módjára fölemelt selyem reverendájába rakván a tojásokat, virgoncan <szaladt> futott fel velök a palotába, egyenesen a konyhába, hol <nagy sürgős> nyolc szakács, hús kukta <készítette> főzte a villásreggelit a vendégeknek nagy sürgős-forgással.
- 113: 7 K: olaszul <a közeled[ő]> az egyik fasornál előbukkanó királynőnek:
- 113: 12 K: s <kérőleg> esdőleg
- 113: 15 K: S ezzel szót se várva sarkon fordult, <s hevesen felment> gyors, elhatározott léptekkel a palotába sietett, hogy ő maga ossza ki a rendeleteket; de már nem ért rá, a nagy <villásreggeli fel volt hordva,> primási teremben
- 113: 17 meg voltak terítve a *patkós asztalok* aranyfonállal varrott abroszokkal; K: *már* meg volt terítve aranyfonállal varrott abroszokkal.
- 113: 20 K: <Csakhamar> Előjött

- 113 : 30 *kegyelmed, hogy ott maradt* K : ked, ott maradt a madár-fészek a fán, <azt kegyelm[ed]> most már azt teheti <kegyelmed> a fejére, helyette — <az anya> a madárnak már úgy sincs rá szüksége.»
- 113 : 35 *kendőbbe* (Jk : *kendőbe*)
- 113 : 36 K : hozták <keresztül az udvaron> a tálakat a primási udvaron keresztül, a konyhától az ebédlig, az étkefogók előtt a konyhamester Moretti atya <lépkedett> ment méltóságteljesen, de gyalog, <Mcret[ti]> a konyhamester előtt a primási asztalnak <jött, Babocsay> Motesiczky János uram <jött> lépegetett fölszerszámozott paripán, kozákos <coboly> <nyest prém kucsmában> nyest kucsmában.
- 114 : 2 K : a paripán, <a gar> az ebédlő garádjácsánál leszállt
- 114 : 5 K : <s> őfelségeik<nek> elé téve.
- 114 : 8 ismét térdet hajta K : ismét térdet hajt <ván> királynak, királynénak, s új [törlés nélkül : ételért] fogásért meggyen szolgálásával a konyhába, melyet <ugyanazon> ugyancsak hasonló szertartással hoz fel az etyepetye oltárára
- 114 : 10 *etyepetye* — K és az eddigi kiadásokban : *etye-petye* (Ld. a Tárgyi magyarázatoknál is!)
- 114 : 11 *úgy volt, csakhogy az első <tál> ételt arany tálban hozta ; <s csupán a királynak volt szánva :> a királynénak is*
- 114 : 15 K : mondá <Babocsy [így!]> Motesiczky uram
- 114 : 17 K : mintha <hat to[jás]> kígyó fulankja lenne,
- 114 : 21 K : — Igen, — szolt szelíden — a <madár...> madártojásokból.
- 114 : 22 K : S azután megízlelte és megette. <Megette egészen> <mind> <Csodálkozhatik az utókor, hogy nem ettől <a reg[g]elitől> <nem ettől> a rántottától lett <beteg> halálos beteggé, hanem két-három évvel később néhány fűgétől.)
- 114 : 25 K : Czobor <áthajolt> a <véko[ny]> darázderekű Frangepánné <háta mögött Ujlakhoz> vállán át váltott szót Ujlakival.
- 114 : 27 — *Non datur saltus in naturam.* (A természetben nincs ugrás.) A K-ban és a PH-ban nincs meg ; 1892. évi betoldás!
- 114 : 31 K : Kis vártatva visszafelé sűgva <Czobor> Ujlaki :
- 114 : 33 K : a falba : <„Hic fuit Mathias> „Hic fuit Mathias rex, Commedit ova sex” [K és az eddigi kiadásokban : *Commedit... Javitottuk : Comedit...]*
- 114 : 37 K : <De Czobor> Mire Czobor
- 114 : 38 *adta odább* K : adta <oda az> *odébb* Ujlaki azóta híressé lett <klapanciját> pasquil[1]usát
- 115 : 1 K : már a túlsó oldalon <vándorol arcokról arcokra> gyűl ki az ajkakon és szemekben.

- 115 : 4 K : vad kiáltások verték <fel a csendet, nem> fel <az előkelő csendet> azt az úgynevezett félcsendet
- 115 : 6 K : Egy-egy tompa zuhanás <hallatszott közbe>, <vagy> rekedtes hörgés tarkította az egyre növekedő csatarát.
- 115 : 9 K : mi történik <odakünn> ott künn?
- 115 : 11 K : — <Egy> Gyilkolnak odakünn. Egy pap a másikat meg akarja ölni <késsel>.
- 115 : 15 K : Künn az udvaron <gyönyörű> épületes látvány <fejlett> tárult ki. Kelemen kanonok <viaskodott> verekedett pater Perottival, [= Morettivel] <egy konyhakést> mind a kettő a földön feküdt összefogózva egy gomolyagba, <s az atléta> de az atléta-termetű Kelemen volt felül
- 115 : 18 Jk és Krk : *javában* (K, PH—1908 : *javába*)
- 115 : 22 K : <a kuk> A szakácsok, kukták, ki <a> piszkafával, ki főzőkanállal, <ki a tojáshabbal> ott álltak körbe és igyekeztek őket <kapac[ítálni]> békésen csillapítani.
- 115 : 27 K : egyetlen jámbor <lelk[et]> kuktát, Borsodi Palit vitte <rá> a bátorság annyira, hogy a fölvert tojáshabot ráönté Kelemen kanonokra, amitől az még csak bőszebb lett <s a csizmája sarkával rugdalta ellenfelét> és harciasabb, szórva az éktelen szitkokat,
- 115 : 33 K : A király <intett> leüzent
- 115 : 34 *bástyáról*, (A K helytelen olvasása miatt a PH-tól kezdve valamennyi kiadásban hibásan : *bástyától*,)
- 115 : 35 *dulakodókat* (PH : *verekedőket*)
- 115 : 35 K : vezessék <ő maga> eleibe,
- 115 : 36 *hallani* K (és PH) : *tudni*
- 116 : 37 K : <Per[otti]> Egy-két szempillantás, ott állott a két <kivörösödött> pap zihálva,
- 116 : 2 K : isten szolgálai — <szólt> <mond zordonan>
- 116 : 4 K : <Akkor feleljenek> Hallgassatok
- 116 : 5 K : aztán tördelem le a <gallya> gallyakat.
- 116 : 7 K : és most <ki fog> kicsordul.
- 116 : 15 *a mulató* K : *e mulató*
- 116 : 16 sok munka vár rátok, K : sok munka vár *ma* rátok,
- 116 : 18 A lovagok K [tollbotlással] : A lovak
- 116 : 23 K : Mélységes <íri> zsibbasztó csönd lett,
- 116 : 27 K : <Egy> Elintézett ügy. <Egy szót> Egy szót se róla többé! <Csak az udvari bolond, a Mókus> <A> Király haragja,
- 116 : 29 *a hölgyekkel* K : a hölgyekkel, a női ajkak nem mosolyognak <többé, minden megdermed>, minden elhomályosul,
- 116 : 32 *árnyékok* K : árnyak <suhanak> suhanak, lib[b]ennek elő, — mert a király haragszik.
- 116 : 35 *szólani, Kóla* Pali, az udvari bolond : K : *szólani, Hóka* Pali, az udvari bolond :
- 116 : 36 K : <hogy> miután
- 116 : 38 K : <Ejh> De ki hallgatna most

Lap Sor

- 117: 1 K : — <Mi> Beszélj, te horihorgas, — <szólt> parancsoló a király,
- 117 3 társadat? K (és PH) : a társadat?
- 117: 5 K : és engem megcsalt. <midón>
- 117 6 K : — <Hogy volt> Mivel csalt meg?
— Mikor a főtisztelendő primást kerestem <az im-
[ént]> egy órával ezelőtt.
- 117: 11 a kertbe akartam menni, *gondoltam*, K : a kertbe akartam menni, gondol <am>va <hogy> ott van. <Az ajtónál ült ez az ember> S ha megtalálom, <semmi se> <minden m[ás-képp]> sok minden nem történik, ami történt.
- 117: 13 *kérdezém* (PH—1908 : *kérdezem*; Jk : *kérdeztem*) A következő mondat állítmányának félmúlt-alakja (*mondá*) arra vall, hogy ezt a K-ban ékezetlen szót is félmúltnak kell fel-fogni. Észert javítottuk!
- 117 13 K : <„Nem ide ment be> „Nincs bent a kertben a primás?” — „Nincs!” mondá. — „Igazán nincs?” „Papi hitemre <mo[ndom]> esküszöm, nincsen bent”, felelt
- 117: 15 engem (Jk : *engemet*)
- 117: 26 K : — <Hazudsz> Konok hazug vagy.
- 117: 26. Én magam vagyok rá tanú. (PH : Én magam vagyok rá a tanú.)
- 117: 29 K : <— Nem volt ott ma — bizonykodott>
— Amit mondtam, mondtam. A primás nem volt a kertben.
- 117: 35 primásra mutatott K : primásra mutatott <ujjával> *kezevel*
- 117: 37 K : De e pillanatban <a királyné> Beatrix tört magának utat a királyhoz.
- 117: 38 — Okvetlenül K : — Okvetlenül beszélnem kell felségeddel négy szemközt <rögtön>, rögtön — szólt lihegve, izgatottan.
- 118: 5 kérdé (Jk : *kérdé*)
- 118: 11 K és Krk : Ujlakiék (PH-tól kezdve minden kiadásban hibásan : Ujlakiak; ámde ugyanekkor e bekezdés végén minden kiadásban helyesen : Ujlakiék.)
- 118: 11 hogy a primás vesztére törnek K (és PH) : hogy ott a primás vesztére törnek
- 118: 13 útközben megtámadják, K : útközben meg fogják támadni
- 118: 14 K és Krk : Cselre csel. Okosak akartunk lenni (PH—Jk : Cselre csel, okosak akartunk lenni)
- 118: 17 K : <Ezt f[ogják meg]> Hadd fogjanak vele csizmadiát Ujlakiék.
- 118: 20 A fiú kész volt K : A jó fiú kész volt <pajtásáért mindent megtenni> uráért mindenre.
- 118: 25 K : — <De> Mily vakmerőség! Nekem semmit sem szól-tatok! — <mond a király sér[tődötten]>
- 118: 30 ... fölségednek. <E közben hírek szerint tudtuk meg> Egyidejűleg <tudtuk> hírek keltek,

Íap Sor

- 118 : 32 környezetét (Jk : a környezetét)
- 118 : 33 K : A játék készen volt, <folytattuk> csak folytatni kellett.
— Kelemen kanonok megint <csak> a kis Gregoriót találta az érseki <ruházatban> reverendában.
- 118 : 36 K : — <Hallatlan eset> Mire nem ébred az ember — morogta (Jk : mormogta) a király <gépiesen pislogv[a]>
- 118 : 36 *félhangosan*. K : *önmagában*.
- 119 : 2 K : azt mondta, fölségedtől meghatalmazása van rá. <így történt>
- 119 : 19 [Innen kezdve a K szövegét — a törlések nagy számára való tekintettel — folyamatosan adjuk végig.]
— <Nincs> Megmaradtatok tehát a játék mellett?
— <Igen, fölség>
— Igen, fölség; <de> minduyájan ebben állapotunk meg, s maga a hercegek legszívesebben.
— Persze, mert nem kellett tanulnia. <Gregorio>
— Gregorio tanult helyette, de felhőtlen égből jött a villámcsapás, — folytatá Fulvio, — midőn leérkezett a királyi rendelet, hogy a <primást> primás játszótársa Budára küldessék *kis* nővérével. (PH—Jk, Krk : nővérével.)
— Nos és mi történt?
— <Az igazi primást kel[lett]>
— Nem volt más mód, uram király. Az igazi primást kellett elküldeni.
A király élénken kiáltott fel :
— Eszerint a kis Talján Gergely . . .
— Senki más, mint Esztei Hippolyt herceg. (PH—1908. szintén : Esztei ; Jk és Krk a regényben előbb is — 74 : 7, 77 : 30 — előforduló névalak szerint : Estei)
<Kegyelem!> <Kegyelem, kegyelem!>
— Hisz ez derék dolog! — tört ki öfelsége. (Ph—Jk, Krk : öfelsége *nagy vidáman*.) Bár vétkeztetek, megbocsátok. Mert a megoldás igen kellemes. Keljetek fel, vitézek, és üljete az asztalhoz. <Vegyétek annyiba> Ti ugyan hamar visszaérkeztetek <It[áliából]> Olaszországból.
Aztán az urakhoz fordult, <kiknek arcán a meglepetés és érdeklődés> kiket egészen elkábított a meglepő fordulat :
— <Hol> De hol van a mi Gergelyünk? — kérdé nyájasan.
<Maga Ujlaki sz[aladt]>
— Az imént láttam az udvaron, <szólt> felelte Ujlaky [így!] s maga szaladt ki érte <Ujlaki>, hogy beszólítsa.
Zajos, viharos éljenzés tört ki, mikor a <kis> népszerű apród betoppant :
— Éljen az érsek! Éljen az esztergomi érsek!
A kis Gergely elhalványodott. „Mindent tudnak!” rebége. De félelme csak egy percig tartott. A király eléje lépett,

szeretettől és kevélységtől (PH—1908 és Krk : szeretet- és kevélységtől; Jk : szeretettől és kevélységtől) sugárzó arccal lehajolt (PH—Jk és Krk : hajolt) hozzá és megcsókolta.

— Ej, ej, rossz kópé, hát illett az, a királyt bolonddá tenni? <pedig mingyárt>

Majd a királynéra nézett <pajkosan haragos szemekkel> fél haraggal, fél pajkosan :

— És a királyné-asszonyka is!... No, de most már hozhatja kegyelmed, Motesiczky uram, azt a második fogást! <Üljön> Ülünk vissza, urak, az asztalhoz!

Majd a két egymással farkasszemet néző <paphoz intézte szavait> papot pillantotta meg.

— Kendtek pedig menjenek isten hírével, béküljenek ki, aztán mosakodjanak meg.

<Hej, régen volt> Azóta se volt olyan <víg> lakoma Esztergomban, mint ez a reggeli.

A harmadik fogásnál felállott a király <és a házigazdára ürítette a poharat> teli billikommal, <melyben Tokaj nedűje> <és és így szólt.>

— <Igyunk szer[etett]>

<— Emelem poharamat szeretett házigazdánk egészségére, aki mint a mesékben szokás> <[amint a mesékben] szövik>

<— Uram, uram, Ujlaky [így!] uram, szállok az úrnak. Felszólítom kegyelmedet>

— <Emelem poharamat> Vitéz urak! Igyuk ki poharunkat házigazdánk (PH és 1892 : a házigazdánk, 1894—Jk és Krk : *nemes házigazdánk*), <az én> és a *mi* szeretett öcsénk (PH—Jk és Krk : és szeretett öcsénk), Esztergom hercegeérének egészségére, ki, mint a mesékben a királyfiak, alacsony sorsban szerezte meg magának a tiszteletet.

<Aztán Ujlaki>

A király után Ujlaki mondott lelkes felköszöntőt ugyancsak a primásra, <aki ragyogó arcát> fölemlítvén, (PH—Jk és Krk : fölemlítve,) hogy az a merénylet csakugyan tervben volt ma egy éve, amiről a nemes lovag (PH—Jk és Krk : a nemes *ferrarai* lovag) szólott, — de ma ő volna az első, aki vérét ontaná <a hercegért> a primásért.

<Legszebb> Legmulatságosabb volt azonban a Czobor uram mondókája : <aki a kis Gregorióért ivott>; *Ivott* pedig a kis Gregorióért (PH—Jk és Krk : *szólt* pedig a kis Gregorióról), aki primási nevelésben részesült s egy gyermek lelkületét meghaladó odaadással állta ki a Kelemen <uram> kanonok <oktatását, sz> szekaturáit ura helyett. „Az ember — úgymond <maga> a főúr humorosan — még magának se tanul szívesen, hát még <mikor> ha valaki másnak tanul.”

— No, de nincs benne kára, — szolt a király nevetve —
<Hippolyt ő> <hogya H> <Mert ha ő tanult> Mert míg ő
Hippolyt számára ismereteket szerzett Kelemtől, azalatt
Hippolyt az ő számára birtokot és nemességet <érde-
melt ki> szerzett éntőlem.

<A hatalmas>

Valami volt azt nézni. A fényes nevű, hatalmas <nagy>
urak mind odajárultak a kis Gregorióval koccintani. S ez
már mind igazi volt, kiérdemelt dolog, nem bohókás szerep,
mint a primásság.

<Hippolyt>

<De még a legnagyobb>

<A fickó arca sugárzott az örömtől. Hej, régen volt
olyan víg lakoma Esztergomban, mint ez a reggeli.>

Arca sugárzott az örömtől.

— Ez még mind semmi, — súgta neki a primás, a háta
mögé kerülve — hanem ha majd átadom reggeli után a
két kis zergét, amit neked hoztam.

... Azóta se volt olyan lakoma Esztergomban, mint
ez a reggeli.

[A jelenlegi zárómondat: *Poharat emeltek még...* —
sem a K-ban, sem a PH-ban nincs meg. Ezt MK csak az
1892. évi kiadásba taldotta be. A PH szövege is úgy végző-
dik, mint a K.]

Tárgyi magyarázatok

Előrebocsátjuk a regény főalakjaira vonatkozó tudnivalókat.
(Zárójelben: a lap- és sor-számok.)

Mátyás király 1476-ban vette nőül *Aragoniai Beatrixot*, a
nápolyi király kisebbik leányát. Mátyás ekkor harminchat éves
volt, Beatrix tizenkilenc. Beatrix nővére, *Eleonora, Estei Herkules*
(Ercole d'Este) ferrarai uralkodó herceg felesége volt. (71—75. l.)
Az ő kisebbik fiuk: *Hippolyt*. Nagyobbik fiuk: *Ferdinánd* (81:
22—25).

Az esztergomi primási széket Mátyás előbb (1477-ben) Beatrix
testvérével, a tizennégy éves Aragoniai Jánossal töltötte be, miután
»mind a három főpappal, ki ekkorig uralkodása alatt a primási széket
elfoglalta [Széchy Dénes, Vitéz János, Beckensloer János], szigorúan
kellett éreztetnie királyi haragját«. (Fraknoi: 329.) Aragoniai János
1485 októberében — Rómában időzése alatt — meghalt. Beatrix
ekkor unokaöccsének, Hippolytnak szánta e fontos közjogi méltóság-
got, hogy nagyravágó terveit e részről továbbra is biztosítsa.
Mátyás és Beatrix 1485 október végén Bécsben tartózkodtak, amikor
Aragoniai János halálának hírért vették. Beatrix már a következő
napon kérte a királyt, hogy elhúnyt testvéröccse helyére unoka-
öccsét, Hippolytot emelje. A király ezt készségesen megígérte. Így
tehát elkésett a milánói udvar, amely csak egy héttel később intézte

Mátyáshoz azt a kérelmet, hogy *Sforza Ascanio* bíbornoknak adományozza az esztergomi érsekséget.

Hippolyt ekkor mindössze hatéves volt (1479-ben született). VIII. Ince pápa eleinte vonakodott megerősíteni Hippolyt kinevezését, s Mátyáshoz intézett leveleiben a gyermek helyett érdemesebb ember kinevezését ajánlotta, amilyen több is található. Mátyás a pápa kifogásait főleg *Sforza Ascanio* bíbornok befolyásának tulajdonította. (Mikszáthnál *Ascanio* bíbornok, »*gonosz Sforza*«: 85: 7–8.) Később látva Mátyás kemény elhatározását, a pápa sem ellenkezett, s 1487-ben megerősítette Hippolytot a primási székben. (Mátyás és a pápa üzenetváltásai Mikszáthnál: 79–80. l.)

Hippolyt primásságát nemcsak az ország egyházi állapota sínylette meg (99: 19–30), Mátyás maga is drágán fizetett érte! Ha nemsokára (1490-ben) váratlanul bekövetkezett halála után egy a Hunyadi-házhoz hű, tekintélyes és erélyes főpap *Corvin János* javára értékesítheti a primási állás befolyását: a Hunyadiak trónöröklését megmenthette volna (100: 3–18). Az akkor tíz-tizenegy éves Hippolyt azonban csak eszköz volt Beatrix kezében. Csak arra volt alkalmas, hogy az ország rendjeivel az olasz befolyást még jobban meggyűlöltesse.

A regény időbeli keretein kívül esik Beatrix szívós erőfeszítése — Mátyás halála után — a trón megszerzéséért. (Mikszáth csak utal erre: 75–77. és 100. l.) De vázolnunk kell röviden a regény címszereplőjének további sorsát. Mátyás király halála után, a II. Ulászló trónralépését követő politikai bonyodalmak idején, Beatrix és Hippolyt helyzete Magyarországon tarthatatlanná vált. Hippolyt ekkor — Ulászló engedelmével — hazautazott Olaszországba. Pár évi távollét után azonban, miután tizennégy éves korában bíborossá lett, 1494-ben visszatért Esztergomba. Első dolga volt elmozdítani helytartóját, Ibfalvi Tamást, kinek helyét egy egészen ismeretlen olasz emberrel töltötte be. Kora, életmódja, az országból való távolléte, járatlansága az egyházi dolgokban közvetlen oka volt a II. Ulászló 1495. évi II. dekrétumában foglalt 30. törvénycikk hozatalának, amely szerint: »Külföldiek részére nem szabad egyházi javadalmakat adományozni; az adományozottakat, ha az illetők felhívátván, nem jönnek be, hogy ott lakjanak, el kell tőlük venni... és az ország jól érdemesült lakosai részére adományozni.« Miután a nemzet közelgőletlensége ily határozott módon nyilatkozott meg, a pápa is beleegyezett Hippolyt eltávolításába. VI. Sándor pápa 1497 decemberében megerősítette azt a cserét, amely szerint Hippolyt bíboros, esztergomi érsek primási méltóságát az esztergomi érsekséggel együtt átengedte az egri püspökségért, és így *Bakócz Tamás* egri püspök lépett az esztergomi érsekség birtokába. II. Ulászló 1498. január 20-án Budán kelt oklevelében megerősítette a cserét, egyúttal helybenhagyván azt is, hogy az egri püspökké lett Hippolyt ezentúl Olaszországban tartózkodjék. A II. Ulászló 1498. évi III. dekrétumában foglalt 67. törvénycikk pedig e szavakkal bélyegezte meg a gyermekprimás emlékét: »Egyházi javadalmakat nem kel fiatalok, tudatlanok, alkalmatlanok és járatlanok részére adomá-

nyozni. — Hippolytot az egri püspökség, valamint az egymás után birtokába került milánói és capuai érsekség, a ferrarai és modenai püspökség, továbbá hat olasz apátság javadalmai busásan kárpótolták az elvesztett esztergomi javadalmakért. Meghalt 1520-ban negyvenegy éves korában.

Az ismertetett forrásmunkákon felül l. még: *Dr. Spinóza* [Mátrai Ernő]: A királyi kegyüri jog történetéhez. — Mikszáth Kálmán »Kis primás«-a a történetében. — (Pesti Hirlap, 1892. július 16.) — *Berzeviczy Albert*: Beatrix királyné. Bp. 1908. — *Galla Ferenc*: Mátyás király és a Szentszék. (Mátyás király Emlékkönyv. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1940. I. köt. 95–170. l.)

Lap Sor

- 71 1 *Ferrara* — Az ugyanilyen nevű észak-olaszországi tartomány fővárosa. A XIII. sz. elejétől a XVI. sz. végéig az Esték birtokában volt. A XV. és XVI. században a reneszánsz egyik központja. A hercegi palota (Castello Ducale) a város közepén áll.
- 71 : 16 *Hradsin* — Prága egyik régi városrésze, a királyi palotával.
- 71 : 16 *Podjebrád György* (1420–1471, uralk. 1458–) — cseh király. Katalin nevű leánya volt Mátyás király első felesége (meghalt 1464 jan.).
- 71 : 16 *Aachen* — régi város a porosz Rajna-tartományban; 1531-ig a német császárok koronázási városa. Említésével MK Frigyes német-római császár (ld. alább) udvarára utal.
- 75 : 15 *Horváth Mihály* (1809–1878) és *Fraknói Vilmos* (1834–1924) monográfijáról l. fentebb a Források c. jegyzeteket.
- 75 : 20 *a boroszlói szerelmi kaland* — Mátyás király és egy Borbála nevű előkelő sziléziai, boroszlói nő viszonyából született Corvin János (1473). Borbála éveken át élt Magyarországon is Mátyás közelében. (Fraknói i. m. 340–1. l.)
- 75 : 27-35 Az itt említett Mátyás-anekdoták részint Galeotto és Heltai Gáspár műveiből valók, részint újabbkori lelemények. (L. Tóth Béla: A magyar anekdotakincs. 1–6. k.)
- 75 : 32 *furmányos* — fuvaros
- 75 : 33 *Végles* — kis falu Zólyomban, régi várkastéllyal
- 76 : 18 *Szilágyi Mihály* — Mátyás király anyai nagybátyja; temesi főispán, macsói bán, 1456-ban Belgrád hős védője. Az 1458-i országgyűlésen Mátyás mellé kormányzóvá választották. Garai Lászlóval és Újlaki Miklóssal való szövetekezése miatt Mátyás Világos várába záratta. Később kibékült vele s rábízta Erdélyt. 1460-ban török fogságba esett, s Konstantinápolyban lefejezték. — MK az itt érintett epizódot megismétli *A szelistsyei asszonyok* c. regényének (1901) II. fejezetében is: »A nagybátya királlyá tette a kis Mátyást foglyából, az pedig viszonzásul fogollyá tette a nagybátyját... A nagy királynak ez volt talán az egyetlen igazságtalan tette, s furcsa, hogy éppen emiatt lett a titulusa: Igazságos Mátyás.«

- 77 : 24 *Galeotti* (vagy *Galeotto*), *Marzio* (1427—97) — olasz humanista Mátyás király udvarában ; a király jeles cselekedeteiről és mondásairól latin munkát írt.
- 78 : 28 *Vizsolyi István* — Perényi Istvánt, az abaújmegyei Vizsoly község akkori urát ezen a néven is említik a régi iratok.
- 78 : 30 *Valentini Caesar* — a ferrarai herceg küldötte, ügyviselője. (Fraknóinál is szerepel, id. m. 332—3. és 335. l.)
- 78 : 39 *Ujlaki Miklós és fia, Lőrinc*. Az apa Hunyadi János győzelmeinek részese volt. Mátyásnak kezdetben ellensége, de később meghódolt neki. Erdélyi vajda, macsói bán s Mátyás hozzájárulásával Bosnyákország királya (1471). — *Fia, Lőrinc* Mátyás híve, Corvin János támogatója. Ulászló alatt országbíró.
- 78 : 39 *Czoborék* — A főnemes Czobor-családból *Imre* és *Mihály* szerepeltek Mátyás király korában. Czobor Mihály Kinizsivel együtt harcolt a török ellen ; később II. Ulászló portai követé volt.
- 79 : 9 *Szapolyai Imre* és öccse, *István*, jelentős szerepet játszottak Mátyás alatt. *Imre* Hunyadi Jánossal együtt küzdött a honvédő háborúban. 1465-től kezdve öccsével együtt ismételtén összeesküvést szőtt Mátyás ellen. De már a hetvenes években híven szolgált. 1475-ben a török ellen induló király teljhatalmú kormányzóvá tette. 1485-ben nádorrá választották. Meghalt 1487-ben. — Öccse, *István* az 1470-es és 80-as években az ausztriai győzelmes hadjáratoknak s Bécs bevételének egyik fő részese ; ezért Mátyás Ausztria kormányzójává tette. 1492-ben nádor, 1496-ban szétverte Corvin János hadait.
- 79 : 24 *Kanizsai János* — Kanizsai Lászlónak, Hunyadi János hívének fia.
- 79 : 24 *Dersfy Gábor* — A Győr nemzetségből származó Zerdahelyi Dersfy főúri család tagja. A regényben később (106 : 18) *Dersfy Pál* is előfordul.
- 79 : 30 *«körmöci születésű» kétezer követ* — utalás a régi körmöcbányai pénzverdére.
- 79 : 33 *Szirmai János* — ifj. Vitéz János szerémi (Sirmium-i) püspök, Vitéz János primás unokaöccse. (MK a regény kéziratában helyenként Szirmiai Jánosnak is írta, csak utóbb módosította egységesen Szirmai-ra. Ld. Szövegváltozatok 90 : 9. és 96 : 31.)
- 79 : 33 *Veronai Gábor* — a veronai születésű Rangoni Gábor ; előbb erdélyi püspök, majd (1474) egri érsek.
- 80 : 25 *pater Moretti* (a kéziratban előbb : pater Perotti) — valószínűleg csak kitalált név. Hippolyt olasz nevelője Ranzanus Péter² neves³ humanista tudós volt, aki Magyarország történetét⁴ is megírta.
- 83 : 24 *«Jó éjszakát kulacska ! — Jó éjszakát, páterka !»* — E tréfás párbeszéd korábbi alkalmazását l. a Nemzetes uraimék és

- Rajzok a régi vármegyéből c. munkáiban is : Krk. 2. köt 115. és 297. l.
- 86 : 2 *Morpheus* — az álom megszemélyesítője (Ovidius leleménye)
- 89 : 12-17 *a lutri* — L. még A lutri c. elbeszélést (Krk. 1. k. 71—115. l. és jegyzet : 275—6. l.), valamint a Nemzetes uraimék c. regény egyik szakaszát (Krk. 2. k. 125 : 3. és jegyzet : 381. l.).
- 89 : 35 *Drugeth* — a Homonnai Drugethek : francia eredetű nápolyi család ; az Anjouk óta mint főurak jelentős szerepet játszottak hazánkban.
- 90 : 9 *Rozgonyi Rajnald* (vagy Rénold) — 1460-ban a székelyek ispánja, 1471-ben tárnokmester ; a Mátyás elleni összeesküvéskor Kázmér lengyel király hívei között találjuk ; később visszatért Mátyás hűségére.
- 90 : 18 *szent Domonkos napja* — augusztus 4.
- 90 : 20 *Strada hungarorum* — magyarok útja (olasz—latin keveréknyelven)
- 90 : 24 *Székely Jakab* — Mátyás király egyik hadvezére ; 1487-ben Németújhely (Bécsújhely) ostrománál Szapolyai István mellett a magyar sereg egyik parancsnoka.
- 90 : 26 *Bakócz Tamás* (1442—1521) — Jobbágy szülők fia. Mátyás királynak kedves embere ; királyi titkár és 1486-tól győri püspök. 1490-ben Ulászló kancellárja. 1497-ben elnyerte az egri püspökséget. Még ugyanazon évben cserére bírván Hippolytot : esztergomi érsek, Magyarország primása lett. 1513-ban a pápai trón egyik jelöltje. A török ellen hirdetett kereszteshadjárata volt a Dózsa-féle parasztfőlkelés közvetlen felidézője.
- 91 : 3 *muzetta (mucetum)* — papi körgallér
- 91 : 4 *infula* — püspöksüveg, főpapi süveg
- 91 : 34 *Vitéz János* (1408—1472) — bíbornok, esztergomi érsek ; előbb, 1445. váradi püspök ; a Hunyadi-fiúk nevelője, Hunyadi János titkára. Része volt Mátyás megválasztásában. 1471-ben részt vett a Mátyás elleni összeesküvésben. Mátyás elfogatta, a fogságban halt meg. Nagyműveltségű humanista volt. — A regény 103. l. 38—39. sorában : Mátyás király »egyszer a megboldogult János érseket arcul is ütötte«. Szalay László csak Mátyásnak Vitéz Jánossal szemben éreztetett »zordon bánásmódjáról« szól (2. kiad. 3. köt. 274. l.) ; Teleki József szerint (5. köt. 300. l.) Mátyás király Várdai Péter kalocsai érseket (tehát nem Vitéz Jánost) »tettlegesen is illette«.
- 91 : 36 *szent Adalbert* (955?—997) — prágai püspök, a pogány magyarság egyik fő térítője ; róla nevezték el az esztergomi bazilikát.
- 92 : 14 *Thuz Osvát* — zágrábi püspök. 1474-ben Mátyás király egyik megbízottja volt a Kázmér lengyel királlyal folytatott tárgyalásokon.

Lap Sor

- 92 : 15 *tabursum* — bíborköpeny
- 92 : 26 *csalma* — süveg, kucsma
- 92 : 26 *Bonfin* — Bonfinius (Bonfini) Antal (1430–1503), Mátyás király olasz történétírója. Műve a *Rerum Hungaricarum decades*, a magyar nemzet történetét beszéli el a legrégebb időktől a XV. sz. végéig.
- 92 : 27 *flaskulusok* — szövirágok
- 93 : 12 *a kalocsai érsek* — 1480 óta Várdai Péter volt a kalocsai érsek. (MK itt, 1486–1487 körül, tévesen szerepelteti, mint-hogy Mátyás 1484-ben Árva várába záratta, ahonnan csak 1490-ben szabadult ki.)
- 93 : 18 *Bánffy Miklós* — pozsonyi főispán, Mátyás egyik kedvelt embere. Résztvett a hadjáratokban és a békétárgyalásokban. A király gazdag birtokadományokkal jutalmazta.
- 93 : 18 *Geréb Péter* — Mátyás király unokatestvére és egyik hadvezére. Bécs (1485) és Németújhely (1487) ostrománál nagy szerepet játszott. Ulászló alatt országbíró, majd (1499) nádor lett. Meghalt 1504.
- 93 : 18 *Palóczy László* — A név alighanem téves. Palóczy László országbíró már 1470-ben meghalt. Ellenben *Palóczy Imre*, Mátyás király kedves embere, az 1480-as években is magas udvari méltóságot viselt. (Több szereplőnél találunk efféle névcserét és időrendi tévedést!)
- 93 : 19 *Frangepán uram* — A 94. lap 31. sora szerint : *Frangepán Kristóf*. Amde ez csak az 1470-es években született, s így e történet idején még gyermekifjú volt. — MK itt talán *Frangepán Bernátra* gondolt, aki a Beatrixot Nápolyból Magyarországra kísérő küldöttségnek is tagja volt ; később Corvin János apósa lett. (Frangepán Bernátot Fraknoi is említi)
- 93 : 25 *Pongrácz János* (Dengelegi) — erdélyi vajda, a Hunyadi-ház közeli rokona. (Itteni szerepeltetése anakronizmus, mert már tíz évvel előbb, 1476-ban, éppen Mátyás és Beatrix lakodalma idején, meghalt.)
- 93 : 28 *a két Perényi* — *István*, és fia : *Imre*. Az apa Zemplén megye főispánja, majd főasztalnok. A fiú Abaúj megye főispánja, 1504-től nádor.
- 93 : 31 *Szentgyörgyi gróf* — A Hunt-Pázmán nemből eredő Bazini és Szentgyörgyi grófi családból ketten szerepeltek Mátyás korában : *Zsigmond* szlavóniai bán (meghalt 1492), és *János* erdélyi vajda (meghalt 1487 táján). Ez utóbbit MK főforrása, Fraknoi is említi.
- 93 : 32 *megyei comes* — főispán
- 93 : 35 *Upor (vagy Upori) László* — Szapolyai János felső-magyarországi főkapitány mellett alkapitány volt.
- 94 : 10 *Korniss* — a XIV. sz. óta szereplő főúri család. Ferenc nevű tagja több is volt.

- 95-96 A megyei bandériumok seregszelméje, illetőleg zászlóik leírása: Mikszáth numerózus prózájának, már-már versszerűen ritmikus előadásának egyik jellegzetes példája. A mondatritmus *A kis primás* más fejezeteiben is belebelingatódzik a versszerűségbe (mint pl. az öreg dajka kesergőjében: 96:16-19, vagy abban a népmesék előadására emlékeztető jelenetben, amikor a királyné öltözik: 107. l.; de a felvonulásnak ebben a színes leírásában Mikszáth leplezetlenül naiv hűséggel követi Arany Jánost (Toldi szerelme, VII. ének). Szabályosan tagolt, pontosan felező tizenkettős sorok:
- Nógrád lobogóján || pajzsot tartó vitéz;
 úszik a napfényben || Bars három temploma,
 Győr három folyója, || skárlátszín mezőben.
 Hetykén ágaskodik || az aranyos szarvas,
 aranyos keréken, || Pozsony címerében, stb.
- A versszerű ritmus a szórendnek — ha kell — a prózai mondatkötéstől eltérő alkalmazásával is érvényesül:
- Fel van húzva tegze || az öreg Szabolcsnak
 Szabolcs címerében, || ha gazdátlanul bár;
- A felező tizenkettős sorokra tagolás szándékosságát a kézirat törlései is tanúsítják. L. a Szövegváltozatoknál!
- 97: 9 *szent Mihály napja* — szeptember 29.
- 97: 10-11 »*főpapoknak ne lehessen kinevezni gyermekeket s idegeneket*« — L. az Ulászló alatt hozott törvényeket e fejezet elején!
- 97: 12 *Drágffy Bertalan* — előbb Mátyás király, majd Ulászló híve; 1493—98. erdélyi vajda.
- 98: 12 *Dóczy Orbán* — győri, majd egri püspök, Mátyás egyik legbizalmasabb embere. Országh Mihály halála (1481) és Szapolyai Imre halála (1487) után helyettes nádor. Corvin János helyett Ulászló megválasztását támogatta. Meghalt 1491-ben.
- 98: 32 *Geréb László* (Kurai László) — budai prépost, 1476-ban erdélyi püspök, később kalocsai érsek. Meghalt 1505-ben. A magyarországi humanizmus egyik kiváló képviselője. Ő létesítette az első hazai nyomdát, amely Budán, Hess András vezetése alatt működött.
- 100: 2 *Fridrik* — III. Frigyes német-római császár, élt 1415—1493. A Hunyadiakkal, Jánossal és Mátyással mindvégig ellenséges viszonyban állt. Hosszú ideig nem akarta kiadni a magyar koronát, amelyet unokaöccsének, I. Albert magyar királynak özvegye zálogosított el nála. A magyar és a cseh királyságra hiába törekedett. Mátyás több ízben hadakozott ellene Ausztriában; 1485-ben elfoglalta tőle Bécset és azt haláláig meg is tartotta.
- 100: 22 *Pethő Gergely* (szül. 1565 körül, meghalt 1629) — kard- és tollforgató horvátországi nemesúr volt. Erős vallási és politikai elfogultsággal írt történeti munkája, a »Rövid

magyar cronica» (megj. Bécsben, 1660) főleg saját korára és az azt közvetlenül megelőző korszakra nézve tartalmaz értékes följegyzéseket. — Mikszáth Pethő »együgyű krónikájá«-nak ama részletére hivatkozik, ahol az esztergomi primási palota király-képeiről van szó. Ez a részlet Pethő Gergely munkájának az 1471. év eseményeit tárgyaló XXI. fejezetében található, Vitéz János esztergomi érsek jellemzésébe szöve. Szó szerint :

Ez igen jeles ókos, és tudós ember vala, kit az ű nagy okosságért Hunyadi Iános Gubernátor emelt vala Püspökségre. Ehez ugyan Profétának is mondhattuk hogy volt. Mert az Esztergami Várban egy nagy szép drága Palotát csináltatott vala, nagy költséggel, Kiben a' Magyar Ország Királyoknak képeket drága szép festetekkel ki iratta vala mind Mátyás Királyig. Azután négy Királyi képnek való helit hagyta. Az első helyen, ki mindjárt Mátyás Király után vala, iratta egy Király képét, ki az székben ülven ott szunnyadoz vala. Evvel László Királyt jövendöllöte. A' másik helenn is egy Király képét irata. Ennek a' lábai előtt tüzet, melly környül embereket sütnék vala. Evvel Lajos Királyt jelentette, hogy az ű ideyében tűz emézi meg Magyar Országot, az mint ugyis len Szulimán Császár myát és a Körösztös had myátt. A' harmadik helyen keét mezeten embert irata, kik Magyar Országért küzdödnek vala egymással. Ezeknek lábok alatt vala a' Corona. Evvel azt jelentette, hogy Ferdinánd és Iános Király addég veszekednek az Királyságért, hogy az Ország mezételen marad köztök, az mint ugyis len. Az Negyedik helen iratot vala egy haragos Oroszlánt ki a keét első lábaival tart vala egy Coronás patyolatot. Evvel nyilván azt jüvendölete, hogy a' Thörök Császár Magyar Országot magának foglallya el. Ezek bizonyára mind igaz jövendölések valának. Atta volna Isten hogy soha be ne tellyesedtek volna.

Erre az érdekes részletre MK figyelmét esetleg maga *Fraknói Vilmos* hívhatta föl, aki »Vitéz János«-ról írt monográfiájában (1879) szintén említi, hogy az esztergomi primási palota nagy éttermének falait »a magyar vezérek és királyok arcképei fődtek«. — A három király képleírása egyébként Heltai Gáspár »Chronica«-jában is olvasható, »Mattyas királynac Historiaja« XXXI. részében (1575).

- 101 : 5 *Kelemen²Bence* — alighanem költött név. Hippolyt magyar mesterét Ibafalvi Tamásnak hívták.
- 102 : 6 *»szeretett sógorunk«* — itt ahelyett áll : sógorunk fia, vagyis : rokonunk, unokaöcsénk
- 102 : 16-28 *»mitymátty«, »bakfütty«* stb. gyermekjátékok egy részének leírását l. *Kiss Áron* : Magyar gyermekjáték-könyv c.

- gyűjteményében, Bp. 1891. — A »bakfitty«-et Arany János is leírta: Toldi szerelme, X. ének 24—29. vsz.
- 104 : 6 *Medgyesaljai Mihály ceremóniásmester* — A Medgyesaljaikat Szalay László is említi a Mátyás korabeli főúri családok sorában (id. m. 3. k. 347. l.).
- 104 : 14 *Lendvayék* — a Lendvai (vagy Lindvai) Bánffy-családról van szó.
- 106 : 14 *öreg Balassa Kékkő várában* — Balassa Ferenc. (Szalay Lászlónál 3. k. 466. l.)
- 106 : 16 *Palásthyné, a szép özvegy* — Alighanem Palásthy István Hont megyei birtokos Dorottya nevű özvegyére utal. (L. Nagy Iván: Magyarország családai. 9. köt. 21—32. l.)
- 107 : 25 *Bessenyei János* — Bessenyei Mihály alnádor fia.
- 107 : 31 *palankin* — gyaloghintó, hordozószék
- 108 : 17 *Czobor Miklós* — A Czobor-családnak ilyen nevű tagjával Mátyás korában nem találkozunk. MK itt alighanem a Szalay Lászlónál is szereplő *Czobor Mihályra* gondolt. (Ld. fentebb.)
- 109 : 11 *Talján de Vizek* — Nagy Iván »Magyarország családai« c. munkája nem tud a Tallián-család Mátyástól való megnevesítésének meséjéről; szerinte az előnév a sopronmegyei Vizek vagy Vizenek községre utal. Az anekdota-szerű epizódot, mint szájhagyományt, MK esetleg a család egyik tagjától, Tallián Bélától (1854—1921) hallhatta. (MK karcolatot is írt Tallián Béláról. Ld. Fény- és árnyképek. Szegedi Napló, 1880. 78. sz.)
- 111 : 38 *vacantia* — üresedés (valamely tisztségben, hivatalban)
- 113—114 A lakoma leírásában MK néhány részletet Apor Péter »Metamorphosis Transylvaniae« c. emlékiratából kölcsönzött. Ez MK kedves olvasmánya volt. Némely elemeit az ugyancsak ekkortájt (1890—91) készült *Galamb a kalitkában* c. kisregényében is értékesítette. — Apor Péter, a nagy inyesmester, valóságos szertartáskönyvet iktatott emlékiratába »Az vendégségről és ebédről és vacsoráról«. Tőle tudja Mikszáth, hogy »az étkezés nagy ceremóniával ment hajdanta...« Apor szerint: a felszolgálókat »egy öreg rend szolga« vezette, aki »mint egy hoptester lassan jött előttök«. — Mikszáthnál: »Az étkefogók előtt a konyhamester, Moretti atya ment méltóságteljesen...« — Apor írja, hogy az étkező eszközöket és étkeket mindig »asztal-kezeskenyővel betakarván« vitték a vendégek elé. Mikszáthnál is: »Az étkefogók selyem varrottas kendőbe takartan hozták a tálakat...« stb.
- 113 : 39 *Motesiczky János* — E névhasználat itt anakronizmusnak látszik, mert (Nagy Iván szerint, i. m. 7. köt.) e név csak a XVII. századból ismeretes. A Majthényiak egyik ága vette föl. »Asztalnok« viszont valóban volt a Majthényiak között. — A Motesiczky nevet, kissé módosított formájában, l. még a Nemzetes uraimék (Krk. 2. k. 116) és a Domine

- Chalupka (uo. 273), valamint Rajzok a régi vármegyéből (uo. 297) kortesnótájában is: »Motosiczky, Csáky Burgo-nyát hámoznak . . .«
- 114 : 10 *etyepetye* (valószínűleg a latin *appetitus* szóból) — étvágy. (Mikes Törökországi leveleiben is előfordul.)
- 114 : 33 »*Hic fuit Mathias rex, Comedit ova sex*« — MK ezúttal egy ismert Mátyás király-anekdótát alakított át szabadon. Kéziratában alcímként is szerepelt: »Ova sex«. (L. a Szöveg-változatoknál!) Az anekdota szerint: Híre járt, hogy Offenbányán egy felfuvalkodott gazdag kamarás sétára menet aranycsészéket rakatott inasaival a léptei elé. Mátyás király személyesen akart meggyőződni erről a bolondságról. Elment tehát áruhában Offenbányára, beszállt egy szegény emberhez és megleste az ablakból, amikor a kamarás arra sétált el az aranycsészéken. Azután megreggelizett; csak egy kis rántotta került az asztalra. És mikor elment, ezt írta a ház falára: »Itt volt Mátyás király, megevett hat tojást, s látta aranycsészén járni a kamarást«. Mások szerint azonban csak ezt írta a falra: »Hic fuit Mathias rex, comedit ova sex«. De ez is épp elég volt a felfuvalkodott kamarásnak. Ijedtében úgy elbujdosott, hogy hírét sem hallották többé. (Forrás: Fridvalszky János: *Mineralogia Transsylvaniae*. L. Tóth Béla: *A magyar anekdotakincs*. I. köt. 131. l.)
- 115 : 8 *Keczer György* — Nevét a Sáros megyei régi nemes Keczer család nemzedékrendje is számontartja. Apját Jánosnak hívták.
- 120 : 33 *Lendvay János* — teljes nevén: Lendvai (vagy Lindvai) Bánffy János, Pál fia. »Sisak«-nak is nevezték. 1514-ben főpohárnok-mester volt.
- 120 : 33 *Madách László* — Madách Imre családjának egyik őse, Mátyás király idejében nevezetes haditettét vitt véghez. Podjebrád György cseh királynak Mátyással szemben álló fiát, Viktorint, egy bajtársával együtt elfogta és Mátyás elé vitte. A király mindkét vitézét birtokadománnyal jutalmazta meg.

Irodalom

A kis primást elsőnek a *Pesti Hirlap* méltatta egy kis névtelen cikkben (1891. dec. 17., 13. évf. 346. sz. 18. l.): »MK e bájos elbeszélése, mely lapunkban jelent meg nemrég s annyira elragadott minden olvasót, megjelent könyvalakban, a Révai-testvérek kiadásában. A könyv az ifjúságnak van ajánlva, de hogy gyönyörűséggel olvashatják a fölötték is, arról bizonyára készek tanúskodni lapunk olvasói. A szövegbe csinos illusztrációk vannak nyomva, melyeket Goró készített. Kétféle kiadás van: fűzött és díszkiadás, mely utóbbinak címlapja igen izléeses.«

Az *Élet* c. folyóiratban (1891. nov.—dec., 1. évf. 2. köt. 11—12. sz., 410—411. l.) -*ó. -k.* [*Jancsó Benedek*] kizárólag az ifjúsági irodalom szempontjából mérlegeli, kiindulva abból, hogy » művecskét Mikszáth nemcsak írta, de az ifjúság számára át is dolgozta«. Szerinte : »Minden kiváló irodalmi tulajdonsága mellett sem való serdülő gyermekek kezébe.« Nem való — úgymond — sem tárgyánál fogva, sem »sok helyen pikáns, sőt érzécsiklandozó leírásai és megjegyzései«, sem »pongyola« és »nyelvtani korrektség nélküli« előadása miatt. »Különben e könyv pompás satíra. Egyben-másban még a mostani viszonyokra is talál.«

A Mikszáth-monográfiákban :

Vincze József (Mikszáth munkái. 1900 : 12—13, 15) : »Mikszáth a gyermekek lelkét olyan közlel, hogy a vonások őszinteségéhez szó sem férhet. A kis Hippolyt a profanált méltóságban is megőrzi álláspontjának igazságosságát : megmarad gyermeknek.« A szerző így értelmezi a regényt : »Egy szegény gyermeknek viszonyságai a pompában, elrontott fiatalsága a családi érdekekben.«

Várdai Béla (1910 : 131—2. l.) — a második [!] kötetkiadás alapján — 1894-ről datálja e művet. Csupa elismeréssel szól róla : »Mikszáth kiérezte e történelmi paródiából annak emberileg legérdeklőbb, legrokonszenvesebb mozzanatát, hogy tudniillik Beatrix az ő ambiciózus nagy szeretetével tulajdonképp mily keserves robotot mért kis unokaöccsére. E helyes álláspontl azonban távolodott azzal, hogy a cselekvénybe szerepcserét vitt be. Igaz, hogy ez csak végül derül ki. A suhanó könnyedséggel megírt műben minden a geneszerúség jegyében van tartva, Mátyás király alakja is, ki nem monumentális történeti akcióban jelenik meg előttünk, hanem mint a véglesi vadász . Az alakok, jelenetek elrajzolásai mellett is művésziek, mert bennük együttvéve megalkotta az író azt a miliót, mely a Beatrix ötletéhez kongeniálisan illik. Ebből a szempontból igen sikerült a mű s kitűnő bizonyossága Mikszáth tehetségének a bohózatához, mely egyéb műveiben is sok helyt pompásan érvényesül.«

Kiss Ernő (1910 : 54—55.) az elbeszélés könnyed, fordulatos nyelvét, az előadás ritmikus löktetését dicséri. Példaként idézi a megyei bandériumok zászlóinak leírását.

Rubinyi Mózes (»MK élete és művei« 1917 : 51, 88) egy vándor-motívumra hívja fel a figyelmet, tudniillik *A fekete város* gyermek szenátora (a II. kötetben) és *A kis primás* szerepének hasonlóságára. Rubinyi e regényalak kezelésében is MK gyermek-szeretetének egyik példáját látja. — »MK stílusa és nyelve« c. munkájában (1910 : 32) a regény egyik szakaszát (Anetta panaszát, 96 : 16—19. sor) ritmizálja.

Zsigmond Ferenc (1927 : 22.) kiemeli azt a nagy vonzóerőt, mely MK képzeletét ismételten ragadja Mátyás király alakjához. »Ilyenkor megint rendkívül tanulságos példáját nyújtja a maga sajátos szemléletmódjának, mely tudatosan vagy tudattalanul, de rendszerint két ellentétes világnézet egymással való összevegyítésében, egyeztetésében leli kedvét. Először a realista-szemével néz

vissza Mátyás király alakjára és siet letörölni róla az illúziók és legendák naiv festékét... De aztán mégis csak az illúzió pápaszemét teszi fel, hogy megírja a *Szelistyei asszonyokat*...»

A *kis primás* 1949. évi könyvnapkiadását élénk érdeklődés fogadta.

A *Szabad Szóban* (1949. május 27.), *Jank.* [*Jankovich Ferenc*] ismertette: »Irodalmi fejlődésünk sokat köszönhet a Mikszáth-művek sorozatos felidézésének. Függetlenül a színpadokon futó Mikszáth-drámáktól, a kiadott regények irodalmi sikere és olvasottsága is bizonyítja, hogy Mikszáth a legélőbb klasszikus regényírónk. Épp ezért nem lehet elégszer hangsúlyozni a revízió jelentőségét. Ebben a kis remekműben Mikszáth nem csekélyebb feladatra vállalkozik még a feudalizmus korában, mint hogy a legendás népmondahős Mátyás királyról és csillgó reneszánsz udvaráról, emberi gyarlóságairól, hiúságairól rántsa le a leplet. A népmesei hárijánoskodó hangnemből lépten-nyomon kitör az író szatirája, sőt őszinte bosszankodása is és mindvégig diadalmasan ragyog humora. A vármegye-címerek színes leírásában mintha eredeti népi énekmondót hallanánk.«

A *Népszava* (1949. május 28.) *f. gy.* jegyű kritikusa szerint MK »ebben az írásában visszazaladt a 16. [!] századba, hogy a feudalizmus és klerikalizmus szatiráját kanyarítsa abból a valóban megtörtént történetből... A pompás novellát — úgymond — Mikszáth igazi mikszáthi fordulattal keni el...«

A *Hírlapban* (1949. május 31.) *t. e.* [*Tamács Ernő*] ezeket írja: »MK nem csupán a humornak, hanem a társadalombíráló szatirának is mestere volt. Megneveztet ugyan a gyermekprimás kalandos története Ferrarától Esztergomig, de az elbeszélés végére érve elhal a kacaj az olvasó ajkán. Mikszáthnak ez a kisregénye is egyik legkimagaslóbb alkotása.«

A *Tiszatáj* c. folyóiratban (1949. szept., 3. évf. 3. sz. 226—7. l.) *Angyal Endre* bírálatát olvassuk: »Az eléggé romantikus történet arra is módot nyújt az írónak, hogy csillogó szatirájában mártsa meg a XV. század feudális nagyurait, elvilágiasodott papjait. Remek részletekben, mesteri jellemzésekben bővelkedik a kisregény. Gúny és meghatottság igazi mikszáthi ötvözete az elbeszélés, s csupán azt sajnálhatjuk, hogy az író túlságosan negatív módon ábrázolta Mátyást... Különbözik nagyon érdekes olvasmány e kisregény... A ez-ke és egyéb írásbeli avultságokat ki kellett volna a kiadónak küszöbölnie.«

Végül idézzük *Király István* monográfiájának idevágó megállapításait (1952: 142, 196.): »Mikszáth egész pályáján végighúzódtak a történelmi tárgyú elbeszélések...« A romantikus szemlélet sajátos átalakulásának egyik jellemző példáját láthatjuk *A kis primás*ban. Ez is ama »romantikus alapkoncepciójú művek« közé tartozik, melyekben jól megfigyelhető »a romantikus elemek fokozott háttérbe szorítása«. »A *kis primás*ban már csaknem teljesen sztereofoszlott a történelmi idill, megszorodtak az élet visszasságait felvillantó gúnyos anekdoták.«

FARKAS A VERHOVINÁN

M. I. *Pesti Hírlap*. (Főszerk. Légrády Károly.) 1892. (XIV. évf.) Kilenc folytatásban, az alábbi részletezés szerint:

1. július 31. (211. sz. 1–3. l.) Elejétől »Szél zúgott a Bisztra Hora felől. . .« kezd. szakaszig.
2. augusztus 1. (212. sz. 2–3. l.) Az eml. szakasztól »Az ősz Nóga István mondott néhány szót. . .« kezd. szakaszig.
3. augusztus 2. (213. sz. 1–2. l.) Az eml. szakasztól »A mindenütt jelenvaló Mihályi . . .« kezd. szakaszig.
4. augusztus 3. (214. sz. 1–2. l.) Az eml. szakasztól »Mihályi mellette poroszkált . . .« kezd. szakaszig.
5. augusztus 4. (215. sz. 1–3. l.) Az eml. szakasztól az I. rész végéig.
6. augusztus 5. (216. sz. 1–2. l.) A II. rész (A nyágovai tósztr) elejétől »Ezzel megpecsételtett a nyágovai béke . . .« kezd. szakaszig.
7. augusztus 6. (217. sz. 1–3. l.) Az eml. szakasztól »A nótárius tollpercegésébe belevegült . . .« kezd. szakaszig.
8. augusztus 7. (218. sz. 1–2. l.) Az eml. szakasztól a *Befejezésig*.
9. augusztus 8. (219. sz. 1. l.) A *Befejezés* végig.

Kötetkiadások:

- II. a) [1. kiad.] 1893. *Pernye* c. kötetben, *MKm. 10. köt.* 176–221. l. [A *Vásárnapi Ujság* ismertetéséből kitűnik, hogy már 1892 decemberében megjelent.]
 2. kiad. 1896. ua.
 3. kiad. 1900. ua.
 4. kiad. 1903. ua.
- III. a) [5. kiad.] 1910. *Jk. 14. köt.* A *tekintetes vármegye* c. kötetben, 220–257. l.
- II. b) [6. kiad.] 5. kiad. 1911. *Pernye* c. kötetben, *MKm.* [Sor-szám-jelzés nélkül!] 176–221. l. [Címlapkiadás.]
- III. b) [7. kiad.] A III. a) kiadást a Révai Testv. kiadó sorozat-címlap nélkül is forgalomba hozta az 1920-as és 1930-as években. [Címlapkiadás.]
- IV. c) [8. kiad.] *MKmR–Fr. 22. köt.* [1930.] [Címlapkiadás.]
 - [9. kiad.] 1955. »Elbeszélések. II. köt. 1887–1899.« 192–221. l. (A kötetet Király István válogatta; Csapodiné Gárdonyi Klára rendezte sajtó alá.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. (MK Válogatott Művei.)

Keletkezése, forrása

»A *Farkas a Verhovinán* című elbeszélésemet Urányi szuggerrálta« — írja Mikszáth *Idegen bőrök* című vallomásában (*Országos Hírlap*, 1898. június 5; kötetben: A sajtó ábrázatomról. Hi. l. k. 240. l.).

Írónk 1892 június 27-től július 3-ig egy kellemes hetet töltött Máramarosban, mint Urányi Imre máramarosszigeti képviselő vendége. Előzőleg, június 25-én az eperjesi Széchenyi-körben tartott felolvasást. Onnan utazott tovább Máramarosszigetre, hogy barátja meghívásának eleget tegyen.

Lehet, hogy Urányi a máramarosi Don Juan pajzán históriáját már Pesten elmesélte Mikszáthnak, s ő e látogatást éppen környezettanulmánynak szánta. Föltehető, hogy egyes részletekkel csak ekkor, ott ismerkedett meg. Az elbeszélésben mindenesetre feltűnő a helyi színezet: a közvetlen szemléleten alapuló tájleírások és természetzi képek frissesége.

Máramarosi tartózkodását nagyrészt kirándulásokkal töltötte; ismerkedett a regényes tájjal. Ellátogatott a szlatinai sósfürdőbe, a Pável-sósfürdőbe, Rónaszékre, ott megtekintette az Apafivízaknát; járt Bocskón is, gyönyörködött az »igézetes rahói völgyben« s két napig időzött Gyertyánligeten. A vidék szépsége annyira föllelkesítette, hogy — kísérői szerint — »nem győzte eléggé dicsérni«. A gyertyánligeti fürdő »kies szépsége«, parkjának, sétahelyeinek üdesége, és a Sopurka vize különösen megnyerte tetszését. A kirándulásokból hazatérve a helybeli »irodalom-pártoló és művelő férfiak társaságában« töltött vidám órákat. Házigazdái igyekeztek, hogy »a megfigyelésben, tapasztalat-gyűjtésben, a természet tanulmányozásában mester író« jól érezze magát körükben, s az volt a benyomásuk, hogy »Máramaros vármegye bizonyára hatott reá...«

Az említett helységek a megyeszékhely közelében fekszenek. A megye távolabbi, északkeleti sarkában levő Verhovinára Mikszáth nem látogatott el. A felsorolt vidékek színfoltjait vetítette tehát az elbeszélés zordabb színhelyére.

Társaságának egyik állandó tagja, kísérője volt Szépfaludi Ferenc, Máramaros megye levéltárnoka, Mikszáth régi barátja. Szépfaludi Ferenc nevét már az elbeszélés Pesti Hírlap-beli első közlésében megemlíti, csillaggal alatt. Szépfaludi lehetett az, aki a megyei levéltár »poros aktái közt« rábukkant arra a múlt század-eleji vádlevélre, amely a pikáns történet — egy súlyos megyei visszaélés! — emlékét fenntartotta. E jegyzetből azt kell következtetnünk, hogy az Urányi által elmondott témát részleteiben Szépfaludi tárta eléje, a megyei levéltár iratai alapján. Teljesen indokolatlan volna egyébként, hogy az író odacsatolja elbeszéléséhez (s ennek összes kiadásához!) a máramaros-megyei levéltáros nevét, csupán azért, mert ez neki »tisztelt barátja« volt... A téma kezelése, a szereplők névsora és a helyszínrajz pontossága mind arra vall, hogy MK részletes írásbeli adatokra támaszkodott. (Ugyanilyen otthonos jártassággal építi föl ezidőtájt a szintén levéltári okmányokra támaszkodó *Kisértelt Lublón* című kisregényt is!)

Szépfaludi (családi nevén: Örlösy) Ferenc 1845-ben született Máramarosszigeten és 1906-ban halt meg ugyanott. Pesten jogot végzett és újságíró lett. A Hazánk, Fővárosi Lapok, Reform, Nemzeti Hírlap, Egyetértés c. lapoknál működött. Elbeszéléseket és színműveket írt s francia regényeket fordított. 1883-tól haláláig Mára-

maros vm. levéltárnoka és egyúttal a »Máramarosi Lapok« szerkesztője volt. (Részletesebb életrajzát ld.: Ország-Világ 1890: 51. sz., Vasárnapi Ujság 1905: 46. és 1906: 31. sz., Máramarosi Lapok és Máramaros c. újság 1906: 31. sz., továbbá a Pallas Lexikon XV: 614. l. és Szinnyei: Magyar Írók XIII: 792—4. h.)

Lapjában — sajnos — sem a szóbanlevő elbeszélésnek 1892. évi közlése alkalmából nem nyilatkozik, sem a *Pernye* c. kötetet (1893) nem ismerteti, s így közvetlenül nem tanúsítja, hogy milyen szerepe volt az adatszolgáltatásban, illetőleg a téma részleteinek feltárásában? A másik helyi lapnak, a »Máramaros«-nak (szerk. Viski Krüzselyi Bálint) évfolyamai sem adnak választ e kérdésre.

Mikszáth látogatásáról beszámoló a »Máramarosi Lapok«-ban: 1892. július 3. és 10. sz. (VII. évf. 27. és 28. sz.): a »Máramaros«-ban pedig: 1892. június 29. és július 6. (XXVII. évf. 26. és 27. sz.)

Megjegyzendő, hogy Visszaemlékezéseiben (1922: 187) Mikszáth Kálmáné is közöl egy adatot a téma eredetéről. Eszerint a *Farkas a Verhovinán* c. elbeszélés tárgyát Roszner Ervin báró beszélte el az írónak. MK-nénak ez az adata — sok mással együtt — téves, mint ahogy a visszaemlékezésekbe általában könnyűszerrel csúsznak be jóhiszemű tévedések. MK-nét az a körülmény befolyásolta, hogy Roszner Ervin, MK meghitt barátja, az István-szállóbeli »Mikszáth-szoba« gyakori vendége (akiről MK később cikket is írt): Máramaros vármegye főispánja volt. Csakhogy e tisztségét csupán 1894-ben (a szóbanlevő elbeszélés megjelenésénél két évvel később!) foglalta el, mint a megyében addig teljesen idegen hivatalnok, és így e helyi nevezetességű históriát nem ismerhette.

Feltárt adataink MK műhelymunkájába is betekintést engednek. Az író 1892 június—júliusának fordulóján járt Máramarosban, s a Pesti Hirlap július 31. száma már megkezdte a *Farkas a Verhovinán* folytatásos közlését. Az elbeszélést tehát 1892 júliusában írta.

Szövegváltozatok

E Krk. a MKm. 10. kötete 1—4. kiadásának 1893—1903. évi végleges szövegét adja. A Pesti Hirlap 1892-i (röv.: PH) és a Jk. szövegének eltérései a következők: (Ahol a PH. szövege helyesebb, ott a sorrendet fölcseréltük, külön is megjelölve a forrást.)

Lap Sor

123: 9 folyónk-, (Jk: folyónknak,).

124: 1 király öfelsége (Jk: a király öfelsége).

124: 2 ünnepnapján (Jk: ünnepnapjára)-

125: 5 mindég (Jk: mindig).

125: 32 A Verhovina egyforma kinézésű völgyeiről, *hegyeiről*. (Jk. hiányosan: a Verhovina egyforma kinézésű völgyeiről.).

126: 9 képzelhetlen, (Jk: képzelhetetlen).

126: 20 és 139: 33. sorban: *Vojtekné* (Az összes kiadásban, PH — 1903-ig: *Vojtákné*, de a 131:7. sorban stb.: *Vojtekné*. Egységesen ez utóbbi névalakot alkalmazzuk a Jk.nyomán.)

- Lap Sor
- 126 : 22 *levelensültet* (Jk : *levelensültet*).
- 127 : 9 Bisztra Hora (PH — Jk : Bistra Hora). Átírtuk a kiejtésnek megfelelően.
- 128 : 29 tréfálózik (PH: tréfálózék).
- 132 : 38 húzza (PH : *duzza*).
- 134 : 17 PH. és Krk : *mélán* ráhagyta (1893—Jk. hibásan : *mélián* ráhagyta).
- 134 : 39 stb. Dorankája, községnév, míg 135 : 34. sor stb.: Dorankája PH—1903-ig minden kiadásban ; Jk és Krk egységesen : Dorankája.
- 135 : 12 — Az uraság meghozta (PH : —Az uraság *meghozatta*)
- 135 : 32 ha egy kalapácsot csináltatok hozzá, amelyik büntetésül össze-verje idők végezetéig örökké. (PH-ban e sorok ritkított szedéssel.)
- 135 : 35 *bólingattak* — Mindenik kiadásban így!
- 136 : 34 stb. Iliána és Iliana, Iliánka és Ilianka vegyesen fordulnak elő a PH — 1903. kiadásokban. Egységes névalakot írunk, mint a Jk is: Iliána és Iliánka.
- 137 : 38 PH, Jk, és Krk : megszólíták ingyen : (1893—1903. hibásan : megszólíták *ingyen* :).
- 140 : 18 Nyágovára (PH : Bocskóra).
- 141 : 18 *sohasem* fekszik le (PH : *soha nem* fekszik le).
- 142 : 15 Hiszen *még* méz is volt az ürömben. (Jk : Hiszen méz is volt az ürömben.)
- 142 : 22 tisztújítás volt (PH : *a* tisztújítás volt).
- 142 : 31 Nyágován (PH. tévesen ismét : Bocskón).
- 144 : 21 Jaj, *még* olyan részleteket is (PH : Jaj, *meg* olyan részleteket is).
- 146 : 10 mindig (Ph : mindig).
- 146 : 31 — Itt van az egyik leány, a faragó-gazdámé. (Jk : — Itt van egyik leány, . . .)
- 147 : 39 elmaradhatlan (Jk : *elmaradhatalan*)
- 148 : 19 mindenfelül. (Jk : *mindenfelől*.)
- 149 : 11 szállok az úrhoz . . . (PH. itt : szállok az úrnak, de előbb, 216 : 16. sorban, a PH-ban is : szállok az úrhoz!) Ld. a Tárgyi magyarázatot is!
- 150 : 3 Mármáros (1893—1903. csak itt : *Marmaros*, egyebütt Mármáros) Egységesen írjuk, mint a Jk is.
- 151 : 11 — Fogságra kegyelmezem meg — utasítá *I. Ferenc*. (PH : — Fogságra kegyelmezem meg — utasítá.)

Tárgyi magyarázatok

A történet színhelye a régi Máramaros vármegye, amely most Kárpát-Ukrajnához tartozik. Az alábbi helynevek az elbeszélés időpontjának megfelelő, múlt század-beli közigazgatási adatokat tüntetik fel.

Verhovina (Verchovina) — MK szerint: »Máramaros legelhagyatottabb hegyi vidéke«. Bereg és Máramaros vármegye északi határán terül el, az ökörmezői járáshoz tartozott. Az egykorú monográfiaik szerint is: »E gyönyörű erdőségekkel borított, de a zordonságig kietlen hegyvidék, az ország legismeretlenebb tájának mondható; szegény lakossága majdnem elfeledve él. Itt még őserdők is vannak, főleg a magasabb bérceken, melyeket a fenyvesek egész rengetegei borítanak, bár itt-ott kopár hegyek is meredeznek.« Csak a völgyekben vannak termékenyebb szántóföldek. Vasérce és nagy bőségben található ásványos vizei jelentősek. (Ld. Várady Gábor: Máramaros-megye. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. XVIII. köt. 460. l.)

Lap Sor

- 123 : 10 *Kabola-Polyána* (Gyertyánliget) — község a tiszavölgyi járásban, a megyeszékhelytől északkeletre, Rahóval egyvonalban. MK itt a gyönyörű vidékre utal.
- 123 : 11 *Sosarka* — Talán MK kéziratának helytelen olvasása miatt hibásan szedett név *Soporka* patak helyett (ld. alább!). Kabola-Polyána a Soporka mellett fekszik. (Mindenik kiadásban Sosarka szerepel; nem javítottuk.)
- 123 : 13 *Rahó* — község a Tisza legfelső szakaszának völgyében
- 123 : 19 *Játa* — leány (románul).
- 125 : 16 *Mária Terézia császárné* — Ferenc császár második felesége
- 126 : 13 *Kamionkai völgy* — a Verhovinán. (A máramarosi helységnevtárak nem említik, térképek nem jelzik.)
- 127 : 9 *Bisztra Hora* — 1400 m magas hegy a szóbanlevő vidéken.
- 127 : 36 *dászkal* — falusi kántor.
- 128 : 29 *Majdánkai* — kisközség az ökörmezői járásban.
- 128 : 32 *brindza* — juhtúró, juhsajt.
- 131 : 12 *varecska* — főzőkanál.
- 131 : 34 »kibontakozva *rekenyő* farkastej-szomszédjaik mellől« — *Rubinyi Mózes*: MK stílusa és nyelve c. könyvének szójegyzékében (1910 : 212) magyarázó szóként: Rekenye.
- 132 : 12 *marmancs* — margitvirág, margaréta (MKnál gyakran előfordul).
- 134 : 6 *Szinevér* — község az ökörmezői járásban.
- 134 : 14 *Soporka* (vagy Szopurka) — a Tiszának mintegy 40 km hosszú, jobboldali mellékvíze Máramarosban; Nagybocksónál torkollik.
- 135 : 1 *Nyágova* — kisközség az ökörmezői járással kelet felől szomszédos taracvizi járásban.
- 135 : 13—14 »*Holtakat temetek, — Felhőket kergetek, — Főlökkkel beszélgetek.*« — Az élőket hívom, a holtakat síratom, a villámokat megtöröm. (Középkori verstörödék. Vö. Schiller »Das Lied von der Glocke« c. híres költeményének jelgójével: »Vivos voco, Mortuos plango, Fulgura frango.«) MK *Grozika kegyelmet kér* c. elbeszélésében, a »Tóviskes látogatóban« c. kötetben, 1912 : 120. l., egy ágyú felirata :

Lap Sor

- »Valaha mint harang sirattam a halottakat, mostani alakomban szaporítom őket.«
- 136 : 1 »gyere most IV. Lászlónak!« —⁵ utalás IV. vagy Kun László (1262—90) kicsapongó életére.]
- 136 : 28 *mármarosai gyémánt* — hegyi kristály (a Verhovinán különösen sok van).
- 137 : 5 *balzsamina* (Impatiens) — nyenyúlhozszám-virág, fájvirág, sárga ibolya; mint kertivirág: gavallér- vagy papucs-virág néven ismeretes.
- 137 : 31—32 *alkörmössel pirosra festett garaboly* — piros növény-festékekkel festett kiskosár.
- 138 : 25 *katrinca* — kettős kötény (román népviselet).
- 140 : 12—13 *attikai só* — *mármarosai só* — szójáték (az előbbi jelentése: szellemesség, ötletesség, az utóbbi: közönséges konyhasó).
- 141 : 5 *majáles* (majális) — táncmulatsággal egybekötött májusi ünnepség.
- 141 : 32—34 »Nem szedtelek én fel a szemeten, szivecském, hogy akárkinek odadojtalak« — Vö. *A vármegye rókája és Szegeden* c. elbeszéléseinek hasonló kitételeivel (Krk. 1. k. 143. és 235. l.).
- 142 : 8 *Irhóc* (vagy Irhóc) — kisközség a taracvízi járásban.
- 146 : 20 *Hatfaludy Miklós alispán* — Az 1800-as évek elején, amikor e történet játszódik, valóban egy Hatfaludy, de nem Miklós, hanem Pál volt a máramarosai alispán.
- 147 : 16 *Técső* — nagyközség a Tisza mentén, Máramarosszigettől északnyugatra.
- 148 : 15 és 149 : 11 *szállók az úrhoz!* — A pohárköszöntésnél régente általánosan használt szállóige. Eredetileg, helyesen (a *szolgálók* ige rövidítésével): Szálok (vagy Szállók) az úrnak! (A PH szövegében első ízben MK is így használta. Ld. a Szövegváltozatoknál!) (Részletesebben ld. *Kertész Manó: Szállók az úrnak* c. könyvének ugyanilyen című fejezetét, 191—193. l.).
- 150 : 11 és 14 *ebecki Tihanyi* — Hont- és nógrádmegyei nemes család. Az előnevet MK azért hangsúlyozza, mert az ő édesanyja is Ebeckről származott.

Irodalom

A *Farkas a Verhovinán* című elbeszélésnek kevés nyomát találjuk a Mikszáth-irodalomban. Ennek legfőbb magyarázata az lehet, hogy könyvalakban nem jelent meg önállóan, hanem csak más novellákkal együtt. Bár ez az elbeszélés a *Pernye* c. kötetnek legterjedelmesebb s egyik legjelentősebb darabja, a kritika érdemben sem a kötettel, sem ezzel az elbeszéléssel nem foglalkozott.

A *Vasárnapi Újság* (1892. dec. 25. sz. 893—4. l.) csak röviden ad hírt az 1893. évszámmal jelölt kötet megjelenéséről: »*Pernye* címen

jelentek meg MK legújabb elbeszélései, díszes kiállításban, a Révai-testvérek kiadásában. Szívesen fogadott könyv az ünnepi alkalmakra. A népszerű szerzőnek tizenöt kedves humorú elbeszélése és rajza van benne, köztük a legújabbak...» Cím szerint felsorolja az egyes darabokat.

Mint feltűnő negatívumot említjük, hogy *Várdai Béla* (MK. 1910 : 131) a *Pernye* három novelláját (Aeskulap az Alföldön, Huszár a teknőben, A Plutó) kiemeli ugyan, de a szóbanlevő elbeszélést hallgatással mellőzi. Ugyanezt teszi *Pintér Jenő* is (Magyar irodalomtört. 1934. VII. köt. 406).

Zsigmond Ferenc (MK. 1927 : 28–30) az író sajátos táj-szemléletét és elbeszélésének megkapó leírását dicséri: »Széppróza-íróink között alig néhány van olyan, aki a természetfestés színező melegségében, hangulatos gyöngédségében Mikszáthtal egy sorban említhető. Mikszáth sohasem folyamodik hosszadalmas, magukért való henyé leírásokhoz, a természet csak az emberi élet színpadának díszleteként jut szerephez nála, de e takarékos terjedelmű természeti képek annál inkább telítve vannak Mikszáth humorának éltető nedvével. Ez a humoros szemléletmód nemcsak az emberi élet ellentéteit tudja egymásba olvasztani s érdekességeit, szakadékeit elsimítani, hanem a nagy természetet, főként a növényvilágot is bevonja a teremtett mindenség éltető, vérkeringésének egységes nagy körfolyamába.« Az elbeszélés bevezető részének tájfestő szakaszait idézve megjegyzi, hogy Mikszáth természetábrázolása »a romantika eszmekörének legmélyéről fakad fel...«

Kráhl Vilmos (Mikszáth, a jogász. 1941 : 60–61, 125, 126) a »jogtörténeti témákat« érintő elbeszélések között említi. Pársoros ismertetésében csupán tartalmát jelzi, s MK-né téves forrásmegjelölésre hivatkozik. Mikszáth vármegyei alakjainak felsorolásában utal ez elbeszélés alispánfigurájára, amelyet a régi alispán-típus egyik »tőről metszett« példányának tart. A főszolgabíró-típusoknál pedig megnevezi Nagyiday Ferencet.

Karácsony Sándor (A cinikus Mikszáth. 1944 : 30–31) a *Farkas a Verhovinán* c. elbeszélés alakjait — MK történelmi tárgyú regényoikek »relatív hőseivel« együtt — »az időtlen időben telő XVI. század« keretében látja; vagyis olyan időpontban, amely korlátlan teret nyújtott a kiváltságosak szabadosságainak. »Kérlelhetetlenül józan és kiábrándult tisztánlátás, hideg tudatosság jellemzi Mikszáth művészetét«, így ezt az elbeszélését is.

FÜGGELEK

A GALAMB A KALITKÁBAN ELSŐ ELBESZÉLÉSÉNEK VÁZLATA

A ROMANTICIZMUS

M. I. *Pesti Hirlap*. (Felelős szerk. Kenedi Géza.) 1887. május 1. (IX. évf. 119. sz. 1–4. l. Tárcsa.) Névjelzés: *Scarron*.

Kötetkiadások :

- II. a) *Hi 1. köt.* (Jk. 33. köt.) 1914. *A saját ábrázatomról. Vallomások, levelek, följegyzések* c. kötetben. (Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.) 94–103. l. [A PH eredeti szövegét nem követi pontosan!]
- b) E kiadást a Révai-testvérek kiadó sorozat-címlap nélkül, *A saját ábrázatomról* címmel [műfaj-jelző alcím nélkül!], többféle kötéstáblával ismételtelen forgalomba hozta az 1920-as években. [Címlapkiadás.]
- c) *MKmR-Fr.* 25. köt. [1930.] A II. a) kiadásnak csupán címlapjában módosított változatlan lenyomata.

Keletkezése

Keletkezésének elvi indítékairól ld. a *Galamb a kalitkában* jegyzeteit. Forrása ugyanott részletezve.

Közvetlen rendeltetését MK az alcímben fejezte ki: »Szerkesztői üzenet V. L. úrnak«. A *Pesti Hirlap* 1887. évfolyama semmiféle támpontot nem ad arra nézve, hogy ki volt ez a V. L., és mi módon fordult Mikszáthhoz? Az alcím arra vall, hogy a *Pesti Hirlap* szerkesztőségéhez intézett levélben fejtette ki véleményét a naturalizmus (Zola) és a realizmus (Mikszáth) törekvéseiről, s kifogásolta, hogy »meséik egészen közönséges, mindennapi dolgok, amik nem rázzák meg az ember lelkét«. Végeredményben a romantika szokványos kelléktárát hiányolja náluk.

MK bevezető és zárószakaszai arra engednek következtetni, hogy V. L. nemcsak mint olvasó szól hozzá a romantizmus és realizmus kérdéséhez, hanem mint író is, éspedig mint a romantizmus »iskolájából« való író, aki a Mikszáthnál hiányolt kellékeket kiadósan »használja a mesében...« Személyét ezért általánosítja Mikszáth a bevezető és a zárószakaszokban, amikor a »romantikus mesterséget«, »az önök által szépnek tartott« mesésablont körvonalazza.

Ki lehetett ez a nyolcvanas években működő, V. L. kezdőbetűs, romantikus izlésű író? — Végiglapozva Szinyei írói lexikonának vonatkozó kötetét, minden jel arra mutat, hogy Véka Lajos személyében ismerjük föl a kérdéses levélíró. Véka Lajos írói álnév. Viselője: Vajkay Károly (1825–1893) magasrangú bíró volt, 1886-tól

a kir. ítélő tábla elnöke, akit jogtudományi munkásságáért a M. Tud. Akadémia 1889-ben lev. tagjává választott. Mint dilettáns a szépirodalom terén is működött. A következő regényei jelentek meg: Új idők, avult emberek (1879), Lajos pap (1879), Kód előttem, kód mögöttem I–IV. köt. (1881), Pali bácsi I–II. köt. (1883). Regényei jellegzetesen epigon-termékek, inkább a Fáy András-féle irányregénynek, mint Jósika vagy Jókai romantikus költészetének vonalán. Regényeinek hősei éppen azt az »önfeláldozó« és »nagylelkű« típust képviselik, amelyet Mikszáth ebben a paródiájában kipellen-gérezett. Egykorú méltatói szerint: »megindító« történeteiben »a nemes érzelmek festése«, az erény diadala, egyszóval a romantikus eszményítés játssza a főszerepet.

Mikszáth V. L.-t »okos ember létére is naivnak« nevezi. Előbbi jelzője a jogtudósra, utóbbi a dilettáns regényíróra teljesen ráillik.

Szövegváltozatok

E műnek kézirata (K) is fennmaradt, amelynek alapján a Pesti Hírlap 1887. évfolyamában (PH) megjelent. A K az OSzK birtokában van; kézirattári jelzete: 2169. Fol. Hung. 1. köt. 141–145. levél. Címe: MK kézirata I.

Az alábbiakban a K törléseit és a PH-nak (egyszersmind a jelen kiadásnak) a K-hoz viszonyított szövegeltéréseit soroljuk fel.

Lap Sor

- 155 [alcím:] (Szerkesztői üzenet V. L. úrnak.) K: (Szerkesztői üzenet V. L.-nak.)
- 157: 1 Zolát K: Zólát
- 157: 1 K: <Azt> Írja, hogy
- 157: 3 K: <hogy> nem eléggé <ügyesek> frappansak
- 157: 13 K: <És> és sohasem
- 157: 14 K: ... neki tetszik
<Azonban higgye meg, nem olyan nagyon nehéz>
<nekiünk sem volna az> <sem volna az, csakhogy a lelkiismeretünk nem visz rá. Ám gondoljuk meg>
- Csodálkozom...
- 157: 17 K: De miként <győzzem meg> kapacitáljam? Az elméleti részét <nem> nem fejtegetem, mert <magam se[m]> rendelkez[em] abba magam is megbotlanék, <és arra ön se a> hanem a gyakorlatban
- 157: 22 K: <Önnel az tetszeni> Önnel az tetszeni fog
- 157: 28 K: <Ott> Igen,
- 158: 1 K: <Köröskörül minden csöndes, csak> A temető melletti úton
- 158: 1 K: [Eredetileg:] Itt a ruhák és arcaik [Javítva:] Itt a ruháik és arcuk
- 158: 4 K: eszök ágába sincs, (PH, Krk: eszük ágában sincs,)

Lap Sor

- 158 : 6 K : mintegy <száz lépésnyire> negyven lépésnyire <fent> egy kukoricás földnél.
- 158 : 9 K : <A holdvil[ág]> A holdvilág
- 158 : 17 K : se rest, <utcu ute ucu,> ott hagyja hamar vérében fetrengő áldozatát s <utcu> ucu, vesd el magad,
- 158 : 22 K : hol <eltűnik> elvész a sírok <közt, hol újra> és fák közt,
- 158 : 23 K : Végre <mert> elér
- 158 : 24 K : ha nem látják <ta[lán]>-e, gondolja talán
- 158 : 26 K : [Két teljes szakasz első fogalmazása keresztülhúzva ; ezen belül is vannak törlések :]
 <Persze most már az volna a természetes fejlemény, hogy nem látnák és az amice lefeküdne az egyik ravatalra és kiadná magát halottnak [törölve : <képzelnének>] ehelyett, fölébe írva :] megragadnák a sírásók és a pap[ok (?)] eljőnnének és tudja [törölve : <az>] isten, miféle bonyodalmat csinálna itt az öreg Dumas.
- De nem az történt, mert az üldözők meglátták, hogy a gyilkos a cinterem ablakán beugrott s néhány másodperc múlva odaérve ők is beugrálnak az ablakon, [törölve : <... pokoli sötétség van, — szétnéznek s látják, hogy a ravatalokon néhány halott fekszik>] de semmi se látszik, csak hortyogás [hallszik (?)].
- [A keresztülhúzott sorok alatt a végleges fogalmazás :]
 Persze, most már az volna a természetes fejlemény hogy <nem látnák... az ipsét, és> az ipse
- 158 : 27 talál K : találna
- 158 : 28 abban K : ebben
- 158 : 28 éledne fel K : ébredne fel s <a> helyette
- 158 : 30 K : szőne <fonn[a]> fonna
- 158 : 32 K : <De nem ez történt, mert az üldözők>
 <De a ha[lott...]>
 <De> az üldözők [Végül, betoldásokkal így :]
 De csak az történt, hogy az üldözők,
- 158 : 33 nyomában lévén a gyilkosnak K [az író tollbotlása] : nyomukban lévén a gyilkosnak
- 158 : 33 K és Krk : beugrottak (PH hibásan : leugrottak)
- 158 : 34 K : <az ott> a sorba rakott ravatalok egyikén <és> végig terülve,
- 158 : 36 K : — Ejnye <a gazember de> be hirtelen aludt el a gazember!
- 159 : 2 K : Jó volna, ha <már> csak akkor ébredne fel, ha megkötözzük. [Utóbb betoldotta a már időhatározót, de az ígét csak a PH korrektúráján javította ki múlt időre, így :] ha már megkötözzük.
- 159 : 4 K : <...> Gyorsan rávetették magukat
- 159 : 7 Kezünkben vagy. K : Kezünkbe vagy
- 159 : 9 K : — <Én?> Gyilkos! Én? <Hát mit> Ne tréfáljatok.

Lap Sor

- 159 : 11 hogy ölted meg ott künn [azt] az embert K és PH : hogy ölted meg ott künn az embert
159 : 14 K : Így, hátra <a> kell kötni a kezét.
159 : 18 K : <hát nem> nem bánom,
159 : 21 és megdögönyözve vitték K : <s nyomban> és megdunyogezve [= megdunyögezve (!)] vitték a <bíró elé> rendőrségre.
159 : 23 K : Épen hajnalodott, mire a <bíró[ság][hoz]> PH, Krk : rendőrségre értek. K : rendőrséghez értek.
159 : 24 K : <Kétségbeesett, de elment.> Egy igazi csavargó <kinézése volt>. <A ruhái> Ruhái
159 : 27 ha ilyen (PH a kézirat hibás olvasása miatt : ha olyan)
159 : 27 K : <ember> szegény ördög
159 : 28-29 K : Mit kockáztat <Hiszen iszen> az ilyen.
<Cs[ak] az élet[ét]>
Az életét.
159 : 35 K : Sok nép <...> gyűlt össze
159 : 36-39 K : ... helyért. <... tele. Hogyne, hiszen nem épen mindennapi mulatság>
<Az újságlapok, melyek már>
A kíváncsiság ült minden arcon. A kíváncsiság a <legpizkosabb ruhájában> legpizkosabb, legviasszaszítóbb ruhájában. <De már ez úgy szokott> <Az ördögbe is> De volt is elég látni való.
160 : 6 K : a hóhér <levette a> lehúzta az elítélt köntösét.
160 : 11 K : A meglepetés <idegfelesztő> moraja
160 : 12 K : a város <polgár> egyik legtiszteltebb szenátora.
160 : 16 K : hogy hagyja abba <a dolgot> a végrehajtást, s parancsolá az öröknek, hogy tartóztassák le <az érdekelt> Lécz Márton uramat is ;
160 : 21 K : Összecapta nagy mérgesen <a nagy> protokollumot, [a] hóhér <ped[ig]> kedvetlenül
160 : 22 a szerszámát, K : a szerszámait,
160 : 23 K : <a> tokjaikba — midőn egy drabális <fekete> kuszált hajú
160 : 29 K : — <Engem> Én Bolkás Gergely<nek> <hínnak, én> vagyok <az> a híres betörő.
160 : 31 K : ... a két ártatlant! <Nem engedhetem, hogy>
160 : 33 K : Azaz, hogy ketten <tesztek bolonddá, és csak egy a> hazudtok szemtelenül és csak <egy mondhat igazat> egyiteknek lehet igazza.
160 : 37 K : <Még az nap>
A három <gyil> embert
161 [A fejezetcím:] K : II. Dragumir <Mihály> Péter vallomása.
161 : 2 K : — <48> Negyvenöt.
161 : 5 K : most <koldus vagyok> semmi sem vagyok.
161 : 10 K : — Beszélje el a <fol[yamatban levő]> szóban forgó
161 : 14 K : — És hát <akkor> miért vállalta magára?

Lap Sor

- 161 : 15 K : Valaha gazdag <voltam> voltam <szerencsém volt>, száz-
ezrekkal rendelkeztem,
161 : 17 K : <Egyszer egy> És amellet <boldog> nem hiányzott
a boldogság sem.
161 : 21 K : Lécz Márton, <örökké> roppant szerettük egymást.
161 : 24 amíg nálam *időzött*. K : <mikor> amíg nálam *volt*.
161 : 24 K : Ő is pompásan mulatott, <semmit sem sajnáltam
tőle. Egy nap bevallotta... addig s valahányszor ott...
valami, mindig szívesen...> jól érezte magát nálam.
<Hogy ne!> Egy napon nagy bizalmasan félrehítt és
bevallotta <és elmesélte>, hogy
161 : 34 rábeszéltem, menjen nőül Mártonhoz, K : rábeszéltem,
hogy menjen nőül <Lécz> Mártonhoz,
161 : 35 a barátomat, akit K : az én barátomat, <Mártont>, akit
162 : 2 K : El nem bírtam viselni <ezt a...> ennek a
162 : 9 K : s aztán <megöljem magamat> mit tudom én, mi történik.
162 : 12 K : a temetőben levő <cintert> halottas házikót,
162 : 13 *benne* töltöm az éjt, s reggel megyek a városba, barátom
házába, K : *itt* töltöm az éjt, s reggel megyek *be* a városba,
és a barátom házába,
162 : 16 K : elaludva <semmi másra nem emlékszem> csak arra
riadtam fel,
162 : 20 K : »Ne <okoskodj> bolondozz, Péter,
162 : 22 *beismertem*. K : *beösmertem*. Ez az, amit <én b> mond-
hatok, bíró úr.
162 : 23-25 K : amice – <Hadd találja meg az utókor> – mondá,
a bíró az írnoknak – <hogy> és ha majd a per bevégeződik,
küldje el <Gyulai Pálnak> Beöthy Zsoltnak Budapestre
162 : 30 K : – Városi tanácsos <stb stb stb>
<Büntetlen előléle[tű]>
<– Adja elő, mit tud a>
– Volt már büntetve?
162 : 33 K : <tényre> ügyre vonatkozik.
162 : 34 K : – Az igen <...> kevés, bíró úr, <amit Péter barátom
vallomásához hozzá kell tennem.> Amit Péter barátom<el>
elmondott, <az> szórul szóra igaz.
163 : 4 K : képzelheti hát megdöbbenésemet, [utóbb így javít-
totta:] képzelhető hát megdöbbenésem
163 : 6 K és Krk : *jótevőmre*. (PH : *jóltevőmre*.)
163 : 8 K : Odarohantam <a... élé> a vesztőhely élé s magamra
vállaltam a gyilkosságot.
[A K-ban a III. fejezethez tartoznak még a következő szaka-
szok; ezeket MK*később, a PH korrektúráján törölte :]
– Senator úr – mondá a bíró – , mért nem folyamodik ön
tanfelügyelőnek?
– Miért, bíró úr?
– Senator úr – kérdé csipősen a bíró – , mikor készül ön
Pestre?

Lap Sor

— <Miért?> Azt hiszem, a legközelebbi hónapban. Miért kérdezi?

— Mert egy üzenetet szeretnék öntől küldeni.

— Kinek?

— A Rókus megfigyelő osztályának. De <most> erről majd később. Őr, vezesse elő <azt> Bolkás Gergelyt.

163 : 10 K : vagy négy <lapot> garmond betűjű oldalt.

163 : 12 K : — Beszélje el, vádolt <...> miféle <viszonyban> összefüggésben áll ezzel az ügyvel.

163 : 14 K : — Hát kérem, csakugyan én <öltöm meg> vagyok a gyilkos.

163 : 16 rácsán, K : rácsát,

163 : 18 K : ablakán, <a másik ab> de <látva> észrevevén, hogy ott egy hortyogó ember fekszik a ravatalon, a másik nyitott ablakon <kiugrottam> legott kiugrottam,

163 : 22 K : azt olvasom <a »Nemzet« esti lapjából> <az egyik> [törles nélkül:] a lapokból,

163 : 24-27 hogy tettét már be is vallotta. No, ez meg éppen merő abszurdum. Azután azt olvasom, hogy ekkor és ekkor fogják nyakazni. No, ez már lehetséges.

K : hogy az áldozatom gyilkosa megkerült. No, ez lehetlenség! Harmadnap azt olvasom, hogy <az> tettét már be is vallotta. No, ez meg épen merő abszurdum. <Tegnap> Azután azt olvasom, hogy akkor és akkor fogják nyakazni. No, ez már lehetséges.

163 : 29 K : hogy egy más ember <csinálja> <mint> mint <végzi> bitorolja

163 : 30 Hanem mikor a tekintetes szenátor úr K : Hanem mikor a senator úr

163 : 34 K : hogy <felkiáltottam> feladtam magamat

164 : 2 K : ... kezét.

< * * * >

<A tanúkihallgatások ezzel végett [!]>

164 : 3-4 K : A tanúkihallgatások után visszavonult a bíró <egy kis> <kisebb> a mellékszobába, de néhány perc múlva <előlép> újra <megjelent> kijött

164 : 8 K : de <mivel> a kivégzésnél

164 : 11 K : »... fölmentetik.« [E szakasz alatt:]

< * * * >

164 : 12 K : <Így szólt az ítélet.> Így ítelt a bíró. Kétségkívül igen szépen. De mit szól majd <ahhoz> hozzá Fabiny Teofil, az a kérdés.

Íme, uram, ez az <...> egész történet, amit önnek el akartam mondani. <Még szerettem> <Szeretnék még> Egy csomó <örültség egy frappans mesében. Vegye ön e zagyvalé[kot!]> hülyeség összerakva.

164 : 18 K : ... helyezve, <hogy>.

Lap Sor

[A K-ban az V. fejezethez tartoznak még a következő szakaszok; ezeket MK később, a PH korrektúráján törölte:]

Ha romantikus író volnék, azaz értsük meg egymást, ha <sa> a saját nagyapám lehetnék és élnék a harmincas években és írnék az érzelgős lelkes honleányoknak ósdi lúd-calamussal — milyen <szép> riktó regényt komponáltam volna én ebből öt kötetben.

De így... így lehetetlen, elfog a lenézés érzete az iránt, ami nem igaz. Nem vagyok képes <önöket megpityeregtetni> kizsákmányolni az önök ros[s]z izlését. És nem voltam képes lenyakaztatni azt a szegény <Bolg> Bolkás Gergelyt sem.

[Névjelzés:] S—n. (PH teljesen kiírva: *Scarron.*)

[Utóírat:] <Hát hisz hogy> <hogya minden a szép mese>

Tárgyi magyarázatok

- 157 : 1 *Zola, Émile* (1840—1902) — Műveit MK jól ismerte, írásiban többször utal rájuk. Könyvtárában — Méreiné Juhász Margit kéziratos jegyzéke szerint — Zola következő regényei voltak meg magyar fordításban: *Nana*, *A szeretet rabja*, *Germinal*, *A Rougon család szerencséje*, *A pálinka*, *Állat az emberben*, *Pascal orvos*, *Termékenység*, *Lourdes*, *Róma*, *Páris*, *A munka* (két különböző kiadásban), *Igazság*.
- 157 : 30 *cinterem* — L. a *Galamb a kalitkában* tárgyi magyarázatainál!
- 158 : 2-5 »*A két alak kedélyesen pipázgatva, teljesen gyanútlan ballag a poros országúton (eszük ágában sincs, hogy belekerüljenek a Pesti Hírlapba)*« — Hasonló írói közbeszólás a *Galamb a kalitkában* 15 : 18—19 : »Erről valaha regényt fognak írni a költők. (Ez a fickó már akkor énrám gondolt.)«
- 160-164 *A vádlottak kihallgatása, vallomásuk jegyzőkönyvbe vétele és az ítélet kihirdetése* : MKnak már a hetvenes évek óta kedvelt szerkesztő eljárása. Vö. *Homályos ügy* (1875) és *Az apám ismerősei* (1878). Krk 2. k.
- 162 : 25 *Beöthy Zsolt* (1848—1922) — kritikai munkásságáról éppúgy, mint irodalomtörténeti és szépirodalmi műveiről MK mindig elismeréssel szól. Itt is mint tekintélyre hivatkozik rá. (Érdekes, hogy a kéziratban előbb Gyulai Pál neve szerepel e helyen! L. a Szövegváltozatoknál.)
- 164 : 13 *Fabiny Teofil* (1822—1908) — 1886—1889-ben (tehát ez elbeszélés írásának idején is) igazságügyminiszter.

Irodalom

E célzatos elbeszélés jelentőségére először *Zsigmond Ferenc* hívta föl a figyelmet (MK. 1927 : 5). »Kicsúfolja benne a novellaírásnak azt az úgynevezett romantikus módját, mely kerüli a mindennapi, közönséges életjelenségeket, és mindenáron a meglepő, megrázó,

hátborzongató eseményeket hajhássza, holott az efféle írásmű nem egyéb, mint 'egy csomó hülyeség összerakva'. De ha a romantika lomtárát használó Mikszáth még nem az igazi Mikszáth, viszont a romantika jogosultságát ily mereven tagadó és megvető, egyoldalú realista érvelésmód szintén nem igazi Mikszáth-féle álláspont.« — Zsigmond Ferenc szerint: »Mikszáth egyéniségének legjellegzetesebb vonása: az ellentétek közvetítése, kibékítése, a szélsőségek közötti szünetlen megalkuvás. Rendkívüli szellemességének, utánozhatatlan kedvességének, irigylésreméltó humorista fölényességének ez a tulajdonképpeni érvényesülési területe. De persze itt is megfigyelhető a fejlődés, amint az író tehetsége a kezdetleges kísérleteken át egyre sikerültebb, egyre tökéletesebb példáit szolgáltatja a világnézeti szempont művészi alkalmazásának.«

Király István részletesen kifejtette, hogy *A romanticizmus* c. elbeszélés Mikszáth írói fejlődésének egyik jelentős fordulatát jelzi (MK. 1952: 81, 138–9). »A nyolcvanas évek Mikszáthja tudatosan kereste a kivezető utat a különféle realizmusellenes irodalmi irányok útvesztőjéből. Nemcsak országgyűlési karcolataiban hunyorított mindig gúnyosan, valahányszor ömleni kezdtek a liberális frázisáradatok, írói lelkiismerete is tiltakozott a nemesi romantika hazugságai ellen.« A kilencvenes években már »a realista művész jobbára legyűrte benne a hazugul színező mesélő kedvet, de ekkor sem szakadt el végleg a romantikától. Élete végéig kísértett benne az egykori Jókai-tanítvány... Írásaiban folyvást hangoztatta, hogy véget ért a nagy mesemondók ideje s nem is jöhet többé vissza. S mégis mindvégig követelte azt a világot, 'ahol még mesélnek az emberek'.« Törekvései mögött mindvégig »a haladó, jövőt érlelő romantika keresése húzódtott meg.« (L. még a *Galamb a kalitkában* keletkezéséről szóló jegyzeteket!)

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. A *Galamb a kalitkában* első nyomtatott szövege. („Magyar Hirlap” 1891.)
- II. Haller János Hármas Históriája. (1751. kiad.) A *Galamb a kalitkában* első elbeszélésének forrása.
- III. „A tornácajtó előtt két fölszerszámozott öszvér várt.” (*Galamb a kalitkában*, 1892. kiad.) Mühlbeck Károly rajza,
- IV. „Virágot árulni, mi rossz van ebben?” (*Galamb a kalitkában*, 1892. kiad.) Linek Lajos rajza.
- V. A *király reggelije [A kis primás]* kéziratának első lapja. Az OSzK kézirtárában.
- VI. Beatrix királyné domborművű arcképe. A Szépművészeti Múzeumban. (Ezt a képet Fraknói is közölte. L. MK megjegyzésével együtt *A kis primás* jegyzeteinek Források c. fejezetében.)
- VII. Ercole d'Este ferrarai herceg és Eleonora hercegné (Hippolyt szülei). Éremkép a modenai múzeumban. (Közölte Berzeviczy Albert: Beatrix királyné c. munkájában, Bp. 1908. 341. l.)
- VIII. Estei Hippolyt éremképe és aláírása. (Az éremképet közli Fraknói: Mátyás király élete, Bp. 1890. 334. l., valamint Erdődi Bakócz Tamás élete c. monográfiájában, Bp. 1889. 53. l. — Berzeviczy Albert az aláírást is közli id. m. 577. l. — Az aláírás az 1497. utáni évekből való, amikor Hippolyt már elcserélte a primásságot az egri érsekségért.)
- IX. A ferrarai Castello Ducale (Hippolyt szüleinek kastélya). (Közölte a Mátyás király Emlékkönyv, szerk. Lukinich Imre, Bp. 1940. 1. köt. 157. l.)
- X. „Fölmásztam, hogy ezt a fészket leszedjem.” (*A kis primás*, 1928. kiad.) Zádor István rajza.

TARTALOM

Az első szám a szövegre, a második a jegyzetekre utal

GALAMB A KALITKÁBAN	5 167
Bevezetés a két elbeszéléshez	7
Az első elbeszélés	8
A második elbeszélés	31
A KIS PRÍMÁS	69 198
FARKAS A VERHOVINÁN	121 243
I. rész. A varázslatos rókabőrök	123
II. rész. A nyágvai tószót	140
Befejezés	150

Függelék

A ROMANTICIZMUS	155 250
I. Bonyodalom	157
II. Dragumir Péter vallomása	161
III. A Lécz Márton vallomása	162
IV. A Bolkás Gergely vallomása	163
V. Az ítélet	164

